

თბილისის უნივერსიტეტის ურობები

Труды Тбилисского
университета

Proceedings
of Tbilisi University

B 1 (138)

ჰუმანიტარული მეცნიერებანი
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

Контрольный экземпляр

თბილისი Тбилиси Tbilisi
1971

თბილისის უნივერსიტეტის

შრომები

Труды
Тбилисского университета

Proceedings
of Tbilisi University

В 1 (138)

ჰუმანიტარული მეცნიერებანი
ГУМАНИТАРНЫЕ НАУКИ
HUMANITIES

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА

TBILISI UNIVERSITY PRESS

1971

თბილისის შრომის წითელი დროშის ორდენოსანი უნივერსიტეტის შრომები 1970 წლიდან გამოდის ორ სერიად: A — ფიზიკა-მათემატიკისა და საბუნებისმეტყველო მეცნიერებანი და B — ჰუმანიტარული მეცნიერებანი, თითოეული წელიწადში ოთხჯერ.

Труды Тбилисского ордена Трудового Красного Знамени государственного университета с 1970 года издаются в двух сериях: А — Физико-математические и естественные науки и В — Гуманитарные науки, каждая четыре раза в год.

Since 1970 the proceedings of Tbilisi University are published in two series: A — Physico-mathematical and Natural Sciences; B—Humanities.

Proceedings are issued four times a year.

სარედაქციო კოლეგია:

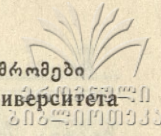
ო. ბაქანიძე, დ. გამეზარდაშვილი, მ. ებრალიძე (მთ. რედაქტორის მოადგილე), შ. მესხია, ა. ურუშაძე, გ. ფირცხალავა, გ. შალამბერიძე, შ. ძიძიგური (მთ. რედაქტორი), გ. ჭანუყვაძე, ს. ჯიქია, ს. ჯორბენაძე.

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

О. А. Баканидзе, Д. М. Гамезардашвили, Ш. В. Дзидзигური (гл. редактор), С. С. Джикиа, С. М. Джорбенадзе, Ш. А. Месхиа, Г. С. Пирцхалава, А. В. Урушадзе, Г. Д. Чануквадзе, Г. Е. Шаламберидзе, М. Н. Эбралидзе (зам. гл. редактора).

EDITORIAL BOARD:

O. Bakanidze, G. Chanukvadze, Sh. Dzidziguri (Editor in chief), M. Ebralidze (Assistant editor), D. Gamezardashvili, S. Jikia, S. Jorbenadze, Sh. Meskhia, G. Pirtskhalava, G. Shalamberidze, A. Urushadze.

ბრძოლა საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის

ივანე ჯავახიშვილი

1938 წლის მაისში მთელმა ქართველმა ხალხმა ზეიმით აღნიშნა თბილისის უნივერსიტეტის არსებობის ოცი წლისთავი.

1938 წლის 25 მაისს უნივერსიტეტის სააქტო დარბაზში მუშაობა დაიწყო საიუბილეო სამეცნიერო სესიამ.

დარბაზი სავსეა. იხსენება ფარდა. მსურველე ტაში. ისმის შემახილები: „გამარჯვებულ და გულმართალ სტუდენტთა გულწრფელი მადლობა საქართველოს დიდ მეცნიერს — ივანე ჯავახიშვილს“, „გაუმარჯოს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის დაარსების ინიციატორს — ივანე ჯავახიშვილს“.

ივანე ჯავახიშვილს სტუდენტებმა თაიგულები მიართვეს.

პირველი მოხსენება — „ბრძოლა საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის“ — წაიკითხა ივანე ჯავახიშვილმა.

დიდებული სურათი იყო. ყველას მიერ დაფასებული, ამგდარი მოჭირნასული მომხიბვლელი დარბაისლობითა და ბუნებრივი თავმდაბლობით მყვებოდა მისი მეთავეობით გადატანილი ბრძოლის პერიპეტებიზე.

პირველად ვებჭდავთ ივანე ჯავახიშვილის მოხსენების ს ტ ე ნ ო გ რ ა ფ ი უ ლ ჩ ა ნ ა წ ე რ ს ს რ უ ლ ა დ . იგი უნივერსიტეტის არქივშია დაცული (ფონდი I, ანაწერი I, საქმე 71, ფ. 14—49).

პროფ. ს. ჯორჯენაძე

თბილისის უნივერსიტეტის დაარსების ისტორიის დაწერა მე არასოდეს განზრახული არ მქონია. მოულოდნელად მიხდება ამ საკითხის შესახებ ლაპარაკი, მოუმზადებლად. ჩემს ხელში არ არის ყველა ის საბუთი, რომელთა მიხედვითაც შესაძლებელი იყო ამ საკითხის შესახებ დალაგებული მოხსენების წაკითხვა, ამიტომაც ჩემი დღევანდელი მოხსენება, ნამდვილი მოხსენების მაგივრად, მოგონება იქნება იმ საკითხთან დაკავშირებით, რაც ოცი წლის წინათ მოხდა. ყოველივეს ზედმიწევნით მოგონება ძნელია, განსაკუთრებით, თუ გაითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ გახსურებული მუშაობის დროს არ სცალია ადამიანს მოვლენების აღბეჭდვისათვის და ბევრი რამ, რასაც მნიშვნელობა ექნებოდა ეხლა მაშინდელი ამბების აღდგენისათვის, აღბეჭდილი არ არის არსად; ადამიანის მეხსიერება მთლიანად ვერ იკავებს ყველაფერს ერთნაირად. ამიტომაც ერთი ადამიანის მოგონება, რასაკვირველია, სრული არ იქნება, შესაძლე-

ბელია, რომ სწორიც არ იყოს, შესაძლებელია ადამიანი შეცდეს, მგერაჟი უნდა დად ვეცდები, რამდენადაც შესაძლებელია, მოვიგონო ის ბრძოლა, ურომლისოდაც ამ საქმის დაგვირგვინება ყოვლად შეუძლებელი იყო.

საქართველოში უმაღლესი სასწავლებლის დაარსების შესახებ მოგვებოგება ცნობა 1799 წელს შედგენილი საქართველოს რეფორმების პროექტშივე. ეს პროექტი დამტიციებული იყო და, ამ პროექტის თანახმად, აღმოსავლეთ საქართველოში სამი უმაღლესი სასწავლებელი უნდა დაარსებულყო: ერთი თბილისში, ერთი გორში და ერთი თელავში. რასაკვირველია, ეს უმაღლესი სასწავლებელი უნივერსიტეტი არ იყო, უნივერსიტეტის შექმნა მაშინ საქართველოს არ შეეძლო. იგი იყო ლიცეუმის მსგავსი, როგორც მაშინ ვაგრცელებული იყო უმაღლესი სასწავლებლის ნაცვლად.

საქართველოში მოსაზობილი იყო ქართული ენა, როგორც სავალდებულო ენა. მე-19 საუკუნის განმავლობაში, როგორც აღნიშნული იყო კიდევ აქ თავმჯდომარის მიერ¹, არაერთხელ აღძრულა საკითხი უნივერსიტეტის, ან, საერთოდ, უმაღლეს სასწავლებლის დაარსების შესახებ, მაგრამ მაშინ ქართულ უმაღლეს სასწავლებელზე კი არ ოცნებობდნენ, — რომლის განხორციელება იმ პირობებში სრულიად შეუძლებელი იყო, იმიტომ რომ სწავლება ქართულად არ შეიძლებოდა, — არამედ ეს უნდა ყოფილიყო სახელმწიფო უმაღლესი სასწავლებელი სავალდებულო რუსული ენით, რომელიც, რასაკვირველია, საქართველოს მოსახლეობისათვის, ხალხისათვის გაუგებარი იქნებოდა. მეტის თქმა შემიძლია: ქართველმა ინტელიგენციამ თვითონ არ იცოდა ხეირიანად ქართული ლაპარაკი. თქვენ, რასაკვირველია, ვერ წარმოიდგენთ ასეთ მდგომარეობას ამჟამად, მაგრამ ჩვენს თაობას უნახავს, თავისი ყურით მოუსმენია ისეთი კრება, — მთავრობის მიერ მოწვეული კი არა, — სადაც არც ერთი სიტყვა ქართული არ ყოფილა წარმოთქმული. მეტიც: ქართველ ინტელიგენციას, საყველპურო ლაპარაკის გარდა, სხვა საგანზე ქართულად ლაპარაკი არ ეხერხებოდა. ეს ჩვეულებრივი იყო და, თუ გნებავთ, ამის გამო ქართული ენა არასავალდებულოდ ცხადდებოდა, ის იკითხებოდა მესამე კლასამდე ან მეექვსე ვაკვეთილად ან იმ დროს, როდესაც გერმანულს და ფრანგულს ასწავლიდნენ, და ამ არასავალდებულო საგანს თითქმის არავინ სწავლობდა.

ამგვარად, ქართველი ინტელიგენცია სრულიად დაშორებული იყო ხალხს, ხალხისა და ინტელიგენციისათვის გაუგებარი იყო ხშირად ზრახვები, რომლებიც მათ ჰქონდათ. მე, რასაკვირველია, არ ვგულისხმობ პოლიტიკურ საკითხებს, — პოლიტიკური საკითხები გაშუქებული იყო და პრესაშიაც მოიპოვებოდა, — მე ვგულისხმობ სამეცნიერო მწერლობას და სამეცნიერო აზროვნებას.

ქართველი ინტელიგენციის უდიდესი ნაწილი, რომელიც იმდენად ბედნიერი იყო, რომ უმაღლეს სასწავლებელში შესვლა შეეძლო, მოკლებული იყო უმეტეს ნაწილად უფლებას — თავის სამშობლოში ემსახურა. მაშინ ისეთი წესი არსებობდა, რომ ქართველებს გზავნიდნენ სხვაგან, არაქართული მოსახლეობის ადგილას, ამგვარად, განათლებული ინტელიგენცია ჩამოშორებული იყო

¹ აქ იხანე ჯავახიშვილი მიუთითებს მაშინდელი რექტორის — პროფ. გ. კიკნაძის შესავალ სიტყვაზე — ს. ჯ.

თავის ქვეყანას, მას რომ სურვებოდა კიდევ ემოღვაწევა იმ სფეროში, რომელიც მას დასახული ჰქონდა მიზნად, ამის შესაძლებლობა არ იყო.

მე მაგონდება ერთი ამბავი, რომელიც ფრიად დამახასიათებელი არის მაშინდელი მდგომარეობისათვის, რომ გაითვალისწინოთ, რამდენად დაკნინებული იყო მაშინ ქართული ენა. ამიერკავკასიაში განათლების საქმეს განაგებდა ცნობილი რუსიფიკატორი იანოვსკი, რომელსაც, უნდა ითქვას, თავისებურად უყვარდა კულტურაც და, თუ გნებავთ, კავკასიის წარსულიც. მან დააარსა ორგანო, ი. წ. „Материалы для описания местностей и племен Кавказа“, რომელშიაც საინტერესო და საყურადღებო მასალები იბეჭდებოდა, მაგრამ იმაზე დაუძინებელი მტერი არ ჰყოლია ქართულ ენას. მე მაგონდება ერთი ამბავი და, თუ გადაფურცლავთ გაზეთებს, იზოვით ასეთი ამბავის აღწერილობას: ის შევიდა სასწავლებელში, ერთ კლასში, რომელსაც ასწავლიდა ქართველი მასწავლებელი და რომლის მოწაფეებიც ქართველები იყვნენ. ჰკითხა (მოთხრობის მიხედვით, რომელსაც არჩევდნენ, — იმ მოთხრობაში იყო აღნიშნული „ვოდაპადი“) — როგორ არის ქართულად „ვოდაპადი“, მასწავლებელი დაიბნა, პასუხი ვერ გასცა. ჰკითხა მოწაფეს, მოწაფემაც ვერ უპასუხა. მაშინ თქვა: უცნაურია: ქვეყანაში, სადაც ყოველი ნაბიჯის გადადგმაზე ასეთი მოვლენაა, შეუძლებელია, არ იყოს სიტყვა, მისი გამომსახველიო, რამდენად ღარიბი უნდა იყოს ენა, რომ ასეთი სიტყვა არ იყოსო! ამის შესახებ მთელი გოდება იყო დაწერილი მაშინდელ ქართულ პრესაში, რომ ასეთ დაკნინებაში ვართ, რომ მასწავლებელს არ სცოდნია ასეთი რამ და ჩამოთვლილი იყო, რომ „ვოდაპადი“-სათვის მაშინ ქართულში არა ერთი სიტყვა არსებობდა, არამედ მრავალი: ჩანჩქერი, დანჩქერი, გოჩგოჩანა, რასაც საბა-სულხან ორბელიანის ლექსიკონშიც შეხვდებით და სხვ.

აი, ეს დამახასიათებელია! თქვენ გგონიათ, რომ იმ მასწავლებელმა მართლაც არ იცოდა არც ერთი ეს სიტყვა? არა. მან იცოდა, მაგრამ, როდესაც მოულოდნელად ჰკითხეს, მოგონება ვერ შეძლო და ცნობილია, რომ, როდესაც აღამიანი არ ვარჯიშობს, შესაძლებელია, არათუ სიტყვა დაავიწყდეს, ენა დაავიწყდეს, — რომელიც მან კარგად იცოდა, — არამედ ლაპარაკის უნარიც კი დაკარგოს. სამკურნალო მეცნიერებაში ცნობილია ერთი შემთხვევა: ქალმა განაცხადა ჟინიანობის გამო, — იმიტომ რომ შშობლებმა არ აუსრულეს სურვილი, — ოცი წლის განმავლობაში არ ვილაპარაკებო! ეს ამბავი მოხდა ამერიკაში. ოცი წლის შემდეგ, როდესაც მოიწვია თავისი მახლობლები და საზეიმოდ უნდა დაემტკიცებინა, რომ მან აღასრულა ეს აღთქმა და ოცი წლის თავზე დაიწყებდა ლაპარაკს, მას მხოლოდ პირის და ტუჩების ამოძრავებდა შეეძლო, მაგრამ არც ერთი ბგერა აღარ აღმოხდა, მოდუნებული ჰქონდა ის აპარატი, რომელიც შეტყვევებას განაგებს.

ამგვარად, ქართულ ენას არათუ განვითარების შესაძლებლობა მოსპობილი ჰქონდა, არამედ პირდაპირ ისეთი პირობები იყო, რომ უნდა დაევიწყა ინტელიგენციას ქართული ენა. რასაკვირველია, ხალხი, მასა, რომელიც ეროვნული განძის პირველი მატარებელია, განაგრძობდა ამ ენაზე ლაპარაკს, მაგრამ ინტელიგენციისათვის ეს ენა უკვე დედანა აღარ იყო და უნდა მოგახსენოთ, რომ, თუ თქვენ დაუკვირდებით ქართულ მწერლობას — ბარათაშვილიდან დაწყებული — შეატყობთ, რომ ბევრი რუსულად აზროვნებდა და ქართულად

წერდა. აზროვნებას მიჩვეული იყვნენ რუსულად, — ქართულად თავიანთი სიტყვების გამოთქმა უძნელდებოდათ. ხშირად მათთვის ქართული გაუგებარი იყო, ისინი ფიქრობდნენ სხვანაირად. ასეთ მდგომარეობაში, ბუნებრივია, არავის ფიქრადაც არ მოსდიოდა, რომ ქართული უნივერსიტეტიც შესაძლებელია დაარსდეს, და როდესაც თხოულობდნენ, ქართული უნივერსიტეტი დაარსდესო, ამ ნიადაგზე ბრძოლა წარმოებდა. ქართველების გარდა, ამ ბრძოლაში ჩაებნენ სომხები. ქართველები თხოულობდნენ უნივერსიტეტს, სომხები — პოლიტექნიკუმს. ეს, რასაკვირველია, მაშინდელი მთავრობისათვის ხელსაყრელი იყო, მას არც ერთი არ უნდოდა! როდესაც ორი მოქიშპეა — კარგია, ორივეს უარყოფს. ყოველ შემთხვევაში, მიზანი მიღწეული იყო — რაც შეიძლება უფრო დიდი ხნით გადადებულიყო უნივერსიტეტის დაარსება. თუ რატომ იყო უნივერსიტეტის მომხრე ქართველი ინტელიგენცია და რატომ მიზანშეწონილად მიაჩნდათ სომხებს პოლიტექნიკუმს, ამის გარკვევას არ შევუძლები. არათუ ამის გამო წარმოებდა ბრძოლა, არამედ ადგილის გამოც: ნავთლულში, ვაკეში თუ საბურთალოში! აქაც ქიშპობის მეტი არაფერი იყო. ასეთ მდგომარეობაში იყო საკითხი, და რა უმაღლესი სასწავლებელი უნდა შექმნილიყო ასეთ პირობებში, ადვილი წარმოსადგენია.

საყურადღებო გარემოებაა, რომ განსვენებული ვასილ პეტრიაშვილი ეცადა ორჯერ, თავისი მოღვაწეობა გადმოეტანა საქართველოში. მან, პირველმა, სცადა ქიმიის მეცნიერების გამოყენება და ორი საუცხოო ფუძემდებელი გამოკვლევა დაბეჭდა ქართულად. ამისდა მიუხედავად, ეს თავგამოდებული ადამიანი, რომელიც თავს ანებებს უნივერსიტეტს, სადაც პატივისცემით სარგებლობს, — ეს იყო ოდესაში, — ვერ ეღიროსა ქუთაისში მაინც ლაბორატორია შეექმნა და ამ ლაბორატორიაში ემუშავა ქართველ ქიმიკოსებთან ერთად. როდესაც ეს საქმე ჩაიშალა, მან სცადა სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებლის დირექტორობა. ოძისში უნდა დაარსებულიყო სასოფლო-სამეურნეო სასწავლებელი, რასაკვირველია, რუსული, სხვა სასწავლებელი არ არსებობდა. ვასილ პეტრიაშვილი, რომელიც, თუ გნებავთ, ამ იერარქიული თვალსაზრისით და ქონებრივადაც უნდა დაქვეითებულიყო, ანებებდა თავს უნივერსიტეტს, — იქ იყო დამსახურებული პროფესორი, — გადმოდიოდა, ოძისში თანამდებოდა სამსახურს, ოღონდ მშობლიურ ხალხთან ჰქონოდა საქმე. ქართველ თავადაზნაურობას თითქოს არ აღმოაჩნდა ფული, რომ ეს სასწავლებელი გაეხსნათ, თქვენ აქედან წარმოიდგინეთ, რა სავალალო პირობები იყო; თანამედროვე თაობას ვერც კი შეუძლია გაიგოს იმ სულიერი ტანჯვის მთელი საშინელება, რომელიც ყოველ ჩვენთაგანს მაშინ გამოვლილი ჰქონდა. ჩვენი მცირერიცხოვანი ჯგუფი, ვისაც კი სურდა ქართულად მოეხერხებინა მეცნიერული ლაპარაკი, ისეთ მდგომარეობაში იყო, რომ მართლაც არ შეეძლო ეს. განათლებულ ადამიანს სჭირდება როგორც მათემატიკიდან, ისე ფიზიკიდან და სხვა მეცნიერებიდან სხვადასხვა ტერმინები, შესადაარებლად თუ სხვა დებულების დასამტკიცებლად. არც ერთი ამ ტერმინთაგანი ან არ იყო, ან არ ავონდებოდათ. არსებობდა მხოლოდ ორი სახელმძღვანელო, ისიც კერძოდ შექმნილი: შ. ყიფიანის მიერ გეომეტრია იყო დაწერილი და შემდეგ ვ. ყიფიანის მიერ — ალგებრა. მე მახსოვს, გიმნაზიაში ვსწავლობდი და ვგრძნობდი, რომ ვერ ვახერხებდი სწავლას ისე, როგორც საჭიროა; როცა ვსწავლობდი სასწავლებელში რუსულად გეომეტრიას,

შინ ვბრუნდებოდი, ავიღებდი მამიჩემის მშვენიერი ბიბლიოთეკიდან (ყველა წიგნი მოიპოვებოდა იქ, რაც კი კავკასიაში და საქართველოში იყო გამოცემული) და ვიზებირებდი გეომეტრიას, რომ როგორმე მესწავლა რუსულად. შესათვისებელი, მინდოდა, რომ ქართულადაც იმავე აზრის გამოთქმა შესაძლებელი ყოფილიყო.

აი, ასეთი მდგომარეობა იყო. ქართული ენა არათუ სასწავლებელში და დაწესებულებებში იყო აკრძალული, არამედ თვით ქართველმა ინტელიგენციამ ისეთი პირობები შექმნა თავიდანვე, რომ ბევრს აღარ შეეძლო შინაურობაში ქართულად ლაპარაკი. უნდა მოგახსენოთ, რომ, თუ სასწავლებლებში და დაწესებულებებში ქართული ენის ალაგმვა თვითმპყრობელური მთავრობის ბრალია, ის დანაშაული, რომელიც მეორე სფეროს ეხება, თვითონ ქართველი ინტელიგენციისავე დანაშაულია, და გულახდილად უნდა ითქვას, რომ ჩვენს მოწინავე წოდებას, რომელიც გამარჯვებულ გავლენას არათუ თავის წრეში ამტკიცებდა, არამედ ხალხშიც უნებლიეთ თუ შეგნებულად ავრცელებდა, დიდი ბრალი მიუძღვის იმაში, რომ ჩვენი კულტურის განვითარება შეფერხებული იყო. ბოლოს და ბოლოს, ისეთი სულისკვეთება არსებობდა ჩვენში, რომ, თუ მთავრობა არ დააარსებდა სახელმწიფო უნივერსიტეტს, არაფრის გაკეთება არ შეიძლებოდა, გულხელდაკრფილი შესცქეროდნენ ასეთ მდგომარეობას და უტყდოდნენ, როდის გაიხსნებოდა თბილისში უმაღლესი სასწავლებელი.

აი, ასეთი მდგომარეობა გახლდათ, როდესაც ჩვენ ვსწავლობდით საშუალო სასწავლებელში და როდესაც გვიხდებოდა ყოფნა უმაღლეს სასწავლებელში. უნდა აღვნიშნო, რომ საინტერესო მოვლენა იყო: სადაც კი ქართველი მეცნიერი გაჩნდებოდა რუსეთის რომელსამე საუნივერსიტეტო ქალაქში, იქ პატარა ბუნდ გაჩნდებოდა ქართველი ინტელიგენციისა. ასე: ოდესაში ვასილ პეტრიაშვილმა ძლივძლივობით გაიკვლია გზა, მისი დატოვება უნდოდათ მხოლოდ იმიტომ, რომ გამოჩენილი მეცნიერი იყო. ვასილ პეტრიაშვილის დარჩენამ გამოიწვია, თავის მხრივ, პეტრე მელიქიშვილის დარჩენა. მას შემდეგ ოდესის უნივერსიტეტი გახდა კერა ქართველი ინტელიგენციისა. რასაკვირველია, ეს კერა რუსული სასწავლო მეცნიერებისა იყო, მაგრამ, ვისაც გული შესტკიოდა, შეეძლო იგი თავისი ხალხისათვის გამოეყენებინა, და ვასილ პეტრიაშვილის დეაწლი დაუვიწყარი უნდა დარჩეს იმიტომ, რომ მან ვაბედა, პირველმა, ამ მხრივ ნაბიჯის გადადგმა.

რამდენჯერ გამიგონია, რომ ქართული მეცნიერული მწერლობა ვერ შეიქმნებოდა. 1917 წელს ამას გვიმტკიცებდნენ, რომ ქართული მეცნიერების დაფუძნება შეუძლებელიაო და ვასილ პეტრიაშვილმა არათუ უარყო, არამედ დაამტკიცა, რომ საუცხოო სამეცნიერო თხზულების დაწერა შეუძლია, დაწერა და გამოსცა კიდევ ისეთი თხზულება, რომელიც არ ჩამორჩება არც ერთ ევროპულ ენაზე დაწერილს! მაგრამ ეს შეძლო ვასილ პეტრიაშვილმა, ვინაიდან გრძნობდა პასუხისმგებლობას, რომ, თუ შენ ბედნიერი ხარ იმდენად, რომ დაწინაურდი და მეცნიერებას დაეუფლე, ვალდებული ხარ — შენი დაბეჩავებული ხალხის საკეთილდღეოდ გამოიყენო შენი ცოდნა. სამწუხაროდ, ეს ბევრს არ ესმოდა. გამოჩენილი მეცნიერი იყო ივანე თარხნიშვილი, — განა მას არ შეეძლო, მაგრამ არც ერთი თხზულება ქართულად არ დაუწერია, ავრთვე სხვებსაც, რომლებსაც საშუალება ჰქონდათ და არ გამოეყენებიათ. მაინც და-

მასსიათებელია, — როგორც აღვნიშნე, — სადაც ერთი გაჩნდებოდა, — შემო მოიყრიდა ახალგაზრდობა თავს. ეს ამტკიცებს, რომ მეცნიერების წყურვილი არსებობდა. ამგვარად გაჩნდა კერა მოსკოვში, პეტროგრადში (ეხლანდელ ლენინგრადში), ხარკოვში, ნაწილობრივ თბილისშიაც. ყველაზე უკეთესად სამისო პირობები იყო მაშინდელ პეტერბურგში, სადაც უნდა შექმნილიყო ქართული მეცნიერებისათვის მტკიცე ნიადაგი. ამრიგად, თუ ცოტა მოგვიანებით დაგვირგვინდა საქმე, მე მგონია ეს იმ გარემოებას არ უნდა მიეწეროს, რომ ხელისშემწყობი პირობები არ იყო. ხელისშემწყობი პირობებისა და მიუხედავად, ჩვენი ღრმა რწმენით, ვისაც ნიჭი აქვს, ვისაც სიყვარული აქვს და ვისაც ხალხისადმი პასუხისმგებლობა ესმის, ყველაფრის გადალახვა შეუძლია, ყველაფრის გაკეთება შეიძლება. როდესაც იმართლებენ თავს, რომ ხელისშემწყობი პირობები არ იყო, ეს მთლიანად სწორი არ არის. ყოველ შემთხვევაში, ეს გადაჭარბებულია. და მართო რუსეთის ძველი მთავრობის ბრალი არ არის, რომ ჩვენი ენაც და სამეცნიერო მწერლობაც ისეთ სავალალო მდგომარეობაში იყო, — ჩვენი ინტელიგენციის ბრალიც არის, ჩვენი მოწინავე საზოგადოებისა, რომლის ხელშიაც იყო სვე-ბედი ქართული კულტურისა.

რა უნდა გაკეთებულიყო, რომ ასეთ უმწეო მდგომარეობაში მყოფი საქმე გამოსწორებულიყო? პირველი, რასაც უნდა მიქცეოდა ყურადღება — ეს არის ქართული კულტურის შესწავლა; ქართული კულტურის ცოდნა მოგვცემდა საშუალებას იმ ძველი მარაგის გამოსაყენებლად, რომელზედაც უნდა აღმოცენებულიყო, თუ გნებავთ, აღმდგარიყო მკვდრეთით ძველი ქართული მეცნიერება — ოდესღაც მდიდარი, მაგრამ შემდეგ დაკნინებული. ამ მიზნით საჭირო იყო ტერმინოლოგიის მასალების დაგროვება, ამასთანავე, საშუალება უნდა ჰქონოდა ახალგაზრდობას, მეცნიერება შეესწავლა ქართულად და მსჯელობის უნარი გამოემუშავებინა. ამისათვის 1907 წელს დაარსებული იყო პეტერბურგში ქართული სამეცნიერო წრე. თითქოს სრულიად მარტივი და უმნიშვნელო ამბავია, მაგრამ ამ სამეცნიერო წრეში სტუდენტები რომ თავს იყრიდნენ, მსჯელობა წარმოებდა ქართულად. მოხსენებები იწერებოდა ქართულად სხვადასხვა დარგიდან, კამათი, მსჯელობა ქართულად წარმოებდა და ვარჯიში დაიწყო, ენა გაიკვთა ახალგაზრდობამ და განუვითარდა ქართული მეტყველების უნარი, რომელიც მანამდე არ ჰქონდა. ჩვენ უნდა გვცოდნოდა აგრეთვე ძველი მარაგი, რომელიც შექმნილი იყო ძველად. მე იმას კი არ ვგულისხმობ მხოლოდ, რაც საუკუნეთა განმავლობაში იყო გაკეთებული, მე მოვასხენებთ იმის შესახებ, რაც მე-19 საუკუნეში იყო მოპოვებული. გარწმუნებთ, რომ არსებობს არა ერთი თხზულება, რომელიც სამჯერ-ოთხჯერ დაიბეჭდა, მაგრამ ბევრმა არც იცოდა, რომ ოდესღაც გამოქვეყნებული იყო ესა თუ ის წიგნი. ამგვარი კულტურის ტრადიცია არ არსებობდა. ის ძვირფასი მასალა ხალხური შემოქმედებისა და სხვაგვარი მასალა, რომელიც უმთავრესად ქართულ გაზეთებში იყო გაფანტული, სრულიად უკვალოდ იკარგებოდა. ამრიგად, ამ მასალის გამოყენება შეეძლო ადამიანს მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ თვითონ შეადგენდა თავისთვის ბიბლიოგრაფიას და შემდეგ ჩაიხედავდა, თუ დასჭირდებოდა. აი ასეთი, სრულიად შეუწყნარებელი, სავალალო მდგომარეობის გამო პეტერბურგის ქართულმა სამეცნიერო წრემ დაისახა ამოცანად, რომ ქართული სიტყვაკაზმული მწერლობის სრული ბიბლიოგრაფია შეედგინა (მთელი მე-19 საუკუნე — 1910 წ.-მდის).

პირველი ნაწილი ამ ბიბლიოგრაფიის დაიბეჭდა, დანარჩენი მასალა ენა-
ხება მეცნიერებათა აკადემიაში, ლენინგრადში. ჩვენ უნდა ვიზრუნოთ, რომ მო-
მავალში ამ ძვირფასი მასალების გამოცემა მოხერხდეს, რათა ყოველ ჩვენგანს
შესაძლებლობა ჰქონდეს ისარგებლოს ამ მასალით.

ამგვარად, სამეცნიერო წრის მუშაობამ საშუალება მისცა ახალგაზრდო-
ბას დასწავებოდა მეცნიერებას თავის დედაენაზე და ამის ნაყოფი გახლავთ
პირველი კრებული, რომელიც დაიბეჭდა. პეტერბურგის ქართული სამეცნიერო
წრის კრებული, რომელშიაც სხვადასხვა დარგების გამოკვლევები იყო დაბეჭ-
დილი, დაწერილია სტუდენტების მიერ; ხელოვნების, ისტორიის, სამართლის,
ეკონომიკის — ყველა ამ დარგის — შესახებ წერილებია მოთავსებული. ამგვა-
რად, საქმე ნაწილობრივ გაიხარხა.

რასაკვირველია, იბადებოდა კითხვა: შესაძლებელი იყო თუ არა, რომ ქარ-
თული უნივერსიტეტი შექმნილიყო, უნივერსიტეტის შესაქმნელად საჭირო სა-
მეცნიერო ძალა გვყავდა თუ არა. ცნობების შეკრებამ გამოარკვია, რომ იყო
პატარა უნივერსიტეტისათვის შესაქმნელი ძალა, იყო 30 კაცამდე გაფანტული
სხვადასხვა უნივერსიტეტში. ეს მანუგეშებელი მდგომარეობა იყო, მაგრამ
მსმენელები იქნებოდნენ? ვაითუ უნივერსიტეტი ცარიელი ყოფილიყო! უნდა
გვცოდნოდა — რომელი, რა დარგი უფრო აინტერესებდა.

ამ მიზნით 1910 წელს ჩატარდა აღწერა ყველა სტუდენტისა, როგორც
რუსეთში, ისე საზღვარგარეთ. ამ აღწერამ კინაღამ მთელი საქმე ჩაშალა: დაიწ-
ყეს კვლევა — რა წრეა ეს წრე, რისთვის კრებენ ამ ცნობებს და მხოლოდ იმი-
ტომ, რომ თვით უნივერსიტეტის გამგეობა შესაძლებელია პასუხისმგებელი
გამხდარიყო, წრე გადაურჩა ამ საქმეს და უნივერსიტეტისათვის საკმაო ცნო-
ბები იქნა შეკრებილი. ამ წრემ დაამტკიცა, რომ საქართველოს 1000-ზე მეტი
სტუდენტი ჰყავს სხვადასხვა დარგზე. 1000 სტუდენტი პატარა პროვინციული
უნივერსიტეტისათვის სრულიად საკმაო იყო მაშინდელი დროისათვის. ამგვა-
რად, მსმენელები გვყავდა, მაგრამ უნდა ითქვას, რომ უნიადაგო, უსაფუძვლო,
სასაცილო ოცნებად ეჩვენებოდა ადამიანს, რომ ვინმეს გაეებდა მაშინ და
ეთქვა რაიმე ამაზე.

1914 წელს მსოფლიო ომი რომ ატყდა და შეტაკება მოხდა გერმანიასა და
ძველ თვითმპყრობელურ რუსეთს შორის, დიდი წინასწარმეტყველება და ნი-
ჭი არ იყო საჭირო, ეწინასწარმეტყველა ვინმეს, რომ ძველი რუსეთი, თვითმპ-
ყრობელობის მიერ მონობაში ჩამწყვედული, დამარცხებული იქნებოდა. ვინც
რუსეთის ისტორია იცის, კარგად ეცოდინება: თუ რაიმე ღირსებია რუსეთში
მცხოვრებ ხალხებს, მხოლოდ მაშინ, როდესაც თვითმპყრობელობა დამარცხე-
ბულა.

1917 წელს რევოლუცია მოხდა. რევოლუციის დაწყებისთანავე დაიბადა
იმედი, რომ კერძო სასწავლებლის სახით მაინც შესაძლებელი იქნებოდა ადა-
მიანს ეზრუნა უმაღლესი სასწავლებლის დაარსებისათვის. თებერვალში ერთი
პირის კერძო ბინაზე¹ მოწვეული იყო პირველი თათბირი ამ საკითხის განსა-
ხილველად. ამ თათბირის მონაწილენი აქ ბრძანდებიან² და ამ თათბირზე გა-

¹ ეს თვითონ ივანე ჯავახიშვილის ბინაა — ს. ჯ.

² საზეიმო სესიას ესწრებოდნენ მარტის პირველ რიცხვებში პეტერბურგში ჩატარებული
თათბირის მონაწილენი — აკაკი შანიძე და შალვა ნუცუბიძე. ს. ჯ.

დაწყდა, რომ აუცილებლად უნდა გვეცადა, კერძო სასწავლებლის სახით მიიღვეთ გაგვეხსნა უმაღლესი სასწავლებელი. ამ გადაწყვეტილებას ის ჯგუფი არც ისტორიულად ითვალისწინებდა და არც უფიქრია, რომ დიდ საქმეს აკეთებდა. ეს რომ ასეა, იქიდან შევიძლიათ დარწმუნდეთ, რომ არც თქმი ყოფილა შედგენილი და, გულახდილად უნდა მოგახსენოთ, მე ეხლა არც რიცხვი მახსოვს, როდის იყო ეს სხდომა, ვიცი მხოლოდ — ვინ იყო მონაწილე ამ სხდომისა. დიახ, საქართველოში ჩამოსვლის შემდეგ შეიძლებოდა გაფართოებული წრის მოწვევა, ვინც საქართველოში იყვნენ მეცნიერები. მათთან ერთად, მათ შორის, შემთხვევით პეტრე მელიქიშვილიც ბრძანდებოდა თბილისში, უმაღლეს კერძო კურსებზე იყო მოწვეული. ამ ამბის წყალობით იმავე 1917 წლის 12 მაისს მოწვეული იყო საჯარო სხდომა, რომელზედაც მოხსენება იყო წაკითხული იმის შესახებ, რომ საჭიროა კერძო უმაღლესი სასწავლებლის დაარსება თბილისში. უნდა ითქვას, რომ აღფრთოვანებით შეხვდა საზოგადოება ამ ამბავს, თუმცა იყვნენ ისეთებიც, რომლებიც ფიქრობდნენ, რომ უნივერსიტეტის მავიჯრად სჯობდა სპეციალური სასწავლებელი დაარსებულიყო. პრაქტიკული მიმართულება უკეთესი არისო. ამ 12 მაისის სხდომას მოჰყვა 17 მაისის ასეთივე საჯარო სხდომა ქუთაისში. ქუთაისში უფრო მეტი აღმოჩნდა პოლიტიქნიკუმის მომხრე და უფრო გაცხარებული ბრძოლა წარმოებდა. თბილისში და ქუთაისში არჩეული იყო კომიტეტი, რომელსაც დამხარება უნდა გაეწია ამ აზრის გატარებისათვის. დაარსდა ე. წ. თბილისის უნივერსიტეტის დამხმარე საზოგადოება. დაიწყო მუშაობა. პირველი კრების აღფრთოვანებამ, აღზნებამ ცოტა ფულიც შესძინა ამ აზრს, მაგრამ შემდეგ, როგორც ქართველ საზოგადოებაში არაერთხელ მომხდარა, ეს აღფრთოვანება როგორცაა განელდა. უგულობა ცხადად იგრძნობოდა, ამ გამგეობის კრებები იშლებოდა ხოლმე. გულახდილად მოგახსენებთ, კრებები დიდი დავვიანებით იმართებოდა. ისეთი დიდი დამსახურებული მეცნიერი, როგორც მელიქიშვილი იყო (საერთოდ, მეცნიერები მიჩვეული არიან წესიერ სხდომებს) და სხვა მონაწილეები, უნდა მოგახსენოთ, იშვიათად ესწრებოდნენ სხდომებს. არ ეტყობოდა, რომ ის აღფრთოვანება, რომელიც პირველ კრებაზე იყო, ხანგრძლივი აღმოჩნდებოდა. მე ამას იმიტომ მოგახსენებთ, რომ თქვენთვის გასაგები იყოს, შემდეგ რაც მოხდა.

დადგა დრო, როდესაც ეს იდეა პრაქტიკულად უნდა განხორციელებულიყო. დროებითი მთავრობა იყო. წესდება უნდა წარგვედგინა. წესდება დაიწერა. ვთხოვლობდით უმარტივეს რაიმე უმაღლესი სასწავლებლის გახსნას.

პირველი მუხლი ასეთი იყო: ამ უმაღლეს სასწავლებელს, — თუ მის უფლებამოსილ პროფესორთა სხდომაზე სამეცნიერო ხარისხის მაძიებელი საჯარო პაექრობით დაიცავდა დისერტაციას, — სამეცნიერო ხარისხის მინიჭების უფლება ჰქონოდა; რომ პროფესორ-სტუდენტთათვის სამხედრო ბეგარის შეღავათი ყოფილიყო. როგორც მოგახსენებთ, ასეთი წესი იყო, რომ პროფესორი და სტუდენტები განთავისუფლებული იყვნენ, სანამ დამთავრდებოდა მეცადინეობა. წავიდა ეს თხოვნა, თავმჯდომარე მაშინ ხარლამოვი იყო, მან გვიპასუხა, მე ამ საკითხის გადაწყვეტა არ შემიძლია, უნდა გავგზავნო თხოვნა პეტერბურგსო. გავზავნა. თითქმის იმედი გადაწყვეტილი გვქონდა. ამავე დროს, გამოირკვა, რომ დროებით მთავრობას გადაეწყვიტა თბილისში გაეხსნა მთავრობის უმაღლესი სკოლა. ტელეგრაფმა გავგზავნეთ, გვაცნობეს — კერძო უნივერსიტე-

ტის დაარსების შესახებ ფოსტით შეგატყობინებთო. ფოსტით გამოგზავნილი ჩვენ არ მიგვიღია. მოხდა ოქტომბრის დიდი რევოლუცია და უკვე მათი ნებართვა არ იყო საჭირო. შეიძლება ითქვას, ოქტომბრის რევოლუცია რომ არ მომხდარიყო, ჩვენ არავინ უნივერსიტეტის გახსნის უფლებას არ მოგვცემდა (ტაში).

შემდეგ როგორი პირობა იყო: უნდა დაწერილიყო მოხსენება, რომელშიაც, სამწუხაროდ, ორი ცნობილი მეცნიერი იყო გარეული, ორი აკადემიკოსი, ერთი — როგორც განათლების მინისტრი, მეორე — როგორც მომხსენებელი, და ნათქვამი იყო, რომ თვით ქართველებისათვისაც ხელსაყრელი არ არის, ბოლოს და ბოლოს, ქართული უნივერსიტეტის გახსნა. ეს დამაძინებელ გავლენას მოახდენს ქართულ სამეცნიერო აზრზე, მაგრამ თხოულობენ და რატომ არ მივსცეთ ნება, მხოლოდ — თბილისში თუ გაიხსნება, შესაძლებელია იყოს მხოლოდ სახელმწიფო უნივერსიტეტი რუსულადო. ამას გარდა იქ არც ერთი სხვა უმაღლესი სასწავლებელი არ შეიძლება იყოს. ქართული უნივერსიტეტი სახალხო უნივერსიტეტი იყო და არასგზით არ შეიძლება, რომ სამეცნიერო ხარისხის მინიჭების უფლება ჰქონდეს მიცემული, არც სამხედრო ბეგარისაგან განთავისუფლებათ. მე მოვახსენებთ, რით იყო გამოწვეული, რომ სამეცნიერო ხარისხისა და სამხედრო ბეგარის საკითხი იყო შეტანილი. ჩვენ ყველას კარგად გვესმოდა, რომ სამეცნიერო ხარისხზე არ არის დამოკიდებული მართლმეცნიერება. ისეთი მეცნიერებაც იყვნენ, რომელთაც სამეცნიერო ხარისხის მოპოვებისათვის არ უზრუნვიათ, მაგრამ უდიდესი ღვაწლი მიუძღვით. მხოლოდ ცხადი იყო, რომ, თუ ჩვენ უმაღლესი სასწავლებლის შექმნა გვსურდა, ჩვენი თანამშრომლები ისეთი კვალიფიკაციისა უნდა ყოფილიყვნენ, რომ სახელმწიფო უნივერსიტეტის კვალიფიკაციაზე დაბლა არ მდგარიყვნენ. ეს შეიძლება იყოს მხოლოდ იმ გარკვეული წესით, რომელიც მაშინ არსებობდა და რომელიც, როგორც მოგეხსენებათ, ესლაც არსებობს. ეს — ერთი გარემოება. შესაძლებელია, ეთქვას, რომ მობრძანდით და სახელმწიფო უნივერსიტეტში დაიცავით! დიხ, ეს შეიძლება იყოს, რომ ისეთი სულიერი განწყობილება არ ყოფილიყო, რომელიც წარმოიშვა ასეთი დასკვნით. ყოველ შემთხვევაში, შეეძლოთ არც ერთი მეცნიერისათვის ხარისხი არ მიენიჭებინათ და, ამგვარად, ამ უმაღლეს სასწავლებელს დაბალი ხარისხის სასწავლებლის ფასი ჰქონოდა.

მეორე გარემოება, რომელიც გვაიძულებდა, რომ სამხედრო ბეგარიდან განთავისუფლებული ყოფილიყვნენ, გახლავთ ის, რომ, თუ ეს საქმე არ მოგვარდებოდა, ყოველი მობილიზაციის დროს უნივერსიტეტი უნდა დაკეტილიყო და პროფესორიდან მოყოლებული სტუდენტამდე უნდა წასულიყვნენ სამხედრო სამსახურში.

აი, ასეთი მდგომარეობა იყო, როდესაც უნივერსიტეტის დაარსებაზე პრაქტიკულად დაისვა საკითხი. შეტანილი იყო ეროვნულ საბჭოში განცხადება, რომ, აი, იხსნება კერძო სასწავლებელი, რაიმე ქონებრივი დახმარება მიეცით ამ უმაღლეს სასწავლებელსო. მე მასსოვს, რა გაცხარებული კამათი იყო მაშინ, საბჭომ უარყო — ჩვენ მაგისტრის ფული არ გვაქვსო, ფული არ აღმოჩნდა! მოწვეული იყო დამხმარე საზოგადოების კრება. ამ დამხმარე საზოგადოების კრებაზე რომ გაიგეს, ასეთი უარყოფითი პასუხი იყო მიღებული ეროვნული საბჭოსაგან, დაფრთხნენ — ჩვენ საიდანღა გავიღოთ ფულიო. შეიქმნა ისეთი მდგომარეობა, რომ უნდა ჩაშლილიყო საქმე, ჩვენ არ ვკისრულობთო, პირდაპირ

ნათქვამი იყო; ვერ ვიკისრებთ პასუხისმგებლობას, რომ უმაღლესი სასწავლებელი გაიხსნასო. ცოტა ფული, მართალია, იყო, მაგრამ ეს ფული მოხმარდებოდა მხოლოდ ჯამაგირს. ბინაც არსებობდა, განსვენებული ცხველადის მიერ აშენებული გიმნაზიისათვის, საკმაოდ დიდი და გამოსადეგი უნივერსიტეტისათვის. შთამომავლობამ უნდა დააფასოს ამ უანგარო მოღვაწის ღვაწლი. დაცინვის მიუხედავად, მან აავო ეს შენობა, რომელშიაც ამჟამად ჩვენ ვიმყოფებით.

შენობა იყო, მაგრამ თავისუფალი იყო მხოლოდ ზემოთა სართული. ამ ზემოთა სართულზე მოთავსებული იყო საავადმყოფო (ლაზარეთი). რასაკვირველია, ლაზარეთი დაიშალა. დარჩა სრულიად ცარიელი, გაპარტახებული ზემოთა სართული. ამგვარად, შენობა პატარა სამოთახიანი ფართობისა იყო. ავეჯი არა გვექონდა, განათება არ იყო, არც გათბობა. მუშაობა უნდა დაგვეწყო იანვარში, ფული იყო საჭირო. ის ფული, რაც გვექონდა, ძლივს ყოფნიდა იმ ავეჯს და გათბობას, რაც აუცილებელი იყო. ასეთ პირობებში ადვილად შეიძლება ადამიანმა ყოველგვარი სასოება დაკარგოს. იმ დროს უმრავლესობა ფიქრობდა, რომ არ კმარა პასუხისმგებლობა ამ საზოგადოების გამგეობისა და, ამგვარად, საქმე უნდა ჩაშლილიყო. მაშინ იმ პატარა ჯგუფმა¹ სთხოვა გამგეობას: თუ თქვენ ვერ კისრულობთ პასუხისმგებლობას, ნუ დაუშლით იმ ხალხს, რომელსაც უნდა თავისი პასუხისმგებლობით გახსნას უნივერსიტეტი. ის კისრულობს პასუხისმგებლობასო. ეს თანხმობა მიღებული იყო და, ამგვარად, გაიხსნა უნივერსიტეტი.

26 იანვარს შედგა პირველი საზეიმო სხდომა. საკმაოდ გულცივად შეხვდა მაშინდელი მენშევიკური მთავრობა უნივერსიტეტის გახსნას. გულახდილად უნდა მოგახსენოთ, რომ მთავრობის ოფიციალური წარმომადგენელი არ ყოფილა გახსნაზე: იყო მხოლოდ ერთი წევრი საკუთარი თაოსნობით. ამგვარად, მოკლებული იყო ყოველგვარ დახმარებას ეს ჯგუფი, რომელსაც უხდებოდა ასეთი მძიმე და პასუხსაგები საქმის დაწყება. მე მინდა მოგახსენოთ, რომ საქმე შესაძლებელია კატასტროფით დამთავრებულიყო და გამკილავი ჩვენში ბევრი მოიძებნებოდა მაშინ: ვაი იმათ, თუ მართლაც ასე წავიდოდა საქმე! ქუჩებში, გოლოვინის პროსპექტზე (მაშინ გოლოვინის პროსპექტი ეწოდებოდა) ბევრი ქართველი ინტელიგენტი დაბრძანდებოდა, რომელიც დაცინვით იხსენიებდა ამ საქმეს; აი რაღაცას ბორძიკობენ და მაშინ გაიგებენ ამ საქმის უსარგებლობას, როდესაც პირველ ლექციას ვერ წაიკითხავენო.

ამგვარად, 26 იანვარს, როდესაც გაიხსნა პირველი საზეიმო სხდომა, აუარებელი ხალხი დაესწრო, როგორც აღინიშნა, ძალაუფლების მქონეები წრეები ცივად შეხვდნენ მას. მხოლოდ რკინიგზის მუშების დელეგაცია მოვიდა წითელი დროშით (მხურვალე ტაში. ფეხზე დგებიან).

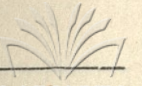
საზეიმო სხდომის შემდეგ ჩვენ ლექციები არ დაგვიწყია იმიტომ, რომ განათება არ გვექონდა და არც ავეჯი იყო მზად. მხოლოდ პირველ თებერვალს დავიწყეთ ლექციების კითხვა. ლექციები სადამოლობით მიმდინარეობდა. ჩაეწერა 500-მდე კაცი და ქალი, როგორც ახალგაზრდები, ისე ხანშიშესულები. რაც ყველაზე უფრო საინტერესო იყო, პირველ ქართულ უნივერსიტეტში ჭადარა ხალხს

¹ იგულისხმება პატრიოტ მეცნიერთა ჯგუფი, რომელსაც ივანე ჯავახიშვილი მეთაურობდა — ს. ჯ.

ნახავდით. ნახავდით ისეთებსაც, რომელთაც უნივერსიტეტი გათავებული ჰქონდათ, დიპლომიც მიღებული, მაგრამ უნდოდათ, რომ დედაენაზე მოესმინათ ლექციები.

ესლა უნდა ითქვას, რომ იმ დაბრკოლების გარდა, რომელიც საქმეს ართულებდა, გაცილებით უფრო დიდი დაბრკოლება გველობებოდა წინ უნივერსიტეტის დაწყება-გაფართოებასთან დაკავშირებით. ის პირები, რომლებიც მოწვეულნი იყვნენ და რომელთაც დაიწყეს ლექციების კითხვა, კარგად იყვნენ მომზადებულნი იმდენად, რომ ქართულად თავისუფლად შეეძლოთ ლექციების წაკითხვა, მაგრამ შემდგომში როგორ იქნებოდა საქმე, სად იყო ის ქართული სამეცნიერო ტერმინოლოგია, ურომლისოდ ლექციების კითხვა არ შეიძლებოდა! აი, ეს დაბრკოლებები და, თუ გნებავთ, მთავარი საბუთი, რომელიც მოწინააღმდეგეებს ხელთ ჰქონდათ და პირში ბურთივით სჩრიდნენ ყოველ ჩვეთაგანს! გულახდილად უნდა მოგახსენოთ, რომ უსაფუძვლო არ იყო ის შიში, რომელიც არსებობდა, და ადვილი საქმე არ იყო იმ პირველ სიძნელეზე უფრო ძნელი გადასალახი. რასაკვირველია, გულგრილობაზე საშინელი არაფერია და ეს გულგრილობა იყო მიზეზი იმისა, რომ ასე უცნაურად მოხდა ამ ქართული უმაღლესი სასწავლებლის დაარსება: მარტო მხურვალე გულით არ კეთდება საქმე! ცოდნაა საჭირო მეცნიერებისა. უმაღლესი სასწავლებელი უნდა ჰვადღეს უმაღლეს სასწავლებელს. ის უნდა წარმოადგენდეს მართლაც მეცნიერების მწვერვალს და როგორ უნდა მოხერხებულიყო ეს, როდესაც ჩვენ საშუალო სასწავლებლისთვისაც არ გვქონდა მომზადებული ტერმინოლოგია. ჯერ ტერმინოლოგია უნდა შეგვექმნა. როდის შეიქმნებოდა ტერმინოლოგია? ამას შეიძლება ორი ათეული წელიწადი მოსდომებოდა. თუ მეცნიერები თავმოყრილი არ იქნებოდნენ, ვის უნდა გაეკეთებინა ეს საქმე? აი, სიძნელე მეორე, რომლის გადალახვაზე იყო დამოკიდებული მთელი საქმის ბედ-იღბალი. ამას ყველა მონაწილე გრძნობდა, ამის პასუხისმგებლობას გრძნობდნენ ჩვენი მსმენელებიც. წინადადება მივეცი მათ, შესდგომოდნენ მუშაობას (უსასყიდლოდ, იმიტომ რომ სხვა საშუალება არ გვქონდა), რომ ფიზიკაში, ქიმიაში რაც კი რამ არსებობდა, ტერმინოლოგია ამოეკრიბათ. ჩვენ ეს საშუალებას გვაძლევდა, გვესარგებლა იმით, რაც თავისთავად კარგი იყო, უარგვეყო ის, რაც უვარგისი იყო.

მთელი სემესტრის განმავლობაში ორ ათეულზე მეტი უმაღლესი სასწავლებელდამთავრებული მუშაობდა ამ მიმართულებით. არდადეგების დროს საშუალო სასწავლებლებს საგანგებო კურსები ჰქონდა. მთელი უნივერსიტეტის პროფესორ-ლექტორთა შემადგენლობა ჩაბმული იყო აქ საგნების მიხედვით; ლექციები ეკითხებოდათ მათ თვითუფლ დარგში. ყოველ დარგში დამზადებული სატერმინოლოგიო მასალა ყოველი ლექციის შემდეგ სხდომებზე განიხილებოდა. ასე შეიქმნა სახელდახელო შეთანხმებაზე დამყარებული ტერმინოლოგია. უდიდესი მნიშვნელობა აქვს, როდესაც სამეცნიერო ტერმინოლოგია ერთგვარია ყველგან — საშუალო სასწავლებელშიც და უმაღლეს სასწავლებელშიც. ბოლოს და ბოლოს, შესაძლებელია ადამიანს ეთქვა, რომ—რა საქმეა საშუალო სკოლის ამ საგნების კურსებზე უმაღლესი სასწავლებლის პროფესორებისა და ლექტორების ზრუნვათ, მაგრამ ამ შემთხვევაში ის ღრმა, რწმენა ჰქონდათ, რომ საერთო ტერმინოლოგია იყო შესაქმნელი, რომ, როცა საშუალო სკოლიდან შემოვლენ უმაღლეს სკოლაში, მათთვის უცნობი არ ყოფილიყო.

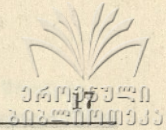

ეს ტერმინოლოგია. შემდეგში დაარსდა სატერმინოლოგიო კომიტეტი, რომელიც წინააღმდეგობას უწევდა ნიერო საბჭოების სხვადასხვა სახელწოდებებით, მუშაობა გრძელდებოდა, სატერმინოლოგიო საქმე თანდათანობით უმჯობესდებოდა და ჩამოყალიბდა სამეცნიერო ტერმინოლოგია, რომელმაც როგორც სამშუალო სკოლას, ისე უნივერსიტეტს უშუალოდ მისცა თავისი მოვალეობის პირნათლად შესრულების შესაძლებლობა.

მე აღარ შეგაწუხებთ ჩემი მოგონებით და მოკლედ კიდევ გეტყვი, თუმცა ბევრი რამის თქმა შეიძლება.

პირველი სემესტრის განმავლობაში უნივერსიტეტი კერძო დაწესებულება იყო. წინასწარმეტყველებისდა მიუხედავად, რომ ეს უნივერსიტეტი დაიკეტებოდა იმიტომ, რომ არც ძალები ეყოლებოდა და არც მსმენელები, არც ენის ამოღების უნარი აღმოაჩნდებოდა, უნივერსიტეტი არათუ არსებობდა, არამედ ფართოდებოდა. აი, ამ დროს, მხოლოდ მეორე სემესტრის განმავლობაში, გამოცხადებული იყო, რომ ჩვენ დავაარსეთ სახელმწიფო უნივერსიტეტი. ეს სწორი არ იყო. უნივერსიტეტი არსებობდა, მას დაარსება არ სჭირდებოდა. არსებულის დაარსება არ გაგონილა. (სიცილი), ამგვარად, ისტორიულადაც და ფაქტური თვალსაზრისითაც სწორი არ იყო ის განცხადება.

მოკლედ მოგახსენებთ, აგრეთვე, რატომ იყო, რომ ერთი ფაკულტეტი დაარსდა და რატომ იყო, რომ მას ეწოდებოდა სიბრძნისმეტყველების ფაკულტეტი. მე ამას მოგახსენებთ იმიტომ, რომ ჩვენი უნივერსიტეტის საწინააღმდეგო მოხსენებაში (რუსეთში რომ იყო) ნათქვამია, რომ ჩემულობენ გერმანული უნივერსიტეტის მსგავს პროგრამებსა და, აბა, მაგისტანა უნივერსიტეტს როგორ შექმნიანო! მე უნდა მოგახსენოთ, რომ არავითარი კავშირი ამ გერმანული უნივერსიტეტის პროგრამებთან არ ყოფილა. არსებითად ეს გამოწვეული იყო მიზანშეწონილობით. ჩვენ ცალკე ისტორიულ-ფილოლოგიური ფაკულტეტის, ფიზიკა-მათემატიკური და საბუნებისმეტყველო ფაკულტეტის შექმნა არ შეგვეძლო. ხალხი არ გვყავდა და ერთი გაერთიანებული ფაკულტეტის შექმნისათვის კი ძალა მოიპოვებოდა. სისულელე იქნებოდა, რომ ჩვენ სამი ფაკულტეტი შეგვექმნა, გამოგვეცხადებინა, რომ სამი ფაკულტეტი გვაქვსო, და სისულელის გარდა მოტყუება იქნებოდა. სამაგიეროდ, ამ ფაკულტეტს რაიმე სახელი ხომ უნდა ჰქონოდა! რა უნდა გვეწოდებინა? „სიბრძნისმეტყველება“ ვუწოდეთ და მერმე, როდესაც გაფართოვდა, ფაკულტეტი გაიყო. ასე რომ, ჩვენ ამ შემთხვევაში მართო გერმანიის უნივერსიტეტის მაგალითით არ ვხელმძღვანელობდით. იმ დროს, უნდა მოგახსენოთ, გერმანიის უნივერსიტეტი ყველაზე მაღლა იდგა, — რომ მიგვებაძა, არაფერს სასირცხვოს არ წარმოადგენდა, მაგრამ როდესაც შემდეგში დაგვეჭირდა აგრონომიული ფაკულტეტი და პოლიტექნიკური, ასეთი გერმანიას არ მოეპოვებოდა, ამერიკის გარდა, შეიძლება ადამიანს ეთქვა, ამერიკას ბაძავთო. არაფერი მიმბაძველობის მსგავსი არ ყოფილა მაშინ, მიზანშეწონილობის გარდა. შემდგომ გაიზარდა ჩვენი უნივერსიტეტის ფაკულტეტები, ცალკე ინსტიტუტებად გამოიყო სამკურნალო ინსტიტუტი, სასოფლო-სამეურნეო ინსტიტუტი, ამგვარად, მრავალი უმაღლესი სასწავლებელი შეიქმნა ისეთ ადგილას, სადაც წინათ ადამიანი ვერც კი წარმოიდგენდა. იმ პროექტში კი ნაგულისხმევი არ არის, ქუთაისში რომ შეიქმნებოდა უმა-

დღესი სასწავლებელი, მაშინ, მე მგონია, ძალიან გამბედავი კაციც ვერ იქის-რებდა ამ ამბავს.

ამგვარად, შესაძლებელი შეიქმნა მომზადებულიყო ის სამეცნიერო ძალა, კადრები, რომელთაც გაფართოებულ საქმეს მისცეს მსვლელობა. ქონებრივად, რასაკვირველია, უნივერსიტეტი ეხლა, საბჭოთა ხელისუფლების ხანაში, ისე გაიზარდა, რომ წინათ ამაზე ოცნებაც შეუძლებელი იყო. ეხლა რა დავგრჩენია, მეცნიერები გამარჯვებული ვართ ყოველმხრივ. ოცი წლისთავის გადახდა კარგი დღესასწაულია, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ზოგიერთი ფიქრობდნენ. — უნივერსიტეტი ოც დღესაც ვერ გაძლებსო. მაგრამ მაინც ბევრი რამ გვაქვს წინ. ყველაზე უფრო რთული ამოცანა ის ამოცანაა, რომელზედაც ამ ბოლო დროს მთავრობისა და პარტიის უმაღლეს ორგანოებს განსაკუთრებული ყურადღება აქვთ მიქცეული.

თქვენ წაკითხული გაქვთ როგორც საკავშირო მთავრობის თავმჯდომარის სიტყვა, ისე ხალხთა ბელადის მიმართვა, რომ უმთავრესი ყურადღება უნდა დაეთმოს კადრების მომზადებას. ეს საკითხი ყველაზე მნიშვნელოვანია. ძველი თაობა, რომელიც იწყებდა ამ საქმეს, სანახევროზე მეტად ახალგაზრდობისაგან შედგებოდა. მათ გვერდში ამოუდგნენ თვით ამავე უნივერსიტეტში სწავლადამთავრებულები, რომელთაც შეძლეს არათუ მეცნიერული დისციპლინების სწავლება, არამედ ხელი შეუწყვეს მეცნიერების გაფართოებას. ყოველ ჩვენთაგანს, მეტადრე მოხუცებულებს, უნდა გვახსოვდეს, რომ „იგი წავა და სხვა მოვა ტურფასა საბაღნაროსა“. უნდა იზრუნოს ძველმა თაობამ, რომ ტურფა საბაღნარო ტურფა საბაღნაროდ დარჩეს. ეს შესაძლებელია მხოლოდ იმ ახალი, კარგად მომზადებული კადრების შექმნით, რომლებიც არათუ არ ჩამოუვარდებიან ამ ძველ თაობას, არამედ ძველ თაობაზე უკეთესები იქნებიან. აი, ამას უნდა მიექცეს ყურადღება და ამას, რასაკვირველია, ყოველი წევრი, რომელიც კი უმაღლეს სასწავლებელში მუშაობს, შეაღვეს მთელ თავის ძალღონეს. მაგრამ, უნდა მოვახსენოთ, კადრების მომზადების შესაძლებლობა მარტო მასწავლებლების საკითხი არ არის, თვითონ ასპირანტებმა უნდა შეიგნონ ის პასუხისმგებლობა, რომელიც მათ აწევთ, — უნდა ესმოდეთ, რომ მხოლოდ საფუძვლიანი ცოდნა მისცემს მათ შესაძლებლობას, ღირსეული ადგილი დაიკავონ საზოგადოებაში. უნდა ახსოვდეთ, რომ სიყვარულის გარეშე არ გაკეთდება არასოდეს დიდი საქმე, გულცივი, გულგრილი ადამიანი ვერ გააკეთებს ვერასოდეს დიდ საქმეს; უნდა უყვარდეს ყოველ მათგანს თავისი ხალხი, უნდა უყვარდეს მეცნიერება, უნდა გრძნობდეს პასუხისმგებლობას, რომ შეალიოს თავისი ძალა მეცნიერებასაც და ხალხსაც (მხურვალე ტაში).

სამეცნიერო მუშაობა ბედნიერებაა. ეს ისეთი ბედნიერებაა, რომელიც ყველას ხვედრს არ წარმოადგენს და, ვინც ისეთი ბედნიერია, რომ ბუნებისაგან დაჯილდოებულია ნიჭით, რომ მას აქვს ნებისყოფა, აქვს აგრეთვე გატაცება, ის უნდა გრძნობდეს, რომ ვალდებულია სამაგიერო გადაუხადოს იმ ერს, რომლისგანაც ის წარმოშობილია. აი, ამ გრძნობას, შეგნებას არ დაივიწყებს ის ახალგაზრდობა, რომელიც უმაღლესი მეცნიერების შესათვისებლად ემზადება.

მე დარწმუნებული ვარ, რომ ქართული მეცნიერების განვითარებას ვერაფერი შეაკავებს, მკვდრეთით აღდგა ის მეცნიერება და კულტურა, რომელიც მე-13 საუკუნის ბოლოდან მიკვდინებული იყო. ვინ წარმოიდგენდა, რომ ეს შე-

საძლებელი იყო ასეთ მოკლე პერიოდში? განა შესაძლებელია, რომ უფრო მთავარი იყო? ცხადია, არა, მაგრამ მომავალში თანდათანობით გამოსწორდება ყველა ნაკლი, თუკი სიყვარული და შეგნება არ უღალატებს არასოდეს იმ ახალგაზრდას, რომელმაც ძველი თაობისაგან უნდა მიიღოს მემკვიდრეობა და თვითონ ჩაუდგეს სათავეში ამ ჩვენს უმაღლეს სასწავლებელს.

პარტია და მთავრობა განსაკუთრებულ პირობებში აყენებენ ეხლა ასპირანტებს. ჩვენს დროში სრულიად წარმოუდგენელი იყო, რომ ასე უხვად იქნებოდა სტიპენდიები და ახალგაზრდები ასე ყოველმხრივ უზრუნველყოფილი. როდესაც ამბობდნენ, რომ ხელშემწყობი გარემოება არ არის და ვერ ვმუშაობთ, უნდა მოგახსენოთ, არ მჯეროდა და არც ეხლა მჯერა; ვისაც საქმე უყვარს, ვისაც სურს მუშაობა, ავადმყოფობის დროსაც იმუშავენ. მე მინახავს ადამიანი, რომელიც მწოლიარე ავადმყოფი იყო და კალამი არ გაუგდია ხელიდან უკანასკნელ წუთამდე.

ეს შეგნება უნდა ჰქონდეს იმ პირს, რომელიც გადაწყვეტს — მეცნიერებას შესწიროს მთელი თავისი ძალღონე და გადაუხადოს სამაგიერო იმ ქვეყანას, იმ სახელმწიფოს, რომელმაც შეუქმნა მას შესაფერისი პირობები მეცნიერული მუშაობისათვის (მქუხარე ტაში).

И. А. ДЖАВАХИШВИЛИ

БОРЬБА ЗА СОЗДАНИЕ ГРУЗИНСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Резюме

Публикуется стенографическая запись доклада И. А. Джавахишвили, сделанного 25 мая 1938 года в Тбилисском университете.

„კოლხიდის“ და „კოლხების“ გაგებისათვის

ნოდარ ლომოური

როგორც ცნობილია, ანტიკურ (ბერძნულ-რომაულ) მწერლობაში დასავლეთი საქართველოს ტერიტორია „კოლხიდის“ (Κολχίς, — *შიც*), ხოლო აქაური მოსახლეობა „კოლხების“ (Κόλχοι) სახელითაა მოხსენებული. ამავე დროს, მეცნიერებმა კარგა ხანია მიაქციეს ყურადღება იმ გარემოებას, რომ სახელწოდებები „კოლხიდა“ და „კოლხები“ სხვადასხვა წყაროში განსხვავებული შინაარსისაა: მათ ხან ფართო — კრებითი, ხან ვიწრო — ეთნიკური — შინაარსი აქვთ, ისინი ხან საქმაოდ ვრცელ ტერიტორიას აღნიშნავენ შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ კუთხიდან — დიოსკურია-პიტუენტის სექტორიდან, ვიდრე მდ. ჭოროხის შესართავის რაიონამდე, ხან კი — შედარებით მცირე ოლქს ქ. ტრაპეზუნტის მიდამოებში.

ასე, მაგალითად, ჰეროდოტეს მიხედვით, ფაზისი (რიონი) კოლხების მიწა-წყალზეა (Hist., 1, 2; I, 104), მეორე მხრივ, იგივე ჰეროდოტე გვამცნობს, რომ მდინარე თერმოლონტთან და პართენიოსთან მცხოვრები სირიელებისა და მაკრონების სიტყვით, მათ წინადაცვეთა კოლხთაგან უსწავლიათ (Hist., II, 104). ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ამ უკანასკნელი ცნობიდან ჩანს, „რომ წინათ კოლხებს თერმოლონტისა და მდ. პართენიოსის სანახების მეზობლად თუ არა, მახლობლად მაინც უნდა ეცხოვრათ“ ([1], 10).

ჰეროდოტეზე მოგვიანებით, ძვ. წ. IV საუკუნის დასაწყისში, ისტორიკოსი ქსენოფონტი აღნიშნავს, რომ ქალაქები — ტრაპეზუნტი და კერასუნტი კოლხთა მიწა-წყალზე ყოფილა (Anab., IV, 8, 22; V, 3, 2).

ეს გარემოება ივ. ჯავახიშვილს საფუძველს აძლევს ივარაუდოს, რომ „მდ. რიონის აუზში გადაჭიმულ კოლხეთის გარდა, IV ს. ქსენოფონტის დროს, მეორე, ტრაპიზონის სანახებში მდებარე კოლხეთიც არსებობდა“, ამასთან, თუ პირველს „ზოგადი, პოლიტიკური ჰეგემონიის წყალობით გაჩენილი მნიშვნელობა ჰქონდა, ტრაპიზონის სანახების კოლხეთს, რა თქმა უნდა, შესაძლებელია მხოლოდ ვიწრო, ტომობრივი მნიშვნელობა ჰქონოდა“ ([1], 11—12).

ძვ. წ. IV ს. მეორე ძეგლი — ე. წ. ფსევდო-სკილაქს კარიანდელის „ბერიპლუსი“ ტრაპეზუნტის სანახებში მცხოვრებ კოლხებს უკვე აღარ ახსენებს; ეს ქალაქი მას მაკროკეთალების ტომის მიწა-წყალზე აქვს ნაჩვენები (fr. 85). რაც შეეხება კოლხებს, მათ მიწა-წყალზე, ფსევდო-სკილაქსის მიერ ჩამოთვლილ გეოგრაფიულ პუნქტთა მიხედვით, ისინი ქ. დიოსკურიიდან (სოხუმი) მდ. აფსაროსის (ჭოროხი) შესართავის სექტორამდე ბინადრობენ ([2], 24—25, 33—34).

ძვ. წ. III ს. პოეტის აპოლონიოს როდოსელის აღწერილობით, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მიყოლებით სახლობენ ხალიბები, ტიბარენები, მოსინიკები, ფილირები, მაკრონები, ბექირები და ბიძერები, ხოლო კოლხები მათ შემდეგ, მდ. ფაზისის მიდამოებში არიან დასახლებული (Argon., II, 1000—1270).

ძველი და ახალი წელთაღრიცხვის მიჯნაზე მცხოვრები სტრაბონის აღწერილობით, კოლხეთი იმავე ფარგლებშია მოქცეული, როგორც ფსევდო-სკილაქსის „პერიპლუსში“: ჩრდილოეთით მისი ტერიტორია პიტიუნტ-დიოსკურიის სექტორით ისაზღვრება, ხოლო სამხრეთით მას ქ. ტრაპეზუნტის სანახები ემიჯნება (Strabo, XI, 2, 14). ამასთან, თვით ტრაპეზუნტი, სტრაბონის მიხედვით, კოლხეთში აღარ არის — იგი უკანასკნელის მომდევნო მხარეა, მისგან განცალკევებითაა დასახლებული (იქვე, VII, 4, 3; XII, 3, 13, 17, 18).

გვიანდელი ავტორებისთვისაც კოლხიდა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივაა გადაჭიმული ფაზისის ორივე მხარეს, დაახლოებით დიოსკურია-სოხუმიდან მდ. აფსაროს-ჭოროხის შესართავამდე. ასე, მაგალითად, ახ. წ. V ს. უცნობი ავტორის „პერიპლუსით“, „დიოსკურიიდან ანუ სებასტოპოლისიდან მდინარე აფსაროსამდე წინათ ცხოვრობდა ხალხი კოლხებად წოდებული, ახლა ლაზებად სახელშეცვლილი“ (Anonym, PPE, § 7).

ერთი შეხედვით იქმნება შთაბეჭდილება, რომ ტერმინების — „კოლხიდისა“ და „კოლხების“ მიმართ ანტიკურ მწერლობაში ორგვარი მიდგომაა: ერთ შემთხვევაში ეს ტერმინები ფართო (გეოგრაფიული ან პოლიტიკური) მნიშვნელობით იხმარება და მათში კოლხიდა ივარაუდება დიოსკურია-სოხუმიდან ვიდრე ტრაპეზუნტამდე, მეორე შემთხვევაში კი ისინი ვიწრო ეთნიკური გაგებითაა ნახმარი და მათ ქვეშ იგულისხმება შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე, მდ. ფაზისის ორივე ნაპირზე მდებარე მხარე და მისი მოსახლეობა — მერმინდელი ლაზები ანუ ეგრები (მეგრელები).

ასე ესმის საქმის ვითარება, მაგალითად, გ. მელიქიშვილს, რომელიც აღნიშნავს, რომ იმ შემთხვევაში, როდესაც კოლხიდის ჩრდილოეთ საზღვრად დასახლებულია პიტიუნტ-დიოსკურიის რაიონი, ხოლო სამხრეთით მისი ტერიტორია გავრცელებულია ტრაპეზუნტის სანახებამდე, თვით ტერმინები „კოლხიდა“ და „კოლხები“ კრებითი ხასიათისაა და იხმარება გეოგრაფიული და არა ეთნიკური მნიშვნელობით და სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ამ ვრცელ ტერიტორიაზე ერთი ეთნიკური ჯგუფი — „კოლხები“ ბინადრობდა ([3], 63—64).

უფრო გარკვევით აყალიბებს ზემოაღნიშნულ აზრს ზ. ანჩაბაძე. იგი წერს: „კოლხიდა ფართო მნიშვნელობით მოიცავდა მთელი თანამედროვე დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიას და მცირე აზიის ჩრდილო-აღმოსავლეთ რაიონებს, ქ. ტრაპეზუნტის ჩათვლით... რაც შეეხება ტერმინ „კოლხების“ ვიწრო ეთნიკურ მნიშვნელობას, ანტიკური წყაროები გულისხმობენ მასში ეგრებს (ანუ ეგრიულებს) — თანამედროვე მეგრელების წინაპრებს, რომლებიც გვიანანტიკური ხანიდან ლაზების სახელით გვევლინებიან ([4], 132).

ის გარემოება, რომ დასახლებული ტერმინები ორი მნიშვნელობით — ფართო, გეოგრაფიული (ჩვენ დავუმატებთ — პოლიტიკური) და ვიწრო, ეთნიკური გაგებით იხმარება ანტიკურ მწერლობაში, ეჭვს არ იწვევს; ისიც უეჭველია, რომ ცნებებში „კოლხიდა“ და „კოლხები“ უმეტესწილ არ იგულისხმება

ერთი ეთნიკური ჯგუფი, ერთი ტომი. მაგრამ, ჩვენი აზრით, სრულიად უმართებულოა იმის მტკიცება, რომ „კოლხიდა“ ფართო გავებით გულისხმობდა მთელ ტერიტორიას დიოსკურია-პიტიუნტიდან ტრაპეზუნტამდე, უკანასკნელის ჩათვლით, ხოლო ვიწრო, ეთნიკური მნიშვნელობით ტერმინი „კოლხები“ აღნიშნავდა ეგრებს ანუ მერმინდელ ლაზებს.

ჯერ-ერთი, არც ერთ წყაროში არ გვხვდება შემთხვევა, რომ კოლხეთი დასახლებული იყოს დიოსკურია-პიტიუნტიდან ტრაპეზუნტამდე გადაჭიმულად. ისე, რომ უკანასკნელიც მის ფარგლებში იყოს მოქცეული. ის გარემოება, რომ ქსენოფონტი ტრაპეზუნტს კოლხების მიწაზე მდებარე ქალაქად ასახელებს, ჯერ კიდევ არ ნიშნავს, რომ ტრაპეზუნტის სახანებიცა და მის ჩრდილოეთით, ვიდრე დიოსკურიამდე მდებარე ტერიტორიასაც მწერალი „კოლხიდად“ გულისხმობს. რაც შეეხება დანარჩენ წყაროებს (ფსევდო-სკილაქსი, აპოლონიოს როდოსელი, სტრაბონი), ისინი ერთხმად აღნიშნავენ, რომ კოლხები შავი ზღვის აღმოსავლეთ სახაპიროზე მოსახლეობენ და ტრაპეზუნტი არ მდებარეობს მათ მიწა-წყალზე.

მეორე: უმართებულოდ გვეჩვენება იმის მტკიცებაც, რომ ტერმინი „კოლხები“ ვიწრო ეთნიკური გავებით ნიშნავს იმავე ეგრებს (ეგრისელებს). ზ. ანჩაბაძეს ამ დებულების საბუთად მოაქვს V ს. ანონიმის ზემომოტანილი სიტყვები, რომ კოლხები ახლა ლაზებად იწოდებიანო. მაგრამ ზ. ანჩაბაძეს მხედველობიდან გამორჩა ის გარემოება, რომ, როდესაც V ს. ავტორი თვით ლაზების სამოსახლო ტერიტორიას აფსაროს-ჭოროხსა და დიოსკურია-სოხუმს შორის აქცევს, აქ არავითარ შემთხვევაში არ იგულისხმება ეთნიკური ლაზეთი. ცნობილია, რომ საკუთრივ ლაზები მდ. რიონ-ფაზისის ორივე ნაპირზე შედარებით მცირე ტერიტორიაზე ცხოვრობდნენ, ხოლო V საუკუნისათვის ლაზეთად (ლაზიკად) იწოდებოდა ის პოლიტიკური გაერთიანება, რომელიც მათი ჰეგემონიით შეიქმნა და რომელიც დასავლეთ საქართველოს სხვა ტომებსაც აერთიანებდა, მისი ტერიტორია კი მართლაც ზემოდასახლებულ ფარგლებში იყო მოქცეული ([5], 30—78). ამრიგად, კოლხებისა და ლაზების გაიგივება მხოლოდ პოლიტიკური თვალსაზრისით შეიძლება და არა ეთნიკური თვალსაზრისით.

მეორე მხრივ, როგორც სტრაბონის, ისე მერმინდელი მწერლების ცნობებიდან ამჟღავნაა, რომ პიტიუნტ-დიოსკურიასა და აფსაროსს შორის მდებარე ტერიტორიაზე სხვადასხვა ტომი ცხოვრობდა. სტრაბონი თუმცა წერს, რომ პიტიუნტი და დიოსკურია „კოლხიდის მხარეებია“, მაგრამ, ამავე დროს, აღნიშნავს, რომ დიოსკურიიდან ჩრდილო-აღმოსავლეთით, სანაპიროს გასწვრივ ჰენიოხთა ტომი ბინადრობს (Strabo, XI, 2, 12). პლინიუსი დიოსკურია-სებასტოპოლისის მიდამოებში ასახელებს აფსილებსა და კორაქსებს, აფსაროსსა და დიოსკურიას შორის კი — მთელ რიგ ტომებს, მათ შორის — ჰენიოხებსა და ლაზებს (Plin., NH, VI, 12—15). პომპონიუს მელა დიოსკურიას ჰენიოხების მიწა-წყალზე დაარსებულად მიიჩნევს (De Chronogr., I, 19, III), ხოლო ახ. წ. II ს. 30-იანი წლებში ფლავიუს არიანე აფსაროსიდან დიოსკურიამდე ასახელებს ზიდრიტებს, ლაზებს, აფსილებს, აბსაგებსა და სანიგებს (Arrian., PPE, § II).

მამასადამე, როდესაც ფსევდო-სკილაქსი დიოსკურიასა და აფსაროსს შორის მოსახლედ კოლხებს ასახელებს, ხოლო სტრაბონი ამავე ტერიტორიას კოლხიდად აცხადებს, ეს ტერმინები არა ეთნიკური, ვიწრო-ტომობრივი მნიშვნელო-

ბისაა, არამედ კრებითი, პოლიტიკური ცნებებია და აღნიშნავს პოლიტიკურ რთიანებას — „კოლხეთის სამეფოს“.

იბადება კითხვა: რით უნდა აიხსნას, რომ ქსენოფონტთან კოლხები ტრაპეზუნტის მიდამოებში ჩანან, ხოლო მერმინდელ ავტორებთან მათი სამოსახლო უფრო ჩრდილოეთითაა აღნიშნული და ტრაპეზუნტი კოლხიდაში არაა დასახელებული. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ქსენოფონტის დროს კრებითი სახელწოდება „კოლხიდა“ სამხრეთით ვრცელდებოდა ტრაპეზუნტამდე და, მაშასადამე, კოლხიდა ამ დროს მოიცავდა რიონის აუზსაც და ტრაპეზუნტის მიდამოებსაც, ხოლო შემდეგ ეს ვრცელი კოლხეთი შემეცირებულა, კოლხები ტრაპეზუნტის სანახებოში გამქრალან და მხოლოდ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე შემორჩენილან. სწორედ ასე ხსნის, როგორც ჩანს, ამ ვითარებას გ. მელიქიშვილი. იგი აღნიშნავს, რომ ქსენოფონტის შემდეგ სხვა ავტორები ტრაპეზუნტის რაიონში არავითარ კოლხებს აღარ ხვდებიან, ხოლო, როდესაც მერმინდელი ზოგიერთი ავტორი, — მაგალითად, ფლავიუს არიანე, — ტრაპეზუნტთან კოლხებს მაინც ასახელებს, ისინი უბრალოდ იმეორებენ ქსენოფონტის ცნობას და ამ ძველი ტრადიციის გავლენით ავრცელებენ ასე შორს სამხრეთისაკენ კოლხიდას ([3], 63).

მაგრამ, ვფიქრობთ, საქმე ასე იოლად არ წყდება. ქსენოფონტი თავის „ანაბაზისში“, როგორც ცნობილია, აგვიწერს ათი ათასი ბერძნის უკანდახვევას სპარსეთის სახელმწიფოს სიღრმიდან შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპირომდე. იგი თვით არის ამ ლაშქრობის მონაწილე და, მაშასადამე, თვითმხილველი აღწერილი მოვლენებისა და ადგილებისა. ტრაპეზუნტსა და მის გარშემო მდებარე კოლხთა სოფლებში ბერძნები ერთ თვეს დაჩინენ, თავდასხმებს აწყობდნენ კოლხების მიწა-წყალზე (Anab., IV, 8, 22). ცხადია ქსენოფონტმა კარგად გაიცნო ადგილობრივი ვითარება, გაიგო — ვინ იყვნენ ტრაპეზუნტის მიდამოების მცხოვრებნი, რა ერქვათ მათ, რომელ ტომს ეკუთვნოდნენ... ტრაპეზუნტის გვერდით მოსახლე ტომი რომ საკუთრივ კოლხები არ ყოფილიყვნენ და მათ ტერიტორიაზე მხოლოდ გავრცელებულიყო კოლხების კრებითი სახელწოდება, ქსენოფონტი ამას გაიგებდა და დასახელებდა მათ ვიწრო-ტომობრივ სახელსაც, როგორც ასახელებს კოლხების მეზობლად მცხოვრები დრილებისა და სხვა ისეთი ტომების სახელებს, რომლებიც სხვა ანტიკური ავტორებისათვის ცნობილი არ იყო, რადგან ეს სახელები, როგორც ჩანს, სხვა — უფრო ზოგადი — სახელებით იფარებოდა (მაგ., ტაოხებს, ფსაიანებს, სკვითინებს და სხვ.). ქსენოფონტი ნიშანდობლივ ლაპარაკობს აქ სწორედ კოლხთა ტომის შესახებ და ვფიქრობთ, მას ამ მხრივ არ შეიძლება არ ვენდოთ.

ახლა გადავიდეთ უფრო გვიანდელი ავტორის — ფლავიუს არიანეს ცნობის განხილვაზე.

არიანე წერს: „შემდეგი ტომები გავიარეთ: ტრაპეზუნტელების მოსაზღვრენი, როგორც ქსენოფონტიც ამბობს, არიან კოლხები და ტომი, რომელიც უგულადესია და ტრაპეზუნტელების მოსისხლე მტერი; ქსენოფონტი მათ დრილებს უწოდებს, მე კი ვფიქრობ, რომ ისინი სანები არიან“ (Arrian., PPE, § II).

შეიძლება თუ არა ვიფიქროთ, რომ არიანე აქ უბრალოდ იმეორებს ქსენოფონტის ცნობას და სინამდვილეში ტრაპეზუნტთან კოლხები არ სახლობდნენ? ვფიქრობთ, არა. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ არიანეს

„პერიპლუსი“ ფაქტობრივად წარმოადგენდა მისი, როგორც პროვინცია კაპადოკიის პროკონსულის, საინსპექციო მოგზაურობის ოფიციალურ ანგარიშს, ანდა მოხსენებით ბარათს იმპერატორ ადრიანესადმი, და, ამასთანავე, გავისხენებთ, რომ არიანე თვით იყო ამ დროს ტრაპეზუნტში (გაჩერდა აქ, დაათვალიერა იგი და აღწერა, საგანგებო ზომები მიიღო ურჩი სანების ტომის მიმართ და სხვა), მაშინ ძნელი დასაჯერებელი იქნება, რომ მას მხოლოდ ქსენოფონტის ძველთაძველი ცნობის საფუძველზე ეუწყებინა იმპერატორისათვის, რომ ტრაპეზუნტელების მოსაზღვრენი კოლხები არიანო. თვით კონტექსტიც არ იძლევა ამის საფუძველს: არიანე კი არ წერს — „როგორც ქსენოფონტი ამბობსო“, (*καθ'απερ Ξενοφών λέγει*), არამედ — „როგორც ქსენოფონტიც ამბობსო“ (*καθ'απερ και Ξενοφών λέγει*). საინტერესოა, რომ აქვე ის ქსენოფონტს ერთგვარად ეღაპრება კიდევაც, როცა ამბობს ტრაპეზუნტელთა მტრებზე — ქსენოფონტი მათ დრილებს უწოდებს, მე კი მგონია, რომ ისინი სანები არიანო. არიანეს, როგორც ჩანს, აქ დრილები აღარ დახვედრია, მათი სახელი ალბათ სანების (ჭანების) ზოგადი, კრებითი სახელით დაიფარა და იგი ბრმად კი არ იმეორებს ქსენოფონტს, არამედ აღნიშნავს მის თანამედროვე მდგომარეობას. ასევე იქცევა იგი სხვა ადგილასაც, როცა აღწერს კოტიორას, იგი ამბობს: „ეს ადგილი მოიხსენია ქსენოფონტმა და თქვა, რომ იგი სინოპელთა ახალშენია; ახლა კი პატარა სოფელია“ (Arrian., PPE, § 1).

მაშასადამე, არიანე იმოწმებს ქსენოფონტს, მაგრამ, როცა უკანასკნელის ცნობა რითიმე განსხვავდება მის მიერ ნახული სიტუაციისაგან, ამას აღნიშნავს და იმპერატორს მის თანამედროვე ვითარებას ამცნობს.

ყოველივე ზემოთქმული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ, რომ არიანესაც ტრაპეზუნტთან კოლხები დახვედრია. ამდენად, უნდა ვაღიაროთ, რომ ჩვენს ხელთ არსებულ წყაროთაგან სწორედ იმ ორ თხზულებაში, რომლებიც ჩვენთვის საინტერესო ადგილების თვითმხილველებს ეკუთვნის, ტრაპეზუნტის მიდამოებში დასახლებული არიან კოლხები. ეს კი ნიშნავს, რომ საკუთრივ კოლხთა ტომი სწორედ აქ, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ბინადრობდა და სწორედ ქსენოფონტთან და შემდეგ არიანესთან გვაქვს ამ ტერმინის ვიწრო ეთნიკური მნიშვნელობა შემონახული.

თუ ეს ასეა, მაშინ როგორღა მოხდა, რომ ანტიკურ ხანაში „კოლხიდის“ — კოლხების საბინადრო ადგილის სახელი, როგორც წესი, შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს, დიოსკურიასა და აფსაროსს შორის მდებარე ტერიტორიას მიეკუთვნება? გავარკვიოთ ეს საკითხი.

ძვ. წ. II ათასწლეულის შუახანებიდან ამიერკავკასიაში იწყება წარმოქმნა ტომთა მსხვილი კავშირებისა, რომელნიც საკმაოდ მრავალრიცხოვან ტომებსა და ფართო ტერიტორიას აერთიანებენ. ასეთი ტომთა გაერთიანება წარმოქმნილა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზეც.

გ. მელიქიშვილი ვარაუდობს, რომ ჯერ კიდევ ძვ. წ. XII ს. უნდა წარმოქმნილიყო კოლხურ ტომთა გაერთიანება შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე და სწორედ ეს გაერთიანება იგულისხმება ასურეთის მეფის ტიგლათპალასარ I (1115—1077) წარწერაში, სადაც უკანასკნელის მიერ დალაშქრულ ქვეყნებს შორის დასახლებულია ქვეყანა **ḪAB-ḫi**, რომლის სახელი,

გ. მელიქიშვილის აზრით, შეიძლება წაკითხულ იქნეს როგორც „გილხი“ (kilhi, Gilhi), იგი ვარაუდობს, რომ კოლხური ტომების ამ გაერთიანების 60 „მეფე“ ანუ ბელადი მოვიდა ნაირის ქვეყნის დასახმარებლად ასურელთა წინააღმდეგ ([6], 22—26; [7], 320—321).

გ. მელიქიშვილის ეს მოსაზრება არ გაიზიარეს ი. დიაკონოვმა და ლ. ლიპინმა. კერძოდ, ი. დიაკონოვმა გაუმართლებლად მიიჩნია სიტყვა HAB-hi-ს წაკითხვა „კილხი“-დ ან „გილხი“-დ და აღნიშნა, რომ ქვეყანა „კილხი — გილხი“ საერთოდ არ არსებობდა ([8], 61; [9], 151—152).

გ. მელიქიშვილმა არ გაიზიარა ი. დიაკონოვისა და ლ. ლიპინის კრიტიკა და თავისი მოსაზრება გაიმეორა 1959 წელს თავის წიგნში ([3], 183) და 1962 წელს — სპეციალურ სტატიაში ([7], 320—321). მაგრამ, თუ XII ს. „კილხის“ გაერთიანების არსებობა შეიძლება ეჭვს იწვევდეს, უფრო გვიან, კერძოდ, ძვ. წ. VIII ს. ამ ტერიტორიაზე საკმაოდ დიდი და მძლავრი ტომთა კავშირის არსებობა სათუო აღარ არის.

ურარტუს მეფის სარდური II (767—735) წარწერებში აღწერილია მისი ორი ლაშქრობა „კულხას“ (როგორც ჩანს, იგივე „კოლხას“) ქვეყნის წინააღმდეგ. პირველ წარწერაში, რომელიც 750—748 წწ. ეხება, ლაპარაკია კულხას მეფის ხელქვეითი ქვეყნის — ხუშალხის დარბევაზე (YKH, 155C, სტრ. 1 და 2-ე მძვ.), ხოლო მეორე წარწერაში, რომელიც 744—742/1 წწ. ლაშქრობას აგვიწერს, საუბარია ურარტუს მეფის მიერ უკვე უშუალოდ კულხას ტერიტორიის დალაშქვრაზე (YKH, 155 D, სტრ. 1 და შემდ.).

ურარტუს მეფის ამ წარწერებში კულხა-კოლხა დახასიათებულია, როგორც ვრცელი ქვეყანა, რომელშიც არის ქალაქები (მაგალითად, „სამეფო ქალაქი ილდამუშა“), კულხას მეფეს ჰყავს „მეფის ნაცვალი“ თუ „მხედართმთავრები“ (Lúirdi), აქ განვითარებული ჩანს მეტალურგიული წარმოება ([7], 323).

ურარტუს მეფის პირველი წარწერა იმითაა აღსანიშნავი, რომ მასში კულხას მეფის კუთვნილ, ხელქვეით ქვეყანად დასახელებული ხუშალხი უფრო ადრე, კერძოდ, არგიშთი I (786—764) წარწერაში დიაუხის შემადგენლობაშია ნაჩვენები. ეს აძლევს საფუძველს გ. მელიქიშვილს აღნიშნოს, რომ ძვ. წ. VIII ს. 60-იან წლებში კულხას გაერთიანება ანადგურებს დიაუხის ტომთა კავშირს, იკავებს მის კუთვნილ ზოგიერთ ოლქს და უშუალოდ ურარტუს სამეფოს უმეზობლდება ([6], 412; [7], 322—323).

როგორც წარწერათა ანალიზიდან ჩანს, ის მიწა-წყალი, რომელიც ურარტუს მეფის მიერ ყოფილა დალაშქრული, წარმოადგენდა კულხას გაერთიანების მხოლოდ აღმოსავლეთ პერიფერიას: პირველი წარწერით ეს არის ხუშალხის ოლქი, რომელიც მანამდე დიაუხის შემადგენლობაში შედიოდა, მეორე წარწერით კი, მართალია, თვით კულხას ტერიტორია, მაგრამ ამ შემთხვევაშიც დასახელებულია მხოლოდ ოლქი და ქალაქი, რომელსაც მართავს „მეფის ნაცვალი“ (irdi). ამიტომ გ. მელიქიშვილი ვარაუდობს, რომ კულხას გაერთიანების ცენტრი უნდა ყოფილიყო მდ. ჭოროხის შესართავის რაიონში და მერმინდელი კოლა-არტანის ოლქი; კერძოდ, სახელწოდება „კოლა“ მას შესაძლებლად მიაჩნია დაუკავშირდეს კოლხა-კულხას სახელს ([7], 323—324).

ამასთან დაკავშირებით გვინდა კვლავ დაუზღუდნეთ ქ. ტრაპეზუნტის მან-
ლობლად ქსენოფონტის მიერ დასახელებულ კოლხების ტომს. თუკი კულხას
გაერთიანების ცენტრი სადაც შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს-
თან არის საგულგებელი, ჩვენი აზრით, ყველაზე გამართლებული იქნება ვიფიქ-
როთ, რომ ეს გაერთიანება შეიქმნა სწორედ ამ კოლხების ტომის მეთაურობით,
მისი პეგემონობით და რომ სწორედ ამიტომ მიიღო ამ გაერთიანებამ სახელწო-
დება „კულხა-კოლხა“.

კულხას გაერთიანების შესახებ ცნობები ურარტულ წარწერებში ძვ. წ. VIII
საუკუნემდე არ გვხვდება, მაგრამ ეს სრულიადაც არ ნიშნავს, რომ ეს გაერთი-
ანება მხოლოდ ამ ხანებში წარმოიქმნა. ძვ. წ. VIII საუკუნის 60-იან წლებში ეს
გაერთიანება უკვე იმდენად ძლიერია, რომ მეზობელი დიაუხის გაერთიანების
წინააღმდეგ შეტევაზე გადმოდის და მას ზოგიერთ ოლქსაც კი ართმევს. ცხა-
დია, რომ მის ასეთ გაძლიერებას წინ უსწრებდა საკმაოდ ხანგრძლივი პერიო-
დი თანდათანობითი გაფართოებისა და ძალების მოკრებისა. მეორე მხრივ,
VIII ს. 60-იან წლებამდე ურარტუს დასავლეთით ემიჯნებოდა დიაუხის გაერ-
თიანება, რომელთანაც მას უხდება შეტაკებები, ხოლო დიაუხის დასავლეთით
მდებარე კულხასთან ურარტუს შეხების წერტილები არ ჰქონია, რითაც აიხს-
ნება სწორედ მის შესახებ დუმილი ურარტულ წყაროებში. VIII საუკუნეში კი
კულხა დიაუხის წინააღმდეგ შეტევაზე გადმოდის, იკავებს მის დასავლეთ
(ჩრდილო-დასავლეთ) ოლქებს და რადგან ამ ხანებისათვის ურარტუს სამეფო-
მაც ხელთ იგდო დიაუხის განადგურებული გაერთიანების აღმოსავლური ოლ-
ქები, კულხა და ურარტუ ერთმანეთს უშუალოდ უმეზობლდებიან ([6], 412;
[7], 322). სწორედ ამით აიხსნება კულხას სახელის გაჩენაც ურარტუს მეფის
წარწერებში. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ კულხას ტომთა კავშირი კოლ-
ხების ტომის მეთაურობით VIII საუკუნეზე ადრე უნდა წარმოქმნილიყო და
ურარტულ წარწერებში სახელის გაჩენამდე მას გაფართოებისა და გაძლიერე-
ბის საკმაოდ ხანგრძლივი პერიოდი უნდა გაველო.

ამას უნდა ადასტურებდეს ზოგიერთი სხვა მონაცემიც.

უბირველეს ყოვლისა, აღსანიშნავია ე. წ. „კოლხური კულტურის“ ანუ
გვიანბრინჯაოს ხანის დასავლურ-ქართული არქეოლოგიური მასალა. ცნობილია,
რომ ძვ. წ. XIII—VIII სს. შავი ზღვის აღმოსავლეთ და სამხრეთ-აღმოსავლეთ
სანაპიროებზე ჩამოყალიბდა მაღალგანვითარებული ბრინჯაოს კულტურა, რო-
მელიც „კოლხური კულტურის“ სახელითაა ცნობილი. ასეთ ვრცელ ტერიტო-
რიაზე ერთგვაროვანი კულტურის გავრცელება აქ ტომთა დიდი გაერთიანების
არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს. ამ ხანის არქეოლოგიური მასალის შესწავ-
ლამ ცხადყო, რომ კოლხური კულტურის ინდუსტრიული ცენტრებიდან განსა-
კუთრებით მძლავრი, დაწინაურებული იყო ჭოროხის მეტალურგიული კერა.
სწორედ ჭოროხის აუზში, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, აჭა-
რიდან ვიდრე ქ. ორდუს რაიონამდე, აღმოჩენილია ამ ხანის ბრინჯაოს ნივთების
ყველაზე მეტი ვაძი ([10], 129; [11]; 188—189; [12], 147). ამრიგად, გვიან-
ბრინჯაოს ხანის ყველაზე მძლავრი ინდუსტრიული კერა სწორედ იმ ტერიტო-
რიაზე ყალიბდება, სადაც მდებარეობდა კულხას გაერთიანების ცენტრი. ცხა-
დია, კოლხური კულტურა ორგანულად უკავშირდება დასავლურ-ქართულ ტომ-

თა ამ დიდ გაერთიანებას ([7], 321) და ეს კი გვაგვარაუდებინებს, რომ კულხას გაერთიანების წარმოქმნა სწორედ იმ ეპოქაზე მოდის, როდესაც იწყება კოლხური კულტურა, ე. ი. ძვ. წ. XIII საუკუნეზე.

ჩვენი ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ დიაუხზე კულხას შემოტევას უთუოდ წინ უსწრებდა ამ უკანასკნელის გაძლიერება და ტერიტორიული გაფართოება. კულხას წინააღმდეგ სარდური II ლაშქრობათა აღწერილობის ანალიზი და თვით კულხას გაერთიანების სიძლიერე საფუძველს აძლევს მკვლევრებს ივარაუდონ, რომ ამ გაერთიანების ტერიტორია შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ ვრცელდებოდა და რიონის აუზსაც მოიცავდა ([6], 412; [7], 321; [13], 228). ამას ადასტურებს კოლხური კულტურის გავრცელების არეალიც და ის საყურადღებო მოვლენა, რომ ჭოროხის მეტალურგიული კერის სხვადასხვა ნაწარმს, გარდა სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოსი, ვხვდებით რიონის აუზში, მის ქვემო წელზე, ურეკში, გოგოლისუბანში და სხვ.; აქ აღმოჩენილი თხები, ცულები, სეგმენტისებური იარაღი ფორმითაც და ლითონის შემადგენლობითაც ჭოროხის მეტალურგიულ კერას უკავშირდება ([10], 113—114; [11], 190). ეს გარემოება, ჩვენი აზრით, უნდა იმაზე მიუთითებდეს, რომ კულხას გაერთიანება, რომელიც უკვე გვიანბრინჯაოს ხანის დასაწყისში ჩამოყალიბდა, თავის გავლენას თავდაპირველად ჩრდილოეთისაკენ, რიონის აუზისაკენ ავრცელებდა და აწინდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე მოსახლე მონათესავე ტომებს იერთებდა. ამის გამო მას არ უხდება სამხრეთის მეზობლებთან (დიაუხი, ურარტუ) შეტაკება და არც მისი ხსენება ჩანს ურარტულ წყაროებში. VIII ს-ის 60-იანი წლებიდან კი იგი უკვე სამხრეთ-აღმოსავლეთით იწყებს ექსპანსიას და დიაუხის გაერთიანების განადგურებაში მონაწილეობს.

ამრიგად, ძვ. წ. VIII საუკუნისათვის შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ სანაპიროების ტომები გაერთიანებული იყვნენ დიდ ტომთა კავშირში, რომლის ცენტრი შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარეობდა. ამ გაერთიანების ჰეგემონი უნდა ყოფილიყო სწორედ აქ, სადაც ტრაპეზუნტის მიდამოებში მოხინაღრე ტომი — „კოლხები“, რის გამოც მთელ ამ გაერთიანებას „კოლხას“ ანუ „კულხას“ გაერთიანება ეწოდებოდა.

უნდა ვიფიქროთ, რომ თავდაპირველად ბერძნებიც სწორედ ამ გაერთიანებას გაეცნენ და მას უწოდეს „კოლხიდა“ — ისევ ამ გაერთიანების ჰეგემონი ტომის „კოლხების“ მიხედვით. ამ მხრივ განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის გარემოება, რომ პირველი ბერძნული ახალშენი კოლხური (მეგრულ-ჭანური) ტომების მიწა-წყალზე — ქ. ტრაპეზუნტი დაარსებული იყო VIII ს. (757/756 წწ.) სწორედ იმ ტომის ტერიტორიაზე, რომელსაც ქსენოფონტი კოლხებს უწოდებს ([14], 43). აქვე ცოტა გვიან დაარსდა კიდევ ორი ბერძნული კოლონია: კერასუნტი და კოტიორა ([19], 71—73; [15], 247).

ყურადღაღებია ის გარემოებაც, რომ უკანასკნელ ხანებში გამოითქვა მოსაზრება, — რომელიც, ჩვენი აზრით, საკმაოდ დამაჯერებელი ჩანს, — რომ უფრო ადრეულ ხანებშიც ბერძნებს ურთიერთობა ჰქონდათ სწორედ სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს ტომებთან და „არგონავტების“ შესახებ მითის აღ-

საქართველოს
ისტორიის
ინსტიტუტი

რეული ვერსიები სწორედ აქ, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მდებარე „კოლხეთს“ გულისხმობდა ([16], 173—179; [7], 324; [20]; 18—23)*.

სარღური II შემდეგ ურარტულ წყაროებში კულხას ხსენება აღარ არის. სპეციალისტები ამას ხსნიან იმით, რომ როგორც ურარტუს, ისე კულხას უხდება VIII ს-ის 20-იან წლებში ჩრდილოეთიდან შემოჭრილ კიმერიელთა თავდასხმების მოგვრება ([17], 50, 5,9—11; [18], 186—194); მკვლევართა აზრით, კიმერიელებს მცირე აზიაში შეჭრისას სწორედ შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს გასწვრივ უნდა გაევლოთ, ე. ი. გაევლოთ კულხას გაერთიანების მიწა-წყალზე ([18], 190—194). კიმერიელები, როგორც ჩანს, გარკვეული დროით ამიერკავკასიის სამხრეთ ოლქებში და კაპადოკიაში დამკვიდრებულან ([18], 191; [7], 324—325). ცხადია, ასეთ პირობებში კულხას გაერთიანების სწორედ ცენტრალური რაიონები, ე. ი. ჭოროხისპირა ოლქი, უნდა დაზარალებულიყო, რადგან ამ ოლქების უმუშალო მეზობლობაში, კაპადოკიაში დამკვიდრებული სკვითები პირველ რიგში შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს ლაშქრავდნენ უფრო სისტემატურად, მით უფრო, რომ სწორედ ეს იყო კულხას გაერთიანების უფრო დაწინაურებული და, ალბათ, უფრო მდიდარი მხარეც.

კულხას წამყვანი ჭოროხისპირა რაიონების დარბევამ, აქ სკვით-კიმერიელთა სისტემატურმა შემოსევებმა, გამოიწვია, როგორც ჩანს, ამ გაერთიანების პოლიტიკური ცენტრის ჩრდილოეთისაკენ გადასაცვლება. ამას, გარდა კიმერიელთა თავდასხმებისა, ხელი შეუწყო იმანაც, რომ VII ს-ის ბოლოს და VI ს-ის დასაწყისში სამხრეთ ამიერკავკასიაში შემოღწევას ლამობს მიდიის სახელმწიფო, ხოლო VI ს-ის შუა წლებში ამიერკავკასიის სამხრეთ რაიონებში მოსახლე ტომთა დიდი ნაწილი აქემენიდური ირანის მიერ აღმოჩნდა დაპყრობილი. ერთი სიტყვით, ამიერკავკასიის სამხრეთ ზონაში რთული კოლიზიები ზდებოდა, ხოლო ცენტრალური რაიონები ამ მოვლენებისაგან უფრო მოშორებით იყვნენ და უფრო მშვიდობიანი ცხოვრებისა და განვითარების პირობები ჰქონდათ. ამით უნდა აიხსნას სწორედ კოლხურ ტომთა გაერთიანებაში, ნაცვლად სამხრეთის, ჭოროხისპირა ოლქებისა, უფრო ჩრდილოეთით მდებარე, რიონ-ფაზისისპირა რაიონის დაწინაურება, მეგრულ-ჭანურ ტომთა გაერთიანების წამყვან მხარედ, მის ეკონომიურ და პოლიტიკურ ცენტრად ქცევა. რადგან ეს გაერთიანება ძირითადად იმავე ტომებისაგან შედგებოდა, რაც კულხას ტომთა კავშირი, ბერძენებისათვის ის კვლავინდებურად კოლხიდა იყო, მხოლოდ რამდენადაც ჩრდილოეთით ინაცვლებდა ამ გაერთიანების პოლიტიკური ცენტრი, იმდენადვე ჩრდილოეთით, რიონის აუზში, გადმოდიოდა თვით „კოლხიდის“ ცნებაც.

* თ. მიქელაძე ([16], 173—179) ვარაუდობს, რომ რეალურად არგონავტების ხანაში ბერძნებს ურთიერთობა ჰქონდათ დიაუხის გაერთიანებასთან. ამ მოსაზრების მთავარი არგუმენტია ის, რომ ძვ. წ. II ათასწლეულის დასასრულს, როცა შეიქმნა არგონავტების მითი, შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროსთან არსებობდა მხოლოდ დიაუხის გაერთიანება, რადგან კულხას გაერთიანება პირველად მხოლოდ VIII ს-ში იხსენიება. მაგრამ, ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ კულხა სწორედ XIII—XII სს. უნდა ჩამოყალიბებულიყო, გარდა ამისა, დიაუხის გაერთიანება ზღვაზე არასოდეს გადიოდა. თ. მიქელაძის მსჯელობა იმ მხრივ არის საყურადღებო, რომ ნავარაუდევია „არგონავტების“ მითის კავშირი სწორედ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროსთან.

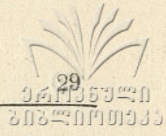

გ. მელიქიშვილს მიაჩნია, რომ კულხას განადგურების შემდეგ კიმერიელთა მუდმივი თავდასხმების შედეგად კოლხეთის სამეფოს წამყვანი ეთნიკური ჯგუფი ნაწილობრივ განადგურდა, ნაწილობრივ განდევნილ იქნა თავისი ოლქიდან; ეს პროცესი, მისი აზრით, დაასრულეს მეზობლად მოსახლე ადგილობრივმა ტომებმა, რასაც ამტკიცებს ის გარემოება, რომ იმ ტერიტორიაზე, სადაც იყო კულხას ცენტრი (მდ. ჭოროხის შესართავი და მის სამხრეთით მდებარე მიწა-წყალი) შემდგომში სხვა ტომები ჩანან, კერძოდ, ბიძერები, კატარძები და სხვანი, რომლებიც აღმოსავლეთიდან შემოიჭრნენ ყოფილი კულხას ტერიტორიაზე, გათიშეს ერთმანეთისაგან მეგრულ-ჭანური ტომების ერთიანი მასა და ამის შედეგად შეიქმნა ორი, ერთიმეორისაგან იზოლირებული, ოლქი, სადაც შემდგომში ხდება ახალ გაერთიანებათა წარმოქმნა; სამხრეთით ხალიტუს (ხალდების ანუ ჭანების) ტომთა კავშირი ყალიბდება, ხოლო ჩრდილოეთით, რიონის აუზში — კოლხეთის სამეფო, რომელსაც გ. მელიქიშვილი პირობითად ჩრდილოკოლხურ სამეფოს უწოდებს ([7], 325—326).

კიმერიელთა შემოსევამ, უდავოა, ერთგვარად აამოძრავა სამხრეთ ამიერკავკასიის ტომები, აქ მოხდა ტომთა გადაჯგუფება, ძველ კავშირთა დაშლა და ახალთა წარმოქმნა. ამ პროცესებს ხელი შეუწყო შემდგომში აქ მიდიის და აქემენიდური სპარსეთის მოძალებამაც. არაა გამორიცხული, რომ ასეთ პირობებში შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მართლაც ახალი, აღმოსავლეთიდან გადმოსული ტომებიც გაჩნდნენ, მაგრამ, ჩვენი აზრით, არაა აუცილებელი ყველა იმ ტომის უთუოდ აქ გადმოსახლება ვივარაუდოთ, ამ ადგილებში რომ შემდგომი ხანის წყაროებითაა დადასტურებული. მათი ნაწილი უდავოდ ძველთაგანვე ამ რაიონში სახლობდა და, თუ ისინი წყაროებში არ ჩანდნენ, ეს იმით იყო გამოწვეული, რომ მათ სახელებს გაერთიანების ჰეგემონი ტომის — კოლხების სახელი ფარავდა. შემდეგ კი, როდესაც ეს გაერთიანება დასუსტდა, მოიშალა მისი ცენტრი და კოლხებმა დაკარგეს თავისი წამყვანი როლი, უკანასკნელთა სახელის ქვეშ ამოფარებული ტომებიც გამოჩნდნენ და ცნობილი გახდნენ წყაროებისათვის. ერთი რამ, ყოველ შემთხვევაში, აშკარაა: საკუთრივ კოლხთა ტომი, რომელიც ოდესღაც ტომთა გაერთიანების ჰეგემონი იყო, არც გამოწყდარა და არც სხვაგან გასახლებულა; იგი შემდგომაც — ქსენოფონტის და უფრო გვიან, არიანეს ხანაშიც, აქვე, ქ. ტრაპეზუნტის სანახებში, სახლობს. ამ გაერთიანების პოლიტიკური ცენტრის ჩრდილოეთში გადმონაცვლებამ კი გამოიწვია ბერძნულ და შემდგომ — რომაულ მწერლობაში ტერმინების „კოლხიდისა“ და „კოლხების“ აგრეთვე ჩრდილოეთით გადანაცვლება და აწინდელი დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიისა და ძველი მოსახლეობისათვის მათი მიკუთვნება*.

უდავოდ ყურადსაღებად მიგვაჩნია ის გარემოებაც, რომ ქართულ წყაროებში არავითარი ფორმითა და სახით არ შემონახულა დასავლეთ საქართველო-

* შესაბამისად გადმოინაცვლა აქ აგრეთვე ბერძენთა წარმოდგენაში „არგონავტების“ მითის სამოქმედო ასპარეზმაც და ბერძნულ ლიტერატურაში შენახული ნაწარმოებები, რომლებიც კი არგონავტების საკითხს ეხება, ყოველთვის გულისხმობს ფაზის-რიონის სანახების კოლხეთს და აქაურ გარემოში ცდილობენ მოუძებნონ შესატყვისი გეოგრაფიული ნომენკლატურაც თქმულებას არგონავტებზე.

სთვის, ან მისი რომელიმე ოლქისათვის სახელი „კოლხეთი“. ამიტომ ჩვენ ვფიქრობთ, რომ დასავლეთ საქართველოზე ეს სახელი მწიგნობრული ვზით იქნა გადმოტანილი ბერძნების მიერ. საინტერესოა ერთი ფაქტიც: ბერძნულ წყაროებში შემონახულია ცნობა, რომელიც ძვ. წ. IV—III წ. მწერალთან — ჰერაკლიდეს პონტოელთანაა შენახული და რომლის მიხედვითაც ფაზისის უძველეს მოსახლეობად ჰენიოხები არიან დასახელებული, შემდეგ კი მილეტელები, ე. ი. ბერძენი კოლონისტები ([19], 218). ვინ იგულისხმება რეალურ-ისტორიულად ჰენიოხების ქვეშ, ძნელი სათქმელია; უნდა ვივარაუდოთ, რომ ისინი ერთ-ერთ დასავლურქართულ ტომს წარმოადგენდნენ. მთავარა ჩვენთვის ისაა, რომ ჰერაკლიდე, როგორც ჩანს, ემყარება რაღაც ძველ ტრადიციას, რომლის თანახმადაც ფაზისის მხარეში კოლხები არასოდეს არ ცხოვრობდნენ.

ყოველივე ზემოთქმული შემდეგი დასკვნების გაკეთების უფლებას გვაძლევს:

1. საკუთრივ კოლხები ძველთაგანვე ბინადრობდნენ შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე, ქ. ტრაპეზუნტის სანახებში. მაშასადამე, ტერმინის — „კოლხები“ ვიწრო ეთნიკური მნიშვნელობა ტრაპეზუნტის მიდამოებში ქსენოფონტისა და შემდეგ, უფრო გვიან, ფლავიუს არიანეს მიერ ნახსენებ კოლხებს გულისხმობს.

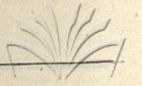
2. ამ კოლხების ტომის ჰეგემონობით ძვ. წ. II—I ათასწლეულთა მიჯნაზე ჩამოყალიბდა ტომთა გაერთიანება, რომელიც ურარტულ წყაროებში „კულხას“ („კოლხას“) სახელწოდებითაა ცნობილი და რომელსაც თავდაპირველად გულისხმობდა ბერძნული ტერმინი „კოლხიდაც“. ძვ. წ. VIII საუკუნისთვის ეს გაერთიანება უკვე იმდენად ძლიერი იყო, რომ მოიცავდა შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროს გარდა, მის აღმოსავლეთ სანაპიროსაც.

3. „კულხა-კოლხიდის“ გაერთიანების კიმერიელთაგან დარბევის შემდეგ ამ გაერთიანების პოლიტიკური ცენტრის გადნაცვლება მოხდა ჩრდილოეთით, რიონის აუზში და შესაბამისად აქეთ გადმონაცვლა ბერძნულ მწერლობაში ცნებებმა „კოლხიდა“ და „კოლხები“. აქემენიდურ ხანაში, როდესაც სპარსეთმა დაიპყრო და თავის სატრაპიებში მოაქცია შავი ზღვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ სანაპიროზე მოსახლე ტომებიც, ამ „ახალი კოლხეთის“ ტერიტორია სამხრეთით შემოიფარგლა მდ. ჭოროხ-ფსაროსის შესართავის სექტორით (ფსევდო-სკილაქსი, სტრაბონი და სხვ.), ტრაპეზუნტის მიდამოებში კი დარჩა კოლხთა ტომი, რომელმაც დაკარგა თავისი როლი და მნიშვნელობა, ხშირ შემთხვევაში იფარებოდა სხვა უფრო მსხვილი ტომების სახელით, რის გამოც მისი ხსენება გვხვდება მხოლოდ ისეთ წყაროებში, რომლებიც ტრაპეზუნტის მიდამოთა უშუალო თვითმხილველებს (ქსენოფონტი, არიანე) ეკუთვნით.

ძველი მსოფლიოს ისტორიის კათედრა (რედაქციას მოუვიდა 1970 წ. 7 აპრილს)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. ივ. ჯავახიშვილი; ქართველი ერის ისტორიის შესავალი, წ. I, საქართველოს, კავკასიისა და მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიულ-ეთნოლოგიური პრობლემები, თბილისი, 1950.

2. ბ. ლომოური, ბერძენი ლოგოგრაფოსების ცნობები ქართველი ტომების სალები საქართველოს და კავკასიის ისტორიისათვის, ნაკვ. 35, 1963.
3. Г. А. Меликишвили, К истории древней Грузии, Тбилиси, 1959.
4. З. В. Анчабадзе, История и культура древней Абхазии, Москва, 1964.
5. ბ. ლომოური, ეგრისის სამეფოს ისტორია (წარმოქმნიდან ახ. წ. V ს-ის ბოლომდე), თბილისი, 1968.
6. Г. А. Меликишвили, Наир-Урарту, Тбилиси, 1954.
7. Г. А. Меликишвили, Кулха (Из древней истории Южного Закавказья). «Древний мир», Сборник в честь акад. В. В. Струве, М.-Л., 1962.
8. И. М. Дьяконов, Рецензия на книгу Г. А. Меликишвили «Древневосточные материалы по истории народов Закавказья, т. I, Наир-Урарту», ВДИ, № 2, 1956.
9. Л. А. Липин, Рецензия на книгу Г. А. Меликишвили «Наир-Урарту», «Советское востоковедение», № 3, 1956.
10. А. А. Иессен, К вопросу о древнейшей металлургии меди на Кавказе, ИГАИМК, вып. 120, 1935.
11. თ. ჯაფარიძე, მიწათმოქმედების იარაღები დასავლურ-ქართულ კულტურაში, თსუ შრომები, ტ. 49, 1953.
12. საქართველოს არქეოლოგია, ა. აფაქიძის რედაქციით, თბილისი, 1959.
13. Очерки истории СССР, Первобытно-общинный строй и древнейшие государства на территории СССР, под ред. П. Н. Третьякова и А. Л. Монгайта, М., 1956.
14. М. И. Максимова, Античные города юго-восточного Причерноморья, М.-Л., 1956.
15. W. Hamilton, Reisen in Kleinasien. Pontos und Armenien, Leipzig, 1843, 1, Bd..
16. თ. მიქელაძე, ქართველი ტომებისა და ბერძნული სამყაროს ურთიერთობის გენეზისისათვის, საქ. მეცნ. აკად. საზოგადოებრივ მეცნიერებათა განყოფილების მოამბე, № 2, 1960.
17. И. М. Дьяконов, Ассирио-вавилонские источники по истории Урарту, ВДИ, № 3, 1951.
18. Е. И. Крупнов, О походах скифов через Кавказ. «Вопросы скифо-сарматской археологии» (по материалам конф. ИИМК АН СССР, 1952).
19. C. Müllerus, Fragmenta Historicorum Graecorum, vol. II, Parisii, 1879.
20. თ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო და ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1966.

Н. Ю. ЛОМОУРИ

К ПОНИМАНИЮ ТЕРМИНОВ «КОЛХИДА» И «КОЛХИ»

Резюме

Как известно, в античной (греко-римской) литературе территория Западной Грузии упоминается под названием «Колхида», а здешнее население именуется «колхами». В то же время, специалисты давно обратили внимание на то обстоятельство, что названия «Колхида» и «колхи» в различных источниках употребляются в разных значениях: они имеют то широкое, собирательное, то узко-этническое содержание. В большинстве случаев античные авторы указывают Колхиду (и, соответственно колхов) на восточном побережье Черного моря в бассейне р. Фазис —

Риони, от района Питиунта-Диоскурии до устья р. Чорохи (древний Апсар). Но некоторые источники упоминают колхов и значительно южнее, по соседству с г. Трапезунтом.

Как это видно из сведений Ксенофонта и Флавия Арриана, именно здесь, на юго-восточном побережье Черного моря проживали собственно колхов, т. е. то племя, которое непосредственно носило это наименование. Следовательно, в узко этническом смысле термин «колхи» подразумевает именно это, соседнее с Трапезунтом племя.

Под гегемонией этих колхов в конце II тысячелетия до н. э. образовалось крупное объединение племен, известное в урартских источниках под именем «Кулха». Это объединение с центром в бассейне р. Чорохи первоначально подразумевалось и под греческим термином «Колхида». Надо полагать, что ранние версии мифа об аргонавтах имели в виду также это объединение, а не район Фазиса-Риони, как это засвидетельствовано в классическую эпоху.

В начале I тысячелетия до н. э. «Кулха-Колхида» включала и восточное побережье Черного моря, так что термин «Колхида» получил довольно широкое значение.

В конце VIII в. до н. э. это объединение подверглось нашествию кимерийских племен, от чего особенно пострадали южные области Кулха, т. е. как раз его ведущие районы, его политический и экономический центр. Это вызвало перемещение политического центра этого объединения на север, в бассейн р. Риони. Параллельно происходит и перенесение сюда же и понятий «Колхида» и «колхи». Позднее, когда Ахеменидская Персия захватила южные области Закавказья, в том числе и территорию племен юго-восточного Причерноморья, территория Колхиды оказалась ограниченной с юга сектором устья р. Чорохи (Псевдо-Скилак, Страбон и др.). С этих пор в греческой литературе «Колхидой» стала именоваться территория Западной Грузии, а «колхами» здешнее население, хотя собственно «колхи» остались на юге, в районе Трапезунта. Следовательно, применение терминов «Колхида» и «колхи» к территории и населению Западной Грузии является следствием искусственного переноса сюда этих названий греками в связи с перемещением с юга политических центров колхских (мегрело-чанских) племен.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის ბრძოლა პარტიულ-საზოგადოებრივ სფეროში და განმეორებისათვის სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში (1921—1925 წწ.)

გივი კვაჭანტირაძე

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარება და მისი განმტკიცებისათვის ბრძოლა ისტორიულად დაემთხვა რუსეთში სამხედრო კომუნიზმიდან ახალ ეკონომიურ პოლიტიკაზე გადასვლის პერიოდს.

საქართველოში სამხედრო კომუნიზმის პოლიტიკა არ ყოფილა გატარებული და, ამდენად, ქართველ კომუნისტებს, რომლებიც ხელმძღვანელობდნენ რკპ(ბ) X ყრილობის გადაწყვეტილებებითა და ვ. ი. ლენინის მითითებებით, საბჭოთა ხელისუფლების დამყარებისთანავე მოუხდათ ბრძოლის გაჩაღება ახალი ეკონომიური პოლიტიკის შემოღებისა და გატარებისათვის, უპირველეს ყოვლისა, მენშევიკების მიერ კატასტროფულ მდგომარეობამდე მიყვანილი სახალხო მეურნეობის აღდგენისათვის, რაც პარტიის, მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის ძალების უდიდეს დაძაბვას მოითხოვდა.

ვ. ი. ლენინი არაერთხელ მიუთითებდა, რომ სახალხო მეურნეობის წარმატებით აღდგენა შეუძლებელი იყო მასებში მიზანსწრაფული, სისტემატური და ფართო მასშტაბით ჩატარებული იდეურ-აღმზრდელობითი მუშაობის გარეშე. პარტიას უნარიანად უნდა გამოეყენებინა იდეოლოგიური მუშაობის ისეთი ძირითადი საშუალება, როგორცაა პრესა, რადგან პრესა ყოველთვის წარმოადგენდა კომუნისტური პარტიის ერთგულ თანამემწეს, მძლავრ და ნაცად იდეოლოგიურ იარაღს სოციალისტური მშენებლობის გამლის საქმეში.

თუ წინათ საქართველოს ბოლშევიკური პრესის ძირითადი ამოცანა იყო მუშათა კლასისა და მშრომელი გლეხობის დარაზმვა ექსპლოატატორთა ბატონობის დასამსხვრევად, პროლეტარიატის დიქტატურის გამარჯვების შემდეგ პარტიული პრესის ფუნქციები არსებითად შეიცვალა და, ამავე დროს, გაფართოვდა კიდევაც. საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების გამარჯვების შემდეგ პრესა მოწოდებული იყო, მხარში ამოსდგომოდა კომუნისტურ პარტიას და მშრომელ ხალხს ახალი ცხოვრების ასაშენებლად.

განსაზღვრავდა რა პრესის ხასიათსა და ამოცანებს ახალ პირობებში, ვ. ი. ლენინი აღნიშნავდა: „კაპიტალიზმი გაზეთებს აქცევდა კაპიტალისტურ საწარმოებად, მდიდრების გამოჩინების, მათი ინფორმაციისა და თავის შექცევის იარაღად. ჩვენ დავამსხვრიეთ გამდიდრებისა და მოტყუების იარაღები. ჩვენ დავიწყეთ გაზეთის გადაქცევა იმის იარაღად, რომ გავანათლოთ მასები და ვასწავ-

ლოთ მათ ცხოვრება და თავიანთი მეურნეობის შენება უმემამულეებზე და უკაპიტალისტებზე“ ([1], 150—151).

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის პირველ წლებში პარტიულ-საბჭოთა პრესა ვერ იდგა მოწოდების სიმადლეზე. პრესის სუსტი მუშაობა გაპირობებული იყო ობიექტური და სუბიექტური ფაქტორებით.

რესპუბლიკის ეკონომიური სიძნელეები ხელს უშლიდა პრესის მუშაობას. მენშევიკების მიერ დაუძღვრებული საქართველო, სადაც თითქმის მთლიანად მოშლილი იყო მრეწველობა და სოფლის მეურნეობა, უკიდურეს ეკონომიურ გაჭირვებას განიცდიდა. მატერიალურ-ტექნიკური რესურსების — საგაზეთო ქაღალდისა და სუბსიდიის, მოწყობილი სტამბებისა და ხარისხიანი შრიფტის უკმარობა გავლენას ახდენდა პრესის გარეგან სახეზე. არადაამყამაყოფილებელი იყო ბეჭდვითი ნაწარმოებების ვაგრცელება, რაც, ერთი მხრივ, ფოსტა-ტელეგრაფისა და ბეჭდვითი სიტყვის ექსპედიციის მოუგვარებელი მუშაობის, ხოლო, მეორე მხრივ, მოუწესრიგებელი გზებისა და მიმოსვლის საშუალებათა შედეგი იყო.

მეფის რუსეთის პოლიციურ-ქანდაკული რეჟიმის პირობებში, ხოლო შემდეგ მენშევიკების ბატონობის პერიოდში საქართველოს მოსახლეობის სწავლავანათლების საქმეს ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. ამის შედეგი იყო, რომ სახალხო მეურნეობის აღდგენის პირველ წლებში საქართველოს პარტიულ-საბჭოთა პრესას არ ჰყავდა არა მხოლოდ კომუნისტ-ყურნალისტების, არამედ, საერთოდ, საგაზეთო მუშაკების საკმარისი კადრი, რის შედეგადაც მოიკოჭლებდა პრესის იდეური მხარე. პრესას არ ჰყავდა კორესპონდენტთა საკმარისი რაოდენობა, რაც უარყოფით გავლენას ახდენდა მის მუშაობაზე.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის მუშაობას პარტიულ-საბჭოთა პრესისადმი ხელმძღვანელობის საქმეში ისიც ართულებდა, რომ საქართველო მრავალეროვანი იყო. იგი კომპაქტურად იყო დასახლებული სხვადასხვა ეროვნების მცხოვრებლებით.

სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში, როდესაც ქართული და რუსული ენების მცოდნე საგაზეთო საქმის სპეციალისტების მწვავე უკმარობა იგრძნობოდა, ეროვნულ უმცირესობათა ენებზე მომზადებული კომუნისტ-ყურნალისტების გამოჩნება და პრესის მუშაობაში მათი ჩაბმა არცთუ იოლი საქმე იყო. სიძნელეებთან იყო დაკავშირებული ეროვნულ უმცირესობათა პრესის სათანადო შრიფტითა და ტექნიკური აღჭურვილობით მომარაგება. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობის შედეგად სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში, გარდა ქართულ და რუსულ ენებზე გამოცემული ყურნალ-გაზეთებისა, რესპუბლიკაში გამოდიოდა გაზეთები: აფხაზურ ენაზე — „აფსნი კაპშ“ („წითელი აფხაზეთი“), ოსურ ენაზე — „ხურზარინ“ („სინათლის სხივი“), სომხურ ენაზე — „კარმირ ასტლ“ („წითელი ვარსკვლავი“), თურქულ ენაზე — „იენი ფიქირ“ („ახალი აზრი“) და „იენი ჰაიათ“ („ახალი ცხოვრება“), ბერძნულ ენაზე — „კომუნისტი“, გერმანულ ენაზე — „ლანდ არბაიტ“ („მიწის მუშა“).

ამავე დროს, რესპუბლიკის პრესის სუსტი მუშაობა გაპირობებული იყო იმ გარემოებით, რომ თითქმის სრულიად არ იყვნენ აღრიცხულნი და მუშაობაში ჩაბმულნი ყურნალისტები და კორესპონდენტები.

საქართველოს კომუნისტურ პარტიას მოუხდა მთელი რიგი ღონისძიებები განხორციელება პრესის მუშაობის გასაუმჯობესებლად. ამ რთული და საბასუხისმგებლო საქმის განხორციელებისას საქართველოს კომუნისტური პარტია ხელმძღვანელობდა ვ. ი. ლენინის სახელმძღვანელო მითითებებით ადგილობრივი პარტიული და საბჭოთა პრესის ამოცანების შესახებ, რკპ(ბ) ამიერკავკასიის კომუნისტური ორგანიზაციებისა და საქართველოს კპ(ბ) ყრილობებისა და კონფერენციების გადაწყვეტილებებით, რკპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტისა და ამიერკავკასიის სამხარეო კომიტეტის დადგენილებებითა და ცირკულარებით. პრესაზე მუდმივ ხელმძღვანელობას საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტი ახორციელებდა აგიტაცია-პროპაგანდის განყოფილების საშუალებით, რომელიც 1921 წლის 1 აპრილს ჩამოყალიბდა.

აგიტაცია-პროპაგანდის განყოფილება ხელმძღვანელობდა სააგიტაციო და საპროპაგანდო მუშაობას მთელ რუსუბლიკაში. იგი იყოფოდა პროპაგანდის, აგიტაციის, ქალთა შორის მუშაობის, საგამომცემლო-ლიტერატურულ და ეროვნულ უმცირესობათა ქვეგანყოფილებებად. მათგან პრესის ხელმძღვანელობა ევალებოდა საგამომცემლო-ლიტერატურულ ქვეგანყოფილებას. საგამომცემლო მუშაობას ეროვნულ უმცირესობათა შორის ხელმძღვანელობდა ეროვნულ უმცირესობათა ქვეგანყოფილება.

საგამომცემლო-ლიტერატურულმა ქვეგანყოფილებამ გარკვეული როლი შეასრულა საქართველოს პარტიულ-საბჭოთა პრესის ჩამოყალიბების პროცესში.

1922 წლის აპრილში საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის აგიტაცია-პროპაგანდის განყოფილებასთან შეიქმნა ბეჭდვითი სიტყვის ქვეგანყოფილება, რომელიც ხელმძღვანელობდა და წარმართავდა როგორც ცენტრალურ, ისე საოლქო და სამაზრო პრესის მუშაობას.

პარტიულ-საბჭოთა პრესის განმტკიცებისათვის დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მენშევიკური და სხვა ბურჟუაზიული გაზეთების ლიკვიდაციას.

1921 წლის 11 აპრილს საქართველოს რევკომმა გაზეთების გამოცემის შესახებ ზოგადი გადაწყვეტილება მიიღო: საბჭოთა ხელისუფლებისადმი ლოიალურად განწყობილ პარტიებსა და ჯგუფებს პერიოდული ბეჭდვითი ორგანოების გამოცემის უფლება მიეცათ ([3], ფ. 34).

ამავე დროს, საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების პირველსავე დღეებში საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ და რევოლუციურმა კომიტეტმა აკრძალეს მენშევიკური და სხვა კონტრრევოლუციური ბურჟუაზიული გაზეთების გამოცემა.

საქართველოს რევოლუციურმა კომიტეტმა, განიხილა რა საკითხი მენშევიკური გაზეთის გამოცემის ნებართვის შესახებ, დაადგინა: რაკი მენშევიკების 1921 წლის 10 აპრილის კრებაზე მიღებული რეზოლუცია საქართველოს საბჭოთა ხელისუფლების მიმართ მტრულ განწყობილებებზე იყო დამყარებული, ამის გამო გაზეთის გამოცემა არ ყოფილიყო ნებადართული ([3] ფ. 40). ამის შემდეგ მენშევიკური პარტიის ხელმძღვანელებმა გაზეთის გამოცემისა და კრებების მოწყობის ნებართვა სთხოვეს საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურ კომიტეტს. საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალური კომიტეტის 1921 წლის 16 მაისის პლენუმმა უარყო მენშევიკების ეს მოთხოვნა ([4], ფ. 22). ასევე უარყოფილ იქნა საქართველოს რევკომის მიერ 1921

წლის 3 მაისს დაშნაკციუტუნის პარტიის შუამდგომლობა გაზეთ „აშნაკციუტუნის“ გამოცემის თაობაზე ([3], ფ. 61).

რესპუბლიკის კომუნისტური პარტიისა და რევოლუციური კომიტეტის მიერ ნებადართული, საბჭოთა ხელისუფლებისადმი თითქოს ლოიალურად განწყობილი ზოგიერთი გაზეთი თავისი მოღვაწეობის დასაწყისში ახერხებდა შენიღბვას, საბჭოთა ხელისუფლებისადმი თავიანთი მტრული დამოკიდებულების დაფარვას, შემდეგ კი ძალაუვნებურად ავლენდა თავის ნამდვილ სახეს. მაგალითად, გაზეთი „სოციალისტ-ფედერალისტი“ 1921 წლის 24 ივლისს პროვოკაციული სტატიით გამოვიდა საბჭოთა აფხაზეთის საბჭოთა საქართველოსთან დამოკიდებულების შესახებ. ეს იყო საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ მიმართული აშკარა პროვოკაციული პოლიტიკა. საქართველოს კ(ბ) თბილისის კომიტეტის ბიურომ 1921 წლის 25 ივლისს იმსჯელა ამ საკითხზე და თხოვნით მიმართა ცენტრალურ კომიტეტს — დაეხურა გაზეთი, როგორც ანტისაბჭოთა პლატფორმაზე მდგომი ორგანო და შეეწყვიტა მისთვის ყოველგვარი სუბსიდიის მიცემა ([5], ფ. 49). 1921 წლის აგვისტოდან შეწყდა გაზეთ „სოციალისტ-ფედერალისტი“ გამოცემა. იგი შეცვალა მემარცხენე სოციალისტ-ფედერალისტთა ყოველდღიურმა გაზეთმა „ტრიბუნამ“, რომელიც 1923 წლის ბოლომდე გამოდიოდა.

გარდა სხვა პარტიების პერიოდული პრესისა, ანტისაბჭოთა პლატფორმაზე დადგა ზოგიერთი საბჭოთა გაზეთი და ჟურნალი. ასეთები იყო, მაგალითად, საქართველოს მწერალთა კავშირის ზოგიერთი არაჯანსაღი განწყობილების ლიტერატურული ორგანო. ისინი საბოტაჟს უწყევდნენ რუსული ლიტერატურის პოპულარიზაციის საქმეს, უგულვებელყოფდნენ საბჭოთა მწერლობას და ორიენტაცია ჰქონდათ ადებულებული ევროპულ ლიტერატურაზე.

საქართველოს კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის ავითაცია-პროპაგანდის განყოფილების ბეჭდვითი სიტყვის ქვეგანყოფილებამ დროულად მიაქცია ყურადღება მწერალთა კავშირის ამ ორგანოების აშკარა მტრულ გამოსვლებს საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ და ცენტრალური კომიტეტის ორგანოს — გაზეთ „კომუნისტის“ ფურცლებზე მოაწყო ლიტერატურული ლაშქრობა ამ პერიოდული ორგანოების გარშემო შემოკრებულ ანტისაბჭოთა პარტიის წარმომადგენელთაგან შემდგარი პოლიტიკური კავშირის წინააღმდეგ. ჟურნალი „კავკასიონი“ და გაზეთი „ქართული სიტყვა“ დაიხურა ([6], ფ. 4).

საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ილაშქრებდნენ 1923 წელს საქართველოს მწერალთა კავშირის ყოველკვირეული გაზეთი „ლომისი“ და საქართველოს ახალი მწერლობის საბჭოს სალიტერატურო გაზეთი „პოეზიის დღე“. 1923 წლის 15 მაისს საქართველოს კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პრეზიდიუმმა განიხილა ამ გაზეთების ანტისაბჭოთა მოქმედება, დაადგინა — დახურულიყო გაზეთი „ლომისი“ და მიიღო კონკრეტული ღონისძიებები რესპუბლიკის გამოცემებზე მკაცრი თვალყურის საწარმოებლად.

ამასთანავე, პარტიული და საბჭოთა მშენებლობის გასაშლელად აუცილებელი იყო რესპუბლიკის პარტიული და საბჭოთა პრესის სათანადო დონეზე დაყენება, მისი გაუმჯობესება და განმტკიცება. პრესას უნდა გამოეხატა ფართო მშრომელი მასის ინტერესები, ხასიათი და იმედები. იგი უნდა ყოფილიყო ავი-

ტატორი, პროპაგანდისტი და მასების ორგანიზატორი სოციალიზმის საქმეში.

უპირველეს ყოვლისა, პარტიას უნდა განეხორციელებინა ღონისძიებები პრესის იდეური მხარის გაუმჯობესებისათვის.

საბჭოთა რუსეთის პერიოდული პრესის არსებითი ნაკლოვანებები მკვეთრად გამოაშკარავებულ იქნა ვ. ი. ლენინის მიერ თავის სტატიებსა და გამოსვლებში. იგივე ნაკლოვანებები დამახასიათებელი იყო საქართველოს უმეტესი ცენტრალური და ადგილობრივი გამოცემებისთვისაც.

ვ. ი. ლენინი მიუთითებდა საბჭოთა რუსეთის პერიოდული პრესის შემდგომ ნაკლოვან მხარეებზე: „ნაკლები პოლიტიკური რახარუხი, ნაკლები ზოგადი მსჯელობა და აბსტრაქტული ლოზუნგები... მეტი საწარმოო პროპაგანდა, ყველაზე მეტად კი — პრაქტიკული გამოცდილების საქმიანი, უნარიანი, მასის განვითარების დონესთან შეგუებული გათვალისწინება“ ([1], 151).

პრესის შინაარსის გაუმჯობესებისა და მისი მუშაობის ნაკლოვანი მხარეების გამოსასწორებლად საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა 1923 წლის 18 სექტემბრიდან გაზეთ „კომუნისტის“ ფურცლებზე გაშალა დისკუსია, რომლის მიზანი იყო რესპუბლიკის პარტიულ-საბჭოთა პრესის მუშაობის ყველა დეფექტის გამოვლინება და მათი აღმოფხვრის გზების ჩვენება. დისკუსიაში მონაწილეობა მიიღეს აგრეთვე გაზეთებმა „რაბოჩაია პრავდა“, „მუშამ“, „ბრძოლამ“ და „სპარტაკამ“.

გამოვლინდა რესპუბლიკის პარტიულ-საბჭოთა პრესის მუშაობის მთელი რიგი ნაკლოვანი მხარეები და წამოყენებულ იქნა კონკრეტული წინადადებები მათ აღმოსაფხვრელად.

ჩატარებული დისკუსიის შედეგად საქართველოს კომუნისტური პარტიის ცენტრალურმა კომიტეტმა დაამუშავა და პარტორგანიზაციებსა და ყველა გაზეთის რედაქციებს დაუგზავნა ორი ცირკულარი: ერთი — სპეციალურად საოლქო და სამაზრო გაზეთებისათვის, მეორე კი — საერთოდ პარტიული და საბჭოთა პრესის მუშაობის გასაუმჯობესებლად. გარდა ამისა, თელავის, ბათუმისა და სოხუმის გაზეთებს გაეგზავნათ საინსტრუქციო წერილები ([7], ფ. 32, ფ. 154, ფ. 407).

კომკავშირული პრესის მუშაობის გაუმჯობესების მიზნით 1923 წლის დეკემბერში გაზეთ „სპარტაკის“ ფურცლებზე გაიშალა მწვავე დისკუსია.

დისკუსიამ გამოავლინა კომკავშირული პრესის მუშაობის ნაკლოვანი მხარეები. გაზეთში იშვიათად თავსდებოდა წერილები კომკავშირის მუშაობის შესახებ ეკონომიურ სფეროში, ადგილობრივ გამოცდილებათა შესახებ სასოფლო-სამეურნეო დარგში, ძუნწად იბეჭდებოდა ცნობები აფხაზეთის, სვანეთის, ქუთაისის ცხოვრებიდან. გამოითქვა სურვილი, რომ გაზეთს შემოეღო ვ. ი. ლენინისა და ანტირელიგიური კუთხეები, გაეხსნა ტრანსპორტის განყოფილება, განეხორციელებინა ღონისძიებები ხელისმომწერთა გაზრდისათვის და გაზეთის გავრცელების სისტემის მოსაგვარებლად [8].

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ რესპუბლიკაში ჯერ კიდევ იცემოდა ისეთი ყურნალ-გაზეთები, რომლებიც არ ამართლებდნენ თავის დანიშნულებას არც პოლიტიკური და არც სამეურნეო თვალსაზრისით. საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა 1923 წლის 26 ოქტომბერს დაადგინა, რომ დახურულიყო

საქართველოს

10 ყურნალი (უმთავრესად საუწყებო) და 8 გაზეთი. შეიცვალა გაზეთისა და ყურნალის გამოცემის სახე და პერიოდულობა. გადაწყდა, რომ გაზეთი „მიწის მუშა“ გამოცემულიყო კვირაში ორჯერ ყურნალის სახით, გაზეთი „ტრუდოვოი ბატუმი“ კი—კვირაში ორჯერ ([9], ფ. 195).

საქართველოს კომუნისტური პარტიის აღნიშნულმა ღონისძიებებმა ხელი შეუწყო დანარჩენი ყურნალ-გაზეთების შინაარსის გაუმჯობესებას და სამეურნეო ანგარიშის დანერგვის შედეგად საკუთარი შემოსავლით ხარჯების დაფარვას.

პრესის მნიშვნელობის ამაღლებისა და მისი შინაარსის გაუმჯობესებისათვის აუცილებელი იყო, დიდი ყურადღებითა და გულმოდგინებით შერჩეულიყვნენ გამოცდილი ყურნალისტები, საჭირო იყო ყურნალისტთა ახალი კადრების სისტემატური მომზადება.

საქართველოს კომუნისტური პარტიის I ყრილობაზე 1922 წლის თებერვალს ცენტრალური კომიტეტის მდივანი მ. ორახელაშვილი ხაზგასმით აღნიშნავდა საგამომცემლო საქმის ჩამორჩენილობას, იმ გარემოებას, რომ პარტიას არ შეეძლო საგამომცემლო საქმის გაშლა სათანადოდ მომზადებული ამხანაგების გარეშე, რომ ჩვენს პრესაში იგრძნობოდა ცენტრალური კომიტეტის საგამომცემლო განყოფილების სისუსტე, რაკი მას არ შეეძლო ჯერჯერობით განეხორციელებინა ის ამოცანები, რომლებიც იდგა საბჭოთა ხელისუფლებისა და კომუნისტური პარტიის წინაშე ([10], ფ. 18).

პრესის გაუმჯობესებისათვის ბრძოლის გზაზე საქართველოს კომუნისტური პარტიის პირველი ნაბიჯი იყო ზრუნვა ყურნალისტ-კომუნისტების ზუსტი აღრიცხვისათვის ([11], ფ. 143).

1921 წლის დეკემბერსა და 1922 წლის იანვარში საქართველოს კ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა ჩაატარა კომუნისტ-ყურნალისტების სრული აღრიცხვა, რამაც გამოავლინა რესპუბლიკაში მცხოვრები კომუნისტ-ყურნალისტები. ზოგი მათგანი მუშაობდა ბეჭდვითს ორგანოებში, ზოგი კი სხვადასხვა პარტიულ და სამეურნეო სამუშაოსთან ყურნალისტურ საქმიანობას ვეღარ ათავსებდა.

ყურნალისტ-კომუნისტების აღრიცხვამ ნათელყო, რომ იმ დროისათვის მათი რაოდენობა საკმარისი არ იყო პრესის მუშაობის გასაუმჯობესებლად, მისი ავტორიტეტის ასამაღლებლად. საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ გადაწყვიტა, პრესის მუშაობაში ჩაება ძველი ყურნალისტები და ახალი კადრები გაეზარდა უპირატესად მუშათა და გლეხთა წრიდან ([12], ფ. 57).

1921 წ. 8 ივლისს საქართველოს კ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის პლენუმმა დაავალდებულა სახალხო კომისრები — რეგულარულად მოეთავსებინათ პრესაში სახელმძღვანელო სტატიები კომისარიატების მუშაობასთან დაკავშირებით ([4], ფ. 36).

ამ დადგენილებას ორგვარი დადებითი შედეგის მოცემა შეეძლო. ჯერ ერთი, სახკომები შეუწყობდნენ ხელს პრესის შინაარსის გაუმჯობესებას. მეორეც, თითოეული სახალხო კომისარიატის მუშაობის მიმოხილვა, იმის ჩვენება, თუ რა სარგებლობა მოუტანა თითოეულმა მათგანმა რესპუბლიკის აღორძინებისა და წინსვლის საქმეს, თვალნათლივ ნათელყოფდა საბჭოთა ხელისუფლების ზრუნვას მშრომელი ხალხის კეთილდღეობისათვის.

ყურნალისტთა კადრების გაზრდას საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ

იმთავითვე მიაქცია ყურადღება. კვალიფიციური ჟურნალისტების აღზრდად მომზადების მიზნით 1921 წელს თბილისში საქართველო-კავკასია-რუსეთის სატელეგრაფო სააგენტოსთან („გრუკავროსტა“) გაიხსნა ჟურნალისტიკის კურსები 50 კაცისათვის. სწავლა მიმდინარეობდა ქართულ და რუსულ განყოფილებებზე. მსმენელებს ეკითხებოდათ როგორც საერთო, ისე სპეციალური საგაზეთო-ტექნიკური კურსის თეორიული საგნები და უტარდებოდათ პრაქტიკული მეცადინეობები ([13], ფ. 70).

საქართველოს კომუნისტური პარტია განუხრელად ზრუნავდა პროფტექნიკური განათლების განვითარებისათვის. განსაკუთრებული ყურადღება ექცეოდა ბეჭდვითი სიტყვის მუშაკთა, კერძოდ, სასტამბო საქმის სპეციალისტების, კორექტორების, ასოთამწყოების, ქაღალდის დამწყოების, სასტამბო საქმის აქციდენტური სამუშაოების მუშაკთა მომზადებას; საქართველოს ახალგაზრდა საბჭოთა რესპუბლიკა მათ ნაკლებობას მწვავედ განიცდიდა.

თბილისში სხვადასხვა დროს არსებობდა კორექტორთა და ასოთამწყოთა მოსამზადებელი კურსები ([14], ფ. 42, ფ. 17) და ქართული სტენოგრაფიის შემსწავლელი კურსები [15].

ცხადია, მოკლევადიან კურსებზე შეუძლებელი იყო პოლიგრაფიული წარმოების კვალიფიციური მუშაკების მომზადება. დღის წესრიგში დადგა პოლიგრაფიული სკოლების გახსნის აუცილებლობა. 1923 წლის 20 ნოემბერს პოლიგრაფიულ წარმოებასთან გაიხსნა კიდევაც ვ. ბოლქვაძის სახელობის პოლიგრაფიული სკოლა, სადაც სწავლება 4-წლიანი სასწავლო გეგმით ტარდებოდა. 1927 წელს პოლიგრაფიულმა სკოლამ პირველი ნაკადი გამოიშვა. სკოლა დაამთავრა 18 მოწაფემ, მათგან — 12 ასოთამწობმა, 4 მბეჭდავმა და 2 მკინდავმა.

პრესის მუშაობის გასაუმჯობესებლად საჭირო იყო მტკიცე პოლიგრაფიული ბაზის შექმნა და გაზეთის ქაღალდით რედაქციების მომარაგება. უამისოდ ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა ხელისმომწერთა რიცხვისა და გაზეთების ტირაჟის რაოდენობის გაზრდაზე.

თავიდანვე გადამჭრელი ზომები იქნა მიღებული ქაღალდის მიზანშეწონილად და ეკონომიურად ხარჯვის მოსაგვარებლად ([13], ფ. 7), კერძომფლობელთა მიერ საწყობებში და სარდაფებში გადაძალადული ქაღალდის მარაგის ამოსაღებად ([16], ფ. 3) და სხვა.

1921 წლის 4 ივნისს, საქართველოს სსრ რევკომის დადგენილებით, დაარსდა ქაღალდის აღრიცხვისა და განაწილების მთავარი სამმართველო, რომელსაც სათავეში ს. თოდრია ჩაუდგა. რესპუბლიკის ყველა დაწესებულებასა და ორგანიზაციას წინადადება ეძლეოდა, დაუყოვნებლივ ჩაეხარებინათ სამმართველოსათვის მათ განკარგულებაში არსებული ქაღალდის მთელი რაოდენობა. დადგენილების დამრღვევნი სასტიკ პასუხისგებაში ეძლეოდნენ, თანახმად რევოლუციური დროის კანონებისა [17].

მტკიცე პოლიგრაფიული ბაზის შესაქმნელად აუცილებელი იყო პოლიგრაფიული წარმოების აღდგენა, მოძველებული და უვარგისი სასტამბო ტექნიკის შეცვლა ახალი მანქანა-დანადგარებით და მოწყობილი სტამბების რედაქციებისათვის გადაცემა.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის უმაღლესი საბჭოს პრეზიდიუმის 1921 წლის 11 მაისის გადაწყვეტილებით, შეიქმნა პოლიგრაფიული განყოფი-

ლება, რომელსაც პოლიგრაფიული საწარმოების ხელმძღვანელობა პატრონობა დაევალა.

პოლიგრაფიულ განყოფილებაში თავდაპირველად გაერთიანდა 31 პოლიგრაფიული საწარმო, მათ შორის — 26 სტამბა, 1 ასოთხამომსხმელი სახელოსნო და 4 ლითოგრაფია, მაგრამ მანქანა-დანადგარებისა და სტამბის შენობების უვარგისობის გამო 1921 წლის ბოლოს მუშაობა დაიწყო მხოლოდ 8 სტამბამ, 1 ასოთხამომსხმელმა სახელოსნომ და 2 ლითოგრაფიამ.

საქართველოს რევკომმა 1921 წლის 30 მარტის დეკრეტით, მოახდინა 3 კერძო სტამბა-ლითოგრაფიის ნაციონალიზაცია ([18], ფ. 4), ხოლო 5 ივლისის დეკრეტით, დანარჩენი სტამბების, ასოთხამომსხმელი სახელოსნოებისა და ლითოგრაფიების ნაციონალიზაცია ([18], ფ. 49).

1922 წლის 24 დეკემბერს თბილისში გაიხსნა იმდროინდელი პირობებისათვის სანიმუშო პირველი სტამბა; ერთ მსხვილ საწარმოში რამდენიმე სტამბა გაერთიანდა. 1924 წლის ბოლოს სტამბები რედაქციებს გადაეცათ, რამაც განამტკიცა პრესის მატერიალური ბაზა, განაპირობა მისი გაიაფება და საკუთარი ხარჯების დაფარვაზე გადასვლა.

გაზეთების გაიაფებისა და ბეჭდვის ხარისხის გაუმჯობესების საქმეში ვადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა ტექნიკურად გაუმჯობესებულ სასტამბო მანქანებს. საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალურმა კომიტეტმა ამ საქმის მოსაგვარებლად გამოყო სათანადო კომისია ([19], ფ. 84). 1925 წლის ოქტომბერში გერმანიიდან მიიღეს 2 როტაციული და 7 ასოთსაწყობი მანქანა, რამაც დიდად შეუწყო ხელი რესპუბლიკის პოლიგრაფიული მრეწველობის მდგომარეობის გაუმჯობესებას.

საქართველოში საბჭოთა ხელისუფლების დამყარების შემდეგ, პირველად ქართველი ერის ისტორიაში, ქართული სასტამბო შრიფტის გაუმჯობესება სახელმწიფოს მზრუნველობის საგნად იქცა. სახალხო მეურნეობის აღდგენითი პერიოდის დასასრულისათვის საქართველოს კომპარტიისა და მთავრობის დახმარებით პირველი პრაქტიკული ნაბიჯები გადაიდგა მრავალი ღირსების მატარებელი და დიდი განვითარების შესაძლებლობის მქონე ქართული შრიფტისათვის უფრო მეტი მკაფიობის, სილამაზის, სიმარტივისა და ეკონომიურობის მიზნით.

პარტია უდიდეს ყურადღებას აქცევდა პრესის მატერიალური მხარის განმტკიცებას. აგტაცია-პროპაგანდის განყოფილებას შედგენილი ჰქონდა პრესის სახელმწიფო სუბსიდიის ხარჯთაღრიცხვა ([20], ფ. 93), მაგრამ გამოყოფილი სუბსიდია გაზეთებს არ ჰყოფნიდა. საჭირო იყო პრესისათვის დოტაციის გამოსაძებნად გზებისა და საშუალებების ძიება. ასეთი საშუალება იყო საქართველოს კპ(ბ) ცენტრალური კომიტეტის მიერ საბჭოთა და სამეურნეო ორგანიზაციებზე სუბსიდიების დაკისრება ([21], ფ. 58, ფ. 277, ფ. 219, ფ. 59), განცხადებებისა და რეკლამებისაგან მიღებული შემოსავალი, აგრეთვე პრესის სამეურნეო გაერთიანება, რაც უზრუნველყოფდა გაბნეული საგამომცემლო და გამავრცელებელი აპარატებისა და ფულადი სახსრების კონცენტრირებას ([4], ფ. 83).

1922 წლის 1 იანვრიდან რესპუბლიკის პრესა სამეურნეო ანგარიშზე იქნა გადაყვანილი. სამეურნეო ანგარიშზე გადასვლამ ახალი ამოცანები დააყენა რეს-

პუბლიკის პრესის წინაშე. თუ მანამდე მკითხველებს გაზეთები უფასოდ უფრთხვოდებოდათ და რედაქციების უმეტესობა დაინტერესებულიც არ იყო გაზეთების კითხვადობით, არ ჰქონდათ შესწავლილი მკითხველთა ინტერესები და სურვილები, ამიერიდან პრესას ძირფესვიანად უნდა გარდაექმნა თავისი მუშაობა. გაზეთის საკუთარი მკითხველი უნდა მოენახა და თავის გარშემო შემოეკრიბა. საქართველოს კომპარტია ყოველნაირად ეხმარებოდა რედაქციებს, რათა გაზრდილიყო პერიოდულ პრესაზე ხელისმომწერთა რიცხვი და გაუმჯობესებულიყო გამავრცელებელი აპარატის მუშაობა.

ვ. ი. ლენინი კომუნისტური პარტიის ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანად გაზეთებისა და პროპაგანდისტული ბროშურების სწორად განწილებასა და ხალხამდე მიღწევას თვლიდა ([22], ფ. 68).

დიდი ყურადღება უნდა დასთმობოდა პრესის გავრცელების იმ ხერხების გამონახვას, რომელთა მეშვეობით თითოეული წიგნის, ბროშურის თუ გაზეთის წაკითხვას მკითხველთა რაც შეიძლება მეტი რაოდენობა მოახერხებდა ([23], ფ. 316) და ბეჭდურ გამოცემათა კითხვადობა გადიდებოდა. ეს ნიშნავდა ტირაჟის გადიდებას ([23], ფ. 317).

ერთ-ერთ ასეთ ხერხად და საშუალებად მიჩნეული იყო ქოხ-სამკითხველოებსა და ბიბლიოთეკებში გაზეთებისა და ჟურნალების ხმამაღალი, ჯგუფური კითხვის მოწყობა და ზრუნვა რესპუბლიკის ქალაქებსა და თემებში ქოხ-სამკითხველოების გახსნისა და მათი ლიტერატურითა და პერიოდული გამოცემებით მომარაგებისათვის ([24], ფ. 3, ფ. 15).

სათემო ქოხ-სამკითხველო გადაიქცა პოლიტსაგანმანათლებლო მუშაობის ცენტრად. იგი კლუბებისა და სახალხო სახლების მუშაობასაც ხელმძღვანელობდა. სათემო ქოხ-სამკითხველოების გარდა, 1923—24 წლებში რესპუბლიკის სარაიონო ცენტრებში დაარსდა 60 სანიმუშო ქოხ-სამკითხველო.

სოფლად ბეჭდურ ნაწარმოებებზე ხელისმომწერის ცხოვრებაში გატარება პარტიამ განათლების სახალხო კომისარიატს, კოოპერაციისა და ფოსტა-ტელეგრაფის სახალხო კომისარიატს დაავალა. სკოლებთან, ქოხ-სამკითხველოებთან, კოოპერატიულ მაღაზიებთან და საფოსტო განყოფილებებთან ეწყობოდა პერიოდულ გამოცემებზე ხელისმომწერა და ხდებოდა მათი გავრცელება [25], ფ. 27).

საქართველოს კომუნისტური პარტია რეგულარულად იხილავდა პრესაზე ხელისმომწერისა და გავრცელების საკითხებს, აქვეყნებდა შესაბამის ცირკულარებს, რომლებშიც სახავდა კონკრეტულ ღონისძიებებს ამ საქმის მოსაგვარებლად ([26], ფ. 74, ფ. 98, ფ. 571, ფფ. 49, 50, 66, 79), პრესის გამავრცელებელი აპარატის მუშაობის გასაუმჯობესებლად, პრესის გადაზავნისათვის შეღავათიანი პირობების დასაწესებლად ([27], ფ. 32), აწყობდა საგანგებო კვირეულებს, საუკეთესო გამავრცელებელთა კონკურსებს და სხვ.

გაზეთი რომ შინაარსობრივად საინტერესო ყოფილიყო და ქვეყნის პოლიტიკური და სამეურნეო ცხოვრების სწორი სურათი დაეხატა, მას თავის გარშემო უნდა შემოეკრიბა კორესპონდენტთა ფართო ქსელი.

კორესპონდენტი კომუნისტურ პარტიასთან, პარტიულ და საბჭოთა პრესასთან მშრომელი მასის დამაკავშირებელი რგოლი იყო. მასებთან მჭიდრო კავშირი პარტიასა და რედაქციებს საშუალებას აძლევდა სცოდნოდათ, თუ „როგორ

ესმით პრაქტიკოსებს ესა თუ ის დებულება, როგორ ახორციელებენ პრაქტიკაში ამ თუ იმ შეხედულებას... ითვისებენ თუ არა მის ქადაგებას, ენმარებიან თუ არა მას, ცხოვრება როგორ უცვლის მას სახეს, რა შესწორებები, რა დამატებებია საჭირო“ ([28], ფ. 386).

ი. ბ. სტალინმა მუშაოფლკორებს ჩვენი საბჭოთა საზოგადოებრიობის ნაკლოვანებათა მამხილებელნი, ამ ნაკლოვანებათა მოსპობისათვის მებრძოლნი, პროლეტარული საზოგადოებრივი აზრის მეთაურნი უწოდა ([29], ფ. 6).

მუშკორთა მოძრაობა საქართველოში მასობრივ ხასიათს იღებს 1923 წლის მეორე ნახევრიდან, ხოლო სოფლკორთა მოძრაობა — 1924 წლის ბოლოდან. მუშაოფლკორთა მოძრაობის მასობრივ მოძრაობად გადაზრდამ კომუნისტური პარტიის წინაშე ამ მოძრაობისადმი პარტიული ხელმძღვანელობის გაწევის, მისი სწორი მიმართულებით წარმართვის ამოცანა დააყენა.

კორესპონდენტთა ქსელის გაფართოებისათვის სხვადასხვა მეთოდი იყო გამოყენებული. ადგილობრივი გაზეთების რედაქციების დასახმარებლად ოლქებსა და მაზრებში იგზავნებოდნენ ცენტრალური კომიტეტის ინსტრუქტორები და საგაზეთო საქმის სპეციალისტები, ტარდებოდა პრესის ორკვირეული. პერიოდული პრესის მკითხველებთან მჭიდრო კავშირის დამყარებას დიდად შეუწყობდა რკპ(ბ) XI ყრილობის გადაწყვეტილების შედეგად ჩატარებულმა ბეჭდვითი სიტყვის დღის კამპანიების ჩატარებამ.

მუშაოფლკორთა მოძრაობისადმი საქართველოს კომუნისტური პარტიის მზრუნველობასა და ხელმძღვანელობას მოჰყვა მუშა და სოფლის კორესპონდენტთა რიცხვის შესამჩნევი ზრდა. 1925 წლის 1 მარტისათვის რესპუბლიკაში 1932 კორესპონდენტი ითვლებოდა, მათ შორის 905 მუშკორი, 977 სოფლკორი, 50 სამხკორი (აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ციფრები სიზუსტეს მოკლებულია, რადგან კორესპონდენტთა ზუსტი აღრიცხვა გაძნელებული იყო).

საქართველოს კომპარტია დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა პარტიული და საბჭოთა პრესის იდეურ სიწმინდეს, პერიოდული პრესის საერთო პარტიული ხაზის დაცვას.

ახალმა ეკონომიურმა პოლიტიკამ განაპირობა ბურჟუაზიული და წვრილ-ბურჟუაზიული იდეოლოგიის ერთგვარი გააქტიურება. მუშათა კლასი გარშემორტყმული იყო წვრილბურჟუაზიულ-მეშჩანური სტიქიით, რომელიც მას იდეოლოგიურ და ფსიქოლოგიურ გარდაქმნას უპირებდა. ის ლამობდა, რომ სულიერად, იდეურად დაეპყრო მშრომელი მასა, მოეწამლა მისი შეგნება, თავს მოეხვია მანვე შეხედულებები, ჩაენერგა მისთვის საბჭოთა ხელისუფლების მოსპობისა და ძველი ბურჟუაზიული ურთიერთობის აღდგენის გარდუვალობის რწმენა.

პროლეტარიატს ბურჟუაზიული იდეოლოგიისათვის უნდა დაეპირისპირებინა თავისი გამოკვეთილი კლასობრივი იდეოლოგია, გამოეაშკარავებინა მისი რეაქციული, ანტისაბჭოთა ბუნება და დაუნდობელი ბრძოლით გაენადგურებინა. ამისათვის კი აუცილებელი იყო მარქსისტულ-ლენინური მოძღვრების შემოქმედებითად გამოყენება.

ბურჟუაზიული სოციალურ-პოლიტიკური მსოფლმხედველობის განადგურების საქმეში გადაწყვეტი როლის შესრულება შეეძლო რესპუბლიკის პარტიულ პრესას, რადგან პრესა ყველაზე ტიპური იდეოლოგიური ორგანო იყო.

საქართველოს პარტიულმა პრესამ შეძლო ამ რთული საქმის შესრულება. მან ბურჟუაზიის გავლენის სფეროდან გამოიყვანა მშრომელი მასები, წმინდად დაიცვა მარქსისტულ-ლენინური თეორია და პარტიული ერთიანობა, აღზარდა პარტიის წევრები, მშრომელთა ფართო მასები კომუნისზმის სულისკვეთებით. საქართველოს კომუნისტურ პარტიას მუდმივი კონტროლისა და საერთო პარტიული ხელმძღვანელობის ქვეშ ჰყავდა პრესა. რესპუბლიკის პარტიული და საბჭოთა პრესის ღირსებად უნდა ჩაითვალოს პარტიის იდეოლოგიური კურსის სწორად გატარება, მაგრამ, თუ რომელიმე გაზეთი იშვიათად სწორი პარტიული ხაზიდან გადაუხვევდა, ეს გარემოება პარტიის პრინციპული მსჯელობის საგანი ხდებოდა ([4], ფ. 73).

პარტიულ-საბჭოთა პრესის ფურცლებზე სოციალისტური იდეოლოგიისათვის შეუფერებელი მასალების თავიდან ასაცილებლად და, საერთოდ, პერიოდული პრესის იდეური სიწმინდის დასაცავად 1923 წელს განათლების სახალხო კომისარიატთან დაარსდა „საქართველოს სოციალისტური საბჭოთა რესპუბლიკის ლიტერატურისა და გამომცემლობის საქმის მთავარი მმართველობა“.

იმისათვის, რომ პრესას აქტიური მონაწილეობა მიეღო ადგილობრივ ცხოვრებაში, მჭიდრო კავშირი დაემყარებინა მშრომელებთან, ფართოდ და ყოველმხრივ გაეშუქებინა ეკონომიკის, პოლიტიკისა და კულტურის საკითხები; რომ იგი კონკრეტულად შეფარდებოდა მკითხველთა სხვადასხვა კატეგორიის პოლიტიკური და საერთო განვითარების დონეს, საქართველოს კომუნისტურმა პარტიამ აუცილებლად მიიჩნია პრესის დიფერენციაცია და მკითხველთა თითოეული ძირითადი ფენისათვის გაზეთის განსაკუთრებული ტიპის გამოყოფა.

ხელმძღვანელი პარტიული პერიოდული პრესის გარდა, რომელიც მეტნაკლებად მომზადებული მკითხველისათვის იყო გათვალისწინებული, დაარსდა მუშათა გაზეთები — „მუშა“ და „რაბოჩაია პრავდა“, გლეხთა გაზეთები — „მიწის მუშა“ და „ახალი სოფელი“, ყურნალი „ახალი სოფელი“, აგრეთვე მუშა და გლეხ ქალთა, წითელარმიული, ახალგაზრდული, მოსწავლეთა, პიონერული, საბავშვო და სხვა პერიოდული გამოცემები.

სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდის დასასრულისათვის რესპუბლიკის პარტიული და საბჭოთა პრესის მშენებლობისა და მისი მუშაობის გაუმჯობესების საქმეში მნიშვნელოვანი წარმატებები იქნა მოპოვებული. უდავოა, რომ პრესის ამ წარმატებებში გარკვეული გავლენა იქონია მშვიდობიანმა მშენებლობამ ქვეყნის ეკონომიური აღორძინებისათვის, მშრომელი მასების კულტურული დონის ამაღლებამ და პროგრესული და კულტურული ძალების აქტიურმა მონაწილეობამ საბჭოთა აღმშენებლობაში.

საქართველოს კომპარტიამ სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში უდიდესი მუშაობა გასწია პარტიული და საბჭოთა პრესის მშენებლობის განმტკიცებისა და განვითარების საქმეში. პარტია იდეურად ხელმძღვანელობდა პრესას, სწორ მიმართულებას აძლევდა მის ყოველდღიურ მუშაობას. საქართველოს კომპარტიის ხელმძღვანელობით რესპუბლიკის პარტიულ-საბჭოთა პრესა გადაიქცა მძლავრ იარაღად სოციალისტური მშენებლობის სფეროში.

1. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 32.
2. Всесоюзная перепись населения 17 декабря 1926 г. Краткие сводки, вып. IV, М., 1928.
3. საქ. სსრ ცსა, ფ. 300, აღწ. 1, ს. 2.
4. მლისფა, ფ. 14, ს. 2.
5. მლისფა, ფ. 17, ს. 4.
6. მლისფა, ფ. 14, ს. 1054
7. მლისფა, ფ. 14, ს. 866, ს. 906, ს. 581
8. „სპარტაკი“, 1923 წ. 23 დეკემბერი, 1924 წ. 1, 15, 22 იანვარი, ვ. 10 თებერვალი, 2 მარტი.
9. მლისფა, ფ. 14, ს. 532.
10. Материалы 1-го съезда Компартии Грузии, Тифлис, 1923.
11. მლისფა, ფ. 14, ს. 8.
12. მლისფა, ფ. 14, ს. 471
13. მლისფა, ფ. 14, ს. 140
14. საქ. სსრ ცსა, ფ. 300, ს. 11, ფ. 300, აღწ. 2, ს. 16
15. „კომუნისტი“, 1923 წ. 12 სექტემბერი.
16. საქ. სსრ ცსა, ფ. 281, ს. 14.
17. „კომუნისტი“, 1921 წ. 8 ივნისი.
18. საქ. სსრ ცსა, ფ. 303, ს. 1.
19. მლისფა, ფ. 14, ს. 1368 ა.
20. მლისფა, ფ. 14, ს. 906.
21. მლისფა, ფ. 14, ს. 983, ს. 1303, ს. 532, ს. 7.
22. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 33.
23. „პარტიული და საბჭოთა ბეჭდვითი სიტყვის შესახებ“.
24. მლისფა, ფ. 14, ს. 21
25. მლისფა, ფ. 14, ს. 1370
26. მლისფა, ფ. 14, ს. 448, ს. 1369, 1370.
27. მლისფა, ფ. 14, ს. 327
28. ვ. ი. ლენინი, თხზ., ტ. 34.
29. ი. ბ. სტალინი, თხზ., ტ. 6.

Г. А. КВАЧАНТИРАДЗЕ

**БОРЬБА КОММУНИСТИЧЕСКОЙ ПАРТИИ ГРУЗИИ ЗА СОЗДАНИЕ И
УКРЕПЛЕНИЕ ПАРТИЙНО-СОВЕТСКОЙ ПРЕССЫ В ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫЙ
ПЕРИОД НАРОДНОГО ХОЗЯЙСТВА (1921—1925 ГОДЫ)**

Резюме

Трудящимся Грузии под руководством Коммунистической партии со дня установления Советской власти пришлось развернуть борьбу за проведение в жизнь новой экономической политики и, в первую очередь, за восстановление народного хозяйства.

В. И. Ленин неоднократно указывал, что успех в деле восстановления народного хозяйства немислим без планомерной систематической идейно-воспитательной работы среди широких масс.

Партийно-советская пресса Грузии в период восстановления народ-

ного хозяйства служила могучим и испытанным идеологическим оружием Коммунистической партии в социалистическом строительстве.

В первые годы восстановления народного хозяйства партийно-советская пресса испытывала временные трудности, которые были обусловлены объективными и субъективными факторами.

Основным объективным фактором, мешающим работе прессы республики являлся, с одной стороны, сравнительно низкий экономический уровень тогдашней Грузии, определивший, недостаток материально-технических ресурсов-субсидий и газетной бумаги, оборудованных типографий и качественного шрифта, что в значительной степени снижало качество прессы, а с другой—недостаточное количество коммунистов-журналистов, что в свою очередь также отрицательно отразилось на идейной стороне прессы. К тому же слабая работа почты, телеграфа, экспедиций печати, а также неисправность дорог и транспортных средств мешали распространению прессы.

Серьезные трудности в работе прессы были обусловлены также и субъективным фактором. Почти совершенно не были привлечены к работе журналисты и корреспонденты.

Для того чтобы периодическая пресса с честью выполняла роль помощника партии, Коммунистической партией Грузии была проделана большая работа по поднятию ее идейного уровня и улучшения материально-технической базы.

При решении этих важнейших задач Компартия Грузии руководствовалась указаниями В. И. Ленина о роли партийно-советской прессы, постановлениями и директивами съездов партии, Центрального Комитета РКП(б), съездов закавказских партийных организаций и Коммунистической партии Грузии.

В результате осуществления Коммунистической партией Грузии идейных и организационных работ в период восстановления народного хозяйства не только были ликвидированы временные трудности, но и повысился партийно-политический уровень прессы. Она была укреплена коммунистами-журналистами, организационно окрепло рабселькоровское движение, теснее стала связь между трудящимися массами и периодической прессой, заметно улучшилась работа по распространению прессы. Всё это вызвало рост тиража и постепенный переход к самокупаемости.

ОБ ОДНОМ СООБЩЕНИИ ВИЗАНТИЙСКОГО СБОРНИКА

ΙΩΝΙΑ

А. В. УРУШАДЗЕ

Известно, что до нас дошел историко-мифологический словарь (Dic-tionarium Historico-Mythologicum) — сборник мифологических и разных других рассказов — под названием *Ἰωνία* (варианты названия: *Ἰώνια*, *Ἰωνία*), по латыни „*Violarium*“, т. е. „Сборник фиалок“ [1]. Происхождение этого сборника относится к поздневизантийскому периоду. В течение долгого времени его автором считали императрицу-писательницу XI века Евдокию Макремволитиссу, супругу Константина X Дуки, которая в 1071 году постриглась в монахини. Полагали, что упомянутый выше сборник Евдокия составила в монастыре. Но позднее ее авторство в научной литературе было поставлено под большое сомнение. Вопрос об авторстве сборника был поднят в исследовании Г. Флаха [2]. Впоследствии К. Крумбахер попытался доказать, что Евдокия Макремволитисса ошибочно была признана автором сборника и что *Ἰωνία* составлен в 1543 году или около этого времени известным компилятором Константином Палеокапом [3].

При составлении сборника *Ἰωνία* автор-компилятор пользовался источниками самого разнообразного характера как античного, так и византийского периодов. Многие источники можно установить точно. В параграфах сборника часто указываются источники, на которые составитель опирался (указывается, например: Гомер, Гесиод, Архилох, Эпименид, Эфор из Кимы, Аристотель, Аполлоний Родосский, Дионисий Скитобрахион, Аполлодор, Квинт Смирнский и другие).

С точки зрения картвелологии, большой интерес представляют помещенные в сборнике статьи, касающиеся мифа об аргонавтах, в которых мы находим ряд заслуживающих внимания сведений о Колхиде и колхских племенах. Эти статьи следующие: *Περὶ Αἰήτου* (37), *Περὶ Ἀδάμαντος* (28), *Περὶ Ἀλκιμέδης* (45), *Περὶ Ἀμαζόνων* (51), *Περὶ Ἀφύρτου* (144), *Περὶ Ἀργού* (197), *Περὶ Ἀργούς* (198), *Περὶ Αὐγείου* (209), *Περὶ Ἀφύρτου τοῦ υἱοῦ Αἰήτου* (214), *Περὶ Ἐκάτης* (336), *Περὶ Ἑλλης καὶ Φρίξου* (342), *Περὶ Ζήτου καὶ Καλάδος* (416), *Ποσοὶ καὶ τίνες οἱ Ἀργοναῦται ἥρωες καὶ τίνες καὶ πόθεν* (439), *Περὶ τοῦ Ἰάσονος* (478a), *Ἰάσονος γενεαλογία καὶ πῶς*

ἀπέχειτο αὐτῷ κληρονομήσαι τὸ χρυσόμαλλον δέρας (478b), *Περὶ Κρίου* (543), *Περὶ Κίρκης* (537), *Περὶ Μηδείας* (647), *Περὶ Φρίξου* [ἐν ᾧ καὶ γενεαλογία αὐτοῦ τε καὶ πάντων τῶν ἐξ αὐτῆς τῆς ρίξης ἀναβλαστησάντων ἡρώων] (954).

Известно, что мифы о Прометее и аргонавтах содержат богатый материал, который позволяет раскрыть все новые и новые перспективы для изучения некоторых периодов общественной и культурной жизни колхских племен, а с другой стороны, новые возможности понимания истинного смысла разных версий этих мифов, сохранных греческими и римскими авторами.

В данный момент наше внимание особенно привлекает одно сообщение сборника *Ἰωνιά*, а именно, параграф 478в: *Ἰάσονος γενεαλογία καὶ πῶς ἀπέχειτο αὐτῷ κληρονομήσαι τὸ χρυσόμαλλον δέρας*, в котором картвельское (гесп. колхское) племя мегрелов (мингрельцев) идентифицируется с кавказскими албанами. Здесь сказано следующее: *ἔθανον γὰρ οἱ υἱοὶ Φρίξου* (*Ἄργος, Κυτίσσωρος, Μέλας, Φρόντις*) *ἐν τῷ τῶν Ἀλβανῶν πολέμῳ, μὴ λιπόντες σπέρμα. Ἀλβανοὶ δὲ οἱ νῦν Μίγκρελλοι*—т. е.—внуки предводителя колхов—царя скифов Айэта (*Αἰήτου τῶν Σκυθῶν βασιλέως*)—сыновья Фрикса и Халкиопы „погибли в албанской войне, не оставив после себя наследников. Албаны — нынешние мингрельцы“.

Мегрелы, или мингрельцы (груз., *megrel-n-i* || *megr-n-i* || *me-n-grel-n-i*), которые по древним античным источникам называются макронами (*Μάκρωνες*), наряду с лазами (чанами), имеющими общее название *заны* (*οἱ Ζάννοι*), являются, как известно, древнейшими картвельскими (гесп. колхскими) племенами, представителями того западного объединения картвельских племен, которое греки называли Колхидой.

Племенное название мегрелов впервые встречается в „Географическом руководстве“ (*Γεωγραφικὴ ὑφήγησις*) Клавдия Птолемея (IX, 5) в форме *Μάνραλοι*. По нашему мнению, здесь палеографическая ошибка: вместо комплекса *vr*—должно быть *γr*—(или *γγr*—, или же *γkr*—); следовательно, правильная форма племенного названия *Μάγραλοι* (или *Μάγγραλοι*, или же *Μάγκραλοι*), а не *Μάνραλοι*.

Второй случай упоминания этого племени мы находим в сборнике *Ἰωνιά* в форме *Μίγκρελλοι*—с двумя λ.

Кавказская Албания, основным племенем которой, по сообщению сборника *Ἰωνιά*, считаются мингрельцы (*Μίγκρελλοι*),—одно из древних государств Закавказья. Вопрос этнического происхождения албанов пока еще не решен. Принято считать, что албанский народ является одним из предков народов закавказского Азербайджана и горного Дагестана*.

Письменные источники и археологические данные свидетельствуют о древней и высокой культуре кавказских албанов. Эту культуру албаны развивали на всем протяжении своей исторической жизни, насыщенной

* Первым обобщающим трудом по истории кавказской Албании является известная книга [4].

непрестанной и тяжелой борьбой, которую они вели совместно с другими народами Кавказа, защищая свою независимость.

Кавказские албаны на исторической арене появились уже в IV в. до н. э., но античные авторы о них стали писать только с I века до н. э. (Страбон, Плутарх, Аммиан Марцелин и другие).

В армянских источниках кавказские албаны называются именем *աղվանք* *aluan-k'* (алванцы), в грузинских же источниках—*აღვანელები*.

А. Г. Шанидзе утверждает, что „язык кавказских албанцев был явно кавказский и тесно примыкал к удинскому, а возможно, был даже идентичен с древнеудинским...“ ([5] 188).

Сообщение о тождественности албанов и мегрелов (*Ἀλβανοὶ δὲ οἱ οὖν Μιγρηλλοὶ*), данное в сборнике *Ἰωνία*, не должно быть случайным. Автор сборника—компилятор; для своей компиляции он всегда опирается на источники. По каким-то источникам ему было известно, что картвельское (resp. колхское) племя мегрелов когда-то называлось албанским. По-видимому, существовала традиция, которая генетически тесно связывала мегрелов с кавказскими албанами. Мы склонны думать, что эта идентификация, которая восходит к древним источникам, имела реальную основу.

Задача дальнейшего исследования состоит в том, чтобы нащупать следы источника сообщения. При этом надо принять во внимание следующее:

1) может быть, название албанов (*Ἀλβανοὶ*)—собирательное слово для обозначения разных племен, живших на территории кавказской Албании;

2) наименование одного народа может переноситься на другой народ и одним и тем же именем в разные эпохи могут называться разные народы.

Кафедра классической филологии

(Поступило в редакцию
20 апреля 1970 г.)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. Eudociae Augustae Violarium, Recensuit et emendabat fontium testimonia subscripsit Ioannes Flach. Lipsiae, 1880.
2. I. Flach, Die kaiserin Eudokia. Tübing. 1876.
3. K. Krumbacher, Geschichte der byzantinischen Litteratur München, 1897, 579.
4. К. В. Тревер, Очерки по истории и культуре кавказской Албании, М.—Л., 1959, см. также Georges Dumézil, Une chrétienté disparue. Les albaniens du Caucase. Mélanges asiatiques. Années, 1940—1941. А. Г. Шанидзе, Новооткрытый алфавит кавказских албанцев и его значение для науки: Известия инсти-

тута языка, истории и материальной культуры Грузинского филиала АН СССР (ИЯИМК), т. IV, 1938; И. В. Абуладзе, К открытию алфавита кавказских албанцев: Известия ИЯИМК, IV, 1938.

5. А. Г. Шанидзе, Язык и письмо кавказских албанцев: Вестник отделения общественных наук АН Гр. ССР, № 1, 1960.

ა. ურუშადე

ბიზანტიური კრებულის ΙΟΝΙΑ-ს ერთი ცნობის შესახებ

რეზიუმე

წერილში განხილულია კომპილტორულ კრებულ „იონიაში“ დაცული ერთი ცნობა ალბანებისა და მეგრელების იგივეობის თაობაზე. ამ ცნობას გარკვეული მნიშვნელობა აქვს ალბანთა ეთნოგენეზის პრობლემისათვის.

**მასალები ძვ. წ. V ს. კოლხეთის მხატვრული
კულტურის ისტორიისათვის**

(ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით)

ოთარ ლორთქიფანიძე

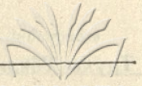
კოლხთა ეთნიკური სახელის პირველი მოხსენიება წერილობით ძეგლებში ძვ. წ. XII—XI სს. განეკუთვნება: ასურეთის მეფე ტიგლათბილესერ I (ძვ. წ. 1115—1077 წწ.) ერთ-ერთ წარწერაში თავის თავს უწოდებს „ნაირის ქვეყნების დამპყრობელს თუმედან, ვიდრე დაიყენიდე, (აგრეთვე) კილხის ქვეყნის დამპყრობელს, ვიდრე დიდ ზღვამდე“ ([1], 31).

გ. მელიქიშვილი „კილხს“ „კოლხს“ უკავშირებს, ხოლო „დიდ ზღვას“ აიგივებს შავ ზღვასთან, რომელიც ასურულ წყაროებში იხსენიება აგრეთვე „ზემო ზღვის“ სახელწოდებით [1].

ძველ კოლხურ ტომთა ისტორიისათვის დიდმნიშვნელოვანია ამიტომ „ზემო ზღვის“ (ე. ი. შავი ზღვის) და მის „ნაპირას მდებარე ქვეყნების 40 მეფის“ მოხსენიება ასურეთის მეფის თუქულთი-ნინურტა I (ძვ. წ. 1245—1209) წარწერებში, რაც ძვ. წ. XIII საუკუნისათვის სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში კოლხური მოდგმის ტომთა დიდი გაერთიანების არსებობის დოკუმენტურ მოწმობადაა მიჩნეული ([1], 31). ეს ის ხანაა (ძვ. წ. XIV—XIII სს.), როდესაც სამხრეთ-აღმოსავლეთ და აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (და მთელ დასავლეთ საქართველოში) განვითარების ახალ და მაღალ საფეხურზე აღის ბრინჯაოს კულტურა, რომელიც სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში „კოლხური კულტურის“ სახელითაა ფართოდ ცნობილი¹. ამ კულტურის შემქმნელ და მატარებელ კოლხურ ტომთა ძლიერების ხანა უნდა არეკლილიყო აგრეთვე ძველ ბერძნულ თქმულებებში არგონავტთა ლაშქრობის შესახებ, რაც, ანტიკური ტრადიციის თანახმად, წინ უსწრებდა ტროას ომს (დაახლ. ძვ. წ. XIII ს., 40-იანი წლები) ([3], 9—23) და ქრონოლოგიურად ემთხვევა შავიზღვისპირეთში კოლხთა ტომების დიდი გაერთიანების პირველ მოხსენიებას ასურულ წყაროებში.

შავიზღვისპირეთის კოლხურ ტომთა გაერთიანება, რომელსაც უთუოდ მჭიდრო კონტაქტები ჰქონდა ძველ აღმოსავლურ ცივილიზაციასთან, ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისში თანდათან იქცევა ძლიერ სახელმწიფოდ: ძვ. წ. VIII საუკუნის ურარტულ წყაროებში იგი მოიხსენიება, როგორც „კოლხას“ სამე-

¹ კოლხური ბრინჯაოს კულტურის შესახებ დაწვრ. იხ. [2] და იქვე დასახ. ლიტერატურა.

ფო¹, რომელიც წარმატებით ებრძოდა მეზობელ სახელმწიფოებს (ურარტულ-დიკურს). გ. მელიქიშვილის აზრით, „კოლხას“ პოლიტიკური ცენტრი სამხრეთ-აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთში (ჭოროხის აუზში) მდებარეობდა, ხოლო მისი გავლენა ვრცელდებოდა აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთზეც. „კოლხას“ განადგურების შემდეგ პოლიტიკურმა ცენტრმა გადმოინაცვლა ჩრდილოეთით—მდ. რიონის აუზში [7], დღევანდელი საქართველოს მიწა-წყალზე, სადაც უკვე ძვ. წ. VI საუკუნიდან ყალიბდება ახალი ძლიერი სახელმწიფო—მთელ ანტიკურ სამყაროში ფართოდ ცნობილი კოლხეთის სამეფო. მრავალმხრივ მნიშვნელოვანია, რომ ძვ. წ. V ს. ბერძენი ისტორიკოსი ჰეროდოტე კოლხებს წინა აზიის დიდი და ძლიერი მონარქიების—ირანისა და მიდიის—გვერდით იხსენიებს (IV, 37. შტრ. [3], 34—36). რამდენადაც მიდიამ ფრავარტიშის აჯანყების დამარცხების (521 წ.) შემდეგ საბოლოოდ დაკარგა თავისი პოლიტიკური დამოუკიდებლობა და აქემენიდური ირანის რიგით სატრაპიად იქცა ([8], 440), უნდა ვივარაუდოთ, რომ ჰეროდოტეს შემომოტანილი ცნობა, ყოველ შემთხვევაში, ძვ. წ. VI ს. 20-იან წლებზე ადრინდელ ვითარებას ასახავს.

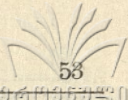
წერილობითი წყაროებისა და არქეოლოგიური ძეგლების მიხედვით, ძვ. წ. VI—V სს. კოლხეთის სამეფო წარმოგვიდგება, როგორც ეკონომიურად და კულტურულად მაღალდაწინაურებული სახელმწიფო—მრავალრიცხოვანი ქალაქებით თუ ქალაქური ტიპის დასახლებებით, განვითარებული ხელოსნური წარმოებითა და ფულადი მეურნეობით, გაცხოველებული სავაჭრო-ეკონომიური და კულტურული ურთიერთობით გარე სამყაროსთან ([3], 9—116).

ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენები გვაძლევენ უაღრესად საინტერესო მასალას აგრეთვე კოლხური მხატვრული კულტურის ისტორიისათვის. ამ მხრივ დიდმნიშვნელოვანია ვანის არქეოლოგიური მონაპოვარი ([5], [9], [10]), რომელიც წარმოადგენს უმდიდრეს წყაროს ძვ. წ. V ს. კოლხეთის მხატვრული ხელოსნობისა და განსაკუთრებით—ოქრომჭედლობის ისტორიისათვის.

კოლხური ოქრომჭედლობის ნიმუშები ჰერჯერობით სამკაულებითაა წარმოდგენილი. ძვ. წ. V ს. კოლხ წარჩინებულთა თავსამკაულის ერთ-ერთი აუცილებელი ელემენტი საკმაოდ თავისებური ფორმის დიადემა, რომელიც მხოლოდ კოლხეთისთვისაა დამახასიათებელი: ესაა გრებილი რკალი, რომისებური ფირფიტებით დაბოლოებული (სურ. 1). კოლხეთის სხვადასხვა ცენტრში ნაპოვნია უმთავრესად ვერცხლის, ხოლო ვანში აგრეთვე ოქროს დიადემები. ვერცხლის დიადემები თითქმის ყველა ერთნაირადაა შემკული: რომბული ფირფიტა ორ ნაწილადაა გაყოფილი, ხოლო ამგვარად მიღებულ თითოეულ სამკაულებში გამოსახულია თავისებური ვარდულა და თითისტარისებური ბურცობი ([6], 32—34)². საქართველოს ფარგლებს გარეთ ასეთი დიადემის აღმოჩენის ერთადერთი შემთხვევა ცნობილი (ნესტოროვოს სამაროვანი ჩრდ. კავკასიაში) და ისიც საქართველოდან გატანილადაა მიჩნეული ([6], 33). ასე რომ, კედური ორნამენტით მორ-

¹ ამ დროს (ძვ. წ. VIII—VII სს.) კოლხეთის თემა (მითი არგონავტების შესახებ) ძალზე პოპულარულია აგრეთვე ბერძნულ ეპიკურ ძეგლებში (ჰესიოდე და მისი სკოლა, ევმელოს კორინთელი, კინეთონი, ე. წ. ნავბაქტიური ეპოსი, ეპიმენიდე) ([4], 20 და შემდ., 194—195).

² ოდნავ განსხვავებულია გუდა-იხუს (სოხუმის მახლობლად) აღმოჩენილი დიადემის შემკულობა: რომბულ ფირფიტაზე ზენური ხეობია გამოსახული [12].

თული რომისებურფირფიტინი და გრეხილრკალიანი დიადემა წმინდა კოლხური თავსამკაულია¹. განსაკუთრებით შესანიშნავია ვანში ნაპოვნი ოქროს დიადემები, რომელნიც ძვ. წ. V ს. კოლხური ოქრომჭედლობის ბრწყინვალე ნიმუშებს წარმოადგენენ ([10], 68, [5], 26). ფორმით ისინი თითქმის ზუსტად იმეორებენ ვერცხლის დიადემებს, მაგრამ მათი რომბული ფირფიტები ცხოველთა ბრძოლის სცენებთანაა მორთული. 1969 წ. აღმოჩენილ წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში ნაპოვნი ოქროს დიადემის (სურ. 1) თითოეულ ფირფიტაზე ამოტივრული გამოსახულება ორ-ორჯერ მეორდება (ორრიგი ნაჭდევებით შემკული გამყოფი რელიეფური პორიზონტალური სარტყლის ზემოთ და ქვემოთ). ორივე ფირფიტაზე ბრძოლის ფინალია გამოსახული. ერთზე — ორი ლომი გლეჯს უკვე დამარცხებულ და ზურგზე განრთხმულ ხარს (სურ. 2), ხოლო მეორეზე — წინა მუხლებზე წაჩოქილ ქურციკს (სურ. 3). ორსავე შემთხვევაში დამარცხებული ცხოველი ცენტრშია გამოსახული, ლომები კი აქეთ-იქეთ (ე. ი. ლომები ამ ფიგურის მიმართ ჰერალდიკურადაა მოცემული).

ცხოველთა ბრძოლის თემა ფართოდაა გავრცელებული ძველ წინააზიაში უკვე ძვ. წ. IV ათასწლეულის დასასრულიდან (მესობოტამიის გლიპტიკური ძეგლები), განსაკუთრებით კი ასურულსა და აქემენიდური ხანის ხელოვნებაში: ლომის მიერ დათრგუნვილი ხარის გამოსახულებას ასტროლოგიური მნიშვნელობა ჰქონდა [16] და აღიქმებოდა, როგორც პოლიტიკური და სამხედრო ძლიერების სიმბოლო ([16], [17])².

ძვ. წ. VIII ს. დასასრულსა და VII საუკუნეში (ე. წ. ორიენტალიზებული სტილის ხანაში) ცხოველთა ბრძოლის თემა ფართოდ ვრცელდება აგრეთვე ბერძნულ სამყაროში. მაგრამ, თუ აქემენიდური ირანის სახეით ხელოვნებაში, როგორც წესი, ორი ცხოველის ბრძოლაა წარმოდგენილი (ლომი და ხარი, ლომი და ირემი, ლომი და თხა და ა. შ.), ბერძნულ ხელოვნებაში ვხვდავთ კომპოზიციის გართულებას და დრამატული ეფექტის გაძლიერებას: ძვ. წ. VII ს. დასასრულს და VI ს. როგორც კერამიკულ ფერწერაში (აღმ. ბერძნულ, კორინთულ და ატიკურ), ასევე გლიპტიკურ ძეგლებსა და მონუმენტურ რელიეფებზე (პართენონის ძველი ტაძრის ფრონტონი, სიფნოსელთა საგანძური დელფოში) საკმაოდ ხშირადაა წარმოდგენილი სცენა, სადაც ორი ლომი გლეჯს მუხლზე წაჩოქილ ან ზურგზე გართხმულ ხარს [18], [19]³.

¹ ტიპოლოგიურად კოლხურ დიადემას ემსგავსება ტავრთა სამარხებში ნაპოვნი დიადემები [11], რომელთა გავრცელება მითან ყირიშში ძვ. წ. I ათასწლეულში კოლხური კულტურის გავლენით უნდა აიხსნას, რაზედაც, როგორც ცნობილია, სხვა ფაქტებიც მიუთითებენ (მდრ. [11], 133 და შემდ.).

² ძველ აღმოსავლეთში ლომის მიერ დათრგუნვილი ხარის გამოსახულება აღიქმებოდა, როგორც გზაფხულის ბუნიობის სიმბოლო: თებერვლის დასაწყისში ლომის თანავარსკვლავედი გადაეფარებოდა ხოლმე („კლავდა“) ხარისას. ამ დროს კი იწყებოდა ახალი სამიწათმოქმედო წელი... ასურულ და შემდეგ აქემენიდურ ეპოქაში იგი ითვლებოდა ზოროსტრული კალენდრის უმთავრეს დღედ და რელიგიურ დღესასწაულად, როდესაც ხდებოდა მეფეთა მეფის საზეიმო კორონაცია.

³ საკმაოდ რთულია საკითხი ბერძნულ ხელოვნებაში ლომის ხართან (აგრეთვე სხვა ცხოველებთან) ბრძოლის გამოსახულებათა სიმბოლური მნიშვნელობის შესახებ. მკვლევართა უმრავლესობის აზრით, მას წმინდა დეკორატიული მნიშვნელობა ჰქონდა, თუმც უკანასკნელ ხანებში საპირისპირო მოსაზრებაც გამოითქვა [19].

ამრიგად, ვანის ოქროს დიადემაზე წარმოდგენილია აღმოსავლურა და ანტიკურ ხელოვნებაში ფართოდ გავრცელებული სიუჟეტები ცხოველთა ბრძოლისა, რომელიც უთუოდ გამოჩენილი ოსტატის მიერაა შესრულებული ძვ. წ. V ს. შუა ხანებში¹. ამას მოწმობს მარჯველ აგებული ჯგუფური კომპოზიცია, ცხოველთა დამახასიათებელი ნიშნების ხაზგასმა, ნათელი და მკვეთრი ნახატი.

აღსანიშნავია, რომ ზუსტი და პირდაპირი ანალოგია ვანის დიადემის გამოსახულებებს ვერ ეძებნება. ჩანს, ოსტატმა-დეკორატორმა უბრალოდ კი არ გამომეორა რომელიმე ცნობილი ნაწარმოები, არამედ თავისებურად და მაღალი მხატვრული ოსტატობით დაამუშავა მახლობელ აღმოსავლეთსა და ანტიკურ სამყაროში ფართოდ გავრცელებული სიუჟეტები, რომელთაც იქნებ ძველ კოლხეთშიც გარკვეული სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა².

ვანის დიადემის ოსტატმა—ოქრომჭედელმა შეძლო ჭედური ხელოვნების ხერხებით გადმოეცა ხარსა და ქურციკზე ლომების თავდასხმის სცენა, მისი სარკისებურად ასახვა რომბული მოყვანილობის ფირფიტებზე და ამასთან სამფიგურიანი კომპოზიციების სამკუთხა ჩარჩოში მოთავსება, რაც უფრო მონუმენტური რელიეფისა და, კერძოდ, ფრონტონული კომპოზიციისთვისაა დამახასიათებელი. სწორედ ეს გარემოება გვაფიქრებინებს, რომ ვანის დიადემის დეკორატიორი კარგად იცნობდა ბერძნული ფრონტონული რელიეფის წარმოსახვის რთულ პრინციპებს: თანაბარი ზომის ფიგურები ზომიერად აესებენ გამოსახულებისათვის განკუთვნილ მთელ სამკუთხა სივრცეს³, რაც აგრე დამახასიათებელია გვიანარქაული ხანის ბერძნული ხელოვნებისათვის. მაგრამ გამოსახულების შესრულების მანერა და სტილი საესებით განსხვავებულია ბერძნულისაგან და ერთი შეხედვით თით-

¹ ჩვენი დათარიღება დაფუძნებულია სამარხეული კომპლექსის ანალიზზე: ნაპოვნია ერთი წყება ბერძნული ნივთებისა (ბრინჯაოს პატერა, ვერცხლისა და შავლაკიანი ატიკური კილიკები, და სხვ), რომლებიც ზუსტად დათარიღდება ძვ. წ. V საუკუნის მეორე მეოთხედით.

² ვერ ვიტყვი, რომ ვანის დიადემაზე გამოსახულ ლომისა და ხარის ბრძოლას ისეთივე სიმბოლური მნიშვნელობა ჰქონდა, როგორც აქემენიდური ირანის ხელოვნებაში (პერსეპოლისის რელიეფები, ფორუგის ვერცხლის თასი და სხვ. შდრ. [17]). მით უფრო, რომ იმავე დიადემის მეორე ფირფიტაზე ლომების ქურციკზე თავდასხმა წარმოდგენილი. ვანშივე 1961 წ. ნაპოვნ ოქროს დიადემაზე ლომები ტახებთან ერთად არიან გამოსახული. ძველ ხალხებში ლომი მზისა და სინათლის განსახიერებად იყო მიჩნეული (სხვათაშორის, საქართველოს მეზობელ არმენიაში, აგრეთვე პირკანიაში ანტიკურ ხანაში ლომების გავრცელების შესახებ ბერძენ-ლათინი მწერლებიც იუწყებებიან ([20], 37); ამავე თვალსაზრისით საინტერესოა ქართული ეთნოგრაფიული მასალებიც სივანური დროის „ლემ“-ის შესახებ), რაც მის ასტროლოგიურ მნიშვნელობასთან იყო დაკავშირებული. ამიტომ საკმაოდ ხშირია ვარსკვლავებით მოჭედილი ლომის გამოსახულებანი ([20], 37 და შემდ.). უაღრესად საინტერესოა, რომ კოლხურ ვერცხლის რომბულფირფიტებთან დიადემებზე გამოსახული მზის ნიშანი ([6], 32), ამიტომ იქნებ კოლხური დიადემის გამოსახულებანი ასახედნენ სიკვდილისა და სიცოცხლის, მზისა და სიბნელის კვიდილის სიმბოლოს. სავიჭრებელია, რომ ეს დიადემები საგანგებოდ მზადდებოდა დასაკრძალავი რიტუალისათვის და არ წარმოადგენდა ხელისუფლების ინსიგნიას, მიუხედავად იმისა, რომ ისინი წარჩინებულთა სამარხებშია ნაპოვნი (შდრ. [6], 34). ასეთი ვარაუდის საფუძველს გვაძლევს ის ფაქტი, რომ ვანში 1969 წ. ნაპოვნ წარჩინებული კოლხთ ქალის სამარხში კიდევ აღმოჩნდა სამი ჩონჩხი, როგორც ჩანს, მოახლეებისა, რომელნიც შედარებით ღარიბულად იყვნენ მორთული. მათგან ორს ჰქონდა თავზე ვერცხლის დიადემა, ხოლო ერთს—ორი ერთად!

³ ფიგურების განლაგება ემორჩილება ერთ სუერთო გეგმას, თუმცა დეტალებში შეინიშნება ერთგვარი თავისუფლება და გადახვევა.

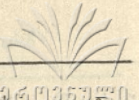
ქოს ემსგავსება აღმოსავლურს, ე. წ. აქემენიდურს, თუმცა არ ემორჩილება მის კანონიკურ ნორმებს. ასე, მაგ., აქემენიდურია თითქოს ქურციკი, დამახასიათებელი დაღარული რქებით¹, მაგრამ სრულიად უჩვეულოა მის ზურგზე გამოსახული ბეწვი². აქემენიდური ხელოვნების გავლენა თვალსაჩინოდ იგრძნობა ზურგზე განრთხმული ხარის ზოგიერთ დეტალში (რელიეფური და მკვეთრად მოდელირებული სახე, ამოზიდული რელიეფური თვალი, რქა), იმავე დროს, მეტად თავისებურია ლომების გამოსახულება: თუ პროფილში მოცემული მოქნილი, ძლიერი და მკვეთრად მოდელირებული ტანი გამოხატავს ბრძოლის დაძაბულობას, სამაგიეროდ, მაყურებლისაკენ მომზირალი პატარა თავი რამდენადმე გაყინული და უსიცოცხლოა. რელიეფურად აღნიშნული ზოგიერთი ანატომიური დეტალი (ნეკნები, დაკუნთული კიდურები) შესაძლოა მიუთითებენ ასურული ნატურალისტური ხელოვნებიდან მომდინარე ტრადიციებზე, სარგონიდების ხანის ასურულ რელიეფებზე რომაა წარმოდგენილი. ასევე, კუჩქის ასურულ რელიეფებზე გამოსახულ ლომებს აქვთ ისეთივე ფოთლისებური ყურები ([20], სურ. 12), როგორც ვანის ოქროს დიადემის ლომებს. საკმაოდ თავისებურადაა გადმოცემული ვანის დიადემაზე ლომის ფაფარიც: თავსა და კისერზე იგი რომულად დაშტრიხული გრავირებული ხაზებითაა აღნიშნული, ზურგზე კი—ირიბი მოკლე ნაჭდევებით. ლომის ფაფრის გადმოცემა რომული ხაზებით გვხვდება აქემენიდურ საბეჭდავებზე [23] და ისიც, ისევე როგორც კორინთულ კერამიკულ ფერწერაში [24], ასურულ ტრადიციადაა აღიარებული. მაგრამ სრულიად უჩვეულოა ძვ. წ. VI—V სს. აქემენიდური (და აგრეთვე ბერძნული) ხელოვნების ძეგლებზე ლომის ზურგზე ფაფრის აღნიშვნა. ამ სტილისტურ დეტალს ჩვენ ვხედავთ სპეციალურ სამეცნიერო ლიტერატურაში კარგად ცნობილ და ჩვენთვის მრავალმხრივ საინტერესო ზივიეს ვანძის ძვ. წ. VII ს. დასასრულით დათარიღებულ ოქროსა და სპილოს ძვლის ფირფიტებზე ([25], 95, სურ. 83; [26]), რომელნიც ადგილობრივი (მანეურ-მიდიური) ხელოვნების ძეგლებადაა მიჩნეული.

ამრიგად, ვანის ოქროს დიადემა, რომელიც დაახლოებით ძვ. წ. V ს. შუა ხანებშია დამზადებული, თავისი ფორმით წმინდა კოლხურია, მაგრამ მისი მორთულობაა მეტად რთული. იგი თითქოს აერთიანებს ძველამოსავლურ და ანტიკურ სიუჟეტებსა და კომპოზიციებს, ერთი მხრივ, ხოლო, მეორე მხრივ, წინააზიის (ასურეთი, მანა-მიდია, აქემენიდური ირანი) ხელოვნებისათვის დამახასიათებელ სტილისტურ თვისებებს, სახეებსა და ცალკეულ ნიშნებს³. ეს გარემოებაც მოწმობს კოლხური ცივილიზაციის ძველამოსავლურ ისტორიულ-კულტურულ ფესვებს („კილხი“—„კოლხას“ ხანიდან მომდინარეს) და მის მჭიდრო კონტაქ-

¹ აქემენიდური ხელოვნებისათვის დამახასიათებელი დაღარულრქიანი თხისა და ქურციკის გამოსახულება [21] ასურული ხელოვნებიდან მომდინარეობს (შდრ. [22]).

² ამ თვალსაზრისით საინტერესოა პლინიუსის ცნობის გახსენება: „ტრაგელაფოსი (თხაირემი) გვხვდება მხოლოდ მდ. ფასისის გაყოლებაზე. იგი ირმის სახისაა, მაგრამ გამოირჩევა მარტო წვერით და ბანჯგვლიანი ბეჭებით“ (VIII, 20). შდრ. ([25], 22-23, სურ. 13).

³ რამდენადმე უფრო გვიანდელია (ძვ. წ. V ს. დასასრული—IV ს. დასაწყისი) და სტილისტურადაც განსხვავებულია 1961 წ. ვანში აღმოჩენილი ოქროს დიადემა, რომელზედაც ლომები და ტახია გამოსახული ([10] 69, სურ. 2). გამოსახულების სიუჟეტსა და კომპოზიციაში, აგრეთვე, სტილში შედარებით თვალსაჩინოა იონიურ-ბერძნული ხელოვნების გავლენა. მაგრამ ყოველივე ეს მოითხოვს საგანგებო შესწავლას.

ტებს თანადროული აქემენიდური ირანისა და ანტიკური სამყაროს კვირულურ რებთან.

ვანის ოქროს დიადემა (სურ. 1—3), ჩემი აზრით, ნახელავია ადგილობრივი ოსტატისა, რომელიც აღზრდილი იყო ძველ წინააზიურ მხატვრულ ტრადიციებზე, მაგრამ განიცდიდა აგრეთვე თანამედროვე ირანული და, აგრეთვე, რამდენაღმე, ბერძნული ხელოვნების გავლენას¹.

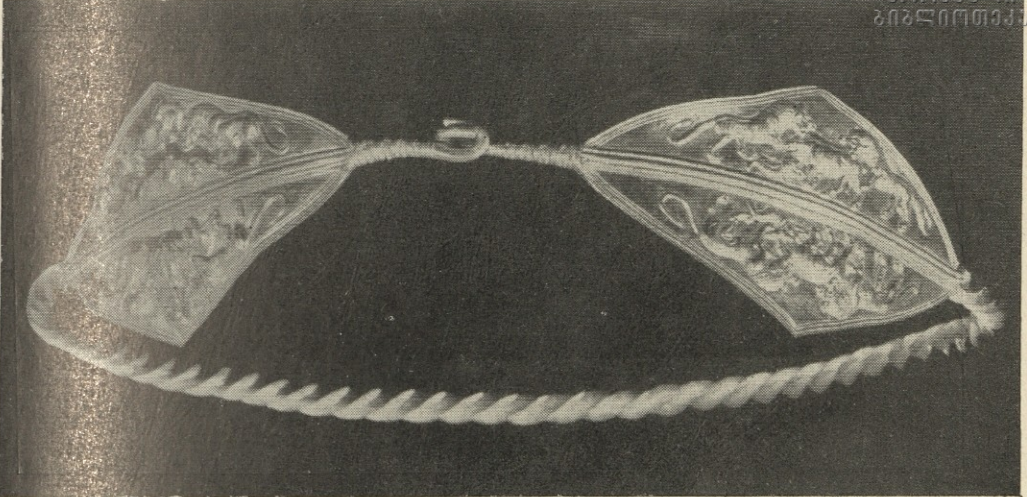
კოლხური ოქრომჭედლობის თავისებურსა და მრავალფეროვან ჯგუფს ქმნიან საყურეები და სასაფეთქლე რგოლები. მათგან ერთი წყება მხოლოდ კოლხეთისთვისაა დამახასიათებელი და, როგორც წესი, არ გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთ. ასეთებია, პირველ ყოვლისა, ე. წ. სხივანა საყურეები (სურ. 4)², რომელნიც (როგორც ოქროს, ასევე ვერცხლისაგან დამზადებული) ძვ. წ. V საუკუნეში მთელ კოლხეთშია გავრცელებული ([9], 157; [10], 70—71). ასევეა ჭვირულბურთულიანი საყურეებიც (სურ. 5) ([9], 157, ტაბ. 1V/3; [5], 25—26). მათთან ერთად ვანში ნაპოვნია აგრეთვე ისეთი ფორმის საყურეები თუ სასაფეთქლე რგოლები, რომელნიც ამ დროს სხვა ქვეყნებშიცაა ფართოდ გავრცელებული. ასეთებია ოქროს სასაფეთქლეები, რომელნიც გამოსახვენ ეტლზე მდგარ ცხენოსნებს ([10], 71) და მოგვაგონებენ ახალგორის სასაფეთქლეებს [14], ანალოგიები რომ ძვ. წ. V ს. აქემენიდურ ხელოვნებაში ვერ ეძებნებათ, აგრეთვე, ე. წ. ნახევარმთვარისებური (თუ ნავისებური) საყურეები, რომელთა ფორმა ძვ. წ. VIII—VII სს. მოკიდებული ფართოდაა გავრცელებული, როგორც წინა აზიაში (ასურეთი, ურარტუ [15] ირანი)³, ასევე ხმელთაშუა ზღვისპირეთსა და ჩრდ. შავიზღვისპირეთში ([27], 21; [28], ტაბ. LXXV, 293—294). ვანსა და კოლხეთის სხვა ცენტრებში ნაპოვნი ზემოდასახელებული ოთხივე სახეობის ოქროს საყურე გასაოცარი სტილისტური ერთიანობით ხასიათდება: საყურე რგოლის საფასადო მხარე შემკულია მინიატურული ვარდულითა და ცვარათი გაწყობილი ან დაკეჭნილი მავთულით გამოყვანილი „მარყუქები“. ესაა საყურე რგოლის მხატვრული გაფორმების თავისებურება ([10], 71), რომელიც ამ სახით არ გვხვდება საქართველოს ფარგლებს გარეთ⁴. მასთან ერთად საყურეებისა და სასაფეთქლეების მორთვაში უხვადაა გამოყენებული ზედაპირის დაცვარვა სამკეთხა თუ რომბული სახეებით, ხოლო სხივანა და ჭვირულბურთულიანი საყურეების შემკობა—ცვარა-

¹ ამ ნიშნით იგი შეიძლება პირობით მოვთავსოთ ე. წ. „ბერძნულ-სპარსული“ სტილის ძეგლების თავისებურ ვანშტაბებში (ვეფლისხმობთ ტერმინის „ბერძნულ-სპარსულის“ არაა. ფურტვენგლერისებურ გაგებას, არამედ იმ ახალ შინაარსს, რომელსაც ამ რიგის ხელოვნების ძეგლებს აძლევენ მ. მაქსიმოვა, ტ. კნიპოვიჩი, ა. სეირივი და სხვ. [13]).

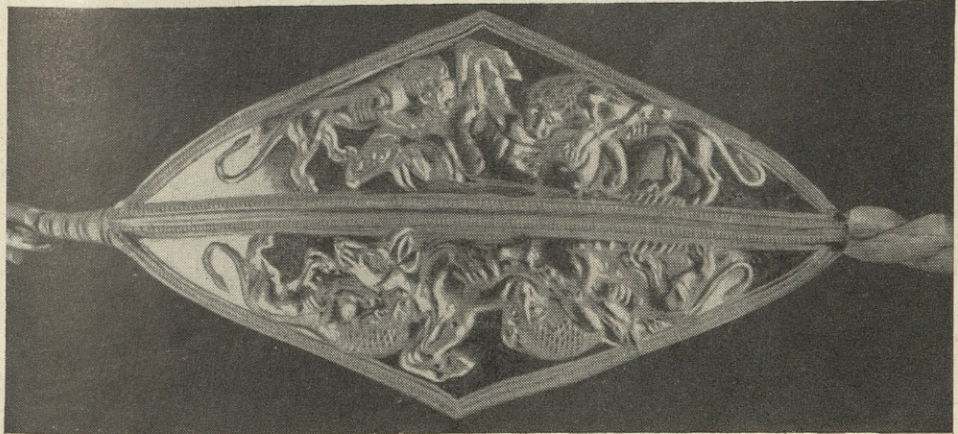
² წარჩინებული კოლხი ქალის სამარხში [15], 26) ნაპოვნი ეს საყურეები (სურ. 4) კოლხ ოქრომჭედელთა ფილიგრანული ტექნიკის შესანიშნავი ნიმუშია: თითოეული მათგანი 8 სმ-ია და მის მოსართავად დამზადებულია რამდენიმე ასული ოქროს ცვარა, რომელთა დიამეტრი ნახევარ მილიმეტრს არ აღემატება და მით გამოყვანილია რთული სახეები (პირამიდები, ფრინველის ცალკეული დეტალები).

³ ასეთი საყურეები წარმოდგენილია, მაგ., პერსეპოლისის ტრიპილიონის (ძვ. წ. VI ს. დასასრული—V ს. დასაწყისი) ერთ-ერთ კაბიტელზე, რომელიც ადამიანის თავს გამოსახავს.

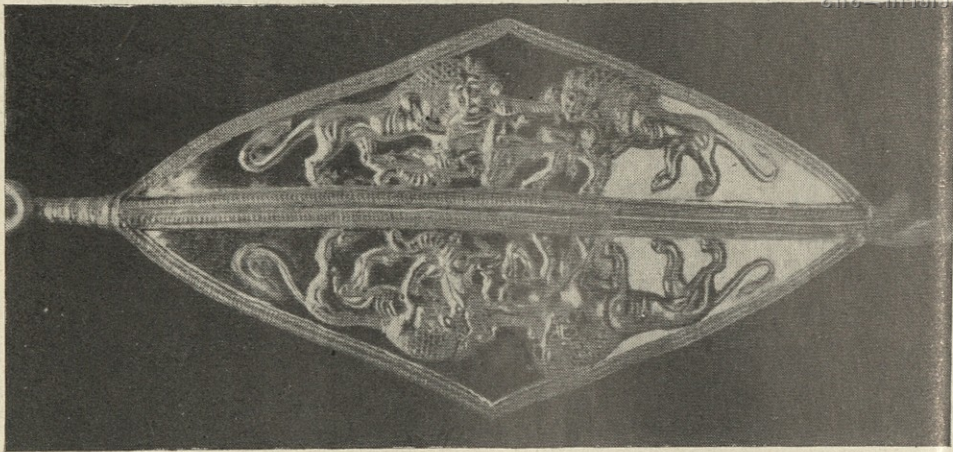
⁴ ვარდულის ელემენტარული საყურეებზე ბერძნულ სამყაროში ადრევეა გავრცელებული, მაგრამ საყურე რგოლის მორთვა მხოლოდ ძვ. წ. V ს. დასასრულიდან, უფრო კი—ძვ. წ. IV და III სს. გვხვდება. მაგრამ ბერძნული ვარდულისანი საყურეები ამ დროს ტიპოლოგიურად და სტილისტურად სრულიად განსხვავებულია კოლხურისაგან (შდრ. [29], [28], ტაბ. VI, 402).

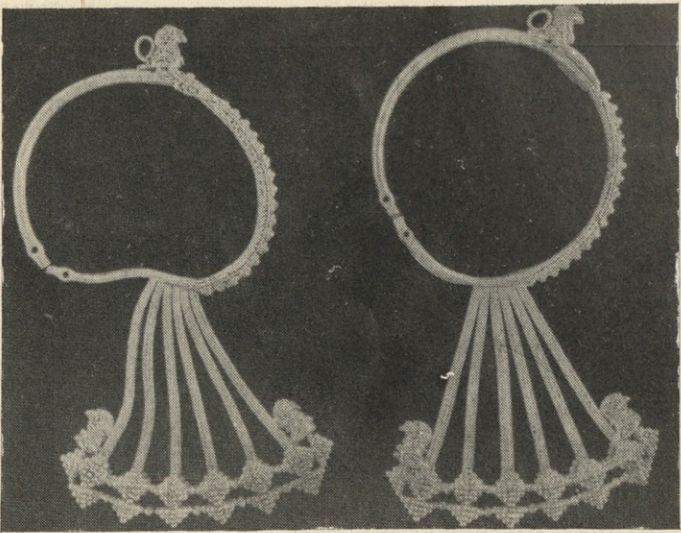
სურ. 1. ოქროს დიადემა

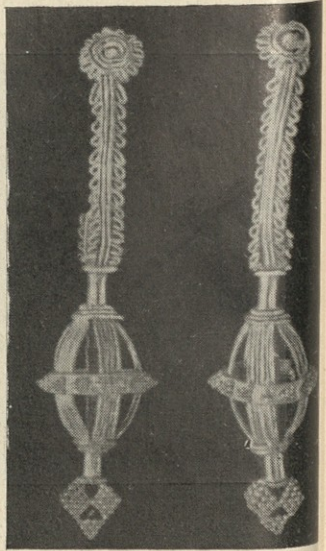
სურ. 2. დიადემის რომბული ფირფიტა (დეტალი)

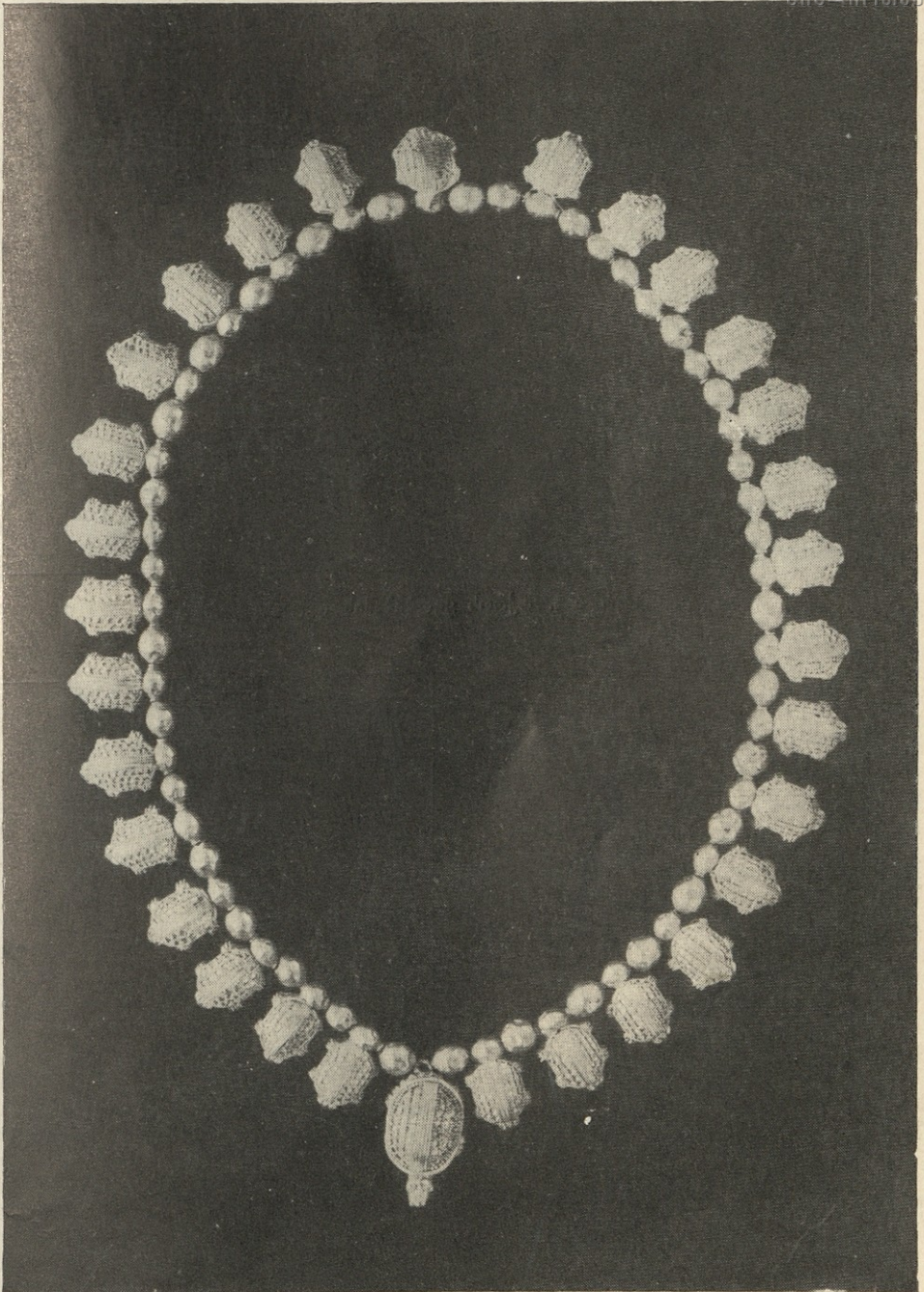
სურ. 3. დიადემის რომბული ფირფიტა (დეტალი)

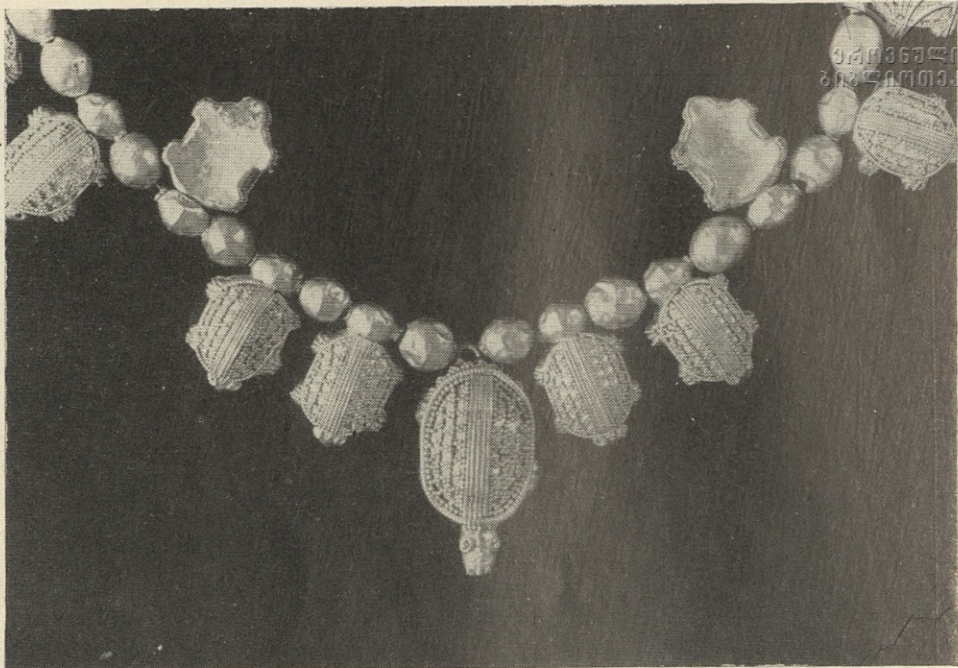
სურ. 4. ოქროს „სხივან“ სასაფეთქლები

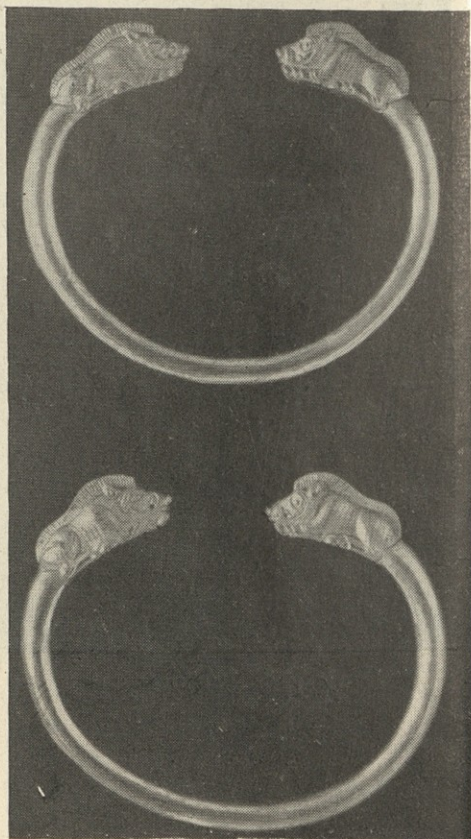
სურ. 5. ოქროს ჭვირულბურთა
ლებიანი საყურეები

სურ. 6. კუს გამოსახულებიანი საკიდებით შედგენილი ოქროს ყელსაბამი

სურ. 6 ა. ოქროს ყელსაბამის დეტალი

სურ. 7. ოქროს სამაჯურები

თი შედგენილი პირამიდებით. ასეთივე მხატვრულ-სტილისტური ნიშნებით ნასიათდება ძვ. წ. V ს. ვანის სამარხებში ნაპოვნი მრავალრიცხოვანი ოქროს მძივები და საკიდები (ჩიტის, ვერძისა და ხბოს თავის მინიატურული გამოსახულებანი). საგანგებოდაა აღსანიშნავი კუს გამოსახულებიანი საკიდები (ყელსაბამის შემადგენელი ნაწილი): თვალები პასტითაა ინკრუსტირებული, ხოლო ზურგი—ცვარათი გამოყვანილი სამკუთხედებითაა მორთული (სურ. 6).

ძვ. წ. V ს. კოლხური ოქრომჭედლობის ძეგლებს შორის აღსანიშნავია აგრეთვე სამაჯურები, რომელთა საუკეთესო ნიმუშები ვანშია ნაპოვნი. მათგან ერთი ნაწილი სრულიად აქემენიდური სტილითაა შესრულებული და იმეორებს ძვ. წ. V—IV სს. ფართოდ გავრცელებულ ცხოველის თავის გამოსახულებებით შემკულ სამაჯურებს. ასეთებია ვანში 1961 წ. ნაპოვნი სამაჯურები, რომელნიც ჯიხვის, ლომისა და ხბოს თავებითაა დაბოლოებული ([10], 69)¹. განსაკუთრებით საინტერესოა, და უნიკალურიც, 1969 წ. აღმოჩენილი ოქროს სამაჯურები, რომელნიც ტახის სკულპტურული გამოსახულებებითაა შემკული (სურ. 7). სტილისტური თვალსაზრისით იმ სამაჯურის ტახი რამდენადმე ემსგავსება ძვ. წ. VII—V სს. ირანსა და მცირე აზიის ტერიტორიიდან ცნობილ ბრინჯაოს ტახის მინიატურულ გამოსახულებებს (შდრ. [31]), მაგრამ მათგან განსხვავდება ზოგიერთი დეტალის (ყურის, ჯაგრის) გადმოცემით და, რაც მთავარია, უფრო გრაფიკულ-დეკორატიული სტილით, აგრეთვე რამდენადმე სკულპტურულობით. ყურადსაღებია, რომ იმავე სამარხში ნაპოვნია ვერცხლის საკიდები, რომელნიც თითქმის ზედმიწევნით იმეორებენ სამაჯურებზე გამოსახულ ტახის ფიგურას.

ამრიგად, ვანსა და კოლხეთის სხვა ცენტრებში მოპოვებული ოქროს სამკაული საკმაოდ მრავალფეროვანია და მეტად მრავალრიცხოვანი. საკმარისია აღინიშნოს, რომ ვანის 1961 წ. ნაპოვნი სამარხში ათასამდე ოქროს ნივთია ნაპოვნი [10], ხოლო 1969 წ.—ათას ექვსასზე მეტი [5]. მიუხედავად ამისა, თითქმის ყველა ისინი ხასიათდება ვასაოცარი მხატვრულ-სტილისტური ერთიანობით. ოქროს სამკაულთა ადგილობრივ, ე. ი. კოლხურ წარმომავლობაზე, მიუთითებს მხატვრული ფორმის ორიგინალობა, რომელიც მეტწილად მხოლოდ კოლხეთისთვისაა დამახასიათებელი, ზოგიერთ შემთხვევაში გენეტურად უკავშირდება (როგორც ფორმით, ასევე დეკორით) წინამორბედი ხანის ბრინჯაოს კულტურის ძეგლებს და, როგორც წესი, არ ვგვხვდება კოლხეთის (და, საერთოდ, ძველი საქართველოს) ფარგლებს გარეთ. ასეთებია დიადემა, „სხივანა“ და ჭვირულბურთულიანი საყურეები, მძივსაკიდების ზოგიერთი ფორმა და სხვ., რომლებსაც იმეორებენ აგრეთვე ვერცხლისა და ბრინჯაოს ნაკეთობანი.

ვანსა და კოლხეთის სხვა ცენტრებში ნაპოვნი ოქროსა და ვერცხლის სამკაულის ადგილობრივ დამზადების უტყუარი მოწმობაა აგრეთვე მათი სტილისტური და ტექნიკური ერთიანობა, რაც განსაკუთრებით თვალსაჩინოა საყურეებსა და სასაფეთქლეებში. სულ სხვადასხვა საყურე, —მიუხედავად იმისა, მათი ფორ-

¹ ანალოგიური ოქროსა და ვერცხლის სამაჯურები ნაპოვნია აგრეთვე კვიბროსზე, სირიაში, ეგვიპტეში და სხვ. მათ ძვ. წ. V ს. დასასრულით და IV ს. პირველი ნახევრით ათარიღებენ ([30], 14—15, 20, ტაბ. 11—12). ამ სამაჯურების დამზადების ცენტრი ჯერ განსაზღვრული არაა. ფიქრობენ, რომ მათ აქემენიდური სამყაროსა და მისი მომიჯნავე ქვეყნების სხვადასხვა სახელოსნოებში ამზადებდნენ ([30], 18).

მა ორიგინალურია („სხივანა“ და ჭვირულბურთულიანი), თუ ნასესხებები („სხივანა“ მთვარისებური),—მანც ერთნაირადაა მორთული: რგოლის საფასადო მხარე შემკულია მინიატურული ვარდულით და უხვადაა დაცვარული, რაც ძვ. წ. V საუკუნეში მხოლოდ კოლხეთისთვისაა დამახასიათებელი და ამ სახით, როგორც უკვე აღვნიშნეთ, არ გვხვდება ძველი საქართველოს ფარგლებს გარეთ.

ძვ. წ. V საუკუნის კოლხური ოქროს სამკაულისათვის დამახასიათებელია აგრეთვე გავარსის ფართოდ გამოყენება: სულ სხვადასხვა ფორმისა და დანიშნულების ნივთები (საყურეები, სასაფეთქლები, ნაირსახოვანი საკიდები და მიძივები, ბალოები) უხვადაა დაცვარული, ამასთან შემკულია ცვარათი გამოყვანილი პირამიდებით, სამკუთხედებით, რომბული ან სხვა გეომეტრიული სახეებით. საყურადღებოა, რომ ძვ. წ. V ს. ვანის მდიდრულ სამარხებში გვხვდება აგრეთვე ასევე დაცვარული ვერცხლის ნივთები, რაც, საერთოდ, ძალზე იშვიათია და კოლხეთში გავარსის ტექნიკის ფართოდ გავრცელების კიდევ ერთი თვალსაჩინო მოწმობაა.

ოქროს ნივთებისა და სამკაულის მორთვა ცვარათი შედგენილი პირამიდებით, აგრეთვე, რომბული, სამკუთხა თუ სხვა გეომეტრიული სახეებით—ძვ. წ. VI—IV სს.—ში ფართოდ გავრცელებული მხატვრულ-სტილისტური ხერხია აღმოსავლეთისა და ხმელთაშუაზღვისპირეთის მაღალკულტურულ ქვეყნებში. მის საწყისებს ძველი აღმოსავლეთის, კერძოდ, ძვ. წ. II ათასწლეულის შუმერის მხატვრულ კულტურაში ეძიებენ, მაგრამ სრულიად ჩამოყალიბებული სახით, დაცვარული პირამიდებით დაბლოებული საყურეები და ცვარათი შედგენილი სამკუთხედებით მორთული ოქროს ნივთები აღმოჩნდა მარლიკის სამაროვანზე (ირანი, ჰილიანის ოლქი), რომელსაც ძვ. წ. 1200—900 წწ. ათარიღებენ და უკავშირებენ მანას სამეფოს კულტურას [32], რომლის უფრო გვიანდელი ძეგლები 1947 წ. ზივიეში აღმოჩნდა [25]. როგორც ჩანს, სწორედ მანას სამეფოს ტერიტორიაზე (ურმიის ტბის სამხრეთ-აღმოსავლეთ ნაპირზე) ყალიბდებოდა ოქროს ნივთებისა და სამკაულის მორთვა დაცვარული პირამიდებითა თუ სამკუთხა და სხვ. გეომეტრიული სახეებით, რაც ძვ. წ. VIII და, განსაკუთრებით, VII საუკუნიდან ფართოდ გავრცელდა მახლობელ აღმოსავლეთში (ურარტუ, ირანი), ხოლო ძვ. წ. VII—IV საუკუნეებში თავისებურ მოდად იქცა მთელ ხმელთაშუაზღვისპირეთსა (კვიპროსი, სამოსი, კონტინენტური საბერძნეთი და მაკედონია, ეტრურია) და შავიზღვისპირეთში (შდრ. [15], [33], [34], [35]).

ამ დიდმა მხატვრულ-კულტურულმა ტალღამ მიაღწია აგრეთვე კოლხეთამდე¹, სადაც მოხდა მისი თავისებური ათვისება, გადაამუშავება და ორგანულად

1 მანას სამეფოდან მომდინარე მხატვრულ-კულტურული ელემენტები, როგორც დავინახეთ, ჩანს აგრეთვე ოქროს დიადემის შემკულობაში, რაც ზოგიერთ პარალელს ზივიეს ძეგლებში პოულობს. შესაძლოა იმავე კულტურული წრიდან მომდინარეობს ყურ-მილიანი დოქების ფორმაც, რომელიც ძველი მანა-მიდიის ტერიტორიაზე (პასანლუ, ზივიე) ძვ. წ. I ათასწლეულის დასაწყისშია გავრცელებული [36], [37], ხოლო კოლხეთისათვის ძვ. წ. VI—IV საუკუნეებისთვისაა ძალზე ტიპური. ეს, თუმცა ჯერ კიდევ მეტად მცირერიცხოვანი, მასალები აყენებენ ჩვენს წინაშე ძვ. წ. VI—V სს. კოლხური კულტურის შემადგენელი ელემენტების ისტორიული ფესვების საკითხს. ხომ არ ისახა აქ ქართველი ტომების (კოლხები, სასპერები) ეთნიკურ-კულტურული კონტაქტები ძვ. წ. I ათასწლეულის პირველ ნახევარში ძველი მანასა და მიდიის სურიტულ-ურარტულ მოსახლეობასთან, რომელზედაც მიუთითებს ჰეროდოტე (III, 94, IV, 37, VII, 62), შდრ. [8], 58, 226, 338—39, 355).

დაკავშირება საუკუნეების მანძილზე შემუშავებულ ადგილობრივ მხატვრულ ფორმებთან და სახეებთან. ამის შედეგად შეიქმნა თავისებური, კოლხური ოქრო-მჭედლობის განუმეორებელი სტილი, რომლის შესანიშნავი ნიმუშები ვანშია მრავლად აღმოჩენილი.

ამრიგად, გვაქვს საფუძველი იმისათვის, რომ ძვ. წ. VI—V საუკუნეების მახლობელი აღმოსავლეთის ოქრომჭედლობით ცნობილი ცენტრების (მიდია, ირანი, ეგვიპტე, კვიპროსი, ლიდია, არმენია, ბაქტრიანა) გვერდით ([30], 18) კოლხეთიც დავასახელოთ. აღსანიშნავია, რომ კოლხეთში ოქროს მოპოვებასა და დამუშავებაზე ბერძენი მწერლებიც (სტრაბონი, აპიანე) მოგვითხრობენ და მას „ოქრომრავალ“ ქვეყანას უწოდებენ ([3], 114—116).

არქეოლოგიის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 1970 წ. 15 მაისს)

ლიტერატურა—ЛИТЕРАТУРА—REFERENCES

1. გ. მელიქიშვილი, შავი ზღვა ძვ. წ. XIII—XII სს.-ის ასურულ ლურსმულ წარწერებში „კავკასიის ისტორიის საკითხები“ (ნ. ბერძენიშვილისადმი მიძღვნილი კრებული), თბილისი, 1966.
2. დ. ქორიძე, კოლხური კულტურის ისტორიისათვის, თბილისი, 1965.
3. ოთ. ლორთქიფანიძე, ანტიკური სამყარო დი ძველი კოლხეთი, თბილისი, 1966.
4. ა. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბილისი, 1964.
5. ოთ. ლორთქიფანიძე, რ. ფუთუჩიძე, არქეოლოგიური გათხრები ვანში, „მეცნიერება და ტექნიკა“, 1969, № 12.
6. ი. გაგოშიძე, ითხვისის სამარხი, საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, XXV-B, 1968.
7. Г. А. Меликишвили, Кулха, „Древний мир“ (Сб. в честь В. В. Струве), М., 1962.
8. И. М. Дьяконов, История Мидии, М.—Л., 1956.
9. Н. В. Хоштария, Археологические исследования в Вани и Ванском районе. მასალები საქართველოსა და კავკასიის არქეოლოგიისათვის, II, თბილისი, 1959.
10. Н. В. Хоштария, Археологические раскопки в Вани, კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, II, თბილისი, 1962.
11. А. М. Лесков, Горный Крым в первом тысячелетии до н. э., Киев, 1965, გვ. 108, სურ. 21/19.
12. М. М. Трапш, Труды, II, Сухуми, 1969, გვ. 36, 68; ტაბ. III/2—3.
13. Н. М. Никулина, Малоазийская глиптика второй половины V—IV вв. до н. э. и проблема „восточно-греческого“ и „греко-персидского“ искусства (Автореферат кандидатской диссертации), М., 1966.
14. Я. А. Смирнов, Ахалгорийский клад, Тбилиси, 1934, ტაბ. II, 5.
15. Б. Б. Пиотровский, Искусство Урарту, Л., 1962, გვ. 87—88, სურ. 52—53.
16. W. Hartner, R. Ettinghausen, The Conquering Lion, The Life Cycle of a Symbol. „Oriens“, 17, 1964, გვ. 161 და შემდ.
17. R. Ghirshman, Un plat Achéménid de la Collection Forughi, Artibus Asiae, XIV, 1961.
18. E. Buschor, Burglöwen. Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts. Athenische Abteilung, XLVII, გვ. 101 და შემდ. ტაბ XII/2 XIII/2; H. Luschey, Zur Wiederkehr archaischer Bildzeichen in der attischen Grabmalkunst des 4.

- Jahrhunderts v. Chr. (Festschrift B. Schweitzer), 1956, გვ. 121 და შემდ.
- J. Boardman, Archaic Greek Gems, London 1963, გვ. 121 და შემდ.
19. Marie-Luise und Hans Schlenmeyer, Über griechische und altorientalische Tierkampfgruppen. „Antike Kunst“, 1/2, 1593.
 20. O. Keller, Die antike Tierwelt, I, Leipzig, 1909.
 21. H. Kantor, Achaemenid Jewellery in the Oriental Institute. JNES (-Journal of Near Eastern Studies), XVI/1, 1957, ტაბ. IV, VI c.
 22. A. Parrot, Assur, Paris, 1961.
 23. E. Porada, Iran ancien, Paris, 1963. გვ. 174 სურ. 36.
 24. H. Payne, Necrocorinthia, Oxford, 1931, სურ. 14/2, 18.
 25. A. Godard, Le Trésor de Ziwiyé. Haarlem, 1950.
 26. 7000 années d'art en Iran (exposition). Paris, 1961, ტაბ. XXXIX; შდრ. გერმანული კატალოგის № 283.
 27. K. Hadazek, Der Ohrschmuck der Griechen und Etrusker, Wien, 1903.
 28. G. Becatti, Oreficerie antiche. Roma 1955.
 29. F. H. Marshall, Catalogue of the Jewellery Greek, Etruscan and Roman in the Departments of Antiquities. „British Museum“, London, 1911, №№. 1845—46; 1849—60, 1894 და სვ.
 30. P. Amandry, Orfèvererie Achéménide. „Antike Kunst“, 1/1, 1958.
 31. P. Amandry. Un motif „scythe“ en Iran and Greece. JNES, XXIV 3, 1965, გვ. 153 და შემდ.
 32. Ezat O. Negahban, A Preliminary Report on Marlik Excavation, Teheran, 1964, გვ. 21—22, სურ. 66, 88, 79; შდრ. JNES, XXIX/5, 1965 გვ. 308—327,
 33. Collection Héléne Stathatos, III, Strasburg, 1962: P. Amandry, Objets d'or et d'Argent, გვ. 118 და შემდ. გვ. 198—199.
 34. R. A. Higgins, Greek and Roman Jewellery, London, გვ. 112 (სურ. 20), გვ. 122—123 (სურ. 24 f-g).
 35. P. Amandry, L'Art Scythe Archaïque. „Archäologischer Anzeiger“, 4, 1965, გვ. 895 და შემდ. სურ. 4—6.
 36. R. Ghirshman, Perse. Proto-Iraniens, Medes, Achéménides, Paris, 1963.
 37. R. H. Dyson, Problems of Protohistoric Iran. JNES, XXIV/3, 1965, გვ. 200, სურ. 7.

О. Д. ЛОРДКИПАНИДЗЕ

МАТЕРИАЛЫ К ИСТОРИИ ХУДОЖЕСТВЕННОЙ КУЛЬТУРЫ КОЛХИДЫ V в. до н. э.

(По новейшим археологическим открытиям)

Резюме

В свете новейших археологических исследований и данных письменных источников в VI—V вв. до н. э. Колхида представляла собой высоко развитое государство с многочисленными поселениями городского типа, денежным хозяйством, многоотраслевым товарным ремесленным производством (металлообработка, ювелирное, керамическое, текстильное ремесла). Наиболее яркие памятники колхидской художественной культуры за пос-

ледние годы открыты в Вани—одном из самых значительных центров древней Колхиды (в ее внутренней части, на левом берегу р. Риони—древнего Фасиса, примерно в 100 км. от морского берега). В статье исследуются изделия из золота, найденные в 1969 г. в погребении знатной колхидянки, датированном серединой V в. до н. э.¹

Золотые изделия, найденные в Вани и в других местах древней Колхиды, весьма многочисленны и довольно разнообразны по своим назначениям. Среди украшений головного убора в V в. до н. э. характерными являются золотые (и серебряные) диадемы, крученный ободок которых оканчивается ромбовидными пластинками, украшенными чеканенными или штампованными изображениями. На золотой диадеме (рис. 1) из погребения знатной колхидянки (открытом в 1969 г.) оттиснуты широко распространенные на Древнем Востоке и в искусстве архаической Греции сцены борьбы животных: на одной пластинке—львы, терзающие распростертого на спине быка (рис. 2), а на другой (рис. 3)—припавшая на передние ноги газель, с рифлеными изогнутыми рогами и шерстью на спине (!).

Умелое построение трехфигурной композиции, ясный и четкий рисунок, реалистическая передача характерных черт животных, сочетающаяся со стилизацией отдельных деталей, выдают очень своеобразного и интересного мастера. Удачное распределение фигур в треугольной раме (характерное для фронтовой композиции), а также отдельные композиционные детали свидетельствуют о знакомстве мастера с памятниками греческого архаического искусства. Художественно-стилистический же анализ выявляет отдельные черты и образы, берущие начало в искусстве Ассирии, Манейского царства и Мидии, ахеменидского мира, что, в свою очередь, указывает на древне-восточные корни колхидской художественной культуры. По нашему мнению, ванская золотая диадема и ее украшения являются изделием местного мастера, воспитанного на древне-восточных художественных традициях, но испытавшего также влияние ахеменидского, а в некоторой степени и поздне-архаического греческого искусства.

Исключительным разнообразием и многочисленностью отличаются серьги и височные кольца, также являющиеся частью головного убора. Наиболее характерными являются широко распространенные в V в. до н. э. по всей Колхиде (и, как правило, неизвестные за пределами Грузии), золотые и серебряные височные серьги, крупное кольцо которых украшено отходящими от него „лучами“ (рис. 4), а также ажурными (рис. 5) или полыми сферическими подвесками, всегда обильно украшенными зернью. Наряду с этими типично колхидскими формами в Вани найдены также (в 1961 г.) т. н. калачеобразные серьги, широко распрост-

¹ В погребении найден ряд греческих импортных изделий, часть которых датируется довольно точно, в том числе: бронзовая патера с антропоморфной ручкой т. н. акропольской группы (500—480 гг. до н. э.), два серебряных и один чернолаковый аттические килики второй четверти V в. до н. э. и др.

раненные в Передней Азии и по всему Средиземноморью. Но найденные в Колхиде серьги объединяются единым стилем: на передней части кольца, украшенного зернью или филигранью, имеется миниатюрная розетка, что является особенностью колхидских золотых серег (Н. В. Хоштария) еще не известных за пределами Грузии в V в. до н. э.

Отдельную группу составляют также золотые браслеты, которые украшаются скульптурными головками льва, тельца, барана, тура и в стилистическом отношении почти не отличаются от аналогичных браслетов, распространенных по всему ахеменидскому миру и в Средиземноморье. Большой интерес представляют золотые браслеты (из погребения знатной колхидянки), украшенные скульптурными изображениями дикого кабана (рис. 7), которые находят аналогии в бронзовых фигурах из Ирана и Малой Азии, но отличаются от них передачей некоторых деталей, а также более графическо-декоративным стилем и некоторой скульптурностью (в том же погребении найдены и серебряные подвески в виде кабанов, исполненных совершенно в том же стиле).

В целом золотые изделия, найденные в Вани и других местах Колхиды, чрезвычайно разнообразны (многочисленные подвески в виде миниатюрных фигурок птиц, тельца, баранов, черепах и т. д.; также весьма разнообразны бусы, геральдические изображения орлов и т. д.) и многочисленны. Тем не менее, почти все они характеризуются строгим художественно-стилистическим и техническим единством, что указывает на то, что они являются произведениями одной художественной школы. На их местное, т. е. колхидское происхождение, указывает оригинальность художественных форм, которые характерны большей частью лишь для Колхиды; генетически связываются с памятниками материальной культуры доантичной эпохи и, как правило, неизвестны за пределами Грузии. Таковы диадемы, серьги и височные кольца с „лучами“ или сферическими подвесками и др., которые повторяются также в серебряных и бронзовых изделиях.

Для колхидских золотых изделий V в. до н. э. весьма характерно обильное применение зерни (пирамиды, треугольные, ромбовидные и другие геометрические узоры)¹, что в VII—V вв. до н. э. широко распространено по всей Передней Азии и Средиземноморью, но, судя по новейшим археологическим открытиям, берет начало в памятниках культуры конца II и начала I тысячелетия до н. э., открытых в 60-х годах на территории Ирана (Марлик). Исходящая из Мана-Мидийского искусства (Марлик, Зивие) художественная волна достигла и Колхиды (чему способствовали, вероятно, и этно-культурные контакты в середине I тысячелетия до н. э. с хурито-урарским населением Мана и Мидии, засвидетельствованные и сведениями Геродота), где происходит их дальнейшая

¹ Весьма интересно, что наряду с золотыми встречаются и серебряные изделия, украшенные зернью.

переработка и органическое сочетание с выработанными веками местными художественными формами. В итоге и создается своеобразный и неповторимый стиль колхидских золотых изделий, замечательные образцы которых исключительно обильно представлены в Вани: в погребении знатной колхидянки (открытом в 1969 г.) найдено свыше 1600 золотых предметов, что прекрасно иллюстрирует греческие представления о „золотобильной Колхиде“.

ქველი ქართული ენის ლექსიკიდან

(„მაწვა“)

ილია აბულაძე

იშვიათი ხმარებისა ჩანს ეს სიტყვა ძველ ქართულში. ამიტომ მის მნიშვნელობასა და წარმომავლობაზე ნათელი წარმოდგენა არ მოიპოვება.

სულხან-საბა ორბელიანს, რომელიც საგანგებოდ კრებდა და იკვლევდა ძველი ქართულის ლექსიკას, აღნიშნული ზმნა, როგორც ლექსიკური ერთეული, ისეთი ფორმით მოჰყავს თავის „ქართულ ლექსიკონში“, როგორც მას გაუგონია. ეს კი იმით უნდა აიხსნას, რომ ლექსიკოლოგისათვის უცნობია ამ ზმნის ამოსავალი ანუ, როგორც იტყვიან, ძირითადი ფორმა, საწყისი. სულხან-საბა ორბელიანისათვის არც შინაარსი ყოფილა გარკვეული, რადგან განუმარტავდ მოჰყავს იმ კონტექსტით, რომელშიც შეუნიშნავს:

იმაწე: „იმაწე დიდ ყოფა წინაშე ღთისა“.

მომდევნო სიტყვები, — (+, „რამეთუ წინაშე ღუთისა შეურაცხ იქმენ“ (+ „მაწანებელი“ L) — როგორც ირკვევა, მოყვანილი ციტატის შემადგენელ ნაწილს არ წარმოადგენს [1].

როგორც ცნობილია, დიდ ქართველ ლექსიკოგრაფს განსამარტავ ლექსიკურ ერთეულთან მხოლოდ მაშინ მოჰყავს ციტატი, როცა საქმე ავტორისათვის აუხსნელ სიტყვას ეხება. ასეა ყველა მსგავს შემთხვევაში, ასევეა აქაც ამ ზმნასთან.

სულხან-საბა ორბელიანის წყაროს მიხედვით, — რაც მას დასახელებული არა აქვს, — აღნიშნულ სიტყვას გასცნობია წარმოდგენილი ფორმით ბელგიელი ორიენტალისტი პროფ. ე. გარიტი. პროფ. ე. გარიტი იგი შეხვედრია ასკეტიკური შინაარსის შემცველ სინურ ერთ-ერთ X ს.-ის ხელნაწერ კრებულში, კერძოდ, იქ შემავალ ერთ მცირე მოცულობის ნაწარმოებში, რომლის ავტორად სათაურში დასახელებულია სუქესტი — Sextus („სიტყუანი სუქესტისნი“). ამ ნაწარმოების ბერძნულ, ლათინურ, სომხურ და სირიულ ვერსიებს პროფ. ე. გარიტი მა გვერდით დაუყენა ქართულიც, რომელიც ლათინური თარგმანით საგანგებოდ გამოსცა მან 1959 წელს ([2], 355, 363).

წარმოდგენილი მასალის შედარებითი შესწავლის საფუძველზე პროფ. ე. გარიტი მა ნაშრომს დაურთო თავისი შეხედულება ქართული ძველის მომდინარეობის შესახებ. მისი აზრით, Sextus-ის ქართული ვერსია სომხურიდან არის თარგმნილი. ავტორის ანალიზით ამას მოწმობს ზოგიერთი ლექსიკური და სტი-

ლისტური შეხვედრა სომხურ ტექსტთან, რომელიც რამდენადმე დატოვებულია თავის ადრინდელ ნიმუშს ქართულისადვის რომ წყაროს წარმოადგენდაო? (12], 363).

ჩვენთვის საგულისხმო ზმნის „იმაწე“ ფორმა სუქესტის სიტყვათა ქართული თარგმანის ერთ ადგილას (მე-11 სენტენციაში) ასეთ კონტექსტშია წარმოდგენილი: „იმაწე დიდ ყოფად წინაშე, ღმრთისა, ხოლო წინაშე კაცთა უშურველ იქმენ“.

უეჭველია, რომ ეს ადგილია ასახული სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში.

საბას მსგავსად აღნიშნული კონტექსტის დასაწყისი სიტყვა („იმაწე“) გაუგებარი დარჩენია პროფ. უ. გარითსაც. განმარტებისათვის მას, როგორც შენიშნავს ერთგან თავის ნაშრომში (12], 360), პროფ. გ. დეეტერსისათვის მიუძღრათეს. გერმანელ მკვლევარს მიუთითებია მისთვის საბას ლექსიკონზე და თანაც უტყობებია მისი შეხედულება, რომ შესაძლოა „იმაწე“ იყოს „ილუაწე“, რაც პალეოგრაფიულად ძნელად ასახსნელიაო.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, ევროპელ მკვლევრებს აქ „იმაწე“ რაღაც სიტყვის შებღალულ ფორმად ეგულებათ.

ძველი ქართული ენის ძეგლები ასეთ შეხედულებას არ ამართლებენ. „იმაწე“ და მისი ფუძისაგან წარმოებული სხვა ფორმები ძველადვე გვხვდება ქართულში, პირველ რიგში ბიბლიაში, კერძოდ, „სიბრძნე ზირაქისაში“, რომლის ადრინდელი რედაქცია ოშკურ ბიბლიას აქვს სრულად დაცული.

ბიბლიის ხსენებულ წიგნში სამგან გვხვდება ჩვენთვის საინტერესო ზმნა, მათი შინაარსის დასადგენად მარჯვედ გვადგება დასახელებული წიგნის ძველი სომხური თარგმანები. მოვიყვანთ სამსავე ადგილს სომხურ შესაბამის კონტექსტებთან ერთად.

1. (37, 15) „არამედ ყოვლისათჳს კაცისა მიმართ ღმრთისა იმაწენ (1) ზრახვაჲ შენი, უფროჲს რომლისა გულითად უწყოდნი, ვითარმედ იმარხნის მცნებანი“— „*Այլ ընդ ան ասուած ապաշտի արասցես Գիտորուրդս ք*“: [3]:

2. (42, 12) „ყოვლისა კაცისა სიკეთესა ნუ განიცდი და შორის დედათა ნუ გმაწავნ“ „*Մի հայիր ի գեղեցկութիւն ամենայն մարդոյ, և ի մէջ կանանց մի՛ նստիցիս*“ [4].

„*և ի մէջ կանանց մի՛ յաճախես*“: [5].

3. (20, 26—27) „ბიწ ბოროტ არს კაცისათჳს ცილისა სიტყუჲჲ, ხოლო პირსა უსწავლელთასა აღიმსთჳს, მოსცილ მპარავი, ვიდრეღა არა რომელსა ემაწოს ტყუელი“ „*Ի ի՞ծ չար ի մարդ՝ սուղութիւն, ի բերանս անխրատից հաճախեսցէ: Լաւագոյն է գոյլ քան որ ցանկորդի ի սուղութիւն*“ [6]:

ჩვენთვის საინტერესო ზმნის აქ მოყვანილი ფორმებიდან ჩანს, რომ მათი დაწყისია „მაწვა“. ამის შინაარსის დასადგენად, ქართულ-სომხური წარმოდგენილი მასალის მიხედვით, სხვებთან შედარებით უფრო მნიშვნელოვანია მეორე მოწმობა (42, 12), კერძოდ, ზირაქის წიგნის ის სომხური რედაქცია, რომელიც ვენეციაში 1805 წ. გამოცემულ ბიბლიაშია წარმოდგენილი. აქ „ნუ გმაწავნ“ ფორმა, რაც უკუთქმით აწმყოს წარმოადგენს, შესაბამისი *მի՛ յաճախես* ფორმით არის აღბეჭდილი. *მაճაխეს* ზმნის ერთ-ერთი მნიშვნელობა ძველად, თუნდაც ზირაქის წიგნის ქართული ტექსტის სათანადო ადგილების მიხედვით (12,3 და 30, 1), რაც ჩვენს კონტექსტს კარგად ეფარდება, იყო: „გულს-დგინება“ და „მოსწრაფე-ყო-

ფა“, „სწრაფვა“. ამის მიხედვით, „ნუ გამაწვენ“ იქნება: ‘ნუ გულს-იდგინებ’, ‘ნუ იყოფი მოსწრაფე’, ‘ან გესწრაფება’.

სხვა შემთხვევებიდან კი ერთგან ნახმარი გამოთქმა „იმაწენ (!) ზრახვა“ იქნება: ‘იგულსმოდგინე, ისწრაფე ზ რ ა ხ ვ ა’, ე. ი. ‘რჩევა მიეც, ურჩიეო’, რასაც, მართლაც, მხარს უჭერს მისი შესაბამისი სომხურიდან: *արասցես գխորհրդս* — „ჰქმნე ზრახვა“. რაც შეეხება მეორე გამოთქმას — „რომელსა ემაწოს ტყუელი“, ხსენებული ზმნის ზემორე აღნიშნული მნიშვნელობების გათვალისწინებით, იგი იქნება: ‘რომელსაც ექმნას, ან ეგულსმოდგინოს თუ ესწრაფოს ტყუელი’.

წარმოდგენილი ახსნა-განმარტების შემდეგ ნათელი ხდება, თუ რას უნდა ნიშნავდეს *Sextus*-ის სენტენცია: „იმაწე დიდ ყოფად წინაშე ღმრთისა, ხოლო წინაშე კაცთა უშურველ იქმენ“. იგი ასე შეიძლება ითარგმნოს: ‘იგულსმოდგინე, იქმენ მოსწრაფე ან ისწრაფე, რომ დიდი იყო ღვთის წინაშე, ხოლო კაცთა წინაშე უშურველი იყავ’.

დადგენილ მნიშვნელობას მხარს უჭერს ხსენებული სენტენციის ბერძნული ვარიანტიც: *Ασχει μέγας μὲν εἰναί παρὰ Θεῶν, παρὰ δὲ ἀνθρώποις ἀνεπίφο-
νος*, სადაც „იმაწე“-ს შესაბამისად *ασχει* (← *α-σχεῖν*) გამოდის, რაც ნიშნავს „სწრაფვას, ცდილობას“.

ქართულისათვის წყაროდ საგულვებელი სომხურის შემონახული ვერსია ამ სიტყვის („იმაწე-ს“) *սովորեսչիր* („შეეჩვე“) შესაბამისით არ ეთანხმება არც ბერძნულსა და არც ქართულს, რის გამო მას „მაწვა“-ს გაგებისათვის მნიშვნელობა არა აქვს.

ძველი ქართული ენის
კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა
1970 წ. 16 აპრილს)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. ს.-ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, ლექსიკონი ქართული, „თხზულებანი“, ტ. IV, I ავტოგრაფული ნუსხე-ბის მიხედვით გამოსაცემად მოამზადა ილია აბულაძემ, თბილისი, 1965.
2. G. Garitte, Vingt-deux „sentences de Sextus en géorgien: Le Muséon, Revue d'études orientales. Extrait du tome LXXII, Louvain 1959, 355—363.
3. *სათოძაბაიონი მათხან ჯინს და ზორ კთაქარანაე... ქაქათათაიქიქხინს თხათნ მ. მირაყხანს ქარყაყხთი, ზათორ IV, შახციოაბ... ჭე. 11, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100* (სხვა რედაქციაში ეს თავი არაა).
4. *ჭირქ სათოძაბაიონი ჯინს და ზორ კთაქარანაე ... ქი 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100*.
5. *სათოძაბაიონი ... ქაქათათაიქიქხინს თხათნ მ. მირაყხანს ... შახციოაბ, ჭე 12.*
6. *წ. მ. მირაყხანს, ჭირქაქი ქარყაყხთი ზორაყათ ზათოძაბინი. «ქეჭიქაბინი», 1966, ჭე 65.*

И. В. АБУЛАДЗЕ

ИЗ ЛЕКСИКИ ДРЕВНЕГРУЗИНСКОГО ЯЗЫКА

Резюме

В статье дается этимология древнегрузинского слова *მაწვა*.

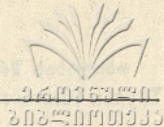
ПРИДЫХАТЕЛЬНЫЕ АФФРИКАТЫ ОБЩЕДАГЕСТАНСКОГО ЯЗЫКА

(Опыт реконструкции)

Б. К. ГИГИНЕЙШВИЛИ

История придыхательных аффрикат в дагестанских языках относительно слабо изучена. основоположник сравнительной фонетики горских кавказских языков Н. С. Трубецкой дал несколько этимологических сопоставлений для общедагестанского *c, *c̣ и *q, не касаясь их сильных коррелятов. В основном он ограничился аварско-андийской подгруппой (изредка привлекая лакский и даргинский материалы).

Эволюция придыхательных аффрикат в масштабе аварско-андийско-дидойской подгруппы основательно изучена Т. Е. Гудава [1], давшем четкую картину прото-аварско-андийской консонантной системы. И все-таки единственной работой, в которой дается реконструкция придыхательных аффрикат на общедагестанском уровне, является работа Е. А. Бокарева „Введение в сравнительное изучение дагестанских языков“ [2]. Несмотря на большую научную ценность указанной работы, вопросы реконструкции общедагестанской фонемной системы, и в частности системы придыхательных аффрикат, требуют дополнительной разработки, уточнений и т. д. Как известно, материал лезгинской подгруппы языков до сих пор не использовался с достаточной полнотой во время этимологических сопоставлений. Особо следует отметить в этой связи агульский, рутульский, цахурский и удинский языки. Совершенно не учитывались данные хиналугского языка, который, являясь архаическим отпрыском общедагестанского языка, может дать ценные сведения для решения рассматриваемой проблемы. В предлагаемой работе в известной мере восполняется этот пробел: в ней проводится сравнение четырнадцати дагестанских языков. Отбор языков основан на следующих принципах: а) сравнительно лучше разработанные подгруппы представлены одним или двумя языками (из андийских языков приводятся, в большинстве случаев, собственно андийский и ахвахский, из дидойской подгруппы, чаще всего, — дидойский); б) диалектные варианты указаны только для даргинского языка; в) представлены все основные члены лезгинской подгруппы языков. Процедура реконструкции по возможности учитывает дистрибуцию

восстанавливаемых фонем как в отдельных языках, так и в языке-основе.

В работе реконструированы три новых фонемы серии придыхательных аффрикат, которые не восстанавливались в предшествующих исследованиях (сильная шипящая, латеральная слабая и латеральная сильная). Наряду с известными, приводятся некоторые новые этимологические сопоставления. В основе предлагаемой работы лежит принцип изоморфности рефлексов общедагестанских фонем в отдельных локальных рядах.

КОРРЕЛЯЦИЯ „СЛАБЫЙ-СИЛЬНЫЙ“

Сравнительное изучение дагестанских языков показывает, что корреляцию „слабый-сильный“ можно считать характерной чертой общедагестанского языка. Среди придыхательных аффрикат указанное противопоставление полностью сохранили аварско-андийские языки и, частично, — хиналугский (в сибилантных рядах).

Реконструкция придыхательных аффрикат тесно переплетается с реконструкцией глухих спирантов. В вопросе разграничения исконных спирантов от исконных придыхательных аффрикат надежной опорой являются данные ахвахского, даргинского и хиналугского языков.

А) Слабые придыхательные аффрикаты

Слабые придыхательные аффрикаты всех рядов, кроме свистящего, сохранились только в ахвахском языке (однако и в ахвахском исконный свистящий и шипящий совпали в шипящий ξ). В аварском слабые придыхательные имеются лишь в сибилантах, в остальных рядах они соответственно спирантизированы. В большинстве андийских языков слабые придыхательные (за исключением шипящего ξ) также перешли в соответствующие слабые спиранты [1]. Спирантизация исконных слабых придыхательных аффрикат имела место также в дидойских языках и арчинском.

Даргинский и лакский сохранили общедагестанские слабые придыхательные аффрикаты сибилантных и увулярного рядов. Общедагестанская же слабая $*\nu$ в этих языках дала, соответственно, k и x (передневелярный взрывный и передневелярный спирант).

Из языков лезгинской подгруппы в собственно лезгинском, агульском, табасаранском, рутульском и цахурском имеем два позиционно обусловленных рефлекса: исконные слабые придыхательные аффрикаты сохранены в конечной и срединной позициях, в анялуте же они дают соответствующие спиранты¹. Рефлексы исконной слабой $*\nu$ в материалах тех языков, которыми мы располагаем, не прослеживаются.

¹ Переход $c \rightarrow s$ в анялуте в лезгинских языках отмечен Е. А. Бокаревым [2] 69), ср. также [3], 159.

Удинский язык в анляуте и инляуте утерл общедагестанские слабые придыхательные. В конечной позиции указанные фонемы перешли в соответствующие спиранты. Исконная слабая *lʷ в удинском в конечной позиции дала q.

В хиналугском языке исконные слабые сохранились без изменения (не считая латерального *lʷ, который в наших материалах не отражен).

Как видим, несмотря на отдельные отклонения, связанные с местом артикуляции рассматриваемых фонем, довольно отчетливо выражена тенденция к однотипным изменениям фонем одной серии. Этот факт сам по себе уже говорит в пользу надежности приводимых ниже сопоставлений.

*c

ав. c : анд. s : дид. s : дарг. c : лак. c : арч. s : лезг. s/c : аг. s/c : таб. s/c : рут. s/? : цах. s/c : уд. c/s : хин. c.

1. ав. co „1“ : анд. se- : дид. si- (косв. пад.) : дарг. ca : лак. ca- : арч. os : лезг. sa- : аг. sa- : таб. sa- : рут. sa- : цах. sa⁻¹;

2. ав. ca „зуб“ : анд. sol : хварш. sel : дарг. cula : арч. so-t : лезг. sas : аг. silew : таб. selew : рут. sas (мн. ч. sɛlabr) : цах. sili : уд. ul-ux : хин. cul-oz;

3. ав. borc-ine „измерять“ : анд. bas-innu : дарг. umc-es : лак. duc-in „измерять“, „взвешивать“ : арч. absmus : уд. us-ksun (s в середине слова в удинском объясняется тем, что глагол сложный, составленный посредством сложения двух единиц: корневой морфемы us и вспомогательного глагола ksun || ksun; как видно, изначально us употреблялся без вспомогательного ksun и, таким образом, исконное *c, находясь в аусляуте, могло дать именно s);

4. ав. bec-ize „косить“ : дарг. ¹balk¹-burc-es : лак. buc-an „срывать“ (xəulu bican „косить“) : лезг. bičinči „косарь“ (←*bicinči; *bicin „косить“ + či „делающий“ /турецк./) : аг. uc-as : уд. ca-psun (сохранение c в анляуте, по-видимому, вызвано исключительно одноконсонантностью корневой морфемы);

5. ав. oc „бык“ : анд. unso : дид. is : дарг. unc : лак. nic : арч. ans : лезг. jac : аг. wec : таб. jac : цах. jac : уд. us.

6. ав. warac „серебро“, „деньги“ : анд. orsi : дарг. arc : лак. arcu : арч. arsi²;

7. ав. cer „лиса“ : анд. sor : ахв. šari(!) : дид. žiru(!) : хварш. žaru(!) : гин. žeru(!) : лак. cul-ča : арч. sol : лезг. siḳ : аг. sul : таб. sol : рут. siḳ : цах. siwa : уд. šul(!) : хин. pšlā(!);

¹ Удинское и хиналугское sa-, по-видимому, заимствованы из других языков лезгинской подгруппы.

² Агульское aars, должно быть, является заимствованием из арчинского. В остальных лезгинских языках это слово не засвидетельствовано.

8. ав. *ci* „медведь“ : анд. *sej̄i* : ахв. *š̄ij̄(!)* : дид. *zej̄(!)* : хварг. *š̄e(!)* : дарг. *sin̄ka(!)* : лак. *cu-ša* : лезг. *sew* : таб. *š̄'e'* : рут. *si* : цах. *sōj* : уд. *šue(!)* : хин. *ps̄*;

О последних двух примерах Т. Е. Гудава пишет, что они не показательны ([1] 159, 86), так как в аварско-андо-дидойских языках они колеблются между исконными **c* и **s*. В ахвахском языке в этих словах вместо ожидаемого *č* засвидетельствовано *š*; которое можно возвести только к протоандийскому спиранту. Дидойские соответствия также указывают на спирантный характер исконной фонемы ([1], 159). Еще более убеждают нас в этом рефлексы, представленные в даргинском, удинском и хиналугском языках. В даргинском вместо ожидаемого *c* имеем *s* (*sin̄ka* „медведь“), в удинском по правилу ожидался нуль звука (в начальной позиции), фактически же наличествует *š* (*šul* „лиса“, *šue* „медведь“). В хиналугском слове, *pšlā* „лиса“ также имеем *š*. Эти отклонения не объясняются комбинаторными изменениями. Остается заключить, что в словах „лиса“ и „медведь“ начальная согласная фонема не восходит к общедагестанскому **c*.

**č*

ав. *č* : анд. *č* : дид. *š* : дарг. *č/c* : лак. *č,c* : арч. *š* : лезг. *š/č* : аг. *ʔ/č* : таб. *š/č* : рут. *ʔ/č* : цах. *ʔ/č* : уд. *∅/š* : хин. *č*

1. ав. *čan* „сколько?“ (*čanaw* „сколький?“) : анд. *čom* : дид. *šomo* „сколький?“ : дарг. *čum* „сколько?“ : лак. *cimi* (←**čimi*) : арч. *šume-j-tu* : лезг. *šumu-d* : таб. *šumu-r* : уд. *emma*;

2. ав. *weč* „яблоко“ : анд. *inči* : дид. *heneš* : дарг. *winc* (←**winč*) : лак. *hivč* : арч. *anš* : лезг. *ič* : аг. *həač* : таб. *weč* : рут. *äč* : цах. *eč* : уд. *eš* : хин. *məč*;

3. ав. *tuč*-(*huri*) „ветер“ : анд. *moči* : лак. *marč* : уд. *muš*;

4. ав. *beče* „теленка“ : лак. *bärč* : арч. *bış* : аг. *urč*.

5. ав. *ču* „лошадь“ : анд. *iča* „кобыла“ : дарг. *urči* „лошадь“ : лак. *ču* : арч. *noš* : хин. *pš̄i* (←**pč̄i*)¹.

В увулярном ряду, как говорилось выше, имеем несколько иное соотношение, чем в сибилантных рядах.

**q*

ав. *x* : анд. *x* : ахв. *q* : дарг. *q* : лак. *q* : арч. *x* : лезг. *x/q* : аг. *x/q* : таб. *x* : рут. *x* : цах. *x/q* : уд. *∅* : хин. *q*

1. ав. *xur* „нива“, „пахотная земля“ : анд. *xur* : ахв. *quri* : дарг. *qu* : лак. *qu* : арч. *ux* : аг. *xu* : таб. *xu-(t)al* : хин. *ənqa*;

¹ В хиналугском языке последовательность *p*+аффриката в анилате недопустима. Обычным способом суперации данного комплекса является спирантизация его второго члена (т. е. аффрикаты); например: *pš̄it̄* „котенок“ ←**pč̄it̄* (ср. лак. *č'it'u* „кошка“, ав. *keto* и т. д.), *pš̄ad* „хлеба“ (мн. ч.) ←**pč̄ad* (ср. ав. *čed* „хлеб“, лак. *č'at*).

2. ав. *ax* „сад“, „виноградник“ : анд. *oxi* : ахв. *aqi* : дарг. *anq* : лак. *aq*;

3. ав. *xeraw* „старый“ : анд. *boxor* : ахв. *baqaro^lvodabe* : дарг. *uqna* : лак. *quna-sa* : арч. *xala-t'ut* : хин. *inqir* „старый“;

4. дарг. *muqi* „ячмень“ : лак. *qa* : арч. *maxa* : лезг. *tox(!)* : аг. *mux(!)* : таб. *mux(!)* : уд. *tu* : хин. *taqa*;

5. дарг. *qär* „груша“ : лак. *qür-t* : арч. *xer-t* : лезг. [*çu^o*]-*x^oer* : аг. [*ʒi*]-*xer* : таб. [*ʒe*]-*er* : рут. *xər* : цах. [*ʒi*]-*xax* : уд. *ar*;

6. дарг. *qära* „горох“ : лак. *qüru* : лезг. *xar* : аг. *xar* : рут. *xar* „град“ : цах. *xara* „горох“ : уд. *arum* „пшеница“ (?);

7. ав. *xax-ize* „сосать“ : ахв. *baqari* „высосал“ : дарг. *dirq-is* „сосать“ : лак. *t'iq-in* : аг. *uq^o-as* : цах. *gjo-q-as*.

Труднее обстоит дело с постулированием слабой придыхательной латеральной аффрикаты. Трудность вызвана не только чрезвычайной скудостью иллюстративного материала, но и тем, что рефлексы исходной фонемы, засвидетельствованной только в ахвахском языке ([4], 295—296), часто неразличимы от рефлексов слабого латерального спиранта в остальных языках Дагестана (неслучайно то, что Н. Трубецкой не различает исконных **l'* и **l'* ([5], 121). В большинстве же языков лезгинской группы слова с исконнодагестанским **l'* вообще не представлены, так что мы не можем судить о том, как отражается общедагестанское **l'* в этих языках. По нашему мнению, в ахвахских словах, наряду с исконными **l'*, имеются вторичные, полученные вследствие аффрикатизации слабого спиранта *l'*. Мы не остановимся подробно на этом вопросе сейчас. Но как отличить исконное **l'* от вторичного? Аварско-андийско-дидойские и лезгинские языки на этот вопрос не могут дать ответа. Единственным опорным пунктом могут послужить показания даргинского языка, который подобно ахвахскому, во всех рядах сохраняет исконные слабые придыхательные смычные (в виде аффрикат и взрывных). Разница состоит лишь в том, что в латеральном ряду, который делатерализовался в даргинском языке, вместо ожидаемого **l'* засвидетельствован передневелярный придыхательный взрывной *k*. Этот переход закономерен. Важно то, что в отличие от остальных дагестанских языков, здесь не имела места спирантизация.

Основание для постулирования общедагестанского **l'* дают те примеры, в которых наблюдается соответствие—ахв. *l'* : дарг. *k*. Хотя таких примеров очень мало, они вполне надежны, так как пропорциональны тем соотношениям, которые прослеживаются в рассматриваемых выше трех рядах.

**l'*

ав *l'* : анд. *l'* : ахв. *l'* : дид. *l'* : дарг. *k* : лак. *x'* : уд. *q*

1. ав. *mal'* „ноготь“ : анд. *mul'a* : ахв. *mil'u* : дид. *mol'u* : дарг. *nik^oa* : лак. *mi^{x'}* : уд. *muq*;

2. ав. *l'or* „пазуха“ : анд. *in'ira* „за пазухой“ : ахв. *dukla* „пазуха“ : лак. *x'u* „пазуха“, „вырез“, „ворот“.

Слабая придыхательная латеральная, и вообще придыхательные аффрикаты латерального ряда, на общедагестанском уровне не восстанавливаются ни Н. С. Трубецким, ни Е. А. Бокаревым. Нам кажется, что вышеприведенная формула звукосоответствий находит объяснение только в постулировании исконного **l'*. Малочисленность примеров свидетельствует лишь о том, что **l'* имело сравнительно малую функциональную нагрузку в языке-основе.

К приведенным примерам можно добавить еще одно проблематичное этимологическое сопоставление:

3. ав. *ci* (← **cinl'?*) „медведь“ : год. *sihin* (← **sin* ← **sinl'?*) : ахв. *šij* (← **šil'?*) : дарг. *sinka* (NB!) : лак. *cuša* (← **cux'a*).

Следует особо отметить характерную для удинского языка утерю слабых придыхательных всех рядов в начальной и срединной позициях. Нулевая рефлексация исконных слабых смычно-гортанных в удинском установлена И. И. Церцвадзе [6], который допускает возможность, что дальнейшие исследования в этом направлении могут увеличить число слов, в которых удинский утерел согласные, сохранившиеся в других языках. По мнению И. И. Церцвадзе, необходимо уточнить, какова общая тенденция и какие именно согласные (исторически нетвердые?) испытывают подобные изменения ([6], 361).

Выясняется, что в удинском утрачиваются не только слабые смычно-гортанные, но и слабые придыхательные аффрикаты. Но при этом необходимо обратить внимание на дистрибуцию исконных слабых. Исконные слабые придыхательные аффрикаты утрачиваются в удинском языке в начальном или срединном положении, в аусляуте же они могут изменяться, но полностью не исчезают. То же самое, по нашему мнению, можно сказать и о смычно-гортанных, позиционная обусловленность нулевой рефлексации которых до сих пор не была учтена.

Примерами сохранения исконных слабых смычно-гортанных в удинском в том или ином виде могут служить слова: уд. *viç* „10“ (ср. ав. *anç-*, пах. *iç* и т. д.), уд. *oq* „ступня“ (ср. ав. *čino*, анд. *hin't'u* и т. д.), уд. *ar* „ног“ (← **aq°* И. И. Церцвадзе; ср. ав. *weč*, кар. *hanč'a*) и др.

В начальной позиции слабые придыхательные аффрикаты в языках лезгинской подгруппы вообще менее устойчивы: они спирантизируются или утрачиваются (удинский). В аусляуте указанные фонемы сохраняются в большинстве лезгинских языков без изменения.

Б) Сильные (геср. твердые) придыхательные аффрикаты

Сильные придыхательные аффрикаты сохранились в аварском, андийских языках и в хиналугском. В хиналугском противопоставление

«слабый-сильный» в серии придыхательных имеет место лишь в сибиллянтах (в шипящих и свистящих). Намечается тенденция к полному упряднению данного противопоставления, что выражается в различной реализации сильных придыхательных, независимо от места, занимаемого ими в слове. В односложном слове начальный сильный придыхательный фонетически может реализоваться тройко: 1) как звуковой комплекс, состоящий из аффрикаты и спиранта соответствующего ряда *cs*, *čš* (*csə* „брат“, *čšä* „свет“, „цвет“); 2) как преруптивная аффриката *c'* или *č'* (*c'əl* „кулак“, *č'im* „какой?“); 3) как придыхательная сильная *cs*, *čš* (*csə* „брат“, *č'im* „какой?“). Допускается свободное варьирование между сильной придыхательной аффрикатой и звуковым комплексом, с одной стороны (*csə* || *csə* „брат“), и между сильной придыхательной и преруптивной, с другой стороны, (*csəl* || *c'əl* „кулак“, *č'im* || *č'im* „какой?“). Взаимозаменяемость сильной и преруптивной аффрикат имеет место и в инляуте, но на исходе слова, как правило, имеем единственно возможную реализацию в виде придыхательной аффрикаты.

Наличие в хиналугском языке сильных придыхательных фонем *cs* и *čš* доказывается минимальными и частично-минимальными парами. Приведем несколько пар:

<i>cu!</i> „пей!“	<i>csu</i> „брату“ (дат. пад.)
<i>čimi</i> „ноготь“	<i>čimi</i> „какого?“
<i>kučši</i> „медный кувшин“	<i>kučši</i> „пята“ (эрг. пад.)
<i>qosəl</i> „грабли“	<i>csəl</i> „кулак“.

В увулярном, латеральном и передневелярном рядах хиналугский язык не сохранил сильных коррелятов. Они представлены в виде передневелярного придыхательного взрывного *k*.

В отличие от слабых придыхательных, для сильных мы постулируем пять фонем. Передневелярная сильная придыхательная аффриката сохранилась в аварском и большинстве андийских языков. В ахвахском он представлен передневелярным нейтральным спирантом *x*.

Закономерно ли постулирование сильной передневелярной придыхательной *kə*, если на основе имеющихся материалов невозможно восстановление ее слабого коррелята — аффрикаты *kʔ*? Т. Е. Гудава считает, что сильная аффриката *kə* не имела слабого коррелята и исторически. „Аффрикатная природа“ этой фонемы (также как и смычногортанной *kə*), должно быть, приобретена ею позже и не является исконной: исторически „аффрикатность“ есть форма артикуляции этого звука в аварско-андийских языках ([7], 263).

Можно предложить также другую гипотезу: слабая передневелярная придыхательная аффриката еще в общедагестанском языке слилась с взрывной придыхательной фонемой того же ряда — *k*. Так что во время распада общедагестанского языка на диалекты слабой придыхательной

аффрикаты передневелярного ряда уже не существовало. Но отнюдь не стала нейтральной, она находилась в корреляции с придыхательным взрывным *k*, что обусловило сохранение аффрикатной артикуляции. Корреляцию между передневелярным придыхательным взрывным и придыхательной аффрикатой того же ряда в аварском и андийских языках следует трактовать как противопоставление по признаку „слабый—сильный“. „Аффрикатность“ является избыточным признаком.

Общедагестанские сильные придыхательные аффрикаты дали в отдельных дагестанских языках следующие рефлексy:

а) в аварском и большинстве андийских языков они сохранились без изменения; в тиндийском спирантизировались; в ахвахском спирантизировался лишь исконный *kʷ*;

б) в дидойских языках они дали нейтральные спиранты соответствующих рядов;

в) в даргинском языке исконные сильные придыхательные перешли в соответствующие звонкие (в урахинском и акушинском) или преруптивные (в диалектах цудахарской группы), причем рефлексy исконных **kʷ* и **lʷ* совпали;

г) в лакском представлены сильные спиранты соответствующих рядов, за исключением исконно-латерального ряда, где вместо ожидаемого *xʷ*, имеем задневелярный спирант *xʷ*;

д) в арчинском языке исконные сильные придыхательные дали слабые спиранты соответствующих рядов, если не считать свистящего ряда, о котором специально—ниже;

е) лезгинский язык общедагестанские сильные придыхательные представил в виде звонких спирантов;

ж) в агульском, табасаранском, цахурском и удинском исконные аффрикаты в основном сохранились, за исключением латерального ряда. Кроме того, в этих языках рефлексy увулярной и передневелярной фонем совпали в нейтральный *q*; в рутульском имела место спирантизация, которая, однако, лишь частично коснулась увулярного ряда;

з) хиналугский в сибилантах сохранил исконные *sz* и *ʃz*; все остальные ряды представлены одним рефлексом—*k*.

Необходимо отметить некоторые общие тенденции в рефлексации исконных сильных придыхательных аффрикат в ряде дагестанских языков:

1. Языки лезгинской подгруппы, не считая собственно лезгинского (арчинский, агульский, табасаранский, рутульский, цахурский и удинский), заменили общедагестанские сильные свистящие придыхательные соответствующими шипящими в срединной позиции. Свистящие фигурируют только в аялуте; в конце слова исконные сильные свистящие вообще не встречаются.

2. В тех же лезгинских, а также в дидойских языках замечается перемещение артикуляции назад в передневелярном ряду. Примерно то же можно сказать о лакском, который вместо ожидаемого передневелярного x° для общедагестанского $*l$ дает задневелярный x° .

Как мы видим, реконструкция сильных придыхательных сталкивается с гораздо большими трудностями.

*с^о

ав. с^о: анд. с^о: дид. s: дарг. ζ || c': лак. s^o: арч. s/š: лезг. z: аг. c/č: таб. ?/č: рут. ?/š: цах. c/č: уд. ?/č: хин. с^о

1. ботл. *сəiburu* „зима“: дид. *sebi*: гунз. *sibar*: лак. *səw-t* „осень“: арч. *so-t-iq^o*: лезг. *zul*: аг. *cul*: таб. *čoul* (←**cvul* ←**cvul*): цах. *cw-w-ul*: хин. *сəəv-až* || *сəəv-až*;

2. ав. *wac^o* „брат“: анд. *wocəi*: дид. *esiju*: дарг. *uzi* || *uc'i*: лак. *usəu*: арч. *uš-t'u*: аг. *ču* (←**wiču*): таб. *č^oe* || *č^oi* (←**wiče* || *wiči*): рут. *šu* (←**wišu*): цах. *č-ož* (←**wič-ož*): уд. *viči*¹: хин. *сəə* || *сəə*;

3. ав. *jac^o* „сестра“: анд. *jocəi*: дид. *esiju*: дарг. *ruzi* || *ruc'i*: лак. *səu*: арч. *doš-t'ur*: аг. *či* (←**jiči*): таб. *či* (←**jiči*): рут. *riši*: цах. *jiči*: уд. *xun-či*: хин. *rəсəə*;

4. ав. *ic^o* „родник“: анд. *incəi*: дарг. *winiž*: хин. *məсə*;

5. дарг. *iž-is* „мыть“: лак. *isə-un*: аг. *uč-as*: таб. *uč-uz*: хин. *rəсə-ri*;

Предлагаемое Е. А. Бокаревым сопоставление—ав. *сəin* „зло“, „желчь“: анд. *səim*: дарг. *himi*: таб. *seb*—не может рассматриваться как отражение общедагестанского *с^о в этих языках, так как даргинский, табасаранский и андийский отклоняются от вышеприведенной формулы звукосоответствий, характерной для *с^о.

Сильная придыхательная альвеолярная аффриката \check{c}° для общедагестанского языка никем еще не восстанавливалась. Е. А. Бокарев по этому поводу пишет: „Можно предполагать, что в общедагестанском языке существовал также и геминированный аффрикат чч. Однако фактического материала, который подтвердил бы это предположение, пока еще нет“ ([2], 72).

Мы предлагаем некоторые этимологические сопоставления, которые, по нашему мнению, могут послужить доказательством того, что в общедагестанской системе аффрикат наличествовал \check{c}° . Хотя примеров и немного, но они убеждают закономерностью соотношений.

¹ Удинское *viči*, наряду с агульским, табасаранским, рутульским и цахурским формами, согласно Н. С. Трубецкому, содержит общедагестанское слабое шипящее *č ([8], 86, 91), что по нашему мнению, неверно.

**çə*

ав. *çə* : анд. *çə* : ахв. *çə* : дарг. *ç* : лак. *šə* : арч. *š* : аг. *č* : таб. *č* : рут. *š* : цах. *č* : уд. *čə* : хин. *čə*

1. ав. *čəut* „ящерица“ : анд. *končəu* : ахв. *kançəara* : лак. *qüršəala* : арч. *inšala* : цах. *xoča*;

2. ав. *čəuwa* „рыба“ (этимологически — „мокрый“, „сырой“, ср. *čəujze* „обмакнуть“): лак. *šəul-li-səa* „зеленый“ (этим. — „мокрого, сырого цвета“ : аг. *čul-le-f* „синий“ : таб. *čir-ur* „зеленый“ : рут. *šil-də* : цах. *čiwa* || *čəwa* „мокрый“ (срв. *čiwa rangsəa* „зеленый“, букв. — „мокрого цвета“): уд. *čali* „рыба“ (этимологически — „мокрый“);

3. анд. *onšəi* (!) „земля“ : дарг. *wanžəi* : лак. *äršəi* : уд. *očəal* : хин. *inčəi*;

4. дарг. *ru-žir* „кипение“ : лак. *šəar-an* „кипеть“.

Последний пример базируется всего на данных двух языков, поэтому он менее убедителен. Что же касается второго примера, где наблюдается семантический переход: „мокрый“, „сырой“ → „зеленый“ (= сырого цвета), с одной стороны, и „мокрый“ → „рыба“ — с другой, то он не вызывает сомнений, так как значения „мокрый“ и „зеленый“ перекрещиваются в цахурском языке реально, связь же значений „мокрый“ и „рыба“ гипотетически вполне допустима.

**qə*

ав. *qə*¹ : анд. *qə* : дид. *x* : дарг. *γ* || *q'* : лак. *xə* : арч. *x* : лезг. *γ* : аг. *q* : таб. *q* : рут. *q/x* : цах. *q* : уд. *q* : хин. *k*

1. ав. *buqə-ize* „конать“ : дарг. *burγ-is* : лак. *dixə-an* : арч. *jax-as* : лезг. *äγ-uən* : таб. *üd-üq-üz* : рут. *aq-ən*;

2. ав. *noqəo* „пещера“ : дарг. *winīγ'* : лак. *nux* (род. пад. *nuxə-al*) : арч. *nox* : таб. *urq* „дыра“;

3. ав. *qəv-eze* „зарезать“ : анд. *biqəu-du* : дид. *bəxv-a-da* : лак. *bixə-an*;

4. дарг. *miliγ'* || *mulerγ'* „червяк“ : арч. *milixi* : аг. *mäləq*^o : таб. *mōlaq* : рут. *muləx* : цах. *tuq* : уд. *teq* : хин. *tok*^o.

Слова „зола“ и „дорога“, предложенные Е. А. Богаревым, по моему мнению, не содержали общедагестанского **qə*, поскольку общедагестанское **qə* ни в одном из дагестанских языков не могло реализоваться в виде смычно-гортанного *q*, как это имеет место в вышеназванных словах (арч. *diq* уд. *iq* „зола“; дарг. *däq*, арч. *deq*, уд. *jaq* „дорога“).

Исконный латеральный сильный **l'* сохранен в аварском и большинстве андийских языков без изменения. В дидойских языках и арчинском он спирантизируется. В остальных языках он кроме тех изменений, которые наблюдались в других рядах, претерпевает еще и делатерализацию.

¹ В аварском и андийском *qə* фонетически реализуется как сильный, фонологически же он нейтрален. Чтобы не нарушить общую картину соответствий, мы здесь применяем фонетическую транскрипцию.

*ɣ'

ав. *l'*: анд. *l'*: дид. *l'*: дарг. *g* || *k'* || *ɣ'*: лак. *xə*: арч. *l'*: лезг. *ɣ'*: аг. *x'*:
: таб. *x'*: рут. *hə*: цах. *x'*: уд. *q*: хин. *k*.

1. ав. *anl'-go* „б“: анд. *onl'i-gu*: дид. *il'-no*: дарг. *ureg-al* || *urek'-al* ||
|| *uriɣ'-al*: лак. *rāxə-va*: арч. *dil'*: лезг. *ruɣ'-ud*: аг. *jerx'-id*: таб. *jirx'-ub*:
: рут. *rəhə-ər*: цах. *jix'-əd*: уд. *uəq*: хин. *zek* || *zək*;

2. ав. *nīl'* „мы“ (инклюзив): анд. *il'il*: аг. *x'in*: таб. *ix'u*: хин. *kin*;

3. ав. *l'ut-ize* „кроить“: анд. *bel'uti-du*: лак. *duruxə-an*: арч. *dubl'-as*:
: таб. *dirx-uz* (←**dirx'-uz*?);

4. ав. *l'ami-j-ab* „жидкий“: арч. *l'ama-t'ut*: лак. *x'ümü-səa* (!)¹: лезг.
žimi(←**ɣ'imi*): аг. *x'ime-f*: таб. *šmi*(←**šimi*←**x'imi*): рут. *hətmə-ldə*:
: цах. *x'uma-səa*.

Сильные придыхательные аффрикаты располагают также пятой фонемой, не имеющей коррелята среди слабых придыхательных аффрикат. Это—передневелярная **kə*. Указанная аффриката легко восстанавливается на основе убедительных примеров. Большинство из них привлечено Е. А. Бокаревым ([2], 76). Считаю нужным сказать несколько слов о тех рефлекссах, которые не фиксированы в литературе. Таковыми являются, в первую очередь, два позиционно необусловленных рефлекса в лакском, где общедагестанское **kə* отражается как *h* в глагольных основах и как *xə* в именных. В рутульском исконное **kə* представлено в виде *x*, в дидойских языках, цахурском и удинском—как *q*, в хиналугском же дает *k*.

**kə*

ав. *kə*²: анд. *kə*²: ахв. *x'*: дид. *q*: дарг. *g* || *ɣ'*: лак. *x'ə, h*: арч. *x*: лезг.
ɣ': таб. *q*: рут. *x*: цах. *q*: уд. *q*: хин. *k*

1. ав. *nakəu* „мякина“: анд. *nikəu*: ахв. *nix'o*: дарг. *neq*: лак. *naχ*[°]
(род. *nix'əal*): арч. *naχ*[°]: лезг. *naɣ*[°]: аг. *neq* (!): таб. *naq*[°]: рут. *naχ*[°]:
: цах. *nəq*[°]: уд. *neq*: хин. *nuk*;

2. ав. *mikə* „дуб“: хварш. *muqurka*(?) „жёлудь“: дарг. *mīg* || *miɣ'* „дуб“:
: лак. *murx* „дерево“ (род. пад. *murx'iral*): лезг. *mäɣ*[°] „жёлудь“, таб.
taəq[°]: рут. *mäx*[°]: цах. *toəq* (←**taəq*[°] — Е. Ф. Джейранишвили): уд.
taəq;

3. ав. *kəw-eze* „поймать“: ботл. *bikəu* „поймал“: ахв. *bix'eri*: дид.
biqa: хварш. *aqə*: дарг. *barg-es* || *barɣ'-is*: лак. *buh-an*: арч. *bux-os*: лезг.
žu-ɣ-un: таб. *biq-uz*;

4. ав. *kə-eze* „попасть“, „упасть“: анд. *bukəu* „упал“: ахв. *bux'ori*:
: дарг. *aq-is* „попасть“; лак. *ah-an* „упасть“: таб. *aq-uz* „попасть“.

¹ По всей вероятности, вместо *x'ümü-səa* возможно было и *xəjütusəa*. Должно быть, палатализованный геминированный задневелярный спирант в лакском свободно варьировал с передневелярным спирантом (*xəj*~*xə* || *x'*).

² Транскрипция здесь фонетическая.

В аварском слове *ti:kəi* „голубь“ *kə*, нам думается, не является исконным* (срв. [2], 76).

Таким образом, дагестанские придыхательные аффрикаты накануне распада общедагестанского языка были представлены девятью фонемами, которые состояли в корреляции по признаку „слабый-сильный“. Четыре коррелятивные пары содержат только аффрикаты (*c—cə*, *č—čə*, *q—qə*, *lʷ—lʷ*), переднеязычная сильная придыхательная аффриката же (*kə*) в качестве слабого коррелята имела придыхательный взрывный *k*, в котором, возможно, совпали исконная аффриката и исконный взрывный. Это предположение пока что чисто априорного характера, его невозможно фактически доказать, не прибегнув к внутренней реконструкции консонантной системы общедагестанского языка-основы. Ко времени распада общедагестанского языка слабой придыхательной переднеязычной аффрикаты в системе согласных не было.

Кафедра общего языкознания

(Поступило в редакцию 7 апреля 1970 г.)

ТАБЛИЦА СООТВЕТСТВИЙ ПРИДЫХАТЕЛЬНЫХ АФФРИКАТ

об- ще- даг.	ав.	абх.	абг.	абд.	абж.	лак.	арч.	лезг.	ар.	таб.	руг.	цах.	уд.	хин.
*c	c	s	č	s	c	c	s	s/c	s/c	s/c	s/?	s/c	Q/s	c
*č	č	č	č	š	č/c	č/c	š	š/č	?/č	š/č	?/č	?/č	Q/š	č
*q	x	x	q		q	q	x	x/q	x/q	x/q	x/q	x/q	Q/?	q
*lʷ	lʷ	lʷ	lʷ	lʷ	k	xʷ							q	
*cə	cə	cə	cə	s	z c'	sə	s/š	z	c/č	?/č	?/š	c/č	?/č	cə
*čə	čə	čə	cə		š č'	šə	š		č	č	š	č	čə	čə
*qə	qə	qə	qə	x	γ' q'	xə	x	γ	q	q	q/x	q	q	k
*lʷ	lʷ	lʷ	lʷ	lʷ	g k' γ'	xə	lʷ	γ' / > ž	xʷ	xʷ	hə xʷ	xʷ	q	k
*kə	kə	kə	xʷ	q	g k' γ'	xə, h	x	γ		q	x	q	q	k

ლიტერატურა—ЛИТЕРАТУРА—REFERENCES

1. Т. Е. Гудава, Консонантизм андийских языков, Тбилиси, 1964.
2. Е. А. Бокарев, Введение в сравнительное изучение дагестанских языков. Махачкала, 1961.
3. Э. Гаджиева, Общедагестанский лексический фонд в рутульском языке: Проблемы лингвистического анализа, Москва, 1966.
4. З. М. Магомедбекова, Вопросы фонетики ахвахского языка: ИКЯ, т. VII, 1955.
5. N. Troubetzkoу, Les consonnes latérales des langues caucasiqnes-septentrionales: BSLP. t. XXIII, f. 3, № 70, Paris, 1922.
6. И. И. Церцвадзе, О соответствии аварско-андийскому пятому латеральному согласному в удинском языке: ИКЯ, т. XIV, Тбилиси, 1964.
7. Т. Е. Гудава, Аффрикаты в андийских языках: ИКЯ, т. XI, Тбилиси, 1959.
8. N. Trubetzkoу, Nordkaukasische Wortgleichungen: WZ, XXXVII B., 1. und 2. Heft, Wien, 1930.

ბაკარ გიგინეიშვილი

საერთოდაღესტნური ენის ფონეტიკური აზრიკატები

რეზიუმე

მოცემულია საერთოდაღესტნურ ფონეტიკურ აფრიკატთა რეკონსტრუქციის ცდა.

ვიწრო წმინდის ირაციონალურ ჯგუფების პოზიციური გადასვლისათვის აღიღებ ენაზე

ბიორბი რობაშა

აღიღებ ენებში ერთი რიგის პრეფერბის ან სხვა დერივაციული პრეფიქსის თანმხლები წმინდის შეიცვლება ჯგუფით (ე. ი. წ-ს მოსდის ნაწილობრივი რედუქცია), როცა ასეთ პრეფიქსს მოსდევს რომელიმე სხვა დერივაციული პრეფიქსი უშუალოდ ან აფიქსისავე გაშუალებით:

აღიღ. ჯგ-დ-გ-ჭელ ← *ჯწ-დ-გ-ჭელ, ყაბ. ყგ-დ-გ-ჭასი ← *ყწ-დ-გ-ჭასი „გამოვიდა მასთან ერთად“ (ჯწ || ყწ პრეფერბს მოსდევს თანაობის დ(წ) პრეფიქსი).

აღიღ. ჯგ-ფ-გ-შალ ← *ჯწ-ფ-გ-შალ, ყაბ. ყგ-წ-ი-გ-შასი ← *ყწ-წ-ი-გ-შასი „მოიყვანა ის მისთვის“.

(ჯწ || ყწ პრეფერბს მოსდევს ობიექტური ქცევის ფ(წ) || ხი(წ) პრეფიქსი).

აღიღ. ჯგ-ხ-წ-ს-ხ-ელ ← *ჯწ-ხ-წ-ს-ხ-ელ, ყაბ. ხრ-გ-ხ-წ-ს-ხ-ასი ← *ხწ-ი-წ-ს-ს-ხ-ასი „ავიღებ ის მისთვის“

(ჯწ || ხწ ობიექტური ქცევის პრეფიქსს მოსდევს ხწ ლოკალური პრეფერბი).

აღიღ. დგ-დწ-ჭელ ← *დწ-დწ-ჭელ „გამოვიდა მასთან ერთად“

(პირველი დწ თანაობის პრეფიქსია, მეორე დწ — ლოკალური პრეფერბია).

შენიშვნა: წ → გ პროცესს მაშინაც აქვს ადგილი, როცა მომდევნო დერივაციული პრეფიქსი (ე. ი. მარედუქციურებელი პრეფიქსი) ფონეტიკურ ნიადაგზე ნაწილობრივ ან მთლიანად არის გაუჩინარებული. ასე, მაგალითად, ჯწ-თგ მიცემა ზმნის ფუძეში ჯწ დერივაციული პრეფიქსია, ბრძანებითის ფორმაში აღიღ. ჯგ-ს-წ-თ, ყაბ. ყგ-ზ-წ-თ (← *ჯწ-ს-ჯწ-თ || *ყწ-ს-ჯწ-თ) „მომეცი“; აღიღ. ჯგ-ს-გ-თელ ← *ჯწ-ს-ჯწ-გ-თელ „მან მე ის მომცა“ ([1], 505).

ამ ფონეტიკურ კანონზომიერებაში გამონაკლისს წარმოადგენს აღიღებ ენებში:

ა) ჯწ დერივაციული პრეფიქსი, საურთიერთო კატეგორიის აღმნიშვნელი:

აღიღ. ჯწ-ჭწ-ს-წ-დწ, ყაბ. ჯწ-ს-გ-ზ-ჭწ-დწ „ვაკერებ მას მას“. ამ შემთხვევაში ჯწ პრეფიქსს მოსდევს ჭწ || სწ ლოკალური პრეფერბი, მიუხედავად ამისა, წმინდის არ გადასულა გ-ში. ეგების იმიტომ, რომ ჯწ საურთიერთო კატეგორიის პრეფიქსის ზგ-ში გადასვლის შედეგად იგი ბგერობრივ დაემთხვეოდა რედუქციულ-

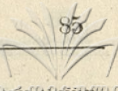
რობის ზე პრეფიქსს, შდრ. ყაბ. ზწ-ხ-ზჷწბჷჷ „ყველას ერთად ვთვალდებოდნენ“
ხ-ზ-წბჷჷ „(ჩემს) თავს მივთავლი მას“...

ბ) სახელური წარმოშობის პრეფერბები, სახელ-პრეფერბები:

- საერთო ადილ. ჳწ „კუდი“ → „უკან“.
- ადილ. ჳწ-ლ-გ-ს-ჲგლ „გავრეკე მის უკან (მის კვალზე)“.
- ჳწ-რ-გ-ჳგლ „მისგან გავიდა“, „დატოვა“.
- ყაბ. ჳწ-ს-წ-ზ-ძასი „მივუვდე მას ის“.
- ჳწ-ლ-გ-ფლას „უყურა მან მას (უკან)“
- ადილ. ჳწ, ყაბ. ჳწ „პირი“ → „პირდაპირ“.
- ადილ. ჳწ-დ-წ-ს-ლ-ჳალ „პირში ჩავუღდე“.
- ყაბ. ჳწ-დ-ზ-ძასი „პირში ჩავუღდე“.
- საერთო-ადილ. ფწ „ცხვირი“ → „წინ“.
- ადილ. ფწ-რ-გ-ჳგლ „გავიდა წინიდან“.
- ყაბ. ფწ-რ-გ-ჳასი „გავიდა წინიდან“.
- საერთო-ადილ. სჳწ „თავი“ → „ზედ“, „ზევით“.
- ადილ. სჳწ-დ-ჳგლ „ზედ გზდავიდა“, „გადაამეტა“.
- სჳწ-რ-გ-ჳგლ „ზედ გაუარა“.
- ყაბ. სჳწ-რ-გ-ს-ხ-ასი „თავიდან მოვიხადე“.
- სჳწ-დ-ზ-ასი „ზედ გადავიდა“, „გადაალაჯა“.
- საერთო-ადილ. ცწ „ხელი“ — უნებურობის კატეგორიის — ადილ. ცწ-წ-, ყაბ. ცწ-ს-წ—პრეფიქსში შემავალი:
- ადილ. ცწ-ჳწ-ჳგლ „(ხელიდან) წაუვიდა“.
- თგ-ცწ-ჳწ-კ-წ-დ-წ-შთ „დავიღუპებით“.
- ყაბ. ცწ-ს-წ-ჳასი „(ხელიდან) წაუვიდა“.
- ცწ სახელი-პრეფერბი გვხვდება აგრეთვე ფგ-პრეფერბის წინ:
- ადილ. ცწ-ფგ-თ-წ-ჳიგლ „ხელიდან დაუცვივდა“.
- ყაბ. ცწ-ფგ-ს-ხ-ასი ხელიდან გავაგდე“.
- ცწ-ფგ-ჳასი „მის ხელქვეითობიდან გამოვიდა“.

რით უნდა იყოს შეპირობებული ის ფაქტი, რომ ადილური ენებში სახელ-პრეფერბთა წ ხმოვანი არ განიცდის რედუქციას მომდევნო დერივატიული პრეფიქსის წინ. როგორც ჩანს მოტანილი მაგალითებიდან, ყველა სახელურ პრეფერბს (ლოკალურ პრეფერბს) თან მოსდევს სხვა ლოკალური პრეფერბი (დწ, ჳწ || სწ, ფგ-, რგ-, ლგ); ე. ი. თავს იყრის ორი ლოკალური პრეფერბი (ჳწ-დ-წ- || ჳწ-დ-წ-, სჳწ-დ-წ, სჳწ-რგ, ფწ-რგ, ჳწ-ლ-გ-, ცწ-ჳწ || ცწ-ს-წ...)*. ირკვევა,

* გამონაკლისს წარმოადგენს ფწ სახელი-პრეფერბი, რომელიც გვხვდება როგორც სხვა ლოკალური პრეფერბის წინ, ისე ცალკეც, მაგ., ადილ. ფწ-ს „უზის (წინ)“, „დარაჯობს“, ყაბ. ფწ-ზ-ძასი „გადავუვდე მას ის“. ფწ-ლგლასი „გამობრწყინდა“... ფწ პრეფერბის ფონეტიკურ ვარიანტად ითვლება საერთო-ადილური ფგ-პრეფერბი, რომელიც გამოხატავს ბოლოს-ადილ. ფგ-თ „ასხია (მაგ., ხეს ვაშლი)“, ყაბ. ფგ-ს-ჩასი „მოვლიჯე (ბოლოდან)“... აქაც არ ჩანს, თუ რამ გამოიწვია წ-ს გ-ში ვალსვლა—ფწ → ფგ. ამ შემთხვევაში სხვადასხვა პრეფერბებთან უნდა გვემხედოს საქმე. მათი ვითარებაა ცწ- და ცგ-პრეფერბებთანაც. აქაც ცგ-ს თვლიან ცწ-ს ფონეტიკურ ვარიანტად. მათი ფუნქციაც განსხვავებულია: ცწ-ფგ-ჳასი „მისი ხელქვეითობიდან გავიდა“ (ცწ—აქ ხელია შდრ. ადილ. ცგ-ს-ხ-გლ, ყაბ. ცგ-ს-ხ-ასი „წაიღე მისგან“...)

ზმნის ფორმაში ლოკალური პრევერბი ვერ არედუცირებს წინამავალი პრევერბის (სახელი-პრევერბის) წ ხმოვანს. აქ თითქოს ერთი მთლიანი პრევერბია წარმოდგენილი. აქ ისიც უნდა დაემატოთ, რომ სახელი-პრევერბი შეღარებით გვიანდელი ჩანს. იგი ჯერ კიდევ მეტ შემთხვევაში პირვანდელი მნიშვნელობის მატარებელია (ქჲან || ზიან—„პირი“. სიჰან—თავი...).

სახელი-პრევერბებიდან ყურადღებას იქცევს ლგ-პრევერბი, რომელიც გამოხატავს კვალს, უკან-ს: აღიღ. ლგ-კიად „მას გაჰყვა“, „მის კვალს დაედევნა“, ლგ-ჯად „დაუყვირა მას (უკან)“, ყაბ. ლგ-ს-ხ-ასი „ფეხიდან მოვიძირე“ ... ლგ—პრევერბი სახელური წარმოშობისაა, ლწ „ფეხი“. არაა ნათელი, თუ რამ გამოიწვია ლწ სახელური პრევერბის წ-ს გადასვლა გ-ში. მარედუცირებელი ელემენტი აქ არ ჩანს.

ყაბარდოულ ენაში მ. კუმახოვს ნაჩვენები აქვს ფწ-სიწ რთული პრევერბის ფგ-სიწ ვარიანტიც: ფწ-სიწ-ხ-იწნ || ფგ-სიწ-ხ-იწნ „შეხვედრა“, „მოხვედრა“, ფწ-სიწ-ტგვწნ || ფგ-სიწ-ტგვწნ „დაპირისპირება ვინმესთან“ ([2], 174).

როგორც ჩანს, ყაბარდოულში ადგილი აქვს სახელი-პრევერბის წ ხმოვნის გ-ში გადასვლის ტენდენციას.

ადილურ ენებში წინამავალი დერივაციული პრეფიქსის წ ხმოვნის მარედუცირებელი ძალა არა აქვს ისეთ დერივაციულ პრეფიქსებს, როგორიცაა:

- ა. კაუზატივის ლწ-პრეფიქსი:
აღიღ. ჯწ-ზ-ღწ-კიად, ყაბ. ყწ-ზ-ღწ-კიასი „მე ის გავაგზავნე“.
- ბ. ფაქტიტივის ჟგ-პრეფიქსი:
აღიღ. ჳწ-ს-ჟგ-ჯაბზღღ, ყაბ. ხიწ-ზ-ჟგ-ყაბზასი „გაუფშინდღე მას ის“.
- გ. უარყოფითობის მგ-პრეფიქსი:
აღიღ. ჯწ-მგ-კიანჟ, ყაბ. ყწ-მგ-კიანრწ „არ მოდის რა“ ...

ეს კანონზომიერება საერთო აქვთ ადილურსა და ყაბარდოულს, მაგრამ ყაბარდოულში, განსხვავებით ადილურისაგან, წინამავალი დერივაციული პრეფიქსის წ ხმოვნის მარედუცირებლად გამოდის გარდამავალი ზმნის I და II პირებში დინამიკურობის ჟწ პრეფიქსი:

ორპირიანი ზმნები:

- ყგ-ზ-ჟწ-შწ ← *ყწ-ზ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ჯწ-ს-წ-შწ „მომყავს ის“.
- ყგ-ბ-ჟწ-შწ ← *ყწ-ბ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ჯწ-ტწ-წ-შწ „მოგყავს ის“.
- ხგ-ზ-ჟწ-შწ ← *ხწ-ზ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ხწ-ს-წ-შწ „მიმყავს (ხალხში, ტყეში...)“.
- ღგ-ზ-ჟწ-შწ ← *ღწ-ზ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ღწ-ს-წ-შწ „შემყავს (ეზოში, სოფელში...)“.
- სიგ-ზ-ჟწ-შწ ← *სიწ-ზ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ჰიწ-ს-წ-შწ „ჩამყავს ქვეშ...“

სამპირიანი ზმნები:

- ღგ-ზ-ჟწ-შწ ← *ღწ-ზ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ღწ-ს-წ-შწ „მიმყავს ის მასთან ერთად“
(ღწ თანაობის პრეფიქსია),
- *ხიგ-ზ-ჟწ-შწ ← *ხიწ-ზ-ჟწ-შწ, შღრ. აღიღ. ჳწ-ს-წ-შწ „მიმყავს ის მისთვის“
(*ხიწ || ჳწ ობიექტური ქცევის პრეფიქსია).

გ-ზ-ტ-თ ← *გ-ზ-ტ-თ, შდრ. აღილ. გ-ს-ვ-თე „ვადლეე მას მას“
 გ-ბ-ტ-თ ← *გ-ბ-ტ-თ, შდრ. აღილ. გ-ტ-ვ-თე „ადლეე შენ მას მას“ ...

(გვ „ირიბი მიმართების პრეფიქსია).

ნამყო-მყოფადის წარმოებებში, რამდენადაც დინამიკურობის ტუ პრეფიქსი არ შედის, დერივატიული პრეფიქსის ვ ხმოვანი უცვლელი რჩება ყაბარდოულში:

ორპირიანი ზმნები:

- ყ-ს-შას1 „მოვიყვანე ის“, ყ-ფ-შას1 „მოვიყვანე ის“.
- ხ-ს-შას1 „წავიყვანე ის (ტყეში, ხალხში ...)“.
- დ-ს-შას1 „შევიყვანე ის (ეზოში, სოფელში ...)“.
- ს1-ს-შას1 „ჩავიყვანე მე ის (ქვეშ)“.

სამპირიანი ზმნები:

- დ-ს-შას1 „წავიყვანე მე ის მასთან ერთად“.
- ხ-რ-ს-შას1 „წავიყვანე მე ის მისთვის“.
- გ-ს-შას1 „მივეცი მე მას ის“.

ადილეთური ენისათვის ეს პროცესი უცხოა, ე. ი. ადილეთურში დინამიკურობის აფიქსი არ არედუტირებს წინამავალი დერივატიული პრეფიქსის ვ ხმოვანს. იქნებ ეს აიხსნებოდეს იმით, რომ ადილეთურში, როგორც წესი, გაუჩინარებულია დინამიკურობის ტუ პრეფიქსის ტ სონანტი (აღილ. გ-ს-ვ-შ ← *გ-ს-ტ-შ). მაგრამ შეიძლება ითქვას, რომ ადილეთურში ტუ პრეფიქსს არ უნდა ჰქონოდა მარედუტირებელი ძალა მაშინაც, როცა ვერ კიდევ ეს პრეფიქსი უცვლელად იყო წარმოდგენილი, თორემ ადილეთურში ამ ტუ პრეფიქსის ტ სონანტის გაუჩინარების შემდეგაც ექნებოდა ადგილი წინამავალი დერივატიული პრეფიქსის ვ ხმოვნის რედუქციას, შდრ. აღილ. გ-ს-ვ-ფ-თელ → *გ-ს-გ-ფ-თელ, „შენ მე ის მომეცი“ (აქ მარედუტირებელია გ → ვ); გ-ს-გ-თელ ← *გ-ს-გ-გ-თელ „მან მე ის მომეცა“ (აქ კი მარედუტირებელია გ მთლიანად გაუჩინარდა).

ამგვარად, ყაბარდოულში, განსხვავებით ადილეთურისაგან, დერივატიული პრეფიქსის ვ ხმოვნის მარედუტირებლად გამოდის დინამიკურობის პრეფიქსიც.

ამ ფონეტიკური პროცესით არის ყაბარდოულში შეპირობებული ის უცნაური მოვლენა, რომელსაც ადგილი აქვს თქმის აღმნიშვნელ ზნაში. ყაბარდოულში თქმის აღმნიშვნელ ზმნაში აწმყოს წარმოებაში I და II პირებში ორპირიანის ფორმისაგან არაა განსხვავებული სამპირიანის ფორმა:

ყაბ.	ორპირიანი	ადილ.
	მხ. რ.	

1. ს არ გ-ზ-ტ-ტ-ყ	ს არ ს-ვ-ფივ „მე მას ვამბობ“.
2. ტ არ გ-ბ-ტ-ტ-ყ	ტ არ ტ-ვ-ფივ „შენ მას ამბობ“.
	მრ. რ.
1. დ არ გ-დ-ტ-ტ-ყ	თ არ თ-ვ-ფივ „ჩვენ მას ვამბობთ“.
2. ზ არ გ-ვ-ტ-ტ-ყ	ს10 არ ს10-ვ-ფივ „თქვენ მას ამბობთ“.

- II ტ^ნ არ ჟგ-პ-ყას¹ „შენ ის თქვი“ ტ^ნ აბგ არ ჟ-მ^ნ-პ-ყას¹ „შენ მას თქვი“
უთხარო.“
- III აბგ არ ჟ-გგ-ყას¹ „მან ის თქვა“ აბგ აბგ არ ჟგ-რ-გგ-ყას¹ „მან მას ის
უთხრა“ ...*.

ამავე ფონეტიკური კანონზომიერებით აიხსნება ყაბარდოულში მეორე უცნაუ-
 რი ფაქტი, როცა გარდამავალ ზმნებში აწმყოს წარმოების I და II პირებში არაა
 განსხვავებული ოთხპირიანი ზმნის ფორმა სამპირიანის ფორმისაგან:

ყაბ.

სამპირიანი

ადილ.

მხ. რ.

- I ს^ნ აბგ არ ღგ-ზ-ტ^ნ-ს¹ ს^ნ აშ არ ღ^ნ-ს-ზ-შ^ნ „მე მასთან ერთად
მას ვყიდი“.
 - II ტ^ნ აბგ არ ღგ-ბ-ტ^ნ-ს¹ ტ^ნ აშ არ ღ^ნ-ტ-ზ-შ^ნ „შენ მასთან ერ-
თად მას ყიდი“.
- მრ. რ.
- I ღ^ნ აბგ არ ღგ-ღ-ტ^ნ-ს¹ თ^ნ აშ არ ღ^ნ-თ-ზ-შ^ნ „ჩვენ მასთან ერ-
თად მას ვყიდით“.
 - II ზ^ნ აბგ არ ღგ-ვ-ტ^ნ-ს¹ ს¹0^ნ აშ არ ღ^ნ-ს¹0-ზ-შ^ნ „თქვენ მასთან
ერთად მას ყიდით“.

ოთხპირიანი

მხ. რ.

- ს^ნ აბგ აბგ არ ღგ-ზ-ტ^ნ-ს¹ ს^ნ აშ აშ არ ღ-მ^ნ-ს-ზ-შ^ნ „მე მასთან
ერთად მას მას მივეყიდი“.
 - II ტ^ნ აბგ აბგ არ ღგ-ბ-ტ^ნ-ს¹ ტ^ნ აშ აშ არ ღ-მ^ნ-ტ-ზ-შ^ნ „შენ მასთან
ერთად მას მას მიჰყიდი“.
- მრ. რ.
- I ღ^ნ აბგ აბგ არ ღგ-ღ-ტ^ნ-ს¹ თ^ნ აშ აშ არ ღ-მ^ნ-თ-ზ-შ^ნ „ჩვენ მას-
თან ერთად მას მას მივეყიდით“.
 - II ზ^ნ აბგ არ ღგ-ვ-ტ^ნ-ს¹ ს¹0^ნ აშ აშ არ ღ-მ^ნ-თ-ზ-შ^ნ „თქვენ
მასთან ერთად მას მას მიჰყიდით“.

ყაბარდოულში აქ ოთხპირიანი ზმნის ფორმაში ადილურის მსგავსად ივა-
 რაუღება ირიბი მიმართების **მ^ნ** პრეფიქსი, რომელიც გაუჩინარებულა მომდევნო
 ლინამიკურობის **ტ^ნ** პრეფიქსის გავლენით: ყაბ. ს^ნ აბგ აბგ არ ღგ-ზ-ტ^ნ-ს¹ ←
 ← *ღგ-გგ-ზ-ტ^ნ-ს¹ ← *ღგ-მ^ნ-ზ-ტ^ნ-ს¹ ← *ღ^ნ-მ^ნ-ზ-ტ^ნ-ს¹, შღრ. ადილ. ს^ნ აშ აშ
 ღ-მ^ნ-ს-ზ-შ^ნ ← *ღ^ნ-მ^ნ-ს-ზ-შ^ნ „მე მასთან ერთად მას მას მივეყიდი“. მესამე სუბიექ-
 ტური პირის ფორმაში წარმოდგენილია ირიბი მიმართების **მ^ნ** პრეფიქსის ფონე-
 ტიკური ვარიანტი **რ:** ყაბ. აბგ აბგ აბგ არ ღგ-რ-გ-ზ-ს¹, შღრ. ადილ. აშ აშ აშ
 არ ღგ-რ-გ-ზ-ს¹ „ის მასთან ერთად მას მას მიჰყიდის“. ამავე დროს ნამყო-მყო-
 ფადის წარმოებებში ყველა პირის ფორმებში ოთხპირიან გარდამავალ ზმნებში

* ყაბარდოულში თქმის აღმნიშვნელ ზმნას სხვა თავისებურებაც ახასიათებს: მას წინ ღა-
 ერთვის ჟგ- ელემენტი, მიღებული ირიბი მიმართების მ^ნ პრეფიქსის დასაგან: ყაბ. ს^ნ აბგ არ ჟგ-
 ზ-ტ^ნ-ყ^ნ ← *მ^ნ-ზ-ტ^ნ-ყ^ნ, შღრ. ადილ. მ^ნ-ს-ზ-ყ^ნ. ჟ ← ა აქ თავის ფუნქციის მოკლებულია და ამ-
 დენადვე თან ახლავს ორპირიან ზმნასაც (იხ. [3]).

შემონახულია ირიბი მიმართების **აწ- || რ-**პრეფიქსი და ამით ოთხპირიან რეგულაცია

გებულა სამპირიანისაგან:

სამპირიანი

ოთხპირიანი

I სწ აბგ არ **ღწ-ს-ს**ას₁ „მე მასთან ერთად ის გაყვიღე“,

სწ აბგ აბგ არ **ღ-აწ-ს-ს**ას₁ „მე მასთან ერთად მას ის მიყვიღე“.

II ტწ აბგ არ **ღწ-ფ-ს**ას₁ „შენ მასთან ერთად ის გაყვიღე“,

ტწ აბგ აბგ არ **ღ-აწ-ფ-ს**ას₁ „შენ მასთან ერთად მას ის მიჰყვიღე“.

III აბგ აბგ არ **ღ-გ-ს**ას₁ „მან მასთან ერთად ის გაყიდა“ ...

აბგ აბგ აბგ არ **ღ-გ-რ-გ-ს**ას₁ „მან მასთან ერთად მას ის მიჰყიდა“ და სხვ.

ამგვარად, ადილურ ენებში ადგილი აქვს აფიქსისეული წ ხმოვნის პოზიციურ ცვლილებას, **ღ-**ში გადასვლას, ე. ი. რედუქციას. ზმნის დერივაციული აფიქსების წ ხმოვნის მარედუქტირებელია მომდევნო დერივაციული პრეფიქსები, როგორცაა ლოკალური პრეფერბები (ღწ, აგ || რგ, ჰწ || სწ, ჰაწ || სწ, ხწ, ლ'გ...), ობიექტური ქცევის აფიქსები (წწ || ხწ, სწ || წწ), პოტენციალისის (წწ || ხწ), თანაობის (ღწ...), ირიბი მიმართების აწ. ყველა ასეთ პრეფიქსს გარდამავალ ზმნებში უკავია სუბიექტური პირის პრეფიქსის წინა პოზიცია.

მარედუქტირებელი ძალა არა აქვთ გარდამავალ ზმნებში სუბიექტური პირის პრეფიქსის მომდევნო დერივაციულ პრეფიქსებს, როგორცაა კაუზატივის ღწ პრეფიქსი (ადილ. ეგ-ხწ-ზ-ღწ-ჰგღ, ყაბ. ყგ-ხწ-ზ-ღწ-ჰას₁ „გამოყვავი მე ის“), ფაქტიტივის ზგ პრეფიქსი (ადილ. გწ-ს-ჰგ-ზწღღ „დავტენე მე ის“, ყაბ. ღწ-ზ-ჰგ-პწწ-ნას₁ „მასთან ერთად გავხადე მე ის“), უარყოფითობის მგ პრეფიქსი (ადილ. ზგ-გწ-მწ-კი, ყაბ. ზგ-ყწ-მგ-კიწ „არ მოხვიდე!“).

ეს არის საერთო პროცესი ადილურსა და ყაბარდოულ ენებში. განსხვავებით ადილურისაგან, ყაბარდოულში დერივაციული პრეფიქსის მარედუქტირებლად გამოდის დინამიკურობის ტწ პრეფიქსი, მიუხედავად იმისა, რომ ამ პრეფიქსს საერთოდ ადილურ ენებში პირის პრეფიქსთა მომდევნო პოზიცია უჭირავს (ყაბ. ყგ-ზ-ტწ-მწ „მომყავს ის მე“), ისე როგორც კაუზატივის, ფაქტიტივისა და უარყოფითობის პრეფიქსებს.

აქვე უნდა დავსძინოთ ყაბარდოულის ერთი თავისებურებაც: გარკვეულ პოზიციაში დერივაციული პრეფიქსის წ ხმოვანს არედუქტირებს მეორე სუბიექტური პირის ნიშანი ზ. ამას ადგილი აქვს გარდამავალი ზმნის უკუქცევითი ბრძანებითის ფორმაში: ყაბ. ყწ-ღწ! (ადილ. გწ-ღწ!) „იპოვე!“ უკუქცევითი ფორმაში ყგ-ზ-მგ-ღწ! ← ყწ-ზ-მგ-ღწ! „არ იპოვო!“, შღრ. ადილ. გწ-(ზ)-მგ-ღწ! „არ იპოვო!“, ასევე, ყაბ. ყგ-ღგ-ზ-მგ-ღწ! (← ყგ-ღწ-ზ-მგ-ღწ!) „არ იპოვო მასთან ერთად!“.

მრავლობითი რიცხვის ვ (← ზ) პრეფიქსს ყაბარდოულში არა აქვს მარედუქტირებელი ძალა: ყაბ. ყწ-ვ-მგ-ღწ! „არ იპოვო!“

ასეთია საერთოდ ადილურ ენებში აფიქსისეული წ ხმოვნის ზ ხმოვანში პოზიციური გადასვლის შემთხვევები. სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია ადილურ ენათა ზმნურ ფუძეებში წ და ზ ხმოვანთა მორფოლოგიზებული მონაცვლეობა ([2], 158); [4]; [5]; ეს პროცესი სულ სხვა რიგისაა და ჩვენ მათ აქ არ შევხებივართ.

ბოლოს, ჩვენს ყურადღებას იქცევს ადიღურ ენათათვის დამახასიათებელი დერივაციული პრეფიქსის **ჰ** ხმოვნის **ჯ** ხმოვანში პოზიციური გადასვლის ერთგვარი ანალოგონი ქართველურ ენებში, სახელდობრ ზანური ენის ზუგდიდურ-სამურზაყანულ კილოკავში დერივაციული პრეფიქსის (პრევერბის, დადასტურებული ნაწილაკის) **ო** ხმოვნის გადასვლა იმავე ირაციონალურ **ჯ** ხმოვანში, როცა მას მოსდევს სხვა დერივაციული პრეფიქსი, **ო** ან **ა** ხმოვნის შემცველი: ზუგდიდურ-სამ. **ქე-მო-როთ** ← **ქო-მო-როთ** „(ქე) მოვიდა“, **ქე-დო-ხოღ** ← **ქო-დო-ხოღ** „(ქე) დაჯდა“, **გე-გ-ა-ჰყორე** ← **გო-გ-ა-ჰყორე** „გაგიწყრა“ და სხვ... [6].

კავკასიურ ენათა კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა 1970 წ. 20 მაისს)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА—REFERENCES

1. გ. როგავა, პირის აფიქსთა ისტორიის ზოგი საკითხისათვის ადიღურ ენებში, საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, ტ. XXIII, № 4, 1959.
2. М. А. Кумахов, Морфология адыгских языков, 1964.
3. Г. В. Рогова, К составу кабардинского глагола жы/э-н „говорить“. Ученые записки Кабардино-Балкарского научно-исследовательского института, т. XVII, 1959.
4. Н. Яковлев, Д. Ашхамов, Грамматика адыгейского литературного языка, 1941.
5. Н. Ф. Яковлев, Грамматика литературного кабардино-черкесского языка, 1948.
6. გ. როგავა, ქართველურ ენათა ისტორიული ფონეტიკის საკითხები, 1962.

Г. В. РОГАВА

К ВОПРОСУ О ПОЗИЦИОННОМ ПЕРЕХОДЕ ГЛАСНОГО **ǎ** В ИРРАЦИОНАЛЬНЫЙ ГЛАСНЫЙ **ə** В АДЫГСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

В адыгских языках гласный **ǎ** ряда деривационных префиксов подвергается редукции (переходит в **ə**) перед другими деривационными префиксами:

адыг. **qə-d-jə-čəy** ← ***qǎ-d-jə-čəy**, каб. **qə-d-jə-čas**, ← ***qǎ-d-jə-čas**, „тот вышел сюда вместе с ним“.

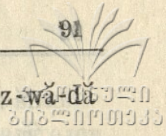
(**qǎ** || **qǎ** — преверб, **d(ǎ)** — префикс союзности).

адыг. **də-čǎǎ-čəy** ← ***dǎ-čǎǎ-čəy**, каб. **də-sǎǎ-čas**, ← ***dǎ-sǎǎ-čas**, „тот вышел (из под) вместе с ним“.

(**dǎ** — префикс союзности, **čǎǎ** || **šǎǎ** — преверб) и т. д.

Редукция гласного **ǎ** имеет место и в том случае, когда редуцирующий деривационный префикс может исчезнуть фонетически: адыг. **qə-s-jə-təy** ← ***qǎ-s-jǎ-jə-təy**, каб. **qə-z-jə-tas**, ← ***qǎ-z-jǎ-jə-tas**, „тот дал мне то“ (в данном случае между префиксами косвенного объекта I л. **s** и субъекта III л. **jə** выпал префикс косвенного отношения **jǎ**).

Редукции не подвержен гласный **ǎ**:

а) префикса взаимности *zä*: адыг. *za-čä-s-ä-dä*, каб. *zä-š-ə-z-wä-dä* „я пришиваю то к чему-то“;

б) имен-превербов: адыг. *čä-l'ə-s-fəu* „я погнал вслед за ним“; каб. *čä-š-ä-z-šas*, „я подбросил то“ (*čä* „хвост“ → „сзади“ ...); адыг. *žəä-dä-s-l'haγ* „положил в рот“, каб. *zä-dä-z-šas*, „положил в рот“ (*žəä* || || *z,ä* „рот“ → „прямо“), адыг. *'ä-rə-taQəu* „выпал из рук“, каб. *'ä-rə-s-x'oas*, „я выбросил из рук“ (*'ä* „рука“) и т. д.

Такие имена-превербы входят в состав сложных превербов: *čä-l'ə-*, *čä-š-ä-*, *žəä-dä* || *z,ä-dä* и т. д.

Ряд деривационных префиксов в адыгских языках не может вызвать редукцию гласного *ä* предшествующих деривационных префиксов, таковы:

а) префиксе каузатива *γä*: адыг. *qa-z-γä-koau*, каб. *qä-z-γä-koas*, „я его послал“;

б) префиксе фактитива *wə*: адыг. *fä-s-wə-qäbzəu*, каб. *хо'ä-z-wə-qäb-zas*, „я очистил ему то“;

в) префиксе отрицания *mə*: адыг. *wə-qä-mə-ko!*, каб. *wə-qä-mə--koä!* „не приходи сюда“.

Указанный выше фонетический закон одинаково действует в обоих адыгских языках. Но в кабардинском языке, в отличие от адыгейского, редукцию гласного *ä* деривационного префикса может вызвать в формах I и II субъектных лиц переходных глаголов префикс динамичности *wä* (в образовании настоящего времени).

Двухличный глагол:

каб. *qə-z-wä-šä* ← **qä-z-wä-šä*, ср. адыг. *qä-s-ä-šä* „я веду его сюда“

каб. *qə-b-wä-šä* ← **qä-b-wä-šä*, ср. адыг. *qä-w-ä-šä* „ты ведешь его сюда“.

(*qä* || *qä* преверб направления)

каб. *də-z-wä-šä* ← **dä-z-wä-šä*, ср. адыг. *dä-s-ä-šä* „я его веду (во двор, в аул...)“

(*dä* — локальный преверб)

каб. *x'ə-z-wä-šä* ← **x'ä-z-wä-šä*, ср. адыг. *x'ä-s-ä-šä* „я его веду (в лес...)“

(*x'ä* — локальный преверб).

Трехличный глагол

каб. *də-z-wä-šä* ← **dä-z-wä-šä*, ср. адыг. *dä-s-ä-šä* „я его веду вместе с ними“

(*dä* — префикс союзности)

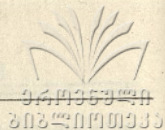
каб. *jə-z-wä-t* ← **jä-z-wä-t*, ср. адыг. *jä-s-ä-tə* „я ему даю то“

(*jä* — префикс косвенного отношения)

В образованиях прошедших и будущих времен, поскольку отсутствует префикс динамичности *wä*, гласный *ä* деривационных префиксов остается неизменным:

каб. *qä-s-šas*, „я его привел сюда“

qä-p-šas, „ты его привел сюда“

dǎ-s-šas, „я его вместе с ним повел“
jǎ-s-tas, „я ему дал то“...

На основе этого фонетического закона объясняются некоторые особенности переходных глаголов в формах настоящего времени в кабардинском языке.

1. В кабардинском языке в образовании настоящего времени в первом и во втором лицах форма трехличного глагола, выражающего говорить, не различается от формы двухличного.

Двухличный

Ед. ч.

I каб. sǎ ar žə-z-wǎ-'ǎ, ср. адыг. sǎ ar s-ǎ-'oǎ „я говорю то“

II каб. wǎ ar žə-b-wǎ-'ǎ, ср. адыг. wa ar w-ǎ-'oǎ „ты говоришь то“.

Мн. ч.

I каб. dǎ ar žə-d-wǎ-'ǎ, ср. адыг. tǎ ar t-ǎ-'oǎ „мы говорим то“

II каб. fǎ ar žə-v-wǎ-'ǎ, ср. адыг. soǎ ar s,o-ǎ-'oǎ „вы говорите то“.

Трехличный

Ед. ч.

I каб. sǎ abə ar žə-z-wǎ-'ǎ, ср. адыг. sǎ aš ar jǎ-s-ǎ-'oǎ „я ему говорю то“

II каб. wǎ abə ar žə-b-wǎ-'ǎ, ср. адыг. wǎ aš ar jǎ-w-ǎ-'oǎ „ты ему говоришь то“.

Мн. ч.

I каб. dǎ abə ar žə-d-wǎ-'ǎ, ср. адыг. tǎ aš ar jǎ-t-ǎ-'oǎ „мы ему говорим то“

II каб. fǎ abə ar žə-v-wǎ-'ǎ, ср. адыг. soǎ as ar jǎ-s,o-ǎ-'oǎ „вы ему говорите то“.

В данном случае в кабардинском языке в формах трехличного глагола — sǎ abə ar žə-z-wǎ-'ǎ („я говорю ему то“) утрачен префикс косвенного отношения при наличии префикса динамичности wǎ: Исходная форма *žə-jǎ-z-wǎ-'ǎ → ž-jə-z-wǎ-'ǎ → ž-ə-z-wǎ-'ǎ. Последняя форма фонетически совпала с формой двухличного — sǎ ar žə-z-wǎ-'ǎ „я говорю то“.

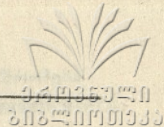
В форме третьего лица того же настоящего времени в указанном трехличном глаголе наличен префикс r, фонетический вариант префикса косвенного отношения jǎ, в результате чего формы трехличного и двухличного глаголов расходятся:

abə ar ž-jǎ-'ǎ „тот говорит то“ (двухлич.), abə abə ar žə-r-jǎ-'ǎ „тот говорит ему то“ (трехлич.).

С другой стороны, в образованиях прошедших и будущих времен, где отсутствует префикс динамичности wǎ, во всех лицах тех же трехличных глаголов наличен префикс косвенного отношения jǎ || r, чем и формы трехличного и двухличного глаголов различаются:

sǎ ar žə-s-'as, „я говорил то“ (двухлич.)

sǎ abə ar ž-jǎ-s-'as, „я говорил (сказал) ему то“ (трехлич.) и т. д.

2. В кабардинском языке в образовании настоящего времени в первом и во втором лицах формы ряда четырехличных переходных глаголов не отличаются от форм трехличных:

Трехличный

- I. каб. *sä abə ar də-z-wä-s,ä*, ср. адыг. *sä aš ar dā-s-ä-šä* „я вместе с ним то продаю“
- II. каб. *wä abə ar də-b-wä-s,ä*, ср. адыг. *sä aš ar dā-wä-šä* „ты вместе с ним то продаешь“ и т. д.

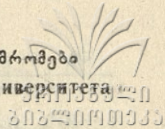
Четырехличный

- I. каб. *sä abə abə ar də-z-wä-s,ä*, ср. адыг. *sä aš aš ar d-jä-s-ä-šä* „я вместе с ним то ему продаю“
- II. каб. *wä abə abə ar də-b-wä-s,ä*, ср. адыг. *wä aš aš ar d-jä-w-ä-šä* „ты вместе с ним то ему продаешь“ и т. д.

В кабардинском языке и в данном случае в результате наличия префикса динамичности *wä* в четырехличном глаголе утрачивается префикс косвенного отношения *jä*. Исходная форма **dä-jä-s-wä-s,ä* → **də-jə-z-wä-s,ä* → *d-je-z-wä-s,ä* → *d-ə-z-wä-s,ä* „я вместе с ним ему то продаю“, ср. с формой трехличного глагола *sä abə ar də-z-wä-s,ä* „я вместе с ним то продаю...“

И в образованиях прошедших и будущих времен в четырехличных глаголах наличен префикс косвенного отношения *jä* - || r-: *sä abə abə ar d-jä-s-s,as*, „я ему вместе с ним продал то“, ср. трехличный — *sä abə ar dā-s-s,as*, „я вместе с ним продал то“ и т. д.

И, наконец, в кабардинском языке в отличие от адыгейского редуцию гласного *ä* деривационного префикса может вызвать в переходных глаголах в образовании отрицательно-повелительного наклонения показатель первого лица ед. числа *w*: каб. *qə-w-mə-γoät!* (← **qä-w-mə-γoät!*) „не находи то!“, ср. *qä-v-mə-γoät!* „не находите то!“

О ЗНАЧЕНИИ СЛОВСОЧЕТАНИЙ С РОДИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ И ИХ ЭКВИВАЛЕНТАХ В ГРУЗИНСКОМ

И. И. ЦЕРЦВАДЗЕ

Тонко развитая система значений и оттенков, свойственная русским словам и выражениям, не всегда улавливается переводчиком или же опускается им, и в результате теряется представление о словарном богатстве русского языка. Грузинский язык имеет языковые средства, позволяющие выразить любые сложные и тончайшие понятия. Несмотря на то, что русский и грузинский языки по своей структуре относятся к различным типологическим группам, между ними можно отметить сходные грамматические явления или же установить различия. „Выделение словосочетаний в составе предложений, тщательная характеристика их форм и значения в зависимости от семантики предложений в целом... даёт богатейший материал для сопоставления синтаксической структуры русского языка с синтаксической структурой других языков“ [1].

Настоящее исследование является частью работы, которая ставит себе целью, с одной стороны, указать на те практические пути, точнее, на те грамматические средства, с помощью которых можно передать на грузинский язык многочисленные значения, выражаемые родительным падежом существительного, вернее словосочетаниями; конструкциями с родительным падежом в русском языке; с другой стороны, помочь преподавателю русского языка в грузинской аудитории в его работе над усвоением значений русских падежей.

Данная работа охватывает значения родительного падежа беспредложного. (О значениях некоторых русских предлогов и их эквивалентах в грузинском языке см. нашу статью в трудах ТГУ, т. 98, 1964).

Падежи — это форма словоизменения, выражающая отношения существительного к другим словам в речи. Различаются две основные группы падежей: падежи приименные и падежи приглагольные. Родительный падеж может быть в русском языке как приименным, так и приглагольным. В связи с тем, что в родительном падеже некоторые существительные мужского рода имеют два окончания — а (—я), —у (—ю), например: производство сахара — кило сахару, запах чая — стакан чаю, некоторые ученые выделяют особый падеж для формы с окончанием — у

(—ю), например: А. М. Пешковский называет его количественным, В. А. Богородицкий — исходным, а В. В. Виноградов — количественно-отделительным.

Падежи устанавливают связь существительного с другими словами предложения и, в результате, выражают разнообразные отношения, а именно: пространственные, временные, притяжательные, причинные, целевые и др. Кроме этих основных значений, каждый падеж имеет ещё ряд добавочных значений, ввиду того что значение падежей очень часто зависит от смыслового содержания как существительного, так и управляющего им слова. Например, слово сестры в родительном падеже в конструкции платок сестры — обозначает принадлежность, а в конструкции отправление сестры — указывает на действующее лицо. Эти лексические различия родительного падежа объясняются содержанием слов платок и отправление. Следует заметить, что значения падежей не равноценны: от основных значений отличаются второстепенные, непродуктивные, иногда переходящие даже в фразеологические обороты (ср. мало перца и задать перцу).

• I. КОНСТРУКЦИИ С РОДИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ

Конструкции с родительным падежом могут выражать разные отношения в зависимости от того, какое имя существительное, глагол или прилагательное выступает в роли главного (управляющего) слова.

1. Родительный падеж при существительных

Из разновидностей значения родительного падежа при существительных следует отметить:

а) родительный принадлежности, обозначающий лицо или предмет, которому что-либо принадлежит, напр.: книга брата, гудок паровоза, изба садовника;

б) родительный субъекта, обозначающий субъект разнообразных действий и состояний, т. е. лицо или предмет как производитель действия, напр.: распоряжение начальника, приезд матери, выступление делегата;

в) родительный объекта, обозначающий объект действия, т. е. предмет, на который переходит действие существительного, напр.: обмен денег, вызов врача, чтение романа;

г) родительный целого, обозначающий целое в отношении к составным частям, напр.: дверь комнаты, вершина горы, стрелка часов;

д) родительный разделительный, называющий вещество или материал, мера которого определяется управляющим именем существительным, напр.: бутылка молока, тонна угля, стакан чаю, машина песку;

е) родительный совокупности обозначает предметы, составляющие какое-либо множество, напр.: стадо овец, гора камней, колонна автомашин;

ж) родительный отношения, обозначающий отношение предмета, названного управляющим именем, к коллективу, учреждению, руководителю или к какому-либо лицу, напр.: член правительства, ректор университета, доцент кафедры, рабочий типографии, солистка балета, секретарь управляющего, сестра врача;

з) родительный определительный, т. е. обозначающий качество предмета, напр.: шкаф красного дерева, девушка редкой красоты, „Герой нашего времени“ (родительный качества обыкновенно употребляется с прилагательными); возраст, время, напр.: мужчина лет сорока, девочка пяти лет, женщина средних лет, время занятий, годы войны;

и) родительный носителя признака, обозначающий лицо или предмет, о признаке которого идет речь, напр.: доброта матери, запах сена, героизм воина, окраска стен;

к) родительный содержания, обозначающий предмет, уточняющий какое-либо понятие, напр.: правила игры, нормы поведения, цель занятия, задача исследования, „... блестела трава в брильянтах дождя...“ (Гор.).

2. Родительный падеж при глаголах

Из разновидностей значения родительного падежа, зависящего от глагола, можно отметить:

а) родительный частичный, употребляющийся при переходных глаголах, обозначающих действие, которое переходит не на весь предмет, а на его часть, напр.: съесть хлеба (ср. съесть весь хлеб), выпить воды (ср. выпить всю воду), купить сахару;

б) родительный отрицания, употребляющийся при переходных глаголах с отрицанием, напр.: не ждал поезда, не читал письма, не заметил ошибки, не послал извещения: „Челкаш..., не отпуская его руки, продолжал разговаривать...“ (Гор.).

Грамматическая омонимия, оморфемность, характеризующая, как известно, падежные формы имен существительных в русском языке, затрудняет здесь определение формы падежа, так, в последнем примере родительный падеж единственного числа слова „рука“ совпадает с формой винительного падежа множественного числа, и в подобных случаях, т. е. при переходных глаголах с отрицанием, падеж существительного может быть установлен лишь из следующего контекста:

„Сторож начал сердиться и, оглядываясь по сторонам, пытался вырвать свою руку из крепкой руки Челкаша. Челкаш спокойно поглядывал на него из-под своих густых бровей и, не отпуская его руки, продолжал разговаривать...“ (Гор.);

საქართველოს
აкадеმიის

в) родительный удаления, обозначающий предмет, от которого удаляются, отделяются, лишаются, опасаются, напр.: чуждаться людей, избегать трудностей, лишиться награды, стесняться друзей, пугаться темноты;

г) родительный косвенного объекта, точнее стремления, обозначающий предмет, подвергшийся воздействию со стороны субъекта; предмет желания, достижения, требования; употребляется с глаголами слушаться, спрашиваться, добиваться, искать, коснуться и т. п., напр.: искать приключений, спрашиваться мамы, достичь берега, коснуться слуха, достигать цели, „... Просите свидания со мной“ (Л. Т.);

д) родительный даты, времени, обозначающий месяц, число, когда происходит действие, напр.: XXII съезд КПСС начался 17 октября 1961 года.

3. Родительный падеж при прилагательных

Родительный падеж при прилагательных (родительный приаждективный) встречается реже, по мнению А. А. Шахматова, „падежи приаждективные возникли, как кажется, под влиянием применных и приглагольных падежей“ [2]. Родительный падеж при прилагательных может иметь следующие падежные значения:

а) родительный содержания, напр.: жизнь полна огня, товарищ полон энергии;

б) родительный сравнения (при сравнительной степени), напр.: дурак опаснее врага, ярче солнца, красивее цветов.

II. КОНСТРУКЦИИ С РОДИТЕЛЬНЫМ ПАДЕЖОМ В РУССКОМ ЯЗЫКЕ В СОПОСТАВЛЕНИИ С ГРУЗИНСКИМ

Установив основные значения в русском языке родительного падежа зависящего как от существительного, так и от глагола и прилагательного, можно перейти к сопоставлению их с грузинскими формами, отражающими многочисленные лексические значения родительного.

I. Родительный падеж при существительных и его эквиваленты в грузинском

Почти все значения родительного падежа при существительных в русском языке передаются на грузинский язык также формой родительного падежа существительных (исключением является родительный разделительный), причем в противоположность постпозитивному употреблению родительного в русском языке в грузинском эквивалентный родительный обычно выступает препозитивно. Сопоставим выражающие различные отношения дифференцированные выше сочетания родительного присубстантивного с их грузинскими переводами:

ა) Родительный принадлежности, напр.:

Книга брата.
Гудок паровоза.
Мне, человеку в костюме босяка, с ляжкой грузчика на спине и перепачканному в угольной пыли, трудно было вызвать его, франта, на разговор (Гор.).

ძმის წიგნი.
ორთქლმავლის საყვირი.
მე ნახშირის მტვერში ვიყავი ამოგანგლული, ტანთ მაწანწალის ტანისამოსი მეცვა, ზურგზე მტვირთავის ღვედი მქონდა მოგდებული და, რასაკვირველია, მეგონა, რომ ეს ფრანტი საუბარში არ გამოძყებოდა¹.

ბ) Родительный субъекта, напр.:

Выступление делегата.
Распоряжение начальника.
Ещё слышалось где-то топанье, что-то похожее на ропот отдаленного моря... (Гог.).
Теперь голоса людей и плеск моря стали слышней (Гор.).
...но его (леса) шум был заглушен топотом бегущих людей (Гор.).

დელეგატის გამოსვლა.
უფროსის განკარგულება.
საღღაც კიდევ ისმოდა ბაკუნი, შორეული ზღვის დრტვინვის მსგავსი რაღაც.
ახლა ადამიანთა ხმა და ზღვის შხაპუნი უფრო გასაგონი გახდა.
მაგრამ ეს ხმაური მალე სირბილით მიმავალი ხალხის ფეხის ხმამ დაფარა.

в) Родительный объекта, напр.:

Обмен денег.
Чтение романа.
Однажды вечером, кончив дневной сбор винограда, партия молдаван, с которой я работал, ушла на берег моря... (Гор.).
...там ожидают тебя покупщицы твоей кобылы и пшеницы! (Гог.).
...выхлопотать... Гуркевичу разрешение на свидание с родителями и на получение научных книг... (Л. Т.).

ფულის ცვლა.
რომანის კითხვა.
ერთ საღამოს მოლდაველთა ის ჯგუფი, რომელთანაც მე ვმუშაობდი, ყურძნის კრეფის შემდეგ ზღვაზე წავიდა...
...იქ შენი ხორბლისა და ჭაკის მყიდველები გელოდებიან!
...გურკევიჩისათვის მიეცათ მეცნიერული წიგნების მიღების და მშობლების ნახვის ნებართვა.

г) Родительный целого, напр.:

Стрелка часов.
... а за ухо он заткнул себе маленькую, только что сорванную ветку липы (Гор.).

საათის ისარი.
ხოლო ყურს უკან ცაცხვის პაწია, ახლახან მოტეხილი კენწაც გაერჭოა.

¹ Здесь и далее перевод с русского языка на грузинский принадлежит переводчикам соответствующих произведений.

Вот он тихо остановился перед
дверью хаты... (Гог.).

აი ჩუმად შესდგა იგი... ქონის კა-
რების წინ.

დ) Родительный совокупности, напр.:

◆ Стадо овец.

Колонна автомашин.

Он стоял, прислонясь к груди
цибиков чая (Гог.).

...горы дынь, арбузов и
тыква казались вылитыми из золо-
та и темной меди (Гог.).

Однажды вечером, кончив днев-
ной сбор винограда, партия мол-
даван, с которой я работал, ушла
на берег моря... (Гог.).

ცხვრის ფარა.

ავტომანქანების კოლონა.

ის ჩაის ყუთების გროვას მიე-
რღნობოდა...

ნესვის, საზამთროსა და გო-
გრის მთები ოქროსა და მუქი სპი-
ლენძისაგან ჩამოსხმულებსა ჰგავდნენ.

ერთ საღამოს მოღდაველთა ის
ჯგუფი, რომელთანაც მე ვმუშაობ-
დი, ყურძნის კრეფის შემდეგ ზღვაზე
წავიდა...

В последнем примере родительный совокупности (молдаван) передан на грузинский язык так называемым вторым (старым) множественным числом (ბარ-თანბანი), причем *თ* является выразителем как множественного числа, так и нескольких падежей, а именно: повествовательного, дательного и родительного. В указанных падежах форма старого множественного числа может быть распространена эмфатическим *ა*, который не относится к падежной форме [3].

ე) Родительный отношения, напр.:

Ректор университета.

Доцент кафедры.

Все смотрели с удивлением на
сына орла... (Гог.).

Маслова была дочь незамуж-
ней дворовой женщины... (Л. Т.).

В это время лакей гостини-
цы принес серебряный чайный при-
бор (Л. Т.).

უნივერსიტეტის რექტორი.

კათედრის დოცენტი.

არწივის შვილს ყველანი გაო-
ცებულნი უცქეროდნენ...

ის იყო შვილი გაუთხოვარი მო-
ახლის...

ამ დროს სასტუმროს ლაქიამ შე-
მოიტანა ვერცხლის საჩაიე ჭურჭელი.

ჟ) Родительный определительный, напр.:

Девушка редкой красоты.

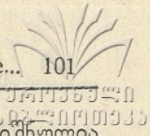
Данко и все те люди сразу оку-
нулись в море солнечного
света и чистого воздуха,
промытого дождем (Гог.).

Это — наступило время обе-
да (Гог.).

იშვიათი სილამაზის ქალიშვილი.

დანკო და მასთან ერთად ყველანი
მზის სინათლისა და წვიმიით დაწ-
მენდილ კამკამა ჰაერის ოკეანე-
ში უცებ ჩაინთქნენ.

დადგა სადილობის დრო.

...в конце мая назначено экстренное земское собрание...

(Л. Т.)

...толки, ...наведшие такую робость на народ в таинственные часы сумерек... (Гог.).

...მაისის დამლევს დაწინებულა ერობის საგანგებო კრება...

...მიტყმა-მოტყმა... იღუმელი ბინდის საათებში რომ ასე თავზარს სცემდა ხალხს...

з) Родительный носителя признака, напр.:

Доброта матери.

Героизм воина.

Запах сена.

Но в коридоре был... воздух, пропитанный запахом испражнений, дегтя и гнили...

(Л. Т.)

...хотя оно (любопытство) несколько похоже на любопытство ребенка... (Гог.).

...мудрость жизни всегда глубже и обширней мудрости людей (Гог.).

დედის გულკეთილობა.

მეომარის გმირობა.

თივის სუნი.

მაგრამ ტალანში იდგა კუპრის, განავალისა და ლპობის სუნით გაჟღენთილი... ჰაერი.

...თუმცა ეს ცნობისმოყვარეობა წაგავს ოდნავ ცნობისმოყვარეობას ბავშვისას...

ცხოვრების სიბრძნე ადამიანის სიბრძნეზე გაცილებით ღრმა და ვრცელია.

и) Родительный содержания, напр.:

Правила игры.

Задача исследования.

Цель занятия.

Потребность любви вспыхнула в нем живо, когда он перешёл за восемнадцать лет (Гог.).

თამაშის წესები.

გამოკვლევების ამოცანა.

მეცადინეობის მიზანი.

გადადგა თუ არა მე-18 წელში, უცებ სიყვარულის მოთხოვნილება იგრძნო.

Таким образом, многочисленные оттенки родительного присубстантивного в Русском языке полностью отражаются в грузинском языке формой родительного падежа имени существительного, исключением является, как было указано выше, родительный разделительный. Этот родительный составляет особую группу словосочетаний, где главное слово называет какую-либо меру или количество, а зависимое — измеряемое вещество или материал. Грузинский же язык обычно при количественных обозначениях стремится к уточнению этих понятий с помощью числительных, а поэтому словосочетания бутылка молока, стакан чаю переводятся на грузинский ერთი ბოთლი რძე, ერთი ჭიქა ჩაი (буквально „одна бутылка молока“, „один стакан чаю“). Следовательно, главное слово словосочетания (бутылка, стакан), обозначающее меру, передается на грузинский обычно сочетанием числительного с существительным (ერთი ბოთლი, ერთი ჭიქა), а значение исследуемого родительного передается имени-родительным падежом существительного (молока — რძე, чаю — ჩაი). Ср.:

ქართული ენის გრამატიკა

... все, что удалось заработать, — это гривенник, полученный мною с какой-то пощады, которой я отнес мешок дынь с базара (Гор.).

...приехали на ярмарку и хоть бы горсть пеньки продали... (Гор.).

ვერადფერი ვიშოვნეთ, გარდა რაღაცა რიანისა, რომელიც ერთმა ფოფოლიამ მომცა ბაზრიდან ერთი ტომარა ნესვის შინ მიტანისათვის.

ბაზრობაზე ჩამოვედით და აბა თუ მუჟა ქერელი მაინც ვაგვიყილია...

2. Родительный падеж при глаголах и его эквиваленты в грузинском

Родительный приглагольный имеет немало тонких смысловых оттенков, которые тесно связаны и со значением глаголов, т. е. управляющих слов. В рассматриваемой конструкции русского языка родительный выступает в функции дополнения. При переводе на грузинский язык этому родительному (дополнению) могут соответствовать различные формы грузинского языка, так как грузинские дополнения отличаются от русских. Они подразделяются на две группы: дополнения, связанные с лицом глагола, и простые дополнения; первые, в свою очередь, делятся на дополнения прямые и дополнения косвенные. Прямое дополнение может быть только у переходных глаголов двухличных и трехличных, а выражаются они именами в форме именительного и дательного падежей. Косвенное дополнение может быть как у переходных, так и у непереходных глаголов, но у первых в том случае, если они трехличные, а у вторых — если они двухличные; косвенные дополнения выступают только в форме дательного падежа. Дополнения же, не согласованные с лицом глагола (субъективным или объективным), называются простыми; они встречаются с глаголами личными и безличными (глагольное существительное, причастие). Падежи простого дополнения: дательный (только с послелогоми), родительный, творительный и направительный [4].

Сопоставим указанные выше конструкции родительного приглагольного с их грузинскими переводами, устанавливая способы передачи рассматриваемых оттенков на грузинский язык.

а) Родительный частичный

При переводе данного родительного возможны в грузинском различные эквиваленты, всецело зависящие от формы грузинского глагола, напр.:

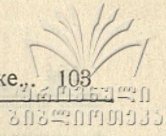
Купил сахару *ყიდა შაქარი* (им. пад.)

Купит сахару *ყიდის შაქარს* (дат. пад.)

Выпил воды *დალია წყალი* (им. пад.)

Выпьет воды *დალვს წყალს* (дат. пад.).

В грузинском переводе, конечно, не ощущается рассматриваемый оттенок, так как во многих случаях и в русском языке трудно различима разница в значении между родительным и винительным падежом после

переходных глаголов. Поэтому в грузинском конструкция глагол+именительный падеж (ოყილა შაქარი) передает и значение родительного падежа с глаголом (купил сахару), и винительного падежа с глаголом (купил сахар), также конструкция глагол+дательный падеж (ოყიდას შაქარს) передает значение как родительного падежа с глаголом (купить сахару), так и винительного падежа с глаголом (купить сахар). Следовательно, при переводе в грузинском не отражается разница между русским родительным и винительным прямого дополнения, а именительный и дательный падежи грузинского языка (в зависимости от формы глагола) передают параллельно значения как родительного, так и винительного падежей русского прямого дополнения.

1) Примеры с именительным падежом, передающим значение родительного частичного:

...так много поглотила человеческого мяса и выпила крови... (Гор.).

მას ადამიანის თითქმის იმდენი ხორცი შეთენთქა და სისხლი ესვა...

Вечером она опять купила вина и напилась вместе со своими товарищами (Л. Т.).

საღამოს მან ისევ იყიდა არაყი და დაითრო თავის ამხანაგებთან ერთად.

Теща отсыпала немного галушек... (Гог.).

სიდერმა... ცოტაოდენი გალუშკა ვადმოყარა.

2) Примеры с дательным падежом, передающим значение родительного частичного:

...действительно до ужаса много было людей, искавших куска хлеба в этот тяжелый год (Гор.).

მართლაც რომ საშინლად ბევრი იყო ისეთი ხალხი, რომელიც ამ შავბნელ წელიწადს ლუკმა პურს დაეძებდა.

Она и окрестила девочку, а потом, жалея свою крестницу, давала молока и денег матери, и девочка осталась жива (Л. Т.).

მალე კიდევაც მონათლა, რის შემდეგ თავის ნათლულს არ აკლებდა რძეს, ფულებსაც აძლევდა დედამისს. და ბავშვი ცოცხალი ვადარჩა.

Чего же бы теперь, Афанасий Иванович, закусить? Разве коржигов с салом, или пирожков с маком, или, может быть, рыжиков соленых? (Гог.).

აბა რა უნდა წავისაუზმოთ ახლა, აფანასი ივანოვიჩი! ეგებ კორჟიკს მიირთმევდით ქონით, ან ორცხობილას ყაყაჩოს თესლმოყრილს, ან კიდევ ჩამწნილებულ წითელ სოკოს.

6) Родительный отрицания

Данное значение может быть передано на грузинский язык также различными грамматическими формами. Следует учитывать и то, что в ряде случаев в русском языке нет резких границ в употреблении родительного и винительного падежей при переходных глаголах с отрицанием. А. М. Пешковский даже утверждает, что значение такого родительного „поблденло вследствие полного смешения (разрядка наша—И. Ц.) его

с винительным“ [5]. Сравним русские конструкции с родительным отрицания с переводами их на грузинский язык:

Не теряй времени	ნუ კარგავ დროს (дат. пад.)
Не потерял времени даром	არ დაკარგა დრო ტყუილ-უბრა- ლოდ (იმ. пад.)
✧ Не заметит моей ошибки	არ შეამჩნევს ჩემს შეცდომას (дат. пад.)
Не заметил ошибки	არ შეამჩნია შეცდომა (იმ. пад.)

В переводе опять-таки значение родительного передается спорадически то дательным, то именительным падежами. Здесь мы сталкиваемся с синтаксической особенностью грузинского языка, которая характерна сложным синтаксическим взаимоотношением в предложении имени и глагола, последнее обусловлено полиперсональностью глагола, т. е. формами глагола обозначается не только лицо подлежащего-субъекта, но и лицо дополнения-объекта.

Следовательно, падеж подлежащего и дополнения зависит от формы глагола-сказуемого; однако и форма сказуемого также зависит от падежей как подлежащего, так и дополнения, причем „ქართული ზმნა წინადადების დედაბოძია; მასში იყრის თავს სინტაქსური დამოკიდებულების ძაფები. ზმნასთან შედარებით სახელთა როლი მეორეხარისხოვანია“ [6].

Таким образом, грузинский язык характерен взаимной зависимостью членов предложения, т. е. обоюдным управлением. Последнее является основой того, что три падежа грузинского языка могут выступать в роли подлежащего, к тому же „при подлежащем в именительном падеже обусловленное дополнение ставится в дательном, а при подлежащем в повествовательном или дательном падеже дополнение ставится в именительном (при двухобъектных глаголах второе дополнение ставится в дательном падеже)“ [7].

1) Примеры с именительным падежом, передающим значение родительного отрицания:

В гости к тебе собираюсь, да все времени нет... (Гор.).

Казалось, что пространство гневной воды не имело границ (Гор.).

...когда Катюша выздоровела, денег у неё не было... (Л. Т.).

Видно, нам, кума, на роду уже написано не иметь счастья! (Гор.).

მინდა გესტუმრო, მაგრამ დრო არა
მაქვს...

კაცს ეგონებოდა მძვინვარე წყლის
სივრცეს ბოლო აღარ ექნებოდა.

...როცა კატეშმა მომჯობინდა, მას
ფული აღარ ჰქონდა...

ჩანს, ნათლი, ჩვენ დაბადებითვე ბე-
დი არ გვეწერა!

2) Примеры с дательным, передающим значение родительного отрицания:

Мой спутник терпеть не мог „голодающих“ — бонкurentов ему в сборе милостыни (Гор.).

Не выпускай руля! ... (Гор.).

Если бы он не попытался заглядеть, искупить свой поступок, он никогда бы не почувствовал всей преступности его... (Л. Т.).

Вот на это-то письмо он ждал и не получал ответа (Л. Т.).

Не слушай, сынку, матери... (Гор.).

ჩემი თანამგზავრი ვერ იტანდა „დამშეულ“ ხალხს — თავის მეტოქეებს მოწყალების შეგროვებაში.

საჭეცს ხელი არ უშვა!

თავისი შეცდომის გამოსწორება, თავის შეცოდების გამოსყიდვა რომ არ მოეწადინებია, ვერას დროს ვერ შეიგრძნობდა თავის ნამოქმედარის მთელ ბოროტებას.

აი ამ წერილზე ელოდა და არღებულობდა პასუხს.

არ გაუგონო დედასა...

в) Родительный удаления

Это значение существительного может быть передано на грузинский язык тремя грамматическими формами существительного, всецело зависящими от управляющего слова, а именно:

1) Родительным падежом существительного, напр.:

Лишить слова.

Он опасался морозов.

Он стыдился людей.

Он боится собак.

სიტყვის წართმევა.

ყინვის შიში ჰქონდა.

ხალხისა რცხვენია.

ძაღლისა ეშინია.

2) Дательным падежом существительного, напр.:

Лишит слова.

Чуждается друзей.

Он избег опасности.

И тут-то более всего пробовали себя наши молодые казаки, чуждавшиеся грабительства, корысти и бессильного неприятеля... (Гор.).

სიტყვას წართმევს.

მეგობრებს ერიდება.

ხიფათს გადაურჩა.

აი, აქ ცდიდნენ ხოლმე თავის ძაღონეს ახალგაზრდა კაზაკები, რომლებიც უიმისოდ მტაცებლობას, უსამართლოდ მოხვეჭასა და სუსტ მტერზე გალაშქრებას ერიდებოდნენ...

3) Именительным падежом существительного, напр.:

Лишил слова.

— Да ведь телесное наказание отменено.

— Не для лишенных прав (Л. Т.).

Беспорядочный наряд... показывал, что они или только что избегали какой-нибудь беды... (Гор.).

სიტყვა წართვა.

— ასეთი სასჯელი ხომ გაუქმებულია.

— არ არის გაუქმებული მათ მიმართ, ვისაც უფლება აყრილი აქვს.

ასეთი ღარიბი და უწყსო ჩაცმულება... ნიშანი იყო იმისი, რომ ან რაიმე უბედურება გადახდომოდათ...

г) Родительный косвенного объекта или стремления

Это значение существительного передается на грузинский язык обычно двумя формами:

1) Дательным падежом существительного, напр.:

Он касался этого вопроса.

ის ეხებოდა ამ საკითხს.

... все это как будто требовало особенного, такого же странного для себя костюма, какой именно был тогда на нем (Гог.).

... ყოველივე ეს თითქოს ისეთსავე უცნაურ სამოსს მოითხოვდა, როგორც სწორედ მაშინ ემოსა ბოშას.

... сердце моё жаждет от вас кушанья после всех пампушечек и галушечек (Гог.).

... ჩემი გული თქვენგან ყველა პამპუშკებზე და გალუშკებზე უფრო ტკბილ საჭმელს ელოდება.

Там вам школа; там только наберетесь разуму (Гог.).

თქვენი სკოლა აბა ის არის და იქ ისწავლით კიდევ ჭკუასა!

2) Именительным падежом существительного, напр.:

Он искал закона везде (Л. Т.).

გლებმა იძია სამართალი.

...какого вам ещё кушанья хочется (Гог.).

... კიდევ რა საჭმელი გნებავთ ...

д) Родительный даты

Данное значение существительного передается на грузинский язык дательным падежом, напр.:

XXII съезд КПСС начался 17 октября 1961 года.

XXII ყრილობა დაიწყო 17 ოქტომბერს 1961 წელს.

Совещание началось 3 сентября.

თათბირი დაიწყო 3 სექტემბერს.

... чтобы к девяти часам утра были доставлены в нынешний день, 28 апреля, три содержащиеся в тюрьме подследственные арестанта ... (Л. Т.).

... რომ დღეს, 28 აპრილს, დილის 9 საათისათვის საპატიმროდან სასამართლოში წარედგინათ სამი ბრალდებული ...

3. Родительный падеж при прилагательных и его эквиваленты в грузинском

Родительный приаждъективный, как было указано выше, встречается сравнительно реже, падежные значения его немногочисленны и на грузинский язык передаются с сохранением смысловых оттенков.

Сопоставим данные выше сочетания родительного приаждъективного с их грузинскими переводами.

а) Родительный содержания

Это значение существительного передается на грузинский язык обычно творительным падежом существительного, напр:

...но душа моя полна ещё до сих пор жалости... (Гор.).

მაგრამ სული სინანულით მაქვს ახლაც სავსე...

...говорил о кавказской жизни, полной дикой красоты, полной огня и оригинальности (Гор.).

...ყვებოდა კავკასიის ამბებს, რომელიც აღსავსე იყო ველური სილამაზით, ცეცხლითა და თავისებურებით.

б) Родительный сравнения

Данное значение существительного передается на грузинский язык обычно послеложной формой существительного, а именно дательным падежом с послелогом -ზე, напр.:

Оно (сердце) пылало так ярко, как солнце, и ярче солнца... (Гор.).

ეს გული მზესავით და მზეზე უფრო კაშკაშებდა.

* * *

Родительный падеж в русском языке имеет много различных смысловых значений. Так, например, в настоящей работе выделено до десяти значений родительного присуществительного, причем все они воспроизводятся в переводе на грузинский язык также родительным падежом, однако в противоположность постпозитивному употреблению родительного в русском языке в грузинском эквивалентный родительный обычно выступает препозитивно (стрелка часов — საათის ისარი).

Исключением является родительный разделительный, обозначающий измеряемое вещество или материал, количество или мера которого указывается управляющим словом. Так как грузинский язык стремится при количественных обозначениях к уточнению этих понятий, то поэтому главное слово словосочетания обычно передается вместе с числительным, а родительный разделительный — именительным падежом существительного (килограмм сахара — ერთი კილო შაქარი).

Что касается родительного приглагольного, то передача его на грузинский язык представляет определенную трудность, обусловленную полиперсональностью грузинского глагола, а также взаимной зависимостью членов предложения. Однако грузинский язык имеет языковые средства, позволяющие выражать любые сложные и тончайшие понятия, и в данном случае значения русского родительного приглагольного воспроизводятся в грузинском языке различными падежами существительного, всецело зависящими от форм глагола. Большинство значений родительного приглагольного воспроизводится в грузинском языке двумя формами существительного: дательным (не теряя времени — ნუ კარგავ დროს) и име-

ნითელი (не потерял времени — არ დაკარგა დრო) падежами, отдельные значения могут передаваться и родительным падежом (боится собак — ძაღლისა ეშინია).

Значения же родительного приадективного передаются на грузинский творительным падежом (полный любви к детям — ბავშვებისადმი სიყვარულით აღსავსე), а также дательным падежом с послелогом -ზე (красивее цветов — ყვავილებზე უფრო ლამაზი), как известно, послеложные сочетания являются второй формой соответствия окончания русским падежей.

Кафедра русского языка .

(Поступило в редакцию
28 апреля 1970 г.)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. П. П. Сухотин, Проблема словосочетания в современном русском языке, 1950.
2. А. А. Шахматов, Синтаксис русского языка, 1941.
3. ა. შანიძე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, 1953.
4. ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკა, ნაწილი მეორე, სინტაქსი, 1948.
5. А. М. Пешковский, Русский синтаксис в научном освещении, 1938.
6. არნ. ჩიქობავა, ენათმეცნიერების შესავალი, 1952.
7. Г. С. Ахведиани, Учебник грамматики русского языка, 1951.

ირაკლი ცერცვაძე

ნათესაობითობის კონსტრუქციების მნიშვნელობა რუსულში და მათი ეკვივალენტები ქართულში

რეზიუმე

ეს გამოკვლევა ნაწილია იმ შრომისა, რომლის მიზანია, ჯერ ერთი, მიუთითოს იმ პრაქტიკულ გზებზე, ანუ უფრო ზუსტად, იმ გრამატიკულ საშუალებებზე, რომლებითაც შეიძლება გადმოიცეს ქართულ ენაზე მრავალი მნიშვნელობარუსული ნათესაობითობის კონსტრუქციებისა, მეორე, დაეხმაროს რუსული ენის მასწავლებელს, რომელიც ასწავლის რუსულ ენას ქართველებს.

ნათესაობითობის რუსულში აქვს ნაირნაირი ლექსიკური ნიუანსი, ამ ნაშრომში გამოყოფილია ათამდე მნიშვნელობა ნათესაობითობის სუბსტანტივდართული არსებითი სახელებისა. ყველა ნიუანსი ქართულშიც გამოიხატება ნათესაობითობის ბრუნვით, მაგრამ რუსულ ენაში ნათესაობითობის დასმული სახელის პოსტპოზიციური გამოყენების ნაცვლად ქართულში ჩვეულებრივ ასეთი სახელი პრეპოზიციულად (стрелка часов — საათის ისარი) გადმოიცემა,

შრომაში განხილულია აგრეთვე ადიექტივდართული და ზმნადართული ნათესაობითობის არსებითი სახელის მნიშვნელობანი. ამ უკანასკნელის ქართულად გადმოცემა ქმნის გარკვეულ სიძნელეს, რაც განპირობებულია ქართული ზმნის მრავალპირობითობით.

„მედეა“ ევრიპიდეს ანუიმდე

(სენეკა, კორნელი, გრილპარცერი, ანუი)

იხილვად ბაჩიაშვილი

დასავლეთ ევროპის ლიტერატურის ისტორიაში იშვიათია მოიქებნოს მეორე მხატვრული სახე, რომელსაც მედეას მსგავსი გავრცელება და სახეცვლილება განეცადოს.

431 წელს ჩვენს ერამდე ათენის თეატრალურმა საზოგადოებამ ევრიპიდეს „მედეას“ მხოლოდ მესამე ჯილდო მიანიჭა, რაც თითქმის ჩავარდნას უღრიდა ([1], 144). თუ რამდენად ობიექტური იყო ეს შეფასება, ამაზე მეტყველებს ევრიპიდეს შემდეგდროინდელი ოცდასუთი საუკუნე. ცნობილია, რომ „მედეა“ მრავალ ახალ პრობლემას აყენებდა, მათ შორის: ოჯახის, მეუღლეთა ურთიერთ-დამოკიდებულების, მათი უფლებებისა და მოვალეობის, ოჯახსა და საზოგადოებაში ქალის როლის, საერთოდ, პიროვნების სუბიექტური მისწრაფებების, ადამიანის სულის (კერძოდ, ქალის) ფსიქოლოგიურ ანალიზსა და სხვა მრავალ საკითხს, რომელთა ევრიპიდესეულმა ინტერპრეტაციამ გარკვეული რეაქცია გამოიწვია მის თანამედროვეებში.

„მედეაში“ ევრიპიდემ დაამუშავა არგონავტების ციკლიდან მეორე ნაწილი ცნობილი მითისა, რომლის მიხედვითაც, კორინთოში დასახლებული იაზონი აპირებს ულაატოს მედეას, ცოლად შეირთოს კორინთოს მეფის — კრეონტის ერთადერთი ასული კრეუზა, რის გამოც კორინთოდან გაქვების წინ გრძნეული მედეა მოღალატე ქმარს შეუბრალეზლად სჯის. „ევრიპიდემ კი თქმულებას მედეაზე მისცა თავისი ეპოქისათვის და თავისი მსოფლმხედველობისათვის შესაფერი რეალისტური გაგება“ ([9], 190).

ევრიპიდეს მედეა ღრმად მგრძნობიარე და ძლიერი ნებისყოფის პიროვნებაა ([9], 193), რომელიც თავის თავში აერთიანებს ურთიერთგამომრიცხავ გრძნობებს—უდიდეს სიყვარულსა და უსაშინელეს სიძულვილს. მისი შეუდრეკელი ხასიათი „მეფობს ყველაზე და ყველაფერზე“ ([10], 244). იგი აღმფოთებულია ქალის უთანასწორო მდგომარეობით, მედეა-ქალი ბრალს სდებს ღმერთებსა და საზოგადოებას იმის გამო, რომ ქალის უფლებები და მდგომარეობა ხელოვნურადაა შეზღუდული, რომ მამაკაცს საზოგადოებაში გაბატონებული ადგილი უჭირავს და შეგნებულად ჩაგრავს ქალს. „ძველ საბერძნეთში, როგორც ცნობილია, ქალის როლი მეტად დაქვინებული იყო და ევრიპიდეს აგრძელებს იმ ტრადიციას ქალის მუქი ფერებით დახატვაში, რასაც საფუძველი მწერლებში ჯერ კიდევ ჰესიოდემ და სიმონიდე ამორგოსელმა დაუდეს“ ([4], 29). ევრიპიდეს ტრავედიამი არაჩვეულებრივი ოსტატობითაა გადმოცემული მედეას

შინაგანი სამყარო — გონებისა და გრძნობის მუდმივი ჭიდილი, სადაც საზოგადოოდ გონება მძლავრობს და მედია მოლაღატე ქმრის დასასჯელად, მისი ოცნებების დამსხვრევის მიზნით საკუთარი შვილების მკვლელად იქცევა.

ამთავითვე უნდა შევნიშნოთ, რომ ჩვენი კვლევის საგანს არ წარმოადგენს ძველი ბერძენი ფილოსოფოსებისა და ისტორიკოსების (კრეოფილე, პარმენიკე, პზესანია) მონაცემების ურთიერთშეპირისპირება იმის დასადგენად, არის თუ არა მედია თავისი შვილების მკვლელი, თუ მართლაც ჭეშმარიტებას შეეფერება კლავდიოს ელიანეს მტკიცება იმის თაობაზე, რომ ევრიბიდეს კორინთელებმა ქრთამი მისცეს, რათა ისტორიისათვის არ დაეტოვებინათ სამარცხვინო საქციელი, რაც მათ უდანაშაულო ბავშვების დახოცვით ჩაიღინეს. ამის შესახებ უცხოელ და საბჭოთა მკვლევართა გვერდით თავისი ავტორიტეტული სიტყვა თქვეს ქართველმა მეცნიერებმა — გ. წერეთელმა, ს. ყაუხჩიშვილმა, ა. ურუშაძემ, ა. გაწერელიამ და სხვ. ამჯერად ყურადღებას მივაქცევთ იმ ფაქტს, რომ სწორედ ევრიბიდესეული მედია გადაეცა შთამომავლობას, სწორედ ევრიბიდესეული მედია გახდა მრავალი ავტორისათვის მიბაძვის ობიექტი, ან შთაგონების წყარო.

ჯერ კიდევ ევრიბიდეს სიცოცხლეშივე გახდა „მედია“ მისივე თანამედროვე ტრაგიკოსი პოეტის — ნეოფრონ სიკიონელის მიბაძვის საგანი. „ნეოფრონს გადაუტყებია ევრიბიდეს „მედია“ და იქიდან ამოუღია ის ადგილები, რომლებიც არისტოტელემ შემდეგში სუსტ ადგილებად მიიჩნია“ ([4], 41). „მედია“ სახელწოდებით ტრაგედიები შეუქმნიათ დიკეოგენეს, მენედემე ერეტრიელს, კარკინე უმცროსს, დიოგენე სინოპელს, ბიოტოსს, მელანთიოსსა და ნეოფრონს¹.

ძველი და საშუალო ატიკური კომედიის წარმომადგენლებს — სტრატისს, კანთარესა და ანტიფანესაც მიუძღრთავთ მედეას მითისათვის. ყველა ზემოთ ჩამოთვლილი ავტორის ნაწარმოები ჩვენამდე ან მხოლოდ სათაურითაა მოღწეული, ან უმცირესი ფრაგმენტებით, რის გამოც არავითარი საშუალება არა გვაქვს ვიმსჯელოთ მათ ნაწარმოებებში მედეას მხატვრული სახის შესახებ. მაგრამ თვით ამ ავტორთა უბრალო ჩამოთვლაც ნათელყოფს, თუ რა დიდი გამიხმართება პოვა ევრიბიდეს „მედია“ მის მომღვწეო ხანაში.

პირველი ორიგინალური ტრაგედია, რომელიც ევრიბიდეს „მედია“ შთაგონებით დაიწერა და რომელმაც ჩვენამდე სრულყოფილად მოაღწია, სენეკას „მედია“ა. ესაა ნაცნობ სიუჟეტზე აგებული ტრაგედია, რომელიც სრულიად ახალ სახეებსა და სიტუაციებს ვვთავაზობს და პირველი საუკუნის რომის საზოგადოებრივი ცხოვრებისა და ფილოსოფიური აზროვნების თავისებურ სარკეში გვახედებს. როგორც ცნობილია, რომის ისტორიაში იმპერატორ ნერონის მეფობის ხანა გამოირჩევა სისასტიკითა და დაუნდობლობით. საშინელი მკვლელობები, ვერაგობა, გაუტანლობა, მოწინააღმდეგეების გზიდან ჩამოცილება ლალატით, მცირეოდენი წინააღმდეგობის არაადამიანური მეთოდებით ჩაკვლა იმდენად ჩვეულებრივი გახდა სენეკას თანამედროვეთათვის, რომ, დრამატურგის აზრით, მხოლოდ უდიდესი ბოროტებისა და საშინელების ჩვენებით თუ

¹ ვსარგებლობთ პროფესორ აკ. ურუშაძის წიგნით: „ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში“, თბილისი, 1964.

შეიძლებოდა მაყურებლის გაკვირვება. სენეკას მაყურებელი „იმდენად მიეჩვიარეალური ცხოვრების სისასტიკეს, რომ განსაკუთრებული ხერხების მოძებნა იყო საჭირო, რათა ოდნავ მაინც გაეკვირვებინა მათი შელახული წარმოსახვა“ ([5], 77). სცენაზე საშინელი ეფექტის გაძლიერების აუცილებლობამ განაპირობა სენეკას „მედეაში“ დედის მიერ შვილების მოკვლის სცენაზე გამოტანა. სწორედ ამ საშინელებით გამოწვეულ ეფექტზეა აგებული მთელი ტრაგედია. პირველივე მოქმედებიდან მაყურებელი მედეასაგან მოელის ყველა სახის უბედურებას იმიტომ, რომ, როგორც კრეონტი შენიშნავს, მასში შერწყმულია „მამაკაცური ძალა და ქალური ბოროტება“. *Tu, tu malorum machinatrix facinorum, cui feminae nequitia ad audenda omnia* ([8], 146). ევრიპიდეს მედეასაგან განსხვავებით, სენეკას მედეა მოქნილია და ეს მოქნილობა ზოგჯერ ცბიერებაშიც გადადის. რომაელ მედეას აღარ აქვს ევრიპიდეს გმირი ქალისათვის დამახასიათებელი პირადი ღირსების მაღალი შეგნება. იგი სრულიადაც არ გრძნობს თავს შეურაცხყოფილად იმის გამო, რომ იაზონს აღარ უყვარს. პირიქით, მედეა ყველა ღონეს მიმართავს იაზონის უკან დასაბრუნებლად. მედეა მზადაა იაზონს ყველაფერი აპატიოს და მასთან ერთად გაიქცეს კორინთოდან. და მხოლოდ მაშინ, როცა იაზონი საბოლოოდ უარს ამბობს მედეასთან დარჩენაზე, გაბოროტებული ქალი იწყებს შურისძიებას. სენეკას მედეა თავისი უბედურების მიზეზს თავდაპირველად იაზონში არ ეძებს, მისთვის ნათელია, რომ იაზონი მხოლოდ ძალდატანებისა და სხვათა ძლიერების წინაშე შიშის გამო ტოვებს მედეას, ამიტომ მისი შურისძიების პირველი ობიექტი კრეონტი და მისი ქალიშვილია. მოგვიანებით, იაზონი მედეასთან საუბარში ამჟღავნებს, რომ მან უკვე იზრუნა, რათა შვილები დედასთან ერთად არ განიდევნონ, რომ მისი სიცოცხლის მიზანი მხოლოდ შვილების კეთილდღეობაზე ზრუნვაა, და აღიარებს, რომ „უწინ მომგლეჯენ ხელ-ფეხს, სუნთქვას შემიწყვეტენ, თვალის ჩინს წამართმევენ; მათ კი არ დაეთობობო“ ([8], 156). სწორედ აქ იბადება შურისძიების ახალი, უფრო შემაზრუნენი საფეხური — იაზონის დასჯა შვილების სიკვდილით.

შვილების დახოცვით იაზონის დასჯის ამ მომენტს თავისთავად უკვე გულისხმობდა ევრიპიდეს მედეა. მაგრამ სენეკას მედეა პირველი მოქმედებიდანვე მხოლოდ ამ დიდი ბოროტების სანახავად ამზადებს მაყურებელს. მთელი მეოთხე მოქმედება მხოლოდ ორი დიდი მონოლოგისაგან შედგება (ჯერ ძიძისა, შემდეგ თვით მედეასი), რომლებშიც საოცარ სიმაღლეს აღწევს ჯადოქრის სიძლიერე. მაყურებლის წინ კვლავ გაივლის გრძნეული მედეას ამაზრუნენი წარსული, სამშობლოსა და მამის დღაღტი, დვიძლი ძმის აკუწვა, პელეასის მოკვლა, მაგრამ ყოველი სიტყვის წარმოთქმისას იგრძნობა, რომ ყველაფერი ეს მხოლოდ სამზადისია, მთავარი დანაშაული ჯერ მხოლოდ პოტენციაშია. სენეკას მედეა სცენაზე, იაზონისა და მაყურებლის თანდასწრებით ხოცავს შვილებს, ერთს — პათოლოგიურ ექსტაზში, მეორეს კი — სრულიად შეგნებულად, რათა თავისი „მარჯვენის ძალა“ უჩვენოს ხალხსა და მოღალატე ქმარს. თვითონ კი ჯადოსნური ეტლით მიფრინავს ცაში, „სადაც ღმერთები აღარ არიან“.

სენეკას მედეა მკაცრი და დაუნდობელია, თუმცა არც ისაა მოკლებული სულიერ ტანჯვას, მასშიც იბრძვის დედა და მეუღლე, არის წუთები, როცა მედეა თავისი სახით შეიცნობს დიდ ბოროტებას, მაგრამ საბოლოოდ მაინც მამაკაცისაგან შეურაცხყოფილი ქალი სძლევს და მედეას უკანასკნელი გადაწყვეტი-

ლება ისევ მკვლევლობა. ასეთ შედეგზე სენეკა არაფერს ამბობს, არ მიგვახიზნებს — ეს ბოროტება ბედისწერის ბრმა თარეშია, ადამიანური გონების ნაყოფია, თუ სხვა რამ ძალითაა შთაგონებული.

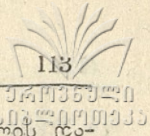
თუ სენეკასთან შურისძიებით აღვსილმა მედემ ევრიბიდესეული მედეას ფსიქოლოგიური დამაჯერებლობა დაკარგა და უფრო ბოროტი და ბნელი მხარეებით წამოიწია წინ, იაზონის სახე ბევრად უფრო სიმპათიური და ჰუმანური გახდა.

სენეკას იაზონი ცხოვრებისაგან მოღლილი, უწყინარი და უპრეტენზიო კაცია, რომლისთვისაც ყველაფერს დაუქარგავს აზრი. მას ცხოვრებასთან მხოლოდ შვილები აკავშირებს. კრეუსასთან შეუღლება სრულიადაც არ წარმოადგენს ახალი სიყვარულის ძიებას. მისი ასეთი მოქმედება უფრო მეტად ცხოვრების აუცილებლობითაა ნაკარნახევი. ლემნოსზე მედეას უკანასკნელი ჯადოქრობის შემდეგ მას სიკვდილით ემუქრება აკასტე. მისი ერთადერთი თავშესაფარი ახლა კორინთოს მეფის სასახლეა. და რაკი კრონტმა მისი სიძეობა იწება, უარის შემთხვევაში მეორე მეფესაც გადაიმტერებს და, როგორც იაზონი ამბობს, „რ შეერთებულ მტერს ველარსად გაექცევა, ამიტომ სხვა გზა არა აქვს, უნდა დანებდეს“. *Et quis resistet, gemina si bella ingruant, Creo atque Acastus arma si iungant sua?* ([8], 156).

იაზონის ასეთ საქციელს ქორო აქებს და მხარს უჭერს, ღმერთებს შესთხოვს — დაიფარონ ადამიანი, რომლის ერთადერთი დანაშაულიც მორჩილებაა ([8], 161). განსაკუთრებული სიბოთია შეფერილი იაზონის სახე ტრაგედიის ბოლოს, როცა ჯადოქარს ელანდება გასისხლიანებული, ჩირაღდნებიანი ფურიები, რომლებიც შურისძიებისაკენ მოუწოდებენ, იაზონი კი მუხლმოდრეკილი ევედრება მედეას — აჩუქოს უდანაშაულო შვილების სიცოცხლე.

იაზონის შემოფოთება და წუხილის გამომქვადნება კიდევ ერთხელ უბიძგებს მედეას მეორე ვაჟის მკვლელობისაკენ. აქ იწყება საზარელი სურათი. ერთი მხრივ, მახვილმომარჯვებული მედეა, უდანაშაულო ბავშვით ხელში, მეორე მხრივ კი — იაზონის გულსიმომკვლევი ევედრება შვილის სიცოცხლის შესანარჩუნებლად. სწორედ ამ კონტრასტული საღებავებით — საშინელი მედეასა და დასჯილი და განადგურებული მამის შესაბრალოსი სახის დახატვით — აღწევს დრამატურგი უდიდეს ეფექტს, სწორედ ასეთი ფინალით ახერხებს სენეკა მედეას საშინელებათა გრადაციას და მისი პორტრეტის ორიგინალურ გააზრებას.

მხოლოდ მხატვრული სახეებით როდი განსხვავდება სენეკას „მედეა“ ევრიბიდეს „მედეასაგან“. ძირფესვიანად შეიცვალა როგორც დანიშნულება ტრაგედიისა, ასევე მისი წერის მანერაც. უკვე IV საუკუნიდან (ძვ. წ.) ტრაგედიაში თავი იჩინა პათეტიკისა და რიტორიკისადმი მისწრაფებამ, რის გამოც ტრაგედიებს აღარ ქმნიან მხოლოდ სცენისათვის, ახლა ტრაგედიები ძირითადად წასაკითხავადაა გამიზნული. ასეთი იყო ოვიდიუსის „მედეა“, რომელსაც სცენური განხორციელება, საერთოდ, არ ჰქონია მიზნად. ასეთივეა სენეკას „მედეაც“. ამიტომ მხატვრული სახის ფსიქოლოგიური დამაჯერებლობა, რაც ასე დამახასიათებელი იყო ევრიბიდესათვის, ახლა აუცილებლობას არ წარმოადგენს და უპირატესად დეკლამაციურმა ეფექტებმა შეცვალა. წერის მანერის ასეთი შეცვლა თვით სენეკას ეპოქით იყო განპირობებული. ეს იყო ჯერ კიდევ ავ-

გუსტისა და კლავდიუსის დროინდელი ახალი, „დეკლამაციური“ სტილის დაზღვრა, რომელიც თავის სრულყოფას სენეკას შემოქმედებაში პოვებს.

ევროპიდეს „მედეასთან“ შედარებით სენეკას ტრაგედია გამარტივებული ჩანს. ბერძნული პიესის იდეური მხარე — ტრადიციული საოჯახო მორალის კრიტიკა — სენეკასათვის არ იყო აქტუალური; ამიტომ ამ საკითხს გვერდი აუარა, მაგრამ იგი არ შეუცვლია სხვა პრობლემით. ძალზე გამარტივებულია თვით გმირის სახე ქმართან და შვილებთან დამოკიდებულებებში. იქ, სადაც ევროპიდე გვაგონობინებს მოტყუებული გრძობისა და დედობრივი ტანჯვის რთულ დრამას, სენეკას სიმძიმის ცენტრი გადააქვს მიტოვებული ცოლის შურისმაძიებელ გამძაფრებაზე“ ([1], 437).

ქრისტიანული ევროპის ლიტერატურა სენეკას პრიზმაში ვარდატეხილ ევროპიდეს ეწაფება, რაც, ჩვენი აზრით, ორი მიზეზითაა ვაპირობებული: პირველი და გადამწყვეტი ფაქტორი უნდა ყოფილიყო ის, რომ თვრამეტ საუკუნეზე მეტ ხანს ახალი ევროპის მეცნიერული ენა ლათინური ენა იყო, რაც დიდ როლს ასრულებდა ამ ენაზე დაწერილი მხატვრული თუ ფილოსოფიური ნაწარმოებების ფართო გავრცელების საქმეში, ხოლო მეორე (ხელშემწყობ და არა გადამწყვეტ) მიზეზად ისიც შეიძლება მივიჩნიოთ, რომ ევროპის მწერლები ანტიკურობას მაშინ მიმართავენ, როცა მათ ირგვლივ შექმნილი გარემო, პიროვნებისა და სახელმწიფოს ურთიერთობა, უპირატესად იმპერატორ ნერონის ეპოქის ასოციაციებს იწვევს.

დასავლეთ ევროპის ლიტერატურაში მედეას მხატვრული სახის შემქმნელთა შორის პირველ რიგში პიერ კორნელი უნდა დავასახლოთ. მისი „მედეა“ 1635 წელს დაიწერა და აქტიურად ეხმაურება საფრანგეთში აბსოლუტური მონარქიის განმტკიცების პერიოდში პიროვნების თავისუფლების დაკარგვის წუხილს. „მედეა“ რომ თავისი ეპოქის ნამდვილი გამოძახილი ყოფილიყო, კორნელის მოუხდა ევროპიდესა და სენეკას ტრაგედიების მნიშვნელოვანი შეცვლა. პირველ რიგში ეს შეეხება ახალი მოქმედი პირების გამოყვანას. ძიძის ტრადიციული სახე ლტოლვილმა ნერინმა შეცვალა; გაუქმდა ქორო და ნაწარმოების იდეური წარმართვა მოქმედ პირთა შორის გადანაწილდა. თხრობის გაძლიერებამ განაპირობა გამოვლენა ახალი მოქმედი პირის — პოლუქსისა, რომელსაც დრამატურგი ძირითადად თავისი ეპოქის დამახასიათებელი იდეების დაცვას აკისრებს.

კორნელის მედეასა და იაზონს ძალიან ცოტა რამ რჩებათ საერთო თავის ლიტერატურულ წინაპრებთან, რაც იმითაა განპირობებული, რომ დრამატურგის მთავარი ამოცანაა ძლიერი პიროვნების ხასიათის ჩვენება სახელმწიფოებრივი ძალადობის უმკაცრეს ფონზე, სადაც ადამიანის ღირსებებს ფეხით თელავენ და დანაშაულისაკენ უბიძგებენ.

მედეას მიერ ჩადენილ ბოროტმოქმედებას რომ ობიექტური მიზეზები მოუძებნოს, კორნელის მრავალი შესწორება შეაქვს მითოლოგიურ ელემენტებშიც კი. სენეკას მედეა კრეონტისაგან დაქინებით მოითხოვდა კორინთოში კიდევ ერთი დღით დარჩენას, ეშმაკობითა და ცბიერებით მოპოვებული დრო მას შურისძიებისათვის ესაჭიროებოდა. კორნელის ტრაგედიაში, პირიქით, კრეონტი თვითონ სთავაზობს მედეას კორინთოში დარჩენას, რათა ოდნავ მაინც გამოისყიდოს ის დანაშაული, რაც მასა და მის შვილს მიუძღვის მედეას წინაშე. კორნე-

ლის მედეა არც ჯადოსნურ სამოსს უგზავნის კრეუზას თავისი ნებასუფლებით, პირიქით, კრეუზა დაჟინებით მოითხოვს იაზონისაგან, რომ მედეამ წასვლის წინ თავისი პაპის „მზის სხივებით მოქარგული, ათასფერად მოელეარე კაბა“ დაუტოვოს საჩუქრად. იაზონი საგანგებოდ მიდის ამ კაბის სათხოვნელად. ჯერ ცდილობს ნერინთან მოლაპარაკებას, რომ იქნება მან შთააგონოს მედეას, რა სასიამოვნო საჩუქარი იქნება ეს კაბა კრეუზასათვის, ხოლო, როცა ნერინი უარით ისტუმრებს, იაზონი თვით მედეას მიმართავს თხოვნით. ტრაგედიის ფინალი ევრიბიდესადმი დიდი ერთგულებითაა დაწერილი და ფაქტობრივი მასალა არ იცვლება, დიალოგები ისეა გამიზნული, რომ კრეუზასა და კრეონტის უკანასკნელი სიტყვები მაყურებელს ერთხელ კიდევ აუწყებენ, ეს უბედურება იმ უღირსი საქცილის გამო დაატყდათ თავს, რაც მათ მედეას წინაშე ჩაიდინეს. ამის შესახებ თვითონ კორნელი წერდა: „სიმართლე ვითხრათ, კრეუზასა და კრეონტის სიკვდილს არ ჰქონია ისეთი ეფექტი, როგორსაც ტრაგედია მოითხოვს, ეს ორი მომაკვდავი თავიანთი კენესითა და ყვირილით უფრო თავმოებზრების გრძნობას იწვევს, ვიდრე მათი უბედურებით გამოწვეულ სიბრალულს. მთავარი სწორედ ესაა — ისინი თვითონვე გრძნობენ, რომ ყველაფერი იმ უკანონობის გამო დაიმსახურეს, რაც მათ მედეას წინაშე მიუძღვით. მედეა კი მთელ აუდიტორიას თავის სასარგებლოდ განაწყობს, მას აპატიებენ (შეუნდობენ) ამ შურისძიებას იმ უღირსი საქციელის გამო, რაც მის წინაშე მისმა ქმარმა და კრეონტმა ჩაიდინეს“ ([6], 379).

ამრიგად, კორნელის მედეაც მწარედ იძიებს შურს მოლაღატე ქმარზე, მაგრამ ეს შურისძიება ვაგებულობა როგორც ძლიერი პიროვნების თავდაცვის საშუალება, როგორც ღირსეული წინააღმდეგობის გაწევა ძალადობისა და უსამართლო ჩაგვრის წინააღმდეგ.

კორნელის იაზონი სრულიადაც არ იწვევს მაყურებლის თანაგრძნობასა და სიმპათიებს. იგი უფრო ევრიბიდეს ეგოისტ იაზონს მოგვავიწყებს, მაგრამ ახლა მისი ეგოიზმის ფარგლები მნიშვნელოვნადაა გაფართოებული და, ამასთანავე, მის პიროვნებას მრავალი ახალი თვისებაც „ამკობს“. ახლა მისი ხასიათის განმსაზღვრელი ნიშანია კარიერიზმისაკენ უსაზღვრო ლტოლვა. იგი ორპირი და გაიძვერაა, სიყვარულს სარგებლიანობის თვალსაზრისით უყურებს. იაზონის სრულიად ახლებური ვაგება რომ თავიდანვე ნათელი გახდეს, კორნელი თავის ტრაგედიას სწორედ მისი ხასიათის გახსნით იწყებს. პირველ სცენაში იაზონი ხვდება თავის ძველ მეგობარს — ერთ-ერთ არგონავტს — პოლუქსს, რომელიც უკანასკნელი წლების მანძილზე საბერძნეთში არ ყოფილა და ახლა იაზონის საშუალებით იგებს, რა გადახდათ თავს იაზონსა და მედეას არგონავტების დაბრუნების შემდეგ. ამ დიალოგში იაზონი თავს ამჟღავნებს, როგორც უაღრესად პატივმოყვარე და უპრინციპო ადამიანი, რომელიც ყოყოჩობს კიდევ იმ უნარით, რომლითაც მოგებასა და სიყვარულს ოსტატურად ათანხმებს ერთმანეთთან, „J'accomode ma flamme au bien de mes affaires“ ([6], 338). ერთგვარად დონჟუანობს კიდევ, ბაქიაობს — მედეას მე რომ არ შეგყვარებოდი, არგონავტები ვერც ოქროს საწმისს დაიბრუნებდით და ვერც ცოცხლები გადაარჩებოდითო! ახლა იაზონი ახალი ბედნიერებითაა გაბრუებული, მოსწონს, რომ კრეონტისაგან მედეაზე ნაკლებ როდია დავალებული. კრეონტმა არათუ იხსნა იგი ლემნოსის მეფის დევნიისაგან, არამედ თავის სასახლეშიც შეიფარა და

თავის ქალიშვილსაც სთავაზობს. მარტოდ დარჩენილი იაზონი გულწრფელ ნაწულის ნაცვლად ყურით მოთრეული არგუმენტებით იმშვიდებს თავს. მაგრამ ტრაგედიის ბოლოს იგი მაინც გრძნობების აყოლისათვის ისჯება და, რაკი აღარც სიყვარულის ობიექტი ჰყავს და, ამასთანავე, მთელი ოცნებები კარიერისა და გვირგვინის მოპოვებისა, მედეას შურისძიებამ იმსხვერპლა, კორნელის იაზონი თვითმკვლელობით ამთავრებს სიცოცხლეს.

კორნელის „მედეას“ წითელ ზოლად გასდევს ესთეტიკიდან გრძნობიერების განდევნის ტენდენცია და ჰემშარიტების კრიტიერიუმად გონების დეკარტესული აღიარება. ხელოვნების სფეროში „გონების კანონების“ გამოვლინების უტყუარი ნიმუშია კორნელის მიერ „მედეაში“ შეყვანილი ახალი მოქმედი პირი — პოლუქსი. მისი დევიზია „საკუთარი სურვილების დათრგუნვა“ და გონებისადმი მორჩილება. რაინდული თავშეკავების მქონე პოლუქსი გონიერი მოქმედების ნიმუშია. იგი ამარცხებს „სიყვარულით გონებადაბნელებულ“ ეგეოსს, ხოლო იაზონს ტრაგიკულ ბოლოს უწინასწარმეტყველებს, იმიტომ რომ იგი გრძნობებსაა აყოლილი. ამავე დებულების საილუსტრაციოდ კორნელი ეგეოსის მხატვრულ სახესაც აფართოებს. კორნელის ეგეოსი კრეუზაზე შეყვარებული მოხუცია, რომელიც თავის ღირსებასა და პატივისცემას კარგავს იმიტომ, რომ „მოხუცებულობის ყამს სიყვარული მხოლოდ დაცივნის ღირსია“.

„მედეას“ შექმნის პერიოდში კორნელი ჯერ კიდევ შორს იყო აბსოლუტური მონარქიის აპოლოგეტობისაგან. მისი მსოფლმხედველობა უფრო მეტად „ფრონდის“ იდეებს ეხმარებოდა, ამიტომაც, რომ მედეას მხატვრული სახე დიდი სიყვარულითაა დახატული. მასში პოეტი უძლიერეს პიროვნებას შესტრფის და მასთან ბრძოლაში არა მარტო შორალურად, არამედ ფიზიკურადაც ამარცხებს იაზონს. მიუხედავად ასეთი განწყობილებისა, იმხანად კორნელის შემოქმედებაში უკვე ყალიბდებოდა ერთიანი ეროვნული სახელმწიფოს შექმნისა და განმტკიცების მოტივები. კრეუზას სახით დრამატურგმა თავისი ქვეყნისა და მშობელი მამის ერთგული ქალის მშვენიერი პორტრეტი შექმნა. როცა ეგეოსი მას ცოლობას სთხოვს, კრეუზას ყველაზე ძლიერი არგუმენტი ისაა, რომ კორინთოს მეფის ერთადერთი მემკვიდრე ვალდებულია თავისი სახელმწიფოსა და მშობელი მამის ინტერესების დაცვის გამო ცოლად ვაჰყვეს სწორედ იაზონს, რომელსაც სხვაგან არც სამეფო აქვს და არც სხვა გვირგვინი ელის. იაზონთან შეუღლება კორინთოს მეფეთა შტოს გაგრძელების ერთადერთი საშუალებაა. კორნელი ხაზს უსვამს იმ გარემოებას, რომ ეგეოსთან შეუღლების შემთხვევაში კრეუზას სამშობლო დამოუკიდებლობას დაკარგავს და ათენის ქვეშევრდომად იქცევა. ამიტომ ამშვიდებს კრეუზა მოხუცს: „Et vous reconnaitrez que je ne vous préfère que le bien l'Etat, mon pays et mon père“ ([6], 354).

კორნელის „მედეაში“ თავისებურ ასახვას პოეებს ფეოდალური კლასისა და აღმავალი ბურჟუაზიის მკვეთრი დაპირისპირება: ერთი მხრივ, არისტოკრატიული წრეების ბრძოლა დამოუკიდებლობის შენარჩუნებისათვის და მათი ქედმაღლობა ახალი კლასის მიმართ, ხოლო, მეორე მხრივ, ბურჟუაზიის გარკვეული ნაწილის სწრაფვა გააზნაურებისაკენ, ქონებისა და პოლიტიკური ძალაუფლების ხელში ჩაგდების გზით არისტოკრატიულ წრეებში შეღწევა და მათი ტრადიციების დაუფლება. ამ ბრძოლის რელიეფურ გამოკვეთას ემსახურება კორნელის მიერ კიდევ ერთი, უკვე ცნობილი, დეტალის წინ წამოწევა, ესაა მე-

დღეს განსაკუთრებული აღშფოთება იმის გამო, რომ იაზონს განუზრახავს შედღეს შეილებს კრეუზასაგან შესძინოს ძმები. კორნელი იმის მტკიცებასაც კი ლამობს, თითქოს მედეა ყველაზე მეტად შეურაცხყოფილი იყოს იმით, რომ იაზონი აპირებს მზის შთამომავლების დანათესავებას ცბიერი სიზიფის შთამომავლებთან. იაზონი, მისთვის ჩვეული ორატორობით ამტკიცებს, რომ დიდებულ შთამომავლობის ფიზიკური შენარჩუნებისათვის ერთადერთი გზა არსებობს, ესაა მათი მემკვიდრეებისა და კრეუზას მომავალი შეილების დანათესავება. ღვთაებრივი შთამომავლობისა და კორინთოს მომავალ მეფეთა სიმდიდრის შეერთება იხსნის როგორც ერთს, ისე მეორეს.

როგორც ვხედავთ, კორნელიმ ანტიკური სიუჟეტის თავისუფალი გადამუშავებით თავისი ეპოქის ადეკვატური, მაღალმხატვრული ნაწარმოები შექმნა. მისი იაზონი და მედეა, კრეუზა და პოლუქსი XVII საუკუნის საფრანგეთის ღვიძლი შეილები არიან, ხოლო მთელი ტრაგედია ფეოდალურ-მონარქისტული იდეების გამოძახილია.

XVIII—XIX საუკუნეებში გერმანული დრამატურგია ორჯერ გამოენამურა არგონავტების მითს და, კერძოდ, მედეას თემას. 1791 წელს მაქსიმილიან კლინგერმა შექმნა ტრაგედია „მედეა“, რომელიც ორი ნაწილისაგან შედგება და ცალ-ცალკე მოგვითხრობს მედეას თავგდასავალს კავკასიასა და კორინთოში. მაქსიმილიან კლინგერს მეფერამეტე საუკუნის გერმანულ ლიტერატურაში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს, მაგრამ „მედეას“ თითქმის არც იხსენიებენ მის სხვა ნაწარმოებებთან, რაც იმიტომ გამოწვეული, რომ ტრაგედიის მხატვრული ღირებულება ძალზე დაბალია.

უფრო მნიშვნელოვანი მოვლენა XIX საუკუნის ავსტრიელი დრამატურგის — ფრანც გრილპარცერის ტრილოგია „ოქროს საწმისი“, რომელიც 1818—1822 წლებში დაიწერა. ცნობილია, რომ გრილპარცერის ყურადღება მიექცია, ერთი მხრივ, თვით მედეას ხასიათმა, ხოლო, მეორე მხრივ, ნიბელუნგების განძის შესახებ არსებულ თქმულებასთან ოქროს საწმისის მითის მსგავსებამ. არგონავტების ციკლის მითები თავისთავად შეიცავდნენ რაციონალურ მარცვალს ადამიანებზე ოქროს დამღუპველი ზემოქმედების შესახებ. ეს რაციონალური მარცვალი აინტერესებდა გრილპარცერს და სწორედ ამიტომ დაამუშავა არგონავტების მითის სამი ძირითადი მომენტი. ტრილოგიის პირველი ორი ნაწილის („სტუმარი“ და „არგონავტები“) მოქმედება მედეას სამშობლოში — კოლხების მიწა-წყალზე მიმდინარეობს. გრილპარცერის მიერ მითოლოგიური სიუჟეტის გაშლა მიზნად ისახავს ცივილიზებული ბერძნებისა და ველური კოლხების ზნეჩვეულებების დაპირისპირებას. კოლხების მეფე აიეტი კლავს ოქროს ვერძით ჩამოსულ ფრიქსეს და ოქროს საწმისს თავის საკუთრებად აქცევს. შემდეგ მამაცი არგონავტები მოდიან მათი სიმდიდრის უკან დასაბრუნებლად. არგონავტები იმარჯვებენ გრძნეული მედეას შემწეობით, რომელსაც ფრიქსეს წყევლა უნდა დაატყდეს თავს. ტრილოგიიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია მესამე ტრაგედია — „მედეა“, რომელშიც მოქმედებამ ცივილიზებულ ევროპაში გადმოინაცვლა. იაზონის განწყობაზე არა მარტო სამშობლოში დაბრუნებამ იმოქმედა, არამედ იმანაც, რომ საბერძნეთში მას საშუალება მიეცა ისევ თავის ხალხთან ყოფილიყო, თავის ტოლსა და სწორთან, მსავით „მაღალი გრძნობების“ მქონე კრეუზასთან ჰქონოდა ურთიერთობა. ბერძნებისა და ბარბაროსი კოლხების ზნე-

ჩვეულებათა ურთიერთდაპირისპირება, რასაც ტრილოგიის პირველი კრიტიკონი წილი მიეძღვნა, თვალნათლივ გვიჩვენებს იაზონის ტრაგედიის მიზეზს. რაც დრო გადის, მით უფრო იზრდება მედეასა და იაზონს შორის არსებული უფსკრული. იაზონი საბოლოოდ გადაწყვეტს ახალგაზრდული შეცდომების გამოსწორებას და კრეუზას ცოლად შერთვას.

რომანტიკული ფერებითაა შემკული კორინთოს მეფის ასული კრეუზა, რომელიც აღერსითა და გულისხმიერი მოპყრობით ცდილობს მედეას ველური ბუნების გარდაქმნას. კრეუზა მედეას მუსიკას ასწავლის, მის შვილებს არაჩვეულებრივი სითბოთი და სიყვარულით ექცევა, რის გამოც მალე იაზონთან ერთად მედეას ღვიძლი შვილებიც კრეუზასადმი სიყვარულით იმსჭვალებიან. შურით აღვსილი მედეა შვილებს ხოცავს და დელფოსში მიდის თავისი სიცოცხლის უკანასკნელი დღეების გასატარებლად, თან მიაქვს ოქროს საწმისიც: — სიხარბისა და დიდების წყურვილის სიმბოლო, რის გამოც ცხრება ღმერთების რისხვა. „გრილპარცერმა ეს დრამა თანამედროვე განწყობილებებს დაუახლოვა და ზღაპრული სახეების ნაცვლად ტანჯული ადამიანები დახატა. პოეტური მშვენიერებით აღსავსე გადამუშავება მიზნად ისახავს იმ დროს გაბატონებულ რომანტიკულ სტილში ევრიპიდეს გადამუშავებას“ ([3], 420). რომანტიკულია თვით იაზონის ხასიათიც, იგი „მსოფლიო სევდის“ ტიპური წარმომადგენელია. დასჯილი იაზონი სიკვდილს შენატრის, მაგრამ ცოცხალთა შორის მხოლოდ იმიტომ რჩება, რომ „იცხოვროს ტანჯვათა შინა“ „მოთმინებისა და მონანიების“ მიზნით.

გრილპარცერის ტრილოგია რომანტიკული სტილითაა შესრულებული. „მედეას“ ცხოვრების მაგალითით გრილპარცერი კიდევ ერთხელ ცდილობს დაადასტუროს რუსოსეული დებულება იმის შესახებ, რომ ადამიანებისათვის ცივილიზაციას არ მოუტანია რაიმე კარგი, მით უმეტეს — ბედნიერება. ადრე მედეა ცხოვრობდა უბრალოდ, მაგრამ ბერძნულ ცივილიზაციასთან ზიარების შედეგად მან დაკარგა სამშობლო, თავისიანები და თვით სულიერი სიმშვიდე. ტრილოგიის ფინალში მედეა ძალას იკრებს კიდევ ერთხელ, მაგრამ მხოლოდ იმიტომ, რომ იმსხვერპლოს სხვები, მათ შორის — საკუთარი შვილები. გრილპარცერის მედეას სახე ერთი საუკეთესოთაგანია მსოფლიო ლიტერატურული სახეების გალერეაში. მოსიყვარულე ქალიშვილიდან მრისხანე დედაკაცში გარდამავალი მისი ხასიათი ჩამოქნილია იმდაგვარად, თითქოს იგი იყოს შექსპირის მაღლიანი ნიჭის ნაყოფი“ ([7], 23—24).

ანტიკური სიუჟეტების განახლებას ყველაზე მეტად XX საუკუნის ოცდაათიანი-ორმოციანი წლების ფრანგულმა დრამატურგიამ გაუღო კარი. პარიზის თეატრების სცენებს განახლებული ოიდიპოსი, ანტიგონე, ორფეესი, ელექტრა, ორესტე და სხვა მითური პერსონაჟები დაეუფლნენ. მედეას თემას ორი მნიშვნელოვანი ნაწარმოები მიეძღვნა — ანრი ლენორმანის „აზია“ და ჟან ანუის „მედეა“.

ბევრი რამ აქვს საერთო ჟან ანუის „მედეას“ როგორც ევრიპიდეს, ასევე სენეკასა და კორნელის ამავე სახელწოდების ტრაგედიების სიუჟეტებთან. მაგრამ სიუჟეტის ერთგვარობა სრულიადაც არ ნიშნავს მხატვრული სახეებისა და ემპირიული სინამდვილის ასახვის იდენტურობას. რა თქმა უნდა, არის, არა მარტო საერთო შტრიხები, არამედ გარკვეული მსგავსებაც ძველ და ახალ გმირებს შორის, ისევე როგორც საერთო დარჩა თვით ასახვის ობიექტი: — ცხოვრება და

ადამიანი. მაგრამ ამ ადამიანების აზრი და მისწრაფება, მსოფლგაგება და აღქმა ურთიერთგანსხვავებულია და მხატვრულ სახეთა სხვაობაც მეტია, ვიდრე მსგავსება.

ანუის მედია ისეთივე ძლიერი პიროვნებაა, როგორაც მას ანტიკური ხანის მითოლოგია და მისგან ნასაზრდოები ბერძნული ან რომაული ლიტერატურა იცნობდა. მან ერთხელ და სამუდამოდ უარი თქვა არსებულ სამყაროსთან საერთო ენის გამონახვაზე და არაჩვეულებრივი ობიექტურობით აღიქვამს არა მარტო გარესამყაროს უკუღმართობას, არამედ საკუთარ „მეში“ არსებულ „სხვა მედეასაც“, რომელიც ბურჟუაზიულ საზოგადოებასთან შეხებისას ჩამოყალიბდა და რომელმაც ჩაკლა მედეაში ყოველგვარი კეთილი, წმინდა და უმანკო საწყისი. სრულიად განსხვავებულია ანუის მედეა პიესის დასაწყისში და პიესის ბოლოს. თუ მისი პირველი სახე ფროიდიზმის ბრჭყალებშია მოქცეული და პიესის კონფლიქტი ძირითადად მამაკაცისა და ქალის ბიოლოგიური დაპირისპირების ილუზიას ქმნის, პიესის ბოლოს წინააღმდეგობის ეს მოჩვენებითი პლანი უკან იხევს და უდავო ხდება, რომ მედეა-იაზონის კონფლიქტი საზოგადოების ორი სხვადასხვა ნაწილის წარმომადგენელთა ანტაგონიზმითაა განპირობებული.

ანუის მედეა ბურჟუაზიული საზოგადოების წინააღმდეგობათა მსხვერპლია. თავისი ბუნებით იგი კაცთმოყვარე და უსაზღვრო სურვილებით სავსე, ბედნიერებას მოწყურებული ადამიანია, რომელიც უბადრუკმა ცხოვრებამ ქვეყნად არსებულ ყველა სახის ბოროტების სიმბოლოდ აქცია. მედეას მიერ წარმოთქმული უკანასკნელი მონოლოგი მკაცრი ბრალდებაა ბურჟუაზიული საზოგადოების მიმართ. მკითხველი ივსება რწმენით, რომ „მედეასაც, სხვების მსგავსად, შეეძლო სიწმინდისა და ბედნიერების სიყვარული, რომ მედეასაც უნდოდა უმანკო სიცოცხლე, რომ მასაც სურდა, ძალიან სურდა ერთგულება და გულწრფელობა“ ([11], 182).

მიუხედავად იმისა, რომ ცხოვრების უკუღმართობამ მედეა ყველა სახის ბოროტების გოდოლად აქცია, თითქმის მის წარსულსა და აწმყოში არც ერთი ნათელი წერტილი არ დატოვა, სიცოცხლესთან გამომშვიდობების ქამს იგი ყველაზე დიდი ჰუმანიტის სიტყვებით მიმართავს ადამიანებს: „...თი ახლაც, ამ წუთში, ისევე, როგორც ბავშვობისას, მთელი ძალით მსურს, რომ დედამიწაზე მხოლოდ სინათლე და სიკეთე მეფობდეს“ ([11], 183).

თავის ლიტერატურულ წინაპართა შორის ანუის მედეა პირველია, რომელიც თვითმკვლევლობით ამთავრებს სიცოცხლეს. დრამატურგი ჩაზგასმით აღნიშნავს, რომ მისი მედეა იმ ეპოქის მკვიდრია, რომელიც უფრო მკაცრი და დაუნდობელია ჩვეულებრივი ადამიანების მიმართ, ვიდრე ელადის კანონები ბარბაროსებისათვის. ახალმა, ბურჟუაზიულმა საზოგადოებამ ბოლო მოუღო ადამიანთა შორის ჩვეულებრივ ადამიანურ ურთიერთობას და ის ცხოველთა თანაცხოვრებას დაამსგავსა. აქ ვეღარ არჩევნ ავსა და კარგს, კეთილსა და ბოროტს, ახლა აღარც ქორო თანაუგრძნობს მედეას და აღარც ვინმე მოიძებნება, თავშესაფარს რომ გაიმეტებს მისთვის. ანუის მედეას ასე სწამს: „ეს უდაბური ადგილი სხვა უდაბურის მეზობელია, მას შემდეგ კიდევ უდაბური ადგილია და ასე სულ ბოლომდე, ბნელეთის საზღვრამდე“ ([11], 178). საზოგადოების განვითარების შესახებ ბურჟუაზიული მსოფლმხედველობა ანუის კაპიტალიზმის საზღვრებს იქით არსებული ნათელი ცხოვრების დანახვის უნარს ართმევს, ამი-

ტომ მარცხდება მისი მედეა, ამიტომ არ არსებობს მის ლექსიკონში მეგობარი და მხოლოდ თანამოაზრენი, თანამოსაქმენი და კომპანიონები მოქმედებენ; ამიტომ გაქრა ანუისთან ვერიპიდესეული სამშობლოს ცნებაც და ადამიანისათვის ესოდენ აუცილებელი მეგობრობის გრძნობაც.

ვერიპიდეს მედეას გარემო მისთვის უცხო და მკაცრი იყო, მაგრამ იმ გარემოში მაინც მოიძებნებოდნენ მედეას თანამოაზრენი და მეგობრები (ძიძა, ეგეოსი, კორინთელ ქალთა ქორი). სწორედ ასეთი გარემო უბიძგებდა მას სიცოცხლის გაგრძელებისაკენ. ანუის მედეა მარტოღმარტოა უდაბნოდქცეულ ქვეყანაში, მის ირგვლივ მხოლოდ ბოროტება და გაუტანლობაა, ამიტომ თავშესაფარის ძიებასა და სიცოცხლის გაგრძელებას მისთვის აზრი არა აქვს და, რადგანაც ანუი ბურჟუაზიული საზოგადოების უბადრუკობიდან თავის დაღწევის სხვა გზას ვერ ხედავს, თავისი გმირის თვითმკვლელობით ამთავრებს ამბოხს. დრამატურგის აზრით, ეს თვითმკვლელობა არსებულის წინააღმდეგ პროტესტის გამოვლენის თავისებური ფორმაა, ბოროტებისაგან ქვეყნის განთავისუფლებისათვის თავგანწირვა.

უფრო ორიგინალურადაა გააზრებული ანუისთან იაზონის სახე. ერთი შეხედვით ანუის იაზონი თავისი წინაპრების ყველა ძირითად თვისებას ინარჩუნებს. მაგრამ ახლა იაზონი თითქოს თავის თავში აპრიორულად შეიცავს იმ გამოცდილებას, რომელიც ვერიპიდეს, სენეკასა და კორნელის იაზონებმა დააგროვეს, ამიტომ ანუის იაზონი თავის ბრძოლას უპირატესად ეთიკურ სფეროში აწარმოებს. ახლა მისთვის შვილებზე ზრუნვა არც მთავარი არგუმენტია და არც რეალური მისწრაფების საგანი; აღარც მედეაში ხედავს ბარბაროსსა და ათენის გმირისათვის შეუფერებელ თანამგზავრს, პირიქით, გარესამყაროს შეფასებისას იგი მთლიანად ეთანხმება მედეას შეხედულებებს. სამყარო იაზონისათვისაც ქაოსი და უკუნეთია, ბოროტებით სავსე უდაბნოა, მაგრამ იაზონი ცხოვრებასთან შეგუების გზებს ეძებს, მედეა კი — სამუდამოდ უარს ამბობს ასეთ ცხოვრებაზე.

ანუის იაზონი უფრო მეტად ენათესავება სენეკას იაზონს, ვიდრე ვერიპიდესას. სენეკას იაზონის მსგავსად, ესეც ერთგვარად ჰუმანიზებულია, უფრო დამთმობი და ამტანია. მაგრამ არის ერთი სრულიად ახალი თვისება ანუის იაზონში, რომელიც არც ერთ მის წინაპარს არ ჰქონდა. ესაა ზრუნვა არა მარტო საკუთარი კეთილდღეობისათვის, არამედ სხვებისთვისაც — ადამიანებისთვის, რომლებიც განწირული არიან ამქვეყნიური ტანჯვა-წამებისათვის. „მინდა სულ პატარა ადგილი მაინც გავასუფთაო ადამიანებისათვის ამ ქაოსსა და უკუნეთში“ ([11], 172), — ამბობს იაზონი მედეასთან გამომშვიდობების ყაშს. მაგრამ ამ ქაოსისა და უკუნეთის შეცვლაზე, მის წინააღმდეგ ხელის აღმართვაზე იაზონი არაფერს ფიქრობს. მისი სურვილია, უბრალოდ გაჰყვეს თავისი წინაპრების გზას; ვაჟეთოს ის, რაც უკეთებია მის მამას, პაპას და ა. შ. როცა ცეცხლის აღმა შთანთქა მედეა და მისი შთამომავლები, იაზონი სტოიკოსის გულგრილობით აცხადებს: „დიახ, მე ვაგრძელებ სიცოცხლეს და, მიუხედავად ჩემი წარსულისა, შენთან ერთად გამოვლილი სისხლიანი გზის მიუხედავად, ხვალისანვე დიდი მოთმინებით ხელახლა ვიწყებ ადამიანური ბედნიერების საცოდავი ხარაჩობის შენებას“ ([11], 185). აქ იაზონი გაცილებით უფრო შორს წავიდა, ვიდრე მისი წინამორბედები, მაგრამ ბედნიერება, რომლის საცოდავ ხარაჩობ-

საც ანუ აშენებს, მხოლოდ არსებულის შენარჩუნებას ნიშნავს, რაც სათვის მისი წილი წუთისოფლის ბოლომდე გათრევის სინონიმია და ჭეშმარიტი ბედნიერებისაგან ძალიან შორსაა.

უდავოა, რომ ანუის მიღწევად უნდა ჩაითვალოს არსებული ბურჟუაზიული გარემოს კრიტიკული თვალთ დანახვა, მაგრამ მისთვის — ამ საზოგადოების ღვიძლი შვილისათვის, — განვითარების შემდგომი პერსპექტივები ბურჟუსითაა მოცული. ამით ერთხელ კიდევ დასტურდება, რომ ანტიკურ სიუჟეტებსა და მითებს ყველა ეპოქაში იყენებდნენ თავისი დროისა და საზოგადოებრივი ცხოვრების მნიშვნელოვანი მოვლენების გადმოსაცემად. ოღონდ მითები და ანტიკურ ეპოქაში მითების საფუძველზე შექმნილ მხატვრულ ნაწარმოებთა სიუჟეტები მოგვაგონებენ დახვეწილ მუსიკალურ ქმნილებებს, რომლებშიც მელოდია უცვლელი რჩება, ხოლო მათი შესრულება და მხატვრული შემოქმედების ხარისხი განპირობებულია შემსრულებელის ნიჭითა და ტემპერამენტით. ჭეშმარიტი ხელოვანი კი ყოველთვის თავისი ეპოქის სისხლი სისხლთაგანი და ხორცი ხორცთაგანია.

ფრანგული ფილოლოგიის კათედრა

(რედაქციის მოუვიდა
1970 წ. 20 მაისს)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. И. М. Тронский, История античной литературы, Л., 1947.
2. სიმ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, თბ., ტ. III, 1946.
3. История греческой литературы под редакцией С. И. Соболевского, Б. В. Горнунга, З. Г. Гринберга, Ф. А. Петровского, С. И. Радцига, АН СССР, М.-Л., т. I, 1946.
4. აკ. ურუშაძე, ძველი კოლხეთი არგონავტების თქმულებაში, თბ., 1964.
5. История римской литературы под редакцией С. И. Соболевского, М. Е. Грабарь-Пассек, Ф. А. Петровского, АН СССР, М., 1962.
6. Oeuvres complètes de P. Corneille, Paris, t. I, 1908.
7. შ. რევიშვილი, ქართულ-გერმანული ლიტერატურული ურთიერთობიდან, თბ., 1969.
8. Sénèque, Tragédies, Paris, t. I, 1924.
9. სიმ. ყაუხჩიშვილი, ანტიკური ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1961.
10. გრ. წერეთელი, ბერძნული ლიტერატურის ისტორია, თბ., ტ. II, 1935.
11. ეან ანუი, ანტიგონე, მედეა, თბ., 1969.

И. А. БАЧИАШВИЛИ

«МЕДЕЯ» ОТ ЕВРИПИДА ДО АНУЯ (Сенека, Корнель, Грилпарцер, Ануй)

Резюме

В трудах разбираются трагедии Сенеки, Корнеля, Грилпарцера и Ануя, созданные на тему Медеи: даны развитие и видоизменения художественных образов главных персонажей этих трагедий — Медеи и Ясона.

В произведениях вышеперечисленных авторов много общего, но сюжетом «Медеи» Еврипида, однако общность сюжета совершенно не означает идентичности художественных образов и отражения эмпирической действительности.

Безусловно, имеются не только общие штрихи и эскизы, но и определенное сходство между ранними и позднее созданными героями, так как сам объект изображения остается одним и тем же—жизнь и человек.

Так как мышление и стремления, мировоззрение и миропознание этих героев отличаются друг от друга, то поэтому различия в художественных образах больше, чем сходства. Изучение четырех трагедий, созданных в разное время на один и тот же сюжет показывает, что мифы и античные сюжеты везде и всегда служат отражению идей, характерных эпохе писателя.

Изменяются архитектура трагедии, число действующих лиц, художественные образы, но постоянными остаются цели и задачи художественных произведений.

В этих трагедиях поставленные проблемы всегда адекватны эпохе драматурга.

ОБ ОДНОЙ «НЕУДАЧНОЙ» ПОВЕСТИ М. ГОРЬКОГО

Г. М. ГИГОЛОВ

Критическая и научная литература о М. Горьком, даже на одном только русском языке,—огромна. Творчество великого писателя не перестает волновать исследовательскую мысль, и, что особенно отраднo, современное горьковедение — цветущая ветвь советского литературоведения — имеет в своем активе значительные достижения.

Однако нельзя не заметить, что исследовательская энергия, направленная на дальнейшее изучение великого творческого наследия М. Горького, распределяется как-то неравномерно: какие-то области и проблемы его освещены широко и исчерпывающе полно, а другие, может быть и менее значительные, остаются в тени.

К числу таких «невезучих» проблем относится «Исповедь» — повесть, о которой за последние годы написано очень мало, во всяком случае, гораздо меньше, чем о любом другом произведении М. Горького. Мы прекрасно понимаем: в историю русской литературы и общественной мысли «Исповедь» вошла со знаком минус, а это, как известно, не вдохновляет. О ней сложилось определенное и, судя по всему, непоколебимое мнение, которое в своих окончательных выводах сводится к аксиоме: повесть эта знаменует сдачу Горьким революционных позиций, на которых он находился до нее, отход от материализма, и, являясь, поэтому «неудачной», занимает в его творчестве — как в ретроспективном, так и в перспективном отношениях, — совершенно обособленное место.

Значит ли это, однако, что исследователи должны обходить «Исповедь» и создавать вокруг нее нечто вроде критического вакуума?.. Впрочем, «вакуум» не следует понимать буквально. Объективности ради отметим, что иногда о ней все же вспоминают. Но где и как? Там, где разговора о ней избежать просто невозможно, — в монографиях и общих работах о М. Горьком, и делается это весьма лаконично, скупно, как бы скороговоркой и, главное, согласно известной схеме, выразительнейшим образом которой может служить следующая цитата: «Под влиянием Богданова и Луначарского писатель увлекся идеей «богостроительства», написал ошибочную повесть «Исповедь» (1908), которая вызвала недовольство Владимира Ильича и от которой Горький вскоре сам отказался» (1, 79).

Эти слова взяты нами из книги, авторы которой, надеемся, не посетуют, если мы не назовем ее оригинальным трудом. Она относится к типу популярных учебников, и мы сознательно процитировали эту книгу, так как именно в таких работах и выявляется «среднеарифметическая» литературоведческих характеристик и оценок. Можно пересмотреть десяток, а то и более работ о Горьком и во всех них встретить — с некото-

рыми, разумеется, вариациями — мысли и даже формулировки, аналогичные высказанным авторами книги, о которой идет речь.

* * *

Обычно принято считать, что своим появлением «Исповедь» чуть ли ни всецело или, во всяком случае, во многом обязана А. В. Луначарскому лично, а также тому кругу идей, которые развивали А. Богданов и другие махисты в период сближения с ними великого пролетарского писателя на Капри. Эта устойчивая точка зрения на происхождение «Исповеди» имеет длинную традицию и берет свое начало буквально в первых критических отзывах о ней. Д. Философов назвал автора «Исповеди» «учеником Луначарского» (2, 47). «Горький художественной кистью делает то, что Луначарский — в философско-публицистических статьях» (3, 10). Своими исканиями, — читаем дальше, — Горький обязан новейшим течениям в социал-демократии и Луначарскому (4). В таком же духе высказывались и многие другие критики в эпоху «Исповеди».

Подобная точка зрения о зависимости «Исповеди» от Луначарского, в «пеленках религии» которого находился Горький (выражение того же Философова), оказалась настолько устойчивой, что, изменившись в каких-то незначительных нюансах, переключалась в советское литературоведение и до сих пор остается неизменной в своей изначальной сущности. Нет, думается, необходимости приводить соответствующие доказательства, что многие исследователи разделяют эту точку зрения. Ограничимся одной лишь ссылкой. В работе на интересующую нас тему, появившейся недавно, говорится: «Горький был увлечен идеями Луначарского», «в след (разрядка наша — Г. Г.) за Луначарским Горький пытался превратить религию из противника социализма в союзника» (5, 5—6).

Приводя эти мнения, мы не собираемся опровергать их. Связь «Исповеди» с религиозно-философскими воззрениями махистской группы и, в первую очередь, Луначарского настолько очевидна, что нет никакой нужды сомневаться в ее наличии. Нас заинтересовал другой вопрос — характер этой связи, вернее — ее происхождение. Из дальнейшего станет ясным, что рассматривать этот вопрос, исходя из простой посылки — влияние Луначарского на Горького, в результате которого Горький в след за Луначарским пошел по пути богостроительства и написал «Исповедь», — значит упрощать, а, следовательно, искажать истинное положение вещей.

Еще в эпоху появления «Исповеди» один из ее критиков поставил вопрос о необходимости глубже вникнуть в происхождение горьковского богостроительства и, коль скоро рядом с именем ее создателя называют Луначарского, разобраться в том, каково было его влияние на Горького и вообще — было ли оно? По этому поводу Г. Плеханов писал: «Легко сказать: Горький сделал какую-то теоретическую ошибку. Нужно еще выяснить, почему его мысль пошла по тому теоретическому руслу, на котором ею сделана была эта ошибка. Легко сказать: Горький подчинился влиянию такого-то или такого-то богосочинителя, положим — Луначарского. Нужно еще выяснить то его душевное состояние, которое сделало возможным влияние на него этого богосочинителя. Ведь что такое г. Луначарский в сравнении с Горьким? Копна сена в

сравнении с Монбланом. Почему же Монблан подчинился влиянию «копны»? Почему наш поэтический «Буревестник» заговорил теперь мистическим языком святоши?» (6, 402).

С «копной» Плеханов, как говорится, хватил через край, что, впрочем, находит свое объяснение в плане той борьбы, которую он вел в годы реакции против различных проявлений философского идеализма, в частности, махизма. Но сама постановка вопроса о необходимости глубже разобраться в причинах, побудивших Горького написать «Исповедь», не особенно при этом полагаясь на версию о «влиянии» «копны» на «Монблан», в которой сам Плеханов, кстати говоря, очень сомневается, — кто будет спорить? — совершенно правильна.

Впрочем, признаем на время, что Горький написал «Исповедь» под влиянием богостроительских идей Луначарского. В таком случае неотвратимо возникнет далеко не праздный вопрос: какими путями, через какие каналы осуществлялась передача богостроительских идей от Луначарского к создателю «Исповеди»?

Обычно указывают на книгу Луначарского «Религия и социализм», эту обширную, в двух томах, своеобразную библию богостроительства, содержащую в себе в развернутом виде основные положения создаваемой «пятой религии». В цитированной работе по этому поводу сказано: «Большое впечатление на Горького произвела книга Луначарского «Религия и социализм», а также замысел другой работы, в которой, по словам Горького, должна пойти речь «о приближении большевизма к синдикализму, т. е. о возможности слияния социализма с анархо-социализмом» (5, 5—6). Спрашивается, откуда исследователь почерпнул данные для заключения о «большом впечатлении», произведенном на Горького книгой Луначарского о религии? В письме Горького к Пятницкому из Флоренции от 4 ноября 1907 года, откуда взяты эти слова, читаем: «Виделся с Луначарским, он печатает книгу о религии и принимается работать над другой. Эта другая (разрядка наша — Г. Г.) страшно интересна по теме, она будет иметь сильный успех, в чем я уверен. Дело идет о приближении...» и далее как в цитате Нинова (7, 210—211). Что следует из приведенных слов Горького? Во-первых, то, что книги Луначарского о религии еще не было, она находилась в печати и по этой причине книги — подчеркиваем: книги — Горький знать не мог. В лучшем случае он мог быть знаком с замыслом ее. Во-вторых — и это главное — «книга о религии», которую Луначарский только «печатает», не произвела на Горького какого-либо впечатления, тем более «большого», как об этом говорит Нинов, ибо о ней в письме к Пятницкому сказано в обычном информационном порядке. Зато другая книга, над которой Луначарский «принимался» работать, действительно, очень понравилась Горькому — «страшно интересна по теме», — и сила впечатления оказалась, очевидно, настолько значительной, что, не задумываясь, «на корню», он предсказал ей «очень сильный успех». В данном случае произошло небольшое недоразумение: оценка одной книги перенесена на другую...

Труд Луначарского «Религия и социализм» в печатном виде вообще не мог быть известен Горькому до создания им «Исповеди». Первая часть его вышла в свет в 1908 году, а «Исповедь» в рукописи завершена в начале того же года. В письме от 6 или 7 февраля 1908 г. Горький сообщает Пятницкому: «Заканчиваю повесть о хождении некоего человека по святым местам» (8, 51), а через месяц, в начале марта, вы-

сылает готовую рукопись в Берлин к Ладыжникову для опубликования (9, 25).

Вывод? Он очевиден: «Исповедь» и «Религия и социализм» создавались одновременно и почти одновременно были опубликованы, и потому сочинение Луначарского не могло произвести на автора «Исповеди» того впечатления, которое ему приписывают.

Но если книга Луначарского ввиду только что приведенных сопоставлений и соображений не могла сыграть роль «первоисточника» горьковского богостроительства, то, может быть, Луначарский «обратил» Горького в свою «веру» во время их личных встреч?

Они познакомились в начале ноября 1907 года во Флоренции, затем их личные контакты продолжались на Капри, где Луначарский гостил в самом конце января и в середине марта 1908 года. Совершенно очевидно, что ни январская, ни, тем более, мартовская встречи никак не могли повлиять на Горького в известном смысле, так как к этому времени «Исповедь», в основном, была уже закончена. Остается только Флоренция. Неужели можно предполагать, что «обращение» Горького в богостроители произошло именно здесь, да еще в течение каких-то двух недель (известно, что флорентийские встречи Горького и Луначарского длились не больше двух недель)? Но даже допустив, что Луначарский оказался настолько красноречивым проповедником и что в его распоряжении нашлись столь неотразимые аргументы в пользу сочиненной им «религии», а Горький так сильно возжаждал пополнить собою ряды ее приверженцев, что на превращение его в адепты Луначарского потребовалось такое незначительное время,— даже допустив эти предположения, нельзя не увидеть их полной несостоятельности в свете следующих сопоставлений. Дело в том, что Горький начал писать «Исповедь» задолго до знакомства с Луначарским. Как было сказано, оно состоялось в ноябре 1907 года, а наиболее раннее известие о замысле «Исповеди» встречается в письме Горького к Ладыжникову, датированном серединой февраля этого же года (8, 14).

Версия о «луначарском» происхождении «Исповеди» еще более убедительно опровергается и следующим фактом. Почти с первым упоминанием об «Исповеди» Горький посылает тому же Ладыжникову свой ответ на вопрос французского журнала «Mercure de France» о судьбах религии, в котором впервые им сформулированы в тезисном порядке главные идеи богостроительства (8, 16). Ответ Горького был опубликован в этом журнале в апреле того же года.

И наконец: в конце 1907 года Луначарский опубликовал статью «Будущее религии» (10) и в ней приводит ответ Горького на вопрос анкеты, предпринятой «Mercure de France», и кратко касается взглядов его на проблемы религии. Понимаете, не Горький цитирует Луначарского, а наоборот: Луначарский — Горького!

Так обстоит дело с хронологией, а хронология — это факты. И они говорят о том, что «Исповедь» создавалась независимо от Луначарского и потому вряд ли следует называть его имя в связи с богостроительством Горького.

Горький как-то сказал, что он не встречал в книгах мыслей, которые в той или иной форме не попадались бы ему в жизни. Конечно, очень трудно говорить об «Исповеди» в плане каких-либо жизненных реалий, слишком уж очевиден «головной», искусственный смысл богостроительства. И все-таки, не лучше ли вместо того, чтобы защищать

версию о книжном происхождении «Исповеди», обратиться к самому создателю ее? Вскоре после ее опубликования в беседе с одним критиком, говоря о герое своего произведения, Горький подчеркнул, что, создавая его образ, он имел в виду «одну определенную натуру, знакомого мне человека, который все это переживал особенно бурно и страстно». Хотя его искания — не искания самого Горького, в них, тем не менее, продолжал писатель, есть «много из личного опыта» (11, 7). Каждому, кто занимается «Исповедью», не следует игнорировать и другой документ — письмо Горького к Ладыжникову, написанное во время работы над «Исповедью», в котором к числу хороших известий из России он относит известие «о распространении социализма в Поволжье и о религиозном отношении к нему, — т. е. об отношении как к религиозной доктрине» (12, 223—224). И еще: много лет спустя после «Исповеди», когда вызванный ею шум умолк и наступило время беспристрастного разговор о ней, в 1930 году, Горький вспоминал: «Исповедь» написана по рассказу одного нижегородского сектанта и по статье о нем Кудринского — «Богдана Степанца, преподавателя Нижегородской гимназии» (13, 171).

Все эти данные, опубликованные в различных изданиях, хорошо известны горьковедом. Найти их легче легкого. Но они используются явно недостаточно. Не потому ли, что многие исследователи все еще продолжают находиться под гипнозом версии о решающем участии Луначарского в появлении «Исповеди»?

* * *

Создание «Исповеди» — произведения, на первый взгляд, такого негорьковского — имело свои внутренние причины. Мы будем недалеко от истины, высказав «крамольную» мысль, что «Исповедь» явилась логическим следствием развития идей самого Горького, кристаллизовавшихся в сознании великого писателя исподволь и задолго до ее написания.

Как это ни парадоксально, система религиозных воззрений, получившая свое художественное воплощение во всей идейно-образной структуре «Исповеди», произроста отнюдь не на религиозной основе. Своими корнями она уходит в «земную», чуждую какой бы то ни было религиозности почву, и ее возникновение находит объяснение и обоснование в той непримиримой борьбе, которую вел Горький против буржуазной идеологии в целом и — конкретно — такого ее порождения, как буржуазный индивидуализм. Борьба эта началась далеко не сейчас, в период создания «неудачной» повести. К этому времени, когда Горький приступил к ее написанию, уже имелась славная традиция обличения им всех разновидностей буржуазного индивидуализма, его общественно-социального, философского, бытового — каких угодно — проявлений. Это общеизвестно. Достаточно вспомнить соответствующие положения «Заметок о мечанстве», этого выдающегося образца революционной публицистики в предшествовавший «Исповеди» период.

В годы воинствующего торжества реакции, принявшей особенно уродливые формы, обнажившей совершенно бесстыдно весь маразм господствующей «культуры», критика Горьким буржуазного индивидуализма, естественно, стала еще более ожесточенной и вошла, как составная часть, в обширную программу борьбы против общественно-политической

УДК 82(075)41
72(02)0101033

депрессии, наступившей после поражения первой русской революции. Целям этой борьбы посвящены многие произведения Горького; собственно говоря, все творчество пролетарского художника противостоит наступлению реакции — его романы, повести, пьесы, публицистика. «Исповедь» не стоит в стороне от этой борьбы. Она явилась произведением, в котором своеобразно преломились, воплотились в художественные образы и картины, некоторые идеи и мысли, разбросанные в других работах тех лет.

В условиях разгула политической реакции, проникшей во все стороны действительности и подчинившей себе психику современного человека буржуазного общества, происходит интенсивный процесс отъединения личности от коллектива,— процесс настолько очевидный и в те годы закономерный, что он буквально заполнил собою всю публицистику, художественную литературу, театр... Индивидуализм как философская категория и житейская норма оказался рычагом, приводящим в движение общественную мысль и осуществляющим принципы этического характера. Буржуазная философия, публицистика, социология и литература возвели индивидуализм и «индивидуализированную» личность на пьедестал, уготованный эпохой реакции.

Горький никогда не отрицал за личностью ее общественного значения и ее роли в прогрессе человеческой культуры. Он никогда не был сторонником сведения ее к той «середине», которую мещанство окрестило «золотой». Есть личность и личность. И Горький всегда подходил к ее оценке, опираясь на ту мысль, что социальная ценность личности определяется не имманентными показателями, а степенью ее приближенности или отдаленности по отношению к коллективному началу.

Горький неоднократно высказывался в следующем духе.

Связанная с коллективом — принципиально не существенно, с каким именно: первобытным ли сборищем или высокоорганизованным обществом, — личность оказывается тем социально значимее, чем крепче и органичнее эта связь. Питаемая живительными соками общества-коллектива, она тем самым становится выражением живых творческих сил, заложенных в нем. Образ творческой личности, как вершины треугольника, основанием которому служит коллективный опыт народа, очерченный в самом начале написанной одновременно с «Исповедью» статьи «Разрушение личности», определяет не только философско-публицистическую проблематику этой работы Горького, но и сущность многих воззрений его в то время.

Но есть другая личность — изолированная. Оторванная или оторвавшаяся от жизнотворной почвы — коллектива, замкнутая в самой себе, в сфере узко эгоистических интересов и помыслов, — такая личность, маленькое «я», оказывается величиной отрицательной, регрессивной по отношению к движению жизни. «Сама по себе, вне связи с коллективом, вне круга какой-либо широкой, объединяющей людей идеи, индивидуальность — инертна, консервативна и враждебна развитию жизни» (14, 34). С присущим ему мастерством и целеустремленностью во многих произведениях пролетарского писателя нарисована картина — можно сказать клинически точная картина — распада этой изолированной личности, названная им «разрушением личности», духовно нищей, заплутавшейся во тьме противоречий жизни, мечущейся от одной крайности к другой, от бога к дьяволу, от метафизики к разврату и больше всего на свете боящейся своего конца. Вредный сам по себе, ибо он

распространяет вокруг себя бактерии своей больной психики и жагает атмосферу миазмами, враждебными жизни, тип современного «изолированного» человека, «маленького вместилища болезней духа, болезней воли, только болезней», размножается с чудовищной быстротой, и этот процесс размножения заключает в себе тем большую опасность, что массой этих «лишних», «никудашных» и «ненужных» людей «прекрасно умеет пользоваться наш враг»,—писал Горький и ставил перед литературой неотложную задачу: «уничтожить этих людей или, насытив их бодростью, воскресить к жизни активной» (14, 77).

Сам Горький подал замечательный образец борьбы против «никудашников», используемых врагами демократии в своих целях. «Жизнь ненужного человека», одно из проявлений этой борьбы, как раз и повествует о мытарствах «изолированной» личности с больной психикой—Евсея Климкова, безвольного существа, ставшего игрушкой в руках черных сил или, говоря конкретнее, тупым исполнителем приказов своего начальства—жандармов.

Поскольку «разрушение личности» вызвано отрывом ее от коллектива, то «восстановление» ее—простая логика!—должно произойти обратным путем—путем приобщения к общественным началам. В этом тезисе и заключаются предпосылки, приведшие Горького к идеям богостроительства, художественно воплощенным в «неудачной» повести с ее героем—Матвеем.

Как видим, в них нет никаких религиозных мотивов. Они возникают там, где Горький,—а вот тут уже не только можно, но и должно говорить об ошибке,—вслед за Л. Фейербахом и одновременно с Луначарским попытался увидеть в религии средство, способное объединять разрозненные индивидуумы в один организм. Прямолинейно, опять-таки за немецким философом, расшифровав слово «религия» как связь, Горький ссылкой на историю пытался доказать, что первобытные религии организовывали и укрепляли социальные связи и в силу этого играли прогрессивную роль (15, 43).

Рационалистический характер конструируемой в «Исповеди» религии не подлежит никакому сомнению—рационалистический и утилитарный. По мысли Горького, в богостроительской религии не может иметь место то сверхчувственное существо, абсолютная вера в первопричинность и всемогущество которого составляет необходимейшую сущность всякой «обычной» религии. Цель, которую пытался достичь Горький своею повестью, обнаруживает чисто практические задачи, продиктованные все той же борьбой пролетарского писателя, которую он вел против буржуазного индивидуализма. «Я—атеист,—писал Горький.—В «Исповеди» мне нужно было показать, какими путями человек может прийти от индивидуализма к коллективистическому пониманию мира... Герой «Исповеди» понимает под «богостроительством» устройство народного бытия в духе коллективистическом, в духе единения всех по пути к единой цели—освобождению человека от рабства внутреннего и внешнего (16, 504).

«Коллективистский дух», на котором зиждется главная идея богостроительства, не может долго оставаться «духом». Он должен наполниться каким-нибудь содержанием, «материализоваться», ибо, не произойди с ним этой метаморфозы,—какая разница была бы между ним и «старым» богом, ныне упраздняемым? Сказав А, следует сказать Б. Вместо одного бога, настолько привычного, что он стал фикцией, и—

самое существенное в данном случае — не доказавшего в течение двух тысяч лет своей способности пробуждать и укреплять коллективистские начала, объединяющие людей, — вместо этого, «скомпрометированного», бога, следует ввести нового, сконструировать нечто такое, что могло бы взять на себя высокую миссию обуздать индивидуализм и привести человечество к желанной гавани — коллективизму. Таким новым богом в системе богостроительства может стать народ или, говоря словами Горького, «неисчислимый мировой народ... народушко бессмертный... начало жизни единое и несомненное... отец всех богов бывших и будущих» (16, 331).

Кажется, ясно. В двух произведениях — в «Жизни ненужного человека» и в «Исповеди» — Горький в одном из них разоблачает индивидуализм и его пагубные последствия для личности и общества, в другом — утверждает спасительную — тоже и для личности, и для общества — идею коллективизма. От разрушения личности — к ее восстановлению, от индивидуализма — к коллективизму, от Евсея — к Матвею — вот путь, проделанный мыслью Горького от «Жизни ненужного человека» к «Исповеди».

Сопоставление «Жизни ненужного человека» и «Исповеди» как двух произведений, находящихся между собой в диалектической связи и разрешающих общую проблему в двух планах — негативном и позитивном, — не ново. В свое время оно очень убедительно сделано Б. Бяликом в статье «Ленин и Горький», в которой доказывается, что «...если «Жизнь ненужного человека» показывала процесс разрушения личности, то «Исповедь» должна была показать процесс ее восстановления, возрождения... именно в этом смысле исповедь «странника по святым местам» является противовесом и дополнением к рассказу о гибели «ненужного человека» (15, 39). По этому поводу исследователем сказано много и, повторяем, очень убедительно.*

Выше было сказано, что, создавая «Исповедь», Горький во многом руководствовался практическими задачами борьбы против различных проявлений индивидуализма. Продолжая начатый разговор, можно вы-

* И тем не менее, эта самоочевидная мысль о двух подходах к одной проблеме, высказанная Б. Бяликом, вызвала возражение. Сторонникам взгляда, что «Исповедь» — результат «увлечения» и «влияния», что ее появление — «от лукавого», любая попытка обосновать ее идеи в связи с творчеством Горького обязательно должна показаться ошибочной, так и получилось. Прделанное Б. Бяликом сопоставление двух повестей, «Жизни ненужного человека» и «Исповеди», — сопоставление ради противопоставления, — в свое время, помнится, некоторыми исследователями квалифицировалось как «искусственное» и «схематичное». Нам же представляется, что в данном случае мы имеем дело не со «схематичностью», а с присущим Б. Бялику искусством трактовать проблемы горьковского творчества не поверхностно, а с учетом всей глубины и сложности их... Впрочем, если слово «схематизм» уже произнесено, то адресовать его следует не Бялику. Приписанная ему «схема» имеет другое происхождение. В письме к Ладыжникову (середина февраля 1907 г.) Горький сообщает: «Пишу рассказ «Шпион» (первоначальное название «Жизни ненужного человека» — Г. Г.) затем буду писать другой — в противовес (разбивка наша. — Г. Е.) первому» (8, 14). Можно не сомневаться, что под «другим» подразумевается «Исповедь». Вот и получается: то, что названо «схемой», на проверку оказывается горьковским замыслом! А выделенное нами слово «в противовес» взято Бяликом у самого Горького.

сказать еще некоторые соображения в доказательство того, что «неудачная» повесть — отнюдь не «случайное», наносное явление в творчестве великого писателя.

Год появления «Исповеди» — особый год. В 1908 году широко отмечалось восьмидесятилетие Льва Толстого, и если выход в свет горьковской «Исповеди» в это время простое совпадение со знаменательной датой, то, право, весьма многозначительное. Давно уже замечено, что «Исповедь» пролетарского писателя заключает в себе нечто такое, что полемически направлено против «Исповеди» Л. Толстого, точнее — против ее религиозных и нравственных идей.*

Действительно, в ряде кардинальных моментов богостроительская система горьковской «Исповеди» и религиозные воззрения Л. Толстого, как они выражены в его «Исповеди», расходятся и расходятся самым решительным образом.

Толстовскому принципу нравственно-религиозного самосовершенствования, основанному на примате личного начала над коллективно-общественным, «вера» Горького противопоставляет пафос слияния личности с коллективом, — процесс, в котором, приобщаясь к неисчерпаемому творческому потенциалу, заложенному в «боге-народушке», личность «восстанавливается» и возрождается. У Л. Толстого в «Исповеди» «первое слово «я», это внутреннее просветление, это отъединение... Первое слово «Исповеди» Горького — это «мы»: «от обособленности к общности, от одиночества к единению» (17, 20—21).

Толстовской «небесной» религии «Исповедь» Горького противопоставляет религию «земную»; богу, стоящему над людьми, — идею бога, заложенного в самом народе.

Толстовскому отношению к смерти, проникнутому ощущением ужаса, богостроительство, по словам Горького, противостоит «радостным и гордым чувством гармонической связи человека с миром» (15, 41).

Совпадение, о котором мы говорили, действительно, очень многозначуще. Восьмидесятилетие Л. Толстого совпало с разгулом общественно-политической реакции. Последняя не замедлила поднять на щит все наиболее слабые и реакционные стороны философско-нравственно-религиозного учения гениального писателя и сделать его орудием, направленным против социал-демократии и революционной идеологии.

Величайшей заслугой Горького следует считать его неустанную и целеустремленную работу в области «социальной гигиены», и несомненно, что появление «Исповеди» находит свое объяснение в связи с той борьбой, которую великий пролетарский писатель вел против всего того, что вело к пассивно- созерцательному отношению к жизни, что снижало общественную активность. Строя «новую» веру как «радостное и гордое чувство», он стремился, тем самым, создать нечто вроде панацеи против того пессимистического мироощущения, которое находило выражение в самых различных формах в те годы, когда пессимизм в силу известных причин стал чем-то вроде знаменья времени. Другое

* В дорволюционной критике на это обратил внимание Львов-Рогачевский, по словам которого, «Исповедь» Горького представляет огромный интерес, как своего рода ответ на «Исповедь» Л. Толстого, им же намечены пункты расходования между двумя произведениями (17).

дело, что из этого получилось. По замыслу же богостроительство с его «радостным» ощущением связи человека с природой и людьми должно было противостоять и «ужасу смерти», свойственному толстовству, и «ужасу жизни», присущему многим ответвлениям буржуазной мысли, литературе, искусству,— вообще всем тем «ужасам», богатый ассортимент которых составлял необходимую принадлежность эпохи реакции — эпохи, когда, как волчий вой в ночи, со всех сторон раздавалось завывание разлагающегося буржуазно-мещанского общества, которое устами своих бардов, «господ Смертяшкиных» разных мастей и калибров, цинично и откровенно обнажая язвы души своей, жаловалось и кричало:

«Мне больно, мне страшно, а потому,— будь вы все прокляты с вашей наукой, политикой, обществом, со всем, что мешает вам видеть мои страдания!» (14, 70).

По собственному признанию Горького, смысл всей его деятельности заключался в том, чтобы внушить людям активное, творческое революционное отношение к действительности — с тем, чтобы человек — Человек с большой буквы — стал подлинным хозяином жизни и своей собственной судьбы. Разрешению этой великой задачи посвящены все произведения Горького, все его творчество и — по замыслу — «неудачная» повесть «Исповедь».

* * *

Мы рассмотрели некоторые стороны интересующей нас проблемы; можно сделать выводы.

В своих отправных тезисах богостроительство «Исповеди» не представляет чего-либо совершенно неожиданного или, тем более, случайного в общем потоке горьковских идей. Случайность, вообще, не та категория, которая может быть применена к такому художнику и мыслителю, как Горький.

Богостроительство Горького основано на глубокой вере в народ, в мощь коллективизма. Сама по себе вера в народ — далеко еще не религия. Для Горького народ всегда представлял силу — решающую силу — всякого общественного прогресса и революции. Вера в народ, как в силу, определяющую развитие новых форм социальной жизни, двигала пером создателя «Матери» и других революционных произведений. Религией эта вера в народ стала в системе богостроительства, сообщившего ей черты, свойственные религии, — элементы мистики и чудесного...

«Единение всех по пути к единой цели» — эта богостроительская формула обнаруживает отход Горького от революционной почвы. Все другие произведения Горького, посвященные изображению революционной борьбы, дают великолепную иллюстрацию единения людей, но единения не на зыбкой основе богостроительской «всеобщности», понимаемой буквально, — подлинное братство, как это показал пролетарский писатель, возникает и укрепляется в беспощадной классовой борьбе народа против своих социальных врагов. В богостроительстве же Горький пошел дальше в развитии идеи «единения» и пришел к расплывчато-идеалистическому идеалу «единения всех по пути к единой цели». Кого это «всех»? И есть ли вообще в природе «единая цель» для «всех»?

В составе «новой» религии, помимо веры в народ и чувства кол-

лективизма, можно без труда обнаружить и другие черты мировоззрения Горького — любовь к жизни, оптимизм, бодрость и т. д.

Но «несчастье» этой «неудачной» повести заключается в том, что разрешение острых жизненных проблем Горький перенес в область религиозных категорий, а такое не проходит бесследно: религиозная доктрина не только сообщила этим проблемам специфическую окраску, но и начисто зачеркнула даже самую возможность действительного разрешения этих проблем и обрелась «народушко» на пассивное, то есть антигорьковское, созерцательное отношение к жизни.

Очень правильно говорится, что о работе писателя следует судить не по его субъективным намерениям, а по ее объективным результатам. Субъективные намерения автора «Исповеди», как это не трудно увидеть, были самые наилучшие и основывались не на заимствованных идеях. А вот результаты оказались отрицательными. Попытка поставить религию, какой бы «хорошей» она ни была, на службу социализму кончилась провалом. Иначе и быть не могло. Религия есть религия. «Богоискательство отличается от богостроительства или богосозидательства или боготворчества и т. п., — писал В. И. Ленин Горькому, — ничуть не больше, чем желтый черт отличается от черта синего» (18, 105).

Принципиальная, глубоко партийная критика В. И. Лениным богостроительских ошибок Горького, развернутая в его письмах к нему, не оставляет места ни для каких компромиссных решений в вопросе об общественной ценности «Исповеди». Вождь революции прекрасно видел, что создавая «новую» религию, Горький руководствовался самыми лучшими побуждениями. «Но это ваше доброе желание остается вашим личным достоянием, субъективным «невинным пожеланием», — писал В. И. Ленин Горькому. — Раз вы его написали, оно пошло в массу и его значение определяется не вашим добрым пожеланием, а соотношением общественных сил, объективным соотношением классов (19, 110—111). В. И. Ленин указывает, что были в истории времена, когда «борьба демократии и пролетариата шла в форме борьбы одной религиозной идеи против другой.

Но и это время давно прошло.

Теперь и в Европе и в России всякая я, даже самая утонченная, самая благонамеренная защита или оправдание идеи бога есть оправдание реакции» (18, 111).

Так писал В. И. Ленин, вскрывая корень, самую сущность ошибочной позиции, занятой Горьким в «Исповеди». Письма вождя революции по поводу «Исповеди» — высочайший образец принципиальной партийной критики — поражают отеческой заботой о писателе, для которого идеи ленинизма всегда были вдохновляющей и направляющей силой на его жизненном и творческом пути.

1. А. А. Поликанов, З. В. Уданова, И. Т. Трофимов, Русская литература конца XIX — начала XX вв., М., 1965.
2. Д. Философов, Евсей и Матвей. «Московский еженедельник», 1908, № 29.
3. К. И., Богоискагельство М. Горького (по поводу последней его повести «Исповедь», Берлин, 1908). «Московский еженедельник», 1908, № 35.
4. С. А., Литературное наследие 1908 г., «Слово», 1909, 4/1.
5. А. Нинов, Каприйкие встречи (Ленин и Горький в 1908—1910 годах). «Вопросы литературы», 1965, № 7.
6. Г. В. Плеханов, Избранные философские произведения, т. III, М., 1957. Статья Плеханова «О так называемых религиозных исканиях в России», откуда взята нами эта цитата, впервые опубликована в «Современном мире», 1909, №№ 9, 10, 12.
7. Архив А. М. Горького, т. IV, М., 1954.
8. М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 29.
9. Летопись жизни и творчества А. М. Горького, т. II.
10. «Образование», 1907, № 10.
11. «Образование», 1908, № 7.
12. М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 26.
13. Архив А. М. Горького, т. VII.
14. М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 24.
15. Б. Бялик, Статьи о Горьком, М., 1947.
16. М. Горький, Собр. соч. в тридцати томах, т. 8.
17. В. Львов, Новая вера (по поводу «Исповеди» М. Горького). «Образование», 1908, № 7.
18. В. И. Ленин и А. М. Горький, Письма, воспоминания, документы, АН СССР, М., 1958.

ბ. ბიბოლოვი

მ. გორკის ერთი „სუსტი“ მოთხრობის შესახებ

რეზიუმე

ჩვეულებრივ ითვლება, რომ „აღსარება“ მ. გორკის „სუსტი“ მოთხრობაა, რადგანაც იგი, თითქოს, დაწერილია ა. ლუნაჩარსკის დემერტომუნებლობის იდეათა ძლიერი გავლენით. ამავე დროს, მრავალრიცხოვანი მონაცემები მეტყველებს იმის შესახებ, რომ გორკის ეს მოთხრობა იქმნებოდა ლუნაჩარსკის მიერ ამ საკითხზე დაწერილ წიგნთან — „რელიგია და სოციალიზმი“ ერთდროულად და დამოუკიდებლად და ამიტომ საეჭვოა ვიფიქროთ, რომ მან გავლენა მოახდინა „აღსარების“ ავტორზე.

მ. გორკის შემოქმედებაში „აღსარება“ შემთხვევითი რგოლი არ არის. მას საფუძვლად უდევს ცხოვრებისეული ზოგიერთი მოვლენა, რომელთა შესახებ თვითონ გორკი ლაპარაკობდა და, რაც მთავარია, ის განწყობილებანი და იდეე-

ბი, რომლებიც გორკის გაუჩნდა გარკვეულ ეპოქაში. მისი აზრით, შეხედულება-
 თა და გრძნობათა ღმერთმშენებლური სისტემა უნდა დაპირისპირებოდა „ჩვეუ-
 ლებრივ“ რელიგიას, მისტიკასა და ინდივიდუალისტურ განწყობილებათა თა-
 ვაწყვეტას რეაქციის წლებში, დაპირისპირებოდა როგორც ახალი მსოფლ-
 შეგნება — ხალისიანი, აქტიური, კოლექტივისტური. ასეთი იყო ის სუბიექ-
 ტური მიზეზები, რომლებმაც გორკის „აღსარება“ დააწერინა. ობიექტურად კი
 „აღსარება“ ადასტურებდა იმას, რომ მისმა ავტორმა დათმო რევოლუციური
 პოზიციები და მატერიალიზმი. მნიშვნელოვანი საზოგადოებრივი და მორალური
 ხასიათის საკითხების გადაწყვეტა მ. გორკიმ გადაიტანა სოციალური სიბრტყე-
 დან რელიგიურ ძიებათა სფეროში, შეეცადა ღმერთმშენებლობა სოციალიზმის
 სამსახურში ჩაეყენებინა და ამით დაუშვა შეცდომა, რომლის ძირები და რეაქ-
 ციული არსი ვ. ი. ლენინმა გამოაშკარავა.

ივანე კოტლიარევსკი და ქართველი საზოგადოებრიობა

ოთარ ბაქანიძე

ახალი უკრაინული ლიტერატურის ფუძემდებლის — ივანე კოტლიარევსკის შემოქმედება იზიდავდა და ხიბლავდა არა მარტო უკრაინელ ხალხს, არამედ ქართველ საზოგადოებრიობასაც.

ჩვენს ხელთ არსებული ცნობების მიხედვით, საქართველო ჯერ კიდევ მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში ეცნობა სახელოვანი უკრაინელი მწერლის დრამატურგიულ შემოქმედებას. უკრაინელი მოღვაწით დაინტერესება ქართული კულტურის ისტორიაში არ იყო მოულოდნელი და შემთხვევითი მოვლენა. საქართველოში იმ დროისათვის უკვე ცნობილი იყო უკრაინელი მოღვაწეების — პეტრე მოგილას, დიმიტრი ტუპტალოს, სტეფანე იავორსკის, თეოფანე პროკოპოვიჩისა თუ სხვათა შემოქმედება.

1845 წელს თბილისში არსდება რუსული თეატრი. საქართველოს დედაქალაქში გამართულ პირველივე სპექტაკლებზე წარმოდგენილ იქნა უკრაინული პიესებიც, მათ შორის ი. კოტლიარევსკის ორი პიესა — „პოლტაველი ნატალკა“ და „ჯადოქარი სალდათი“.

როგორც იმდროინდელი პრესა აღნიშნავდა, უკრაინული წარმოდგენები — სადმი ინტერესი ისეთი დიდი ყოფილა, რომ სპექტაკლის გამოცხადების დღეს სულ ერთი საათის განმავლობაში გაყიდულა ყველა ბილეთი. „ჩვენმა ახალმა დასმა, — აღნიშნულია ჟურნალ „რეპერტუარ ი პანტეონში“, — თავი გამოიჩინა. დღეს დილით ერთი საათის განმავლობაში ყველა ბილეთი გაიყიდა. ბევრი დარჩა უბილეთოდ“ ([1], 41). ამ ჟურნალის ინფორმაციაში ძალზე ძუნწად, მაგრამ მაინც სწორად არის აღნიშნული, რომ ი. კოტლიარევსკის პიესებში თბილისელმა მკითხველმა გაიგონა ცოცხალი, გულწრფელი სიტყვა. გაეცნო უკრაინელების ცხოვრებასა და ყოფას.

გაზეთი „კავკაზი“ ასევე აღნიშნავს თბილისში უკრაინელთა წარმატებას. იგი წერს: „პიესები „შკლმენკო“, „პოლტაველი ნატალკა“, „ნიშნობა გონჩარის უბანში“, ხოლო ყველაზე უფრო „ჯადოქარი სალდათი“ ისე გამოკვეთილად, ბუნებრივად და, შეიძლება ითქვას, ხელოვნურად სრულდებოდა, რომ ყველაზე მომთხროვნმა კრიტიკოსმა... უნდა აღიაროს, რომ მათი უკეთ შესრულება შეუძლებელია“ ([2], 2)

ასე გულითადად მიიღო საქართველოს საზოგადოებრიობამ ი. კოტლიარევსკის ნაწარმოებები „პოლტაველი ნატალკა“ და „ჯადოქარი სალდათი“.

ამ დროიდან გავიდა ხანი და ი. კოტლიარევსკის სამშობლოსთან, მისი ხალხის კულტურასთან ქართველი ხალხის კავშირი თანდათან გაფართოვდა და

გაღრმავდა. განსაკუთრებით განმტკიცდა იგი XIX საუკუნის მეორე ნახევარ-სათვის. პოლტავის, ხარკოვის, კიევის თუ სხვა ქალაქების გარდა, ქართულ-უკრაინული კონტაქტებისათვის ნოყიერი ნიადაგი გახდა რუსეთის ცენტრები, განსაკუთრებით — პეტერბურგი.

პეტერბურგის სამხატვრო აკადემიაში შეხვდნენ ერთმეორეს გიორგი მანსურაძე და ტარას შევჩენკო. ამ ქალაქთანაა დაკავშირებული ბრწყინვალე ფურტლები ქართულ-უკრაინული კულტურული ურთიერთობისა — აკაკი წერეთლისა და ტარას შევჩენკოს შეხვედრან. კოსტომაროვის ბინაზე, დიმიტრი ყიფიანის მოგონება ლიტერატურულ საღამოზე შევჩენკოს გამოსვლის შესახებ და სხვ.

უკრაინისა და საქართველოს საზოგადოებრიობის ურთიერთდაახლოებას ხელს უწყობდა ის გარემოებაც, რომ მრავალი ქართველი სწავლა-განათლების მისაღებად უკრაინას მიემგზავრებოდა. კიევის, ხარკოვის, ოდესის სასწავლებლებში მიიღეს განათლება შემდგომში სახელგანთქმულმა მოღვაწეებმა: ივანე გოგებაშვილმა, ვასილ პეტრიაშვილმა, პეტრე მელიქიშვილმა, შიო ჩიტაძემ, ნიკო ლომოურმა და სხვა მრავალმა.

უკრაინაში ჩასული ქართველები ეწაფებოდნენ არა მარტო მეცნიერებას, არამედ უკრაინელი ხალხის კულტურასაც. ისინი სწავლობდნენ და ეცნობოდნენ ამ ხალხის ყოფასა და ცხოვრებას, მათ კულტურას. უკრაინელი ხალხის სახელოვანი შვილების — ივანე კოტლიარევსკისა თუ ტარას შევჩენკოს შემოქმედება, რა თქმა უნდა, მათი ყურადღების ცენტრში იქნებოდა. მაგრამ ქართველი საზოგადოებრიობის ფართო ფენები ი. კოტლიარევსკის დრამატურგიულ შემოქმედებას ახლოს გაეცნენ საქართველოში, უკრაინული პროფესიული დასების მეშვეობით.

მაღალი ხელოვნებით განებივრებული და თეატრალურ საქმეში საქმაოდ გამოვინებადახვეწილი მაცურებლის წინაშე მოუხდა გამოსვლა იმხანად ჩამოყალიბებულ უკრაინულ პროფესიულ დასებს მ. სტარიცკის, მ. კროპივნიცკის, მ. სადოვსკისა და სხვათა მეთაურობით.

საქართველოში ჩამოვიდნენ და ქართველი მაცურებლების სამსჯავროს წინაშე წარდგნენ გამოჩენილი უკრაინელი ხელოვანნი, უკრაინული პროფესიული თეატრისა და რეალისტური უკრაინული დრამატურგიის ფუძემდებლები, რომელთა მდიდარ რეპერტუარში მნიშვნელოვანი ადგილი ეჭირა ივანე კოტლიარევსკის პიესებს.

1889 წელს საქართველოში გასტროლების დროს მ. სტარიცკის მეთაურობით უკრაინულმა დასმა ქართველ მაცურებელს უჩვენა ი. კოტლიარევსკის პიესები „პოლტაველი ნატალკა“ და „ჯადოქარი სალდათი“. გაზეთების ფურცლებსა თუ თეატრალურ აფიშებზე კვლავ გამოჩნდა უკრაინელი შემოქმედის — ი. კოტლიარევსკის სახელი. უკრაინული დასების წარმოდგენების მეშვეობით ქართველ ხალხს საშუალება მიეცა ერთგვარად მთლიანობაში გაეაზრებინა ი. კოტლიარევსკის შემოქმედება.

როგორც პრესის ფურცლებიდან ჩანს, თბილისელებს განსაკუთრებით მოსწონებიათ ი. კოტლიარევსკის „პოლტაველი ნატალკა“. ეს პიესა ხალხის მოთხოვნით უკრაინულ დასს რამდენჯერმე წარმოუდგენია, მაგრამ განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო მ. კროპივნიცკის რეჟისორობით განხორციელებული დადგმა.

1890 წელს უკრაინული თეატრის „მამის“, უკრაინული პროფესიონალიზმის ტრის დამაარსებლის, მ. კროპიენიციუს მეთაურობით საქართველოს ეწვია უკრაინული დასი, რომელმაც საქართველოს საზოგადოებრიობის წინაშე წარმოადგინა ი. კოტლიარევსკის „პოლტაველი ნატალკა“ და „ჯადოქარი სალდათი“. თბილისის გაზეთებმა მაღალი შეფასება მისცეს უკრაინული თეატრის მიერ წარმოდგენილ პიესას — „პოლტაველ ნატალკას“. სპექტაკლმა „საუცხოოდ ჩაიარა“ ([3], 3), მ. კროპიენიციუს თამაში „ტაშის გრიას იწვევდა“ ([4], 1), აღნიშნავდა პრესა.

მარკო კროპიენიციუმ, როგორც თანამედროვეთა მოგონებებიდან და იმ პერიოდის პრესიდან ჩანს, შეძლო მსაყურებლისათვის დაენახებინა მამასახლისის სიემშაყე და გაიძვერობა, ბრწყინვალედ გაეხსნა პიესის ავტორის — ი. კოტლიარევსკის ღრმა აზრები, ჩაქსოვილი მამასახლისის მხატვრულ სახეში და, საერთოდ, მთელ პიესაში.

1890-იან წლებში საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში კვლავ არაერთგზის ამოტივტივებულა ი. კოტლიარევსკის სახელი. ამ პერიოდში საქართველოში საგანსტროლოდ ჩამოსული უკრაინული დასების რეპერტუარში ი. კოტლიარევსკის პიესებს სავანგებო ადგილი ეკავათ. ასე წარდგა საქართველოს საზოგადოებრიობის წინაშე თავისი პიესებით ი. კოტლიარევსკი. ასე დიდი იყო მისი მხატვრული ქმნილებების წარმატებანი ქართული თეატრის სცენაზე.

როგორც ვხედავთ, ჯერ კიდევ XIX საუკუნეში უკრაინულმა დასებმა ი. კოტლიარევსკის დრამატურგიული ხელოვნება, მის ნაწარმოებებში დაფარული ავტორისეული ღრმა აზრები დიდი ოსტატობით გაუხსნეს საქართველოს საზოგადოებრიობას. ქართველი მსაყურებელი ჩასწვდა უკრაინელი პოეტის ნაწარმოებთა დედაარსს, ამოიცნო იგი და გაუგო მის შემოქმედს. ამიერიდან მისთვის ი. კოტლიარევსკი ახლობელი და საყვარელი ხელოვანი გახდა.

საქართველოს საზოგადოებრიობა მხოლოდ ზემოთ მოხსენებული პიესებით როდი აფასებდა ი. კოტლიარევსკის მნიშვნელობას. მისთვის ნათელი იყო ის დიდი როლიც, რომელიც ი. კოტლიარევსკიმ შეასრულა ახალი უკრაინული ლიტერატურის დაფუძნებისათვის ბრძოლაში. ქართველი ინტელიგენცია იცნობდა უკრაინელი მგოსნის „ენეიდას“ და არა მარტო მის მხატვრულ ღირსებებზე მსჯელობდა, არამედ გახაზავდა ამ ნაწარმოების ეპოქალურ მნიშვნელობას ეროვნული მოძრაობის განვითარებაში, ეროვნული თვითშეგნების ამოღლებასა და ახალი უკრაინული ლიტერატურის შექმნაში.

გაზეთ „ივერიის“ მოწინავეში ცნობილი ქართველი მოღვაწე ა. ფრონელი ახსიათებდა რა XIX საუკუნეს, აღნიშნავდა, რომ „მეცხრამეტე საუკუნესაც თავისი საკუთარი ფერი და სხვა საუკუნის არამსგავსი ხასიათი და მიმართულება დაეტყო. ამ საუკუნემ წინ წამოაყენა სრულიად ახალი და ძველად უცნობი აზრი, აზრი ეროვნებისა, ანუ ევროპული ტერმინოლოგიით რომ ვიხმაროთ, ნაციონალიზმი“ ([5], 1).

სტატიის ავტორი გაცვრით იხსენებს უკრაინელი ხალხის მძიმე წარსულს, მშრომელი ხალხის შავ დღეებს, საუბრობს ეროვნული მოძრაობის განვითარებაზე, საერთოდ, მსოფლიოში და, კერძოდ, უკრაინაში. „ამ ერსაც გამოუჩნდა თავისი შაფარიკები და ყარაჯიჩები (არტემოვსკი-გულაკი, მაქსიმოვიჩი, სრეზნევსკი, კოსტომაროვი, ბოდიანსკი და სხვ.), — წერს ა. ფრონელი და განაგრ-

ობს: — ესენი მხურვალედ შეუდგნენ წარსულის შესწავლასა და დასახვეწს
ერს, ვინ არის იგი, რა იყო, რას უნდა ეტანებოდეს და რას უნდა მოელოდეს
მომავალში“ ([5], 1). ა. ფრონელისა და თვით გაზეთის რედაქციის აზრით, სა-
ხალხო პოეტებმა — ტარას შევჩენკომ და ივანე კოტლიარევსკიმ სული შთაბე-
რეს ეროვნულ მოძრაობას. „საერო პოეტებმა ტ. გ. შევჩენკომა და კოტლია-
რევსკის „ენეიდა“ ფრთები შეასხა ამ მოძრაობას“, — ნათქვამია მოწინავეში.

„ივერიის“ აზრით, ტარას შევჩენკოსა და ივანე კოტლიარევსკის შემოქმე-
დებამ, გამსჭვალულმა სამშობლოსა და მშობელი ხალხისადმი უსაზღვრო სიყ-
ვარულით, ააღორძინა და განავითარა უკრაინელ ხალხში ეროვნული სიამაყის,
ეროვნული თვითშემეცნების გრძობა. მათი გავლენით, — წერს გაზეთი, —
„ეროვნული სულთქმა ისე გაძლიერდა მალოროსიაში და თვალსაჩინო გახდა,
რომ ბევრმა ბოროტმა სულმა თვალები აჭყიტა და გააბა უგვანო ძახილი,
დროა ძირიანად ამოვფხვრათ „მავნე მიმართულება“ მალოროსების ლიტერა-
ტურისა, თორემ შემდეგ ძნელი-და იქნება მისი შეჩერებაო“. ეს იყო უნაყოფო
ყმული განწირულთა — ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის, ეროვნული ლი-
ტერატურისათვის მოძრაობის შეჩერება შეუძლებელი იყო.

ტარას შევჩენკოს გვერდით ივანე კოტლიარევსკის სახელის მოხსენიებით
პროგრესული ქართული საზოგადოებრიობის აზრის გამომხატველი გაზეთი
„ივერია“ მაღალ შეფასებას აძლევდა „ენეიდის“ ავტორის შემოქმედებას.

უკრაინელი მგოსნის მხატვრულმა სიტყვამ თუ პიესებში ჩაქსოვილმა აზრმა
ქართველ შემოქმედთა პოეტურ ინტერესზეც მოახდინა გავლენა.

ქართველი და უკრაინელი ხალხების კულტურული ურთიერთობის განმტ-
კიცებას ემსახურებოდა მოძმე ერის მწერალთა ნაწარმოებების თარგმნაც. რო-
გორც ცნობილია, ტარას შევჩენკო ქართულ ენაზე პირველად ამეტყველდა 1877
წელს, ხოლო 1893 წელს კი აურნალ „კვალში“ ქართულ ენაზე პირველად ახმი-
ანდა ი. კოტლიარევსკის პოეტური სიტყვა. სილოვან ხუნდაძემ ქართულ ენაზე
თარგმნა ი. კოტლიარევსკის საყოველთაოდ ცნობილი მშვენიერი ლექსი „ქრიან
ქარნი“. ეს ლექსი ქართულ ენაზე მრავალჯერ დაიბეჭდა და მის ავტორად სამ-
წუხარო გაუგებრობის გამო ყველგან მითითებული იყო ტარას შევჩენკო. „ქრიან
ქარნი“ ჯერ კიდევ შევჩენკოს სამოღვაწეო სარბიელზე გამოსვლამდე, კოტლიარე-
ვსკის გამოყენებული აქვს თავის „პოლტაველ ნატალკაში“. ამ გაუგებრობაზე
მიუთითა ი. გრიშაშვილმა თავის ნარკვევებში ([6], 198). კოტლიარევსკის ნა-
წარმოების ავტორად შევჩენკოს მონათვლის მიზეზად ი. გრიშაშვილს მიაჩნია
კობზარის საყოველთაოდ აღიარებული ავტორიტეტი. მისი აზრით, „მეძილება ეს
აიხსნას შევჩენკოს პოპულარობით: „რაც უკრაინულია — შევჩენკოსია, მიეცეს
და მიემატოს!“ [6].

შესაძლოა ეს ასეც იყოს, მაგრამ ალბათ ისიც საფიქრებელია, რომ სილო-
ვან ხუნდაძისათვის, თუკი იგი უკრაინულ ლიტერატურას იცნობდა, კოტლია-
რევსკის სახელიც არ იქნებოდა უცნობი.

ივანე კოტლიარევსკი უკრაინული ლიტერატურისა და ხელოვნების საკმაოდ
სახელგანთქმული მოღვაწე იყო. მის შემოქმედებას ფართო საზოგადოებრიო-
ბა იცნობდა. მისი „ენეიდა“, „ჯადოქარი სალდათი“, „პოლტაველი ნატალკა“,
განსაკუთრებით კი ეს უკანასკნელი — უკრაინული ლიტერატურის კლასიკუ-
რი ქმნილებაა და უკრაინული სცენის სიცოცხლისაგან განუყოფელი. არ არსე-

ბობდა უკრაინული დასი, რომელსაც „პოლტაველი ნატალკა“ თავისი ტუარის წამყვან პიესად არ ექცია, ხოლო თვით ეს სიმღერა კი, რომელიც ს. ხუნდაძემ თარგმნა ქართულად, სცენაზე სისტემატურად სრულდებოდა ცალკე ნომრადაც. ამიტომაც ს. ხუნდაძეს არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდა ი. კოტლიარევსკის არსებობის შესახებ, მით უმეტეს, რომ იგი ხარკოვში იყო ჯერ კიდევ 1880 წელს და ახლოს ეცნობოდა უკრაინულ ლიტერატურულ თუ საზოგადოებრივ ცხოვრებას.

ახლა რაც შეეხება თარგმანს.

პირდაპირ შეიძლება ითქვას, რომ სილოვან ხუნდაძეს შესანიშნავად უთარგმნია კოტლიარევსკის ლექსი. მას შეუწარჩუნებია უკრაინელი პოეტის მიერ ამ ლექსში ჩაქსოვილი განწყობილებანი და ცდილა ქართველი მკითხველისათვის იგი მისაწვდომი გაეხადა.

„ქრიან ქარნი“ უკრაინულ ენაზე შესრულებულია თოთხმეტმარცვლოვანი ლექსით. ქართულად მთარგმნელს იგი გადმოტანილი აქვს თექვსმეტმარცვლოვანი ლექსით, თანაც ისე, რომ დიდ ცეზურამდე რვა მარცვლოვანი ლექსი აბსოლუტური საზუსტით ქორეებისა და იამბების შესატყვისი მონაცვლობით აქვს გადმოტანილი, ხოლო ცეზურის მეორე ნაწილიც მთლიანად ეტევა სასიმღერო ფრაზაში.

მთარგმნელი ზოგან თავისუფლად ექცევა დედანს, ცვლის სიტყვებს, ტექსტს უცვლის შინაარსს. ასე, მაგ., უკრაინული *буиний* თარგმნილია შესაზარად, უნდა იყოს *მძინვარედ*; უკრაინულში საუბარია ხის მოხრაზე (*аж деревья гнутя*), ს. ხუნდაძემ ხეებს მარტო კენწეროები მოახრევინა; უკრაინულად ნათქვამია: „ო, როგორ მტკივა გული, მაგრამ ცრემლებს ვერ ვღვრი, არ მომდის ცრემლებიო“. მთარგმნელმა ამის მაგივრად დაწერა — „თვალნი ცრემლებს ღვრიანო“, სტროფი — „ჩემებრ ბევრ სხვას ბედი რისხავს, — ენატრებათ შვება“, — არ შეესიტყვება უკრაინულ დედანს. ლექსის ბოლო სტროფი — „ვის შევცქირო“ — მთარგმნელმა ერთი სტროფით წინ გადაადგილა და სხვ.

მიუხედავად ამ მცირე გადახვევებისა, სილოვან ხუნდაძის თარგმანი მაღალმხატვრულ დონეზეა შესრულებული. ი. გრიშაშვილის სიტყვებით, „ეს სასიმღერო ლექსი... საუცხოოდ თარგმნა სილოვან ხუნდაძემ“ ([6], 198). იგი ხალხმა მიიღო და ამიტომაც იყო, რომ გაზეთში მისმა ერთხელ გამოქვეყნებამ არ იკმარა.

ი. კოტლიარევსკის სახელმა მის სიცოცხლეშივე გადალახა უკრაინის საზღვრები: ფეოდალურ-ბატონყმური სინამდვილის მიერ წარმოქმნილი მახინჯი მოვლენების მკაცრი დამგობელის, ნიჭიერი პოეტი-ჰუმანისტის შემოქმედებითს მოღვაწეობას სავსებით დამსახურებულ მაღალ შეფასებას აძლევდნენ უკრაინელი თუ რუსი მოღვაწეები — ტარას შევჩენკო, ივანე ფრანკო, პანას მირნი, მიხაილო კოციუბინსკი, ვლადიმერ კოროლენკო, მაქსიმ გორკი, ქართველი საზოგადო მოღვაწე ალექსანდრე ფრონელი (ყიფშიძე) და სხვანი.

პოეტის სახელი არ კარგავდა ელვარებას, ხოლო ინტერესი მისი შემოქმედებისადმი კი სულ უფრო და უფრო იზრდებოდა. ამის საილუსტრაციოდ გამოდგება 1903 წელს მწერლის ძეგლის გახსნის ფაქტი მშობლიურ ქალაქში, პოლტავაში. ამ ღირსშესანიშნავმა მოვლენამ გამოხმაურება პოვა არა მარტო უკრაინულ-

ქართული
საქმიანობა

ლი, არამედ ქართული გაზეთების ფურცლებზეც. ქართულ პრესას მიეცა კვლავ მიზრუნებოდა შესანიშნავი მწერლის შემოქმედების შეფასებას, ამავე დროს მისალმებოდა უკრაინელების კეთილშობილურ ნაბიჯს და მოეწოდებინა თავისი თანამოძმეებისათვის — მიებაძათ ამგვარ საქმეში უკრაინელებისათვის.

„სასიამოვნოა, — წერდა „ივერია“, — როდესაც გესმის, რომ ერი აფასებს... თავის დამამშვენებელს ადამიანს, არ იფიქრებს მის ღვაწლსა და შრომას“ [7]. ამგვარი ლოგიკური წანამძღვარის შემდეგ სტატიის ავტორი აზოგადებს ამ აზრს და აკეთებს დასკვნას: „დიადია უკრაინა, დიადია უკრაინელი ხალხი იმიტომაც, რომ იცის თავისი შვილების დაფასება. გაზეთის შეხედულებით, სწორედ ამგვარი მოქმედებით თვით ერი უკვდავპყოფს თავის თავს. „ის ხალხი ამტიციებს თავის უეჭველ მომწიფებას, წერს გაზეთი, — დავაყვაცებას. ასეთ ხალხს ეკუთვნის დღეს მალოროსიაც“ [7]. „ივერიის“ თვალსაზრისით, უკრაინა იყო იმ გმირი ხალხის სამშობლო, რომელმაც, თავსდამტყდარი მრავალი ჭირ-ვარამის მიუხედავად, შეძლო ეროვნული თვისებების შენარჩუნება, შეძლო წმინდად და უმწიკვლოდ გამოეტარებინა საუკუნეთა ავბედობაში თავისი ეროვნული სული, „მაგრამ, რაც უნდა დუხჭირი დარბევა გამოიაროს ხალხმა, — ხაზგასმით აღნიშნავდა „ივერია“, — თუ ეროვნული ზნეობრივი თვისებანი უცვლელად შეინახა, მაინც არ გადაგვარდება, არ მოკვდება. სწორედ ესე იყო მალოროსთა ცხოვრებაშიც“ [7]. ამ ხალხს, — წერდა გაზეთი, — „დიდი ხნის ტანჯვა-წვალებამ, დაუდგრომელმა ცხოვრებამ, ათანსაირმა შევიწროვებამ ვერ შეუტყალა გული და სული“ [7].

მართალია, „ივერია“ ამგვარ მოსაზრებას გამოთქვამდა კონკრეტულად უკრაინელი ხალხის მიმართ, მაგრამ მას საკუთარი ერის, ქართველების, მაგალითი ედგა თვალწინ და იმიტომაც ასე დაბეჯითებით და ერთგვარი სიამაყითაც საუბრობდა მოძმე უკრაინელ ხალხზე, რომელმაც, როგორც ქართველმა ერმა, მომხდურებთან თუ შინაურ მტრებთან ბრძოლებში გამოაწრთო თავისი ეროვნული ძალა. ამ მოვლენის დამადასტურებელ ფაქტად, უკრაინელი ხალხის ეროვნული სიმტიციის, უდრეკელობის ფაქტად, „ივერია“ ასახელებს ი. კოტლიარევსკის შემოქმედებას. მისი აზრით, უკრაინელი მგოსნის შემოქმედება იყო ერთგვარად მისი ხალხის ეროვნული სულისკვეთების გამომხატველი. „ამის უტყუარი საბუთია, — წერდა „ივერია“, — ივ. კოტლიარევსკის ეროვნული კილო, ხალხური ენა და სამშობლოს სიყვარული“ [7].

თავისი ამ პატარა განცხადებით „ივერია“ ი. კოტლიარევსკი აღიარა გმირი უკრაინელი ხალხის ჭეშმარიტ შვილად, ხოლო მისი შემოქმედება — მშობელი ხალხის ჭეშმარიტად ეროვნული თვისებების, ხასიათის მატარებლად.

„ივერია“ ერკვეოდა უკრაინული კულტურული მემკვიდრეობის ავკარგინაობაში. მისთვის ნაცნობი იყო უკრაინული ლიტერატურის კლასიკოსების — ტარას შევჩენკოსა თუ ივანე ფრანკოს, პანას მირნისა თუ მიხაილო კოციუბინსკის და სხვათა სახელები, რომელთა შემოქმედებისა თუ მოღვაწეობის შესახებ თავისი ფურცლებიდან ესაუბრებოდა კიდევ ქართველ მკითხველებს. სწორედ ამიტომაც ქართული კრიტიკული აზრის ერთ-ერთმა უძველესმა კერამ — „ივერია“, საჭიროდ ჩათვალა თავისი მკითხველებისათვის შეესხენებინა ერის დიდი მოღვაწის — ივანე კოტლიარევსკის სახელი.

უკრაინელი ერის სათანადო, მაღალი შეფასების შემდეგ „ივერიის“ ვითითებს, თუ ვის აფასებს ასე ეს დავაუკაცებელი, მაღალი პატივისცემის ღირსი უკრაინელი ხალხი. „კოტლიარევსკი იყო ერთი იმ მოწინავე კაცთაგანი, — აღნიშნავს გაზეთი, — რომელმაც პირველად დათესა მაღლიანი ხელით კეთილი თესლი ეროვნული თვითშემეცნებისა; რომელმაც პირველად გააგონა თავის შეკოჭილ თანამემამულეთ სამშობლო ენის სასიამოვნო ბგერა პოეზიაში“ (3). აი როგორ მოღვაწეს, თავისი ხალხის ერთგულ, თავდადებულ შვილს, გაზეთის აზრით, იხსენებს მაღლიერი უკრაინელი ხალხი.

პრესაში მართებულადაა შენიშნული, რომ ი. კოტლიარევსკი უპრეტენზიო, შრომისმოყვარე და თავმდაბალი ადამიანი იყო, რომელსაც მხოლოდ ერთადერთი სურვილი ამოძრავებდა — ემსახურა თავისი მშობელი ხალხის საკეთილდღეოდ. მას „სხვებისაგან მეტის-მეტი განდიდების სურვილი არ ახრჩობდა, — აღნიშნავს გაზეთი, — კმაყოფილი იყო, ფრთა-გაშლილი ქება-შესხმის მაგიერ, რომელსაც ზოგიერთი მისი თანამემამულენი ეღიროსნენ რუსეთში, გულწრფელად, შეუპოვებლად ემუშავნა სამშობლო ენისა და მხარის საკეთილდღეოდ“ [7].

„ივერიას“ მიაჩნია, და საესებით სამართლიანადაც, რომ ი. კოტლიარევსკიმ დაუფასებელი როლი შეასრულა ახალი უკრაინული ლიტერატურის განვითარების საქმეში, ახალი უკრაინული სალიტერატურო ენის ჩამოყალიბების საქმეში. მისი აზრით, ი. კოტლიარევსკი იყო ახალი უკრაინული ლიტერატურის დამწყები, მისი შემოქმედი. უკრაინელმა მგოსანმა, „ივერიის“ შეხედულებით, დაიწყო და კიდევ მიაღწია სურვილს, ჯერ დაბადა და მერე ფეხიც აადგმევინა ნორჩს მალოროსიულ მწერლობას. „ამ მხრივ კოტლიარევსკის ღვაწლი დაუფასებელია“ [7].

„ივერიის“ ფურცლებზე სტატიის ავტორი გონების თვალს გადაავლებს უკრაინელი მწერლის შემოქმედებით მოღვაწეობას, გაიხსენებს პოეტურ სარბიელზე „ენეიდას“, „პოლტაველი ნატალკას“, „ჯადოქარი სალდათის“ გამოჩენას, XIX საუკუნის დამდეგის უკრაინული ლიტერატურული სამყაროს სურათს და დაასკვნის: „კოტლიარევსკიმ პირველმა ააქდერა ჩანგი მალოროსიულად. მან დაუდო სათავე მალოროსთა პოეზიას და მწერლობას“ [7].

„ივერიის“ მცირე მოცულობის საინფორმაციო სტატიაში უკრაინელი მწერლის ცხოვრება-მოღვაწეობის ზოგადი სურათის გარდა, ავტორი ცდილობს ცალკე გამოკვეთოს და ორიოდ ფრაზით მაინც შეაფასოს ი. კოტლიარევსკის „ენეიდა“.

დ. ნახუცრიშვილი აღნიშნავს, რომ უკრაინელი მგოსნის ამ ნაწარმოებს ახასიათებს ენის სიმახვილე, მძაფრი კომიკური სიტუაციები. მისი აზრით, „ენეიდა“ ისეა დაწერილი, რომ „მის წამკითხველს არ შეუძლიან სიცილი შეიკავოს; მჩქეფარე იუმორი, ბასრი ენა, სასაცილო მდგომარეობანი ისე აქვს შეხამებული, რომ მკითხველს ჰგონია, ეს ნაწარმოები ორიგინალურია“ [7].

„ივერიაში“ დაბეჭდილ სტატიაში ხაზგასმითაა აღნიშნული, რომ ი. კოტლიარევსკის „ენეიდა“ დაწერილია ხალხური ენით, მასში სჩქეტს ხალხური სიბრძნე, დამშვენებულია გამაცოცხლებელი იუმორით და, საერთოდ, მაღალმხატვრული ნაწარმოებია. სწორედ ამ თვისებათა გამო, უკრაინელი მგოსნის ეს ქმნილება ხალხს საუკეთესო მხატვრულ ძეგლად მიაჩნია. „ამიტომაც უყვართ მა-

ლოროსებს ამ წიგნის კითხვა, — წერს „ივერია“, — სასიამოვნოც არაა დასტულებსაცა ჰეხანს“ [7].

ქართული გაზეთი ი. კოტლიარევსკის დიდ დამსახურებად თვლის ლიტერატურაში ნამდვილი უკრაინული ხალხური ენის გაცოცხლებას. „კოტლიარევსკი სხვაფრივ შესანიშნავი კაცი იყო, — აღნიშნავს გაზეთი, — მან პირველმა გაბედა ხუმრობით, სასაცილო კილოთი მალლოროსიული ენის გაცოცხლება“ [7].

სტატიის ავტორი იმასაც ცდილობს, რომ განმარტოს, გავიწიფროს მიზეზი, რომლის გამოც ი. კოტლიარევსკიმ თავისი გმირები „განათლებული“ პანები-სათვის მიუღებელ უკრაინულ ენაზე აამეტყველა. „ამ კილოს ალბათ იმიტომ მიჰპარათა, — წერს დ. ნახუცრიშვილი, — რომ უფრო სასიამოვნო ყოფილიყო წამკითხველისათვის და მეტი ყურადღებაც დაემსახურებინა“ [7].

აქვე უნდა ითქვას, რომ „ივერია“ იცის და აღნიშნავს კიდევ უკრაინის გაბატონებულ კლასებში თავისი მშობლიური ენისადმი დამკვიდრებული დამოკიდებულების შესახებ. „ივერია“ იცის, რომ ეს პანები ცდილობდნენ არა მარტო დაევიწყებინათ თავიანთი ენა, არამედ მწარედაც კი დასცინოდნენ უკრაინულ ენას. ქართველმა საზოგადოებრიობამ ისიც იცის, თუ როგორ წმინდად ინახავდნენ და თავგამოდებით იცავდნენ უკრაინის ერთგული შვილები თავის დედაენას. ამიტომაც აღნიშნავს ქართული პრესა სიამოვნებით, რომ ი. კოტლიარევსკიმ საჭეყნოდ ალაპარაკა, აამეტყველა თავისი გმირები მშობლიურ ენაზე და თანაც ისე მომხიბლავად და გულსჩამწვდომად, რომ ერთბაშად მოინადირა თავისი მკითხველების, უკრაინის მთელი პროგრესული კულტურული საზოგადოების გული.

გაზეთმა „ივერია“ სამართლიანად აღნიშნა ი. კოტლიარევსკის დამსახურება თავისი ხალხისა და კულტურის წინაშე და გახაზა ის ფაქტი, რომ ი. კოტლიარევსკის მიერ წამოწყებულმა საქმემ იხარა: ხალხმა შეიყვარა წიგნი, ლიტერატურულ ასპარეზზე დაიწყეს გამოსვლა ახალი უკრაინული ლიტერატურის ნიჭიერმა წარმომადგენლებმა, მათ შორის — დიდმა ტარას შევჩენკომ.

ქართულმა საზოგადოებრიობამ პრესაში გაიხსენა ი. კოტლიარევსკის უკვდავი „ენეიდა“, არაერთგზის შეეხო პიესების „პოლტაველი ნატალკას“ და „ჯადოქარი სალდათის“ მაღალ ღირსებებს, ჰქონდა ბედნიერება თავის საკუთარ მშობლიურ ენაზე მოესმინა უკრაინელი პოეტის მშვენიერი ლექსი და მისგან განეცადა ესთეტიკური ტკბობა. ქართველი ხალხი დიდხანს უყურებდა შემფასებელი თვალთ უკრაინული სიტყვის ჯადოქარის პოეზიას, ძუნწად, მაგრამ მაინც ყოველთვის სამართლიანად აღნიშნავდა მის ღირსებებს, და მიეცა თუ არა შემთხვევა, გულმართლად და გულწრფელად გაიხარა, როდესაც ხალხმა ღირსეული შვილი ღირსეულად დააფასა.

ქართულმა კრიტიკულმა აზრმა, თითქმის თეზისების სახით, მაგრამ მაინც საფუძვლიანად გამოთქვა თავისი მართებული აზრი უკრაინელი მგოსნის პოეტური მემკვიდრეობის რაობის შესახებ.

როგორც ვხედავთ, ქართველი საზოგადოებრიობა ჯერ კიდევ XIX საუკუნის დასასრულსა და XX საუკუნის დამდეგს სავსებით სამართლიანად თვლიდა ი. კოტლიარევსკის ახალი უკრაინული ლიტერატურის დამწყებად, თავისი ხალხის ერთგულ შვილად, უკრაინელი ხალხის ეროვნული თვითშემეცნების ამბავად, ახალი უკრაინული სალიტერატურო ენის ფუძემდებლად. ქარ-

თული კრიტიკული აზრის ეს მართებული დასკვნები სწორად იქნა შენიშნული და გამოთქმული ქართული პრესის ფურცლებზე.

„ივერიის“ პროგრესულ პოზიციებზე მეტყველებს არა მარტო მისი დამოკიდებულება ი. კოტლიარევსკისადმი, მისი შემოქმედებისადმი, არამედ აგრეთვე უკრაინის წარსულის შეფასება, დაკავშირებული სამწერლო საარბიელზე პოეტის გაძოსვლის მომენტისათვის შექმნილი მდგომარეობის დახასიათებასთან. ამასთან კავშირში უნდა აღინიშნოს საყურადღებო ფაქტი — „ივერიის“ ზემოთ დასახელებულ სტატიაში სწორი შეფასება ისეთი მოვლენისა, როგორც იყო „პერეიასლავის რადას“ გადაწყვეტილება.

„ივერიაში“ მოთავსებული სტატია მთავრდება შემდეგი სიტყვებით: „ლამაზი და კოპწია ქალაქი პოლტავა, სამშობლო კოტლიარევსკისა, ღირსეულად უხდის მადლობას ღირსეულ შვილს, მის ხსოვნას ჩამომავლობისათვის უკვდავყოფს, გულისხმიერად იგონებს სამშობლო მხარისათვის გაწეულ ამავს“ [7].

გაზეთი გახაზავს უკრაინელთა მაღალმოქალაქეობრივ შეგნებას, მათ მაღალ პასუხისმგებლობას, რითაც მოეკიდნენ ისინი თანამემამულის სახელის უკვდავყოფის საპატიო საქმეს.

„ივერიის“ ცნობით, ი. კოტლიარევსკის ძეგლის გახსნა ქალაქ პოლტავაში ნავარაუდევია იყო 30-31 აგვისტოსათვის. საქართველოს საზოგადოებრიობას ამ მნიშვნელოვანი მოვლენის თაობაზე „ივერია“ ესაუბრება უკვე 29 აგვისტოს, უკრაინული კულტურის ზეიმის წინა დღეებში.

ქართული პროგრესული პრესის გამოხმაურება უკრაინელი ხალხის ეროვნულ ზეიმზე თავისთავად მეტყველებდა, თუ რა დიდი ყურადღებით ეკიდებოდა საქართველოს პროგრესული საზოგადოებრიობა მოძმე ერის კულტურას.

რა უმნიშვნელოც არ უნდა ყოფილიყო მოცულობით „ივერიაში“ გამოქვეყნებული სტატია, რა მცირე საკითხები არ უნდა მოეცვა თუ გაეშალა მას, რა ზოგადადაც არ უნდა ესაუბრა მის ავტორს, — თვით ფაქტი იმისა, რომ იუბილეს წინა დღეებში ასეთი პროგრესული პოზიციებიდან აღიქმებოდა უკრაინელი მგოსნის შემოქმედება, ფრიად მნიშვნელოვანი იყო.

„ივერიაში“ გამოქვეყნებულ სტატიასთან დაკავშირებით არის ერთი ყურადსაღები დეტალი. სტატიას დართული აქვს შენიშვნა, სადაც აღნიშნულია, რომ უკრაინელები ატყობინებენ ქართულ გაზეთს — საზეიმოდ ვხსნით ი. კოტლიარევსკის ძეგლს და გამოგვიგზავნეთ თქვენი წარმომადგენელი ამ ზეიმზეო.

„ივერიაში“ მოთავსებული ეს შენიშვნა გვიჩვენებს, რომ ისტორიული მეგობრობა ამ ორ ხალხს შორის არ შეწყვეტილა, რომ ამ ორი ერის ძველისძველი, საუკუნო მეგობრობა ახალ და ახალ ფორმებში ვლინდება. ხალხი თავის ეროვნულ ზეიმს ახარებს და უნაწილებს მის კეთილისმყოფელ მეგობარს და ამით ზრდის თავის სიხარულს, მოქმედებს ძველისძველი ხალხური სიბრძნის მიხედვით — გაზიარებული სიხარული ორკეცი სიხარულიაო.

ქართველი მეგობრებისადმი გამოგზავნილ უკრაინელთა თხოვნაში და „ივერიის“ გამოპასუხებაში აშკარად ჩანს, თუ როგორ აფასებდნენ უკრაინელები და ქართველები ამ მეგობრობას, რა პატივს სცემდნენ ისინი ამ ძმურ ურთიერთობას.

გადიოდა ხანი და უკრაინელი მგოსნისა და საზოგადო მოღვაწის — ი. კოტლიარევსკის ცხოვრება-შემოქმედება საქართველოს პრესაში კვლავ და კვლავ

პოულობდა ასახვას. ქართველი მკითხველი, ახალი თაობა გულწრფელი ინტერესითა და სიყვარულით იხსენებდნენ და ეცნობოდნენ სიტყვის დიდოსტატის ხელოვნებას, მისი ცხოვრების ნარეკლიან გზას.

ი. კოტლიარევსკის შემოქმედებითი გზის გაშუქება განსაკუთრებით ნაყოფიერი გახდა საბჭოთა ეპოქაში. მწერლის საიუბილეო თარიღებს სხვადასხვა დროს გამოეხმაურნენ საქართველოს რესპუბლიკური ყურნალები თუ გაზეთები — „მნათობი“, „ლიტერატურული საქართველო“, „კომუნისტი“, „ზარია ვოსტოკა“, აგრეთვე — „საბჭოთა ოსეთი“, „საბჭოთა აფხაზეთი“ და სხვ.

იოსებ გრიშაშვილმა უაღრესად საინტერესო აზრები გაუზიარა მკითხველს ი. კოტლიარევსკის ნაწარმოებების ქართულ ენაზე თარგმნასთან დაკავშირებით, ხოლო ქართველი და უკრაინელი ხალხების მეგობრობის ცნობილმა მკვლევარმა — ვ. იმედაძემ თავის სტატიაში ქართველ მკითხველებს მოუთხრო გაზეთ „ივერიაში“ ი. კოტლიარევსკის შესახებ გამოქვეყნებული წერილის თაობაზე.

პ. ქანაშვილი, ა. მალრაძე, ი. ბარათელი პრესის ფურცლებიდან („საბჭოთა მსწავლებელი“, „ზარია ვოსტოკა“, „კომუნისტი“) გვესაუბრებოდნენ ი. კოტლიარევსკის ცხოვრება-შემოქმედების შესახებ. უნდა აღინიშნოს, რომ ქართველ ავტორთა სტატიების გვერდით საქართველოს პრესაში ქვეყნდებოდა აგრეთვე ა. ბელეცაიას, ბ. კორნეევის, გ. ნაზარენკოს, ო. იურენკოსა და ა. ზაბაშტას საყურადღებო წერილები უკრაინელი მგონის შესახებ. 1960 წელს თ. ბუაჩიძემ თავის წიგნში „ლიტერატურული წერილები“ საგანგებო ადგილი დაუთმო უკრაინელ პოეტსა და მოღვაწეს — ი. კოტლიარევსკის. საქართველოს საზოგადოებრიობაზე ი. კოტლიარევსკის ნაწარმოებების მიერ მოხდენილ შთაბეჭდილებებზე თავიანთ ნაშრომებში ისაუბრეს ი. ლუცენკომ, ნ. შალუტაშვილმა და სხვებმა.

ი. კოტლიარევსკის ლიტერატურული მემკვიდრეობის შესწავლა და გაშუქება ინტენსიურად მიმდინარეობდა საქართველოს უმაღლეს სასწავლებლებში. ლექციებსა თუ სემინარებზე, საკურსო თუ სადიპლომო სამუშაოების შესრულების დროს ახალგაზრდობა ღრმად ეცნობა და საგანგებოდ იკვლევს უკრაინელი მგონისა და მოღვაწის პოეტურ სიტყვასა თუ ცხოვრების გზას, მის მოქალაქეობრივ სახესა თუ დრამატურგიულ ხელოვნებას.

რუსული ლიტერატურის კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა
1970 წ. 3 აპრილს)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. ყურნალი «Репертуар и пантеон», № 1, 1846.
2. გაზეთი „Кавказ“, № 2, 1846.
3. გაზეთი „Иверия“, № 196, 1890.
4. გაზეთი „Тифлисск. листок“, № 210, 1890.
5. გაზეთი „ივერია“, № 212 1890.
6. ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, თხზულებანი, ტ. IV, 1964.
7. დ. ნ ა ხ - შ ვ ი ლ ი, მალოროსთა მწერალი ივანე კოტლიარევსკი, „ივერია“, № 185, 1903.

О. А. БАҚАНИДЗЕ

ИВАН КОТЛЯРЕВСКИЙ И ГРУЗИНСКАЯ ОБЩЕСТВЕННОСТЬ

Резюме

По имеющимся у нас сведениям, знакомство грузинской общественности с драматургическим творчеством выдающегося украинского писателя впервые произошло в 1845 году, когда в Тифлисе были поставлены пьесы И. Котляревского.

Широкие слои грузинской общественности с творчеством И. Котляревского более ближе и глубже ознакомились в самой Грузии, посредством выступлений украинских профессиональных трупп под руководством М. Старицкого, М. Кропивницкого, Г. Деркача, А. Суслова и А. Суходольского, М. Садовского и М. Заньковецкой и др. Но особый успех пьесы И. Котляревского имели в постановке труппы М. Кропивницкого.

Грузинская общественность оценивала значение И. Котляревского не только по его пьесам. Она была знакома с его «Энеидой», подчеркивала ее художественные достоинства и, главное, эпохальное значение этого произведения в развитии национального движения, в поднятии национального самосознания и в становлении новой украинской литературы.

Художественное слово украинского поэта, его мысли, воплощенные в произведениях, оказали влияние и на поэтические интересы грузинских творцов. В 1893 г. в журнале «Квали» зазвучало поэтическое слово И. Котляревского. Силован Хундадзе перевел на грузинский язык замечательное стихотворение И. Котляревского—«Віють. вітри, віють буйні». Несмотря на некоторые отступления от оригинала, перевод выполнен Силованом Хундадзе на высоком художественном уровне.

Грузинская критика правильно подчеркивала большое значение культурного наследия украинского писателя, и уже в конце XIX — начале XX веков считала И. Котляревского зачинателем новой украинской литературы, основоположником нового литературного языка.

О жизни и творчестве украинского писателя и общественного деятеля И. Котляревского неоднократно печатались статьи в грузинской прессе, но особенно плодотворна работа по изучению творчества писателя, проведенная в советскую эпоху.

Литературное наследие И. Котляревского интенсивно изучается также в ВУЗ-ах Грузии.

Жизнь и творчество Котляревского — писателя, общественного деятеля, гражданина, одного из лучших сынов украинского народа заслуживает глубокое уважение и любовь грузинского народа.

ახვისის გათვზიდავ

გიორგი ახვლედიანი

გალობა 34¹

1. სიტყვისა, საქმისა და შესაწირავისათვის, ჰოი მაზდავ², გვანიჭებ სამარ-
თალს, უკვდავებას და კეთილდღეობას. ამიტომ გვწადია მოგართვათ ამის საბაბი,
მაზდავ.

2. ვინათგან ყოველი კეთილნამოქმედარი ხვადდება ერთად შენდამი, ჰოი
მაზდავ, ვედრებისა და სადიდებელი გალობის საუნჯეში.

3. კრძალვით მოგართმევთ შესაწირავს, მაზდავ და აშავ³, რათა სრულქ-
მნათ, ვოჰუმანას⁴ მეშვეობით, ყოველი არსება, ვინათგან თქვენებრთან უზრუნ-
ველყოფილია კეთილგონიერი.

4. გესურს, რათა შენმა ცეცხლმა⁵, აშას მიერ ძღვევამოსილმა, გულმართალს
მიანიჭოს თვალსაჩინო სიამე, ხოლო მტერს, მაზდავ, ვაება, შენი ხელის მინიშნებით.

5. რაოდენ ძლიერნი არიან, რაოდენ ძალუძთ, ჰოი მაზდავ, შემისრულონ
აშამ და ვოჰუმანამ, რასაც ვითხოვ? ჩვენ ვღვევით მტაცებელს—როგორც დაევებს⁶,
ისე აღამიანებს.

6. უკეთუ ნამდვილ ასეთნი ხართ, მაზდავ, აშავ და ვოჰუმანავ, მებოძოს
ნიშანი, რათა ამქვეყნიურ სავანთა მიმართ ვიარებოდე თქვენს წინაშე თავმომ-
წონედ, ღირსეულად.

7. სად არიან ისეთნი, ჰოი მაზდავ, ვინც კეთილ მსოფლიოში თავიანთი
მოძღვრებით ვაგლახს სიხარულად აქცევენ? თქვენს გარდა, ასეთს არავის ვიც-
ნობთ; ამიტომ დაგვიფარეთ.

8. თავიანთი მოქმედებით ისინი შიშსა გვეგვიან: ისინი—შენი მოძღვრების
მტერნი—ჩემზე ძლიერნი არიან; ვისაც არ სურს სიმართლის ცოდნა, მოშორდეს
კეთილსამყოფელს.

9. ბოროტნი თავაშვებულნი არიან, ისინი აშინებენ იმათ, ვინც შენი მცოდ-
ნენი, მაზდავ, და არმატისა⁷ პატივმცემელნი არიან: აშა გაურბის მათ, ვითარცა
ჩვენ—მტაცებელს.

10. კეთილი აზრის შემქმნელთან მტკიცედ დგომა მოისურვა გონიერმა,
არმატისთან, აშას მეგობართან—მან, მცოდნემ, აპურავ, და ყოვლისა თანა, რაც კი
კეთილია შენს სამეუფეოში, მაზდავ!

11. ორივე შენ უნდა კვებო—ღღეკეთილობისა სასმელით და უკვდავებისა
საქმელით.

ვოჰუმანას სამეუფეო აღამალებს აშაითურთ არმატის—მის სიმტკიცესა და ძლიერებას.

ამ გზით აკურთხებ, მაზდავ, შენი მტრების მოძულეს.

12. როგორია შენი მცნება? რა გსურს, როგორი ძღვენი, რა თაყვანისცემა? გვაუწყე, ჰოი მაზდავ, რათა ვიცოდეთ, ავს მოგვანიჭებს აშა თუ კარგს—დამსახურებისამებრ.

გვაუწყე, აშას მეშვეობით, ვოჰუმანას ადვილსავლელი გზა.

13. გზა ვოჰუმანასი, აპურავ, კეთილგანფენილად გითქვამს. მასზე ივლიან წყალობისათვის მორწმუნეთა შემწენი, რაც შენი წესით აღთქმული აქვთ გონიერთ, ჰოი მაზდავ!

14. ამ სანატრელ წყალობას მინიჭებს ვოჰუმანა ხორციელ სიცოცხლეში იმათ, ვისაც მეწველი ფური ჰყავს. რასაც შენი კეთილი მოძღვრება აღგვითქვამს, აპურავ, იგი აშას მეოხებით შეეწვა თემს.

15. ჰოი მაზდავ, მაუწყე საუკეთესო მოძღვრება და საქმენი, და თქვენ, ვოჰუმანავ და აშავ, მართებული წყალობით და თქვენი ძლიერებით. ჰოი აპურავ, სინამდვილედ აქციეთ, რათა თქვენი სურვილისამებრ კაცობრიობა ბრწყინავდეს.

გ ა ნ მ ა რ ტ ე ბ ა ნ ი

- 1 ეს გალობა იდეურად დაკავშირებულია გალობა 29-სთან; იქაც და აქაც მქადაგებელი (ზარათუშტრა) მოუწოდებს მსმენელთ მესაქონლეობის განვითარებისათვის. აქ თემაა მეწველი ფურის ყოლა; საქონლის მოვლა საერთოდ.
- 2 მაზდა (mazdāh „ბრძენი, მცოდნე“) — აპურათა (ღვთაებათა) შორის უდიდესი.
- 3 აშა („სიმართლე, სამართალი“) — მაზდას შემდეგ პირველი აპურა, მისი მრჩეველი და დამხმარე: დრუგის („სიცრუის“) მოწინააღმდეგე.
- 4 ვოჰუმანა (vohu-manah „კეთილი აზრი“) ერთ-ერთი აპურა, მაზდასთან ძლიერ დაახლოებული.
- 5 იგულისხმება ცეცხლისაგან გამდნარი ლითონი, რომელსაც გაივლის იმსოფელს ყოველი ადამიანი: ბოროტს ტანჯავს, კეთილს ასიამოვნებს.
- 6 დაევა — აპურის მოწინააღმდეგე, ბოროტება, — ეკუთვნის დრუგის სამეუფოს.
- 7 არმატი — (Armatay „კეთილმორწმუნე“) ერთ-ერთი აპურა — ეკუთვნის მიწიერთა სამყაროს.

ზოგადი ენათმეცნიერების კათედრა

(რედაქციას მოუვიდა
1970 წ. 14 აპრილს)

Г. С. АХВЛЕДИАНИ

ИЗ ГАТ АВЕСТЫ

Песнь 34

Перевод с комментариями.

საბჭოთა საქართველოს მანქანათმშენებლო მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა

ვალერიან დათუაიშვილი

დიდი ოქტომბრის სოციალისტურმა რევოლუციამ გაიმარჯვა ტექნიკურ-ეკონომიურად შედარებით ჩამორჩენილ ქვეყანაში, მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთმა გაიარა კაპიტალიზმის განვითარების გზა და იმპერიალიზმის ხანას მიაღწია. მართალია, მისი მრეწველობა განვითარების ისეთ დონეზე იდგა, რომ იგი საქმარისი იყო პროლეტარული რევოლუციის გამარჯვებისათვის, მაგრამ რუსეთი მაინც ითვლებოდა შედარებით ჩამორჩენილ აგრარულ ქვეყნად, რადგან მრეწველობის ის დარგები, რომლებიც წარმოების საშუალებებს ამზადებენ, სათანადოდ არ იყო განვითარებული.

მანქანათმშენებლობა, როგორც მრეწველობის სპეციალური დარგი, რუსეთში შედარებით გვიან წარმოიშვა. ეს იმიტომ, რომ რუსეთის მაშინდელი ფეოდალურ-მემამულური, ნახევრადკოლონიური მდგომარეობა დიდად აბრკოლებდა ქვეყნის საწარმოო ძალების წინსვლას, მის სამრეწველო განვითარებას.

ისევე როგორც სხვა კაპიტალისტურ სახელმწიფოებში, რევოლუციამდე საქართველოშიც მრეწველობა ყოველგვარი გეგმაზომიერების გარეშე ვითარდებოდა. სამრეწველო საწარმოები და, კერძოდ, მექანიკური სახელოსნოები სტიქიურად არსდებოდა ამა თუ იმ კაპიტალისტის მიერ, უპირველეს ყოვლისა, კერძო ინტერესებიდან გამომდინარე, და შემდეგ იმავე ინტერესების მიზეზით უქმდებოდა. ამის გამო სხვადასხვა წლებში საქართველოს სამრეწველო საწარმოებისა და, კერძოდ, მექანიკური სახელოსნოების რაოდენობა ხან კლებულობდა ხან იზრდებოდა.

პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის დასაწყისისათვის საქართველოში თითქმის არ იყო მსხვილი მექანიკური ქარხნები. 1913 წელს საქართველოში იყო 19 მექანიკური საწარმო, რომლებიც წვირალ ხელსაწყოებს ამზადებდნენ. ამ საწარმოებში მუშაობდა 1269 მუშა. მათ შორის სამი ისეთი საწარმო იყო, სადაც მუშათა რაოდენობა 101-დან 200-მდე აღწევდა. ერთი კი, საქართველოს ყველაზე დიდი სამრეწველო საწარმო, 276 მუშას აერთიანებდა. ყველა ამ საწარმოში მოქმედებდა 37 ორთქლის მანქანა, რომელთა საერთო სიმძლავრე 970 ცხენის ძალას უდრიდა ([1], 45).

საქართველოს საწარმოების მიერ 1913 წელს გამოშვებული საერთო პროდუქციის ღირებულება (1929—1927 წლის ფასებით) უდრიდა 4,6 მილიონ მანეთს, რაც თვითუფლ საწარმოზე განგარიშებით საშუალოდ 242105 მანეთს შეადგენდა ([2], -37).

რევოლუციამდე საქართველოში სტიქიურად დაარსებული მემკვიდრეობის ქარხნები კუსტარულად ამზადებდნენ სხვადასხვა სახეობის რკინის საოჯახო ნივთებს, ამა თუ იმ მანქანის სათადარიგო ნაწილებს, სხვადასხვა აზიურ იარაღებს. ამასთანავე აწარმოებდნენ მანქანების რემონტს. ეს საწარმოები ძირითადად გარედან შემოტანილი ნედლეულის ბაზაზე მუშაობდნენ. თვითონ მემკვიდრეობის ქარხნების უმეტესობაც უცხოელ კაპიტალისტებს ეკუთვნოდათ. წარმოების ამ დარგებში დაბანდებული კაპიტალის უდიდესი ნაწილი უცხოური წარმომობისა იყო.

პირველი მსოფლიო იმპერიალისტური ომის დაწყების წინ საქართველოში არ იყო ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი მანქანათსამშენებლო საწარმო, ვთქვათ, ორთქლის ქვაბების ან სხვა რომელიმე რთული მანქანის დამამზადებელი. ცარიზმი ხელოვნურად აბრკოლებდა საქართველოს სამრეწველო განვითარებას და ცდილობდა იგი ნედლეულის მიმწოდებლად და რუსეთის მრეწველობის მზა პროდუქციის გამსაღებლად ექცია. მანქანათსამშენებლო მრეწველობის არარსებობა და ლითონის დამუშავების დაბალი დონე დიდად აბრკოლებდა საქართველოს მთელი სახალხო მეურნეობისა და, კერძოდ, მისი მრეწველობის განვითარებას.

რუსეთის ცარიზმის კოლონიური პოლიტიკის შედეგად საქართველო ამიერკავკასიის სხვა მეზობელ რესპუბლიკებთან ერთად წარმოადგენდა ჩამორჩენილ აგრარულ ქვეყანას, უფრო აგრარულს, ვიდრე იყო რუსეთი. საქართველოს მრეწველობის საერთო პროდუქციის ხვედრითი წონა სახალხო მეურნეობის საერთო პროდუქციაში განსაკუთრებით უმნიშვნელო იყო, ხოლო სამრეწველო პროდუქციის ღირებულება 1913 წელს შეადგენდა სულ რაღაც 45 მილიონ მანეთს.

საქართველოში მენშევიკური ხელისუფლების პერიოდში კიდევ უფრო დაეცა ცარიზმის დროს ისედაც სუსტად განვითარებული მრეწველობა. მენშევიკური მთავრობა უსუსური აღმოჩნდა სახალხო მეურნეობის ხელმძღვანელობის საქმეში, რამაც ქვეყნის ეკონომიური ცხოვრება უკიდურესად დააჯინა და ჩვენი ქვეყანა სრულ ეკონომიურ ვაკოტრებამდე მიიყვანა.

1921 წლის თებერვალში ქართველმა მშრომელმა ხალხმა საქართველოში მენშევიკური მთავრობის ბატონობა დაამხო და საბჭოთა ხელისუფლება დაამყარა. ამიერიდან ქართველი ხალხის ცხოვრებაში დაიწყო ახალი ერა. მხოლოდ კომუნისტური პარტიის ლენინური პოლიტიკის გატარებას შეეძლო საქართველოს სამეურნეო და კულტურული მშენებლობის ფართო გზაზე დაყენება.

იმისათვის, რომ სწრაფი ტემპებით განუწყვეტლივ გაგვევითარებინა მთელი ჩვენი სოციალისტური სახალხო მეურნეობა, საჭირო იყო, პირველ ყოვლისა, მძიმე მრეწველობის, ე. ი. წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების განვითარება. ლითონის, სათბობის, მანქანების, ელექტროენერჯის, საშენ მასალათა და სხვათა წარმოების პირველადი ზრდა მატერიალური საფუძველია სოციალისტური ინდუსტრიის აშენებისათვის. აქედან გასაგები ხდება, თუ რატომ აიღო კომუნისტურმა პარტიამ უწინარესად მძიმე მრეწველობის სერვის — მანქანათმშენებლობის შექმნის ჩქარი ტემპი. წარმოების საშუალებათა მწარმოებელი დარგების, განსაკუთრებით კი მანქანური ინდუსტრიის განვითარების

სწრაფი ტემპები წინასწარ განსაზღვრავდნენ ჩვენი ქვეყნის სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის განვითარებას.

საბჭოთა კავშირის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის უპირატესი განვითარების შედეგად შეიქმნა პირობები ჩვენს ქვეყანაში სამრეწველო საწარმოთა სწორი ტერიტორიული განლაგებისათვის და, უპირველეს ყოვლისა, საქართველოს სსრ ეკონომიური განვითარებისათვის. საბჭოთა კავშირის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის განვითარების პარალელურად საქართველოში იქმნება სპეციალური სახის მანქანების წარმოება, რომლის მთავარ დანიშნულებას შეადგენდა საერთო ამოცანების განხორციელებასთან ერთად ადგილობრივი მხარის სახალხო მეურნეობის აღმავლობა.

სახალხო მეურნეობის აღდგენამ და განვითარებამ დიდი მოთხოვნები წაუყენა საქართველოს სსრ ლითონტრესტის საწარმოებს. ჩვენი რესპუბლიკის მრეწველობა სულ უფრო და უფრო მეტი რაოდენობით საჭიროებდა სხვადასხვა სახის რკინის კონსტრუქციებს, დეტალებს, ანძებსა და სხვა სახის პროდუქციას, რომლებიც შორეული მხარეებიდან შემოგვქონდა. ამ მოთხოვნილებათა დაკმაყოფილების მიზნით იწყება ადგილზე მათი წარმოების ორგანიზაცია.

სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთწლედის დასაწყისისათვის საქართველოს მექანიკური სახელოსნოების ბაზაზე შექმნილმა ქარხნებმა ლითონის კონსტრუქციებით უზრუნველყვეს ზაპეს-თბილისის ულექტროგადამცემი ხაზის მშენებლობა. მათ ათვისეს აგრეთვე ამიერკავკასიის რკინიგზის ხიდების აწყობა-გამართვისათვის დიდად საჭირო მოწყობილობის წარმოებაც; საქართველოს ლითონის დამამუშავებელი მრეწველობის საწარმოებმა აღნიშნულ პერიოდში შეძლეს დაემზადებინათ ბაქოსა და თბილისის წყალსადენებისათვის რთული არმატურა და ხელსაწყოები. ზეთსახდელი საწარმოებისათვის—კონვეიერები, სამთო მრეწველობის ვიწროლიანდაგიანი ხაზებისათვის — მცირე მოცულობის ვაგონები და სხვ. ამავე პერიოდში ათვისებულ იქნა აგრეთვე სხვადასხვა სახის მანქანა-იარაღების წარმოება სოფლის მეურნეობის ზოგიერთი დარგისათვის.

განუხრელად იზრდებოდა ლითონდამამუშავებელი და მანქანათსამშენებლო საწარმოების მიერ გამოშვებული საერთო პროდუქციის ღირებულების ზვედრითი წონა საქართველოს მსხვილი მრეწველობის საერთო პროდუქციაში. ასე, მაგალითად, თუ 1924 წელს ამ საწარმოთა საერთო პროდუქციის ზვედრითი წონა საქართველოს მსხვილი მრეწველობის საერთო პროდუქციაში უდრიდა 6,48 პროცენტს, 1927/28 სამეურნეო წლისათვის მან 7,96 პროცენტს მიაღწია ([3], 81).

სახალხო მეურნეობის განვითარების პირველი ხუთწლედის უკანასკნელ წელს დაიწყო მსუბუქი მრეწველობის, კერძოდ, საფეიქრო, აბრეშუმისა და კვების მრეწველობისათვის სხვადასხვა სახის მანქანების წარმოება. დაიწყო აგრეთვე ხილისა და ჩაის სახმობი აპარატების დამზადება.

პირველ ხუთწლედში, მართალია, ჩქარი ტემპებითა და დიდი მოცულობით ვერ განვითარდა საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო საწარმოები, მაგრამ მათი ზრდა მაინც საგულისხმო იყო და ამ პერიოდში რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლობამ შეძლო სხვადასხვა მანქანა-დანადგარებით მოემარაგებინა ჩვენი სახალხო მეურნეობის ისეთი უმნიშვნელოვანესი დარგები, როგორცაა აბრე-

შემისა და ღვინის მრეწველობა, რომელთა პროდუქციამ სსრ კავშირის მანქანათმშენებლობის განვითარების ხელშეწყობის მიზნით ერთ-ერთი საპატიო ადგილი დაიკავა.

პირველი ხუთწლეულის განმავლობაში საგრძნობლად იზრდება სპეციალიზებული მანქანათმშენებლო საწარმოები. ქართველი მანქანათმშენებლები, ეყრდნობოდნენ რა კომუნისტური პარტიის მითითებებს, კიდევ უფრო საგრძნობლად წარმატებებს აღწევდნენ შემდგომ წლებში.

მაგალითად, თუ 1932 წელს საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის მთელი გამომუშავებული პროდუქცია 10185 ათას მანეთს შეადგენდა, 1940 წლისათვის (1927—1928 წლების ფასებით) იგი უკვე აღწევს 42300 ათას მანეთს ([4], ფონდი 2521, საქმე 55, ფურც. 60169).

გადიდდა აგრეთვე მანქანათმშენებლო მრეწველობის საერთო პროდუქციის ხვედრითი წონა საქართველოს სსრ მთელი მრეწველობის პროდუქციისში.

საქართველოს სსრ ომამდელ ხუთწლეულში შექმნილი მანქანათმშენებლო მრეწველობის განვითარების დონე, მისი დარგობრივი სტრუქტურა ჯერ კიდევ არ იყო განვითარების ისეთ სიმაღლეზე ასული, რომ მას უზრუნველყოთ გაზრდილი მოთხოვნილების მნიშვნელოვანი ზომით დაკმაყოფილება ცალკეული სახის მანქანა-იარაღებზე როგორც სსრ კავშირის, ისევე ჩვენი რესპუბლიკის მასშტაბით.

გადაუდებელ ამოცანას შეადგენდა ომამდელ ხუთწლეულებში შექმნილი ქარხნების საწარმოო სიმძლავრეების გაფართოება, ჩვენი რესპუბლიკის მანქანათმშენებლო მრეწველობის განვითარების დონის ამაღლება და დარგობრივი სტრუქტურის შემდგომი გაუმჯობესება.

ჩვენს ქვეყანაზე ფაშისტური გერმანიის ვერაგულმა თავდასხმამ დროებით შეწყვიტა სახალხო მეურნეობის მშვიდობიანი განვითარება. საქართველოს მშრომელებმა, საბჭოთა კავშირის სხვა მოძმე ხალხებთან ერთად, მთელი ძალები სამშობლოს თავისუფლებისა და დამოუკიდებლობისათვის საბრძოლველად წარმართეს.

კომუნისტური პარტიის მითითებათა საფუძველზე ქართველი ხალხი ომის დაწყების პირველი დღიდანვე შეუდგა თავისი სახალხო მეურნეობისა და, კერძოდ, მანქანათმშენებლო მრეწველობის გარდაქმნას საომარ ყაიდაზე. ომის მძიმე დღეებში, როდესაც მტერმა შეძლო თავისი ავაზაკური ჯარების წამოწევა საქართველოს ჩრდილოეთ და ჩრდილო-დასავლეთ საზღვრებამდე, როდესაც საქართველო ძირითადად მოწყვეტილ იქნა საბჭოთა კავშირის ინდუსტრიული რაიონებისაგან და მის მრეწველობას დიდი სიძნელეები შეექმნა, ქართველმა ხალხმა კომუნისტური პარტიის ხელმძღვანელობით შეძლო ისე წარემართა მუშაობა, რომ ღირსეულად შეესრულებინა თავისი მოვალეობა.

1942 წელს, როდესაც ფაშისტური გერმანიის ჯარები საქართველოს მისადგომებთან იმყოფებოდნენ, რესპუბლიკის მთელი რიგი მანქანათმშენებლო საწარმოები ათეულ ათასობით ტყვიამფრქვევს, ათასობით ნაღმტყორცს, ავტომატს, ასობით საბრძოლო თვითმფრინავს, უამრავ ნაღმს, ყუმბარასა და

¹ აქ შედის აგრეთვე იმ მექანიკური საწარმოების პროდუქციის ღირებულებაც, რომლებიც ამ დროისათვის ამზადდებდნენ სხვადასხვა სახის მოწყობილობას.

სხვა საბრძოლო საჭურველს ამზადებდნენ ამიერკავკასიის ფრონტის მისამარავებლად.

დიდი სამამულო ომის პერიოდში საქართველოს თითქმის ყველა მანქანათსამშენებლო ქარხანა საომარ საჭურველს ამზადებდა მშობლიური საბჭოთა არმიის შესაიარაღებლად. ამის შედეგად სწრაფად იზრდებოდა მანქანათმშენებლობისა და ლითონგადამამუშავებელი დარგების საერთო პროდუქცია. მაგალითად, დასახელებული დარგების საერთო პროდუქციამ 1943 წელს 3-ჯერ გადააჭარბა ომამდელ დონეს.

დიდი სამამულო ომის პერიოდში საქართველოს მანქანათსამშენებლო საწარმოებმა არა მარტო შეინარჩუნეს სამრეწველო განვითარების ომამდელი დონე, არამედ საგრძნობ წარმატებებს მიაღწიეს. განხორციელდა უახლესი ტექნიკით მათი შეიარაღება, გაიზარდა მათი საწარმოო სიმძლავრე, გარდა ამისა, შეიქმნა ახალი სამრეწველო საწარმოები და ა. შ.

სამამულო ომის პერიოდში საქართველოში მძიმე მრეწველობის ისეთი დარგები ვითარდებოდა, რომლებსაც დიდი თავდაცვითი მნიშვნელობა ჰქონდა. ამ პერიოდში თბილისში ორგანიზებულ იქნა საავიაციო მრეწველობა, რომლის მიერ გამოშვებულმა სამხედრო თვითმფრინავებმა დიდი როლი შეასრულეს ფაშისტური ურდოების განადგურების საქმეში. 1943 წელს მწყობრში ჩადგა ბათუმის გემთსამშენებლო ქარხანა, რომელიც იწყებს სპეციალური დანიშნულების გემების წარმოებას. 1945 წელს ამუშავდა და მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საწარმოების რიცხვს მიემატა რუსთავის მექანიკური ქარხანა და სხვ.

გერმანიის ფაშიზმზე და იმპერიალისტურ იაპონიაზე საბჭოთა ხალხის გამარჯვებამ უზრუნველყო მშვიდობიან შემოქმედებითს შრომაზე გადასვლა. საბჭოთა ხალხის წინაშე დაისახა ახალი, ფართო გზა სახალხო მეურნეობის ყველა დარგის, კერძოდ, მანქანათსამშენებლო მრეწველობის შემდგომი განვითარებისათვის.

ომისშემდგომი პერიოდის საქართველოს სსრ სამრეწველო განვითარების თავისებურებას წარმოადგენდა მძიმე ინდუსტრიისა და, კერძოდ, მანქანათსამშენებლო მრეწველობის შემდგომი მძლავრი განვითარება. ამ პერიოდისათვის არსებული ქარხნების საწარმოო სიმძლავრეების გადიდებასთან ერთად დამახასიათებელია მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საწარმოების მშენებლობის ფართო გაქანება და ახალი ქარხნების მწყობრში ჩადგომა.

საქართველოს სახალხო მეურნეობის აღდგენისა და განვითარების 1946—1950 წლების ხუთწლიანი გეგმის განხორციელების შედეგად რესპუბლიკაში შეიქმნა მანქანათსამშენებლო მრეწველობის მსხვილი საწარმო — ქუთაისის საავტომობილო ქარხანა, რომელმაც უკვე 1951 წელს გამოუშვა პირველი ქართული სამტონანახევრიანი საბარგო ავტომანქანა. ფოთში აშენდა და 1947 წელს მწყობრში ჩადგა ჰიდრომექანიზმების მწარმოებელი ქარხანა.

გარდა ზემოთ აღნიშნული ქარხნებისა, მშენებლობის პროცესში მყოფი ადგილობრივი მრეწველობის ორი ფაბრიკის ბაზაზე მწყობრში ჩარგა თბილისის საინსტრუმენტო მოწყობილობის მწარმოებელი ქარხანა. „საქნავთის“ სარემონტო სახელოსნოს დაუმთავრებელი კორპუსების ბაზაზე აშენდა და 1955 წელს მწყობრში ჩადგა საქართველოს მანქანათსამშენებლო მრეწველობის ისეთი საწარმო, როგორცაა თბილისის სასოფლო-სამეურნეო მანქანების მწარმოებელი

ქარხანა. მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საწარმოთა რიცხვს მიმართულია მრეწველობის განვითარების, როგორცაა ქუთაისის მცირეგაბარიტული ტრაქტორების მწარმოებელი ქარხანა, წნორისა და აბაშის მექანიკური ქარხნები და სხვა.

ომისშემდგომ პერიოდში საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის განვითარების პარალელურად ჩვენს რესპუბლიკაში შეიქმნა და განსაკუთრებულ აღმავლობის გზას დაადგა ელექტროტექნიკური და ხელსაწყოთსამშენებლო მრეწველობა.

უკვე 1965 წლისათვის საქართველოს სსრ ელექტროტექნიკურ და ხელსაწყოთსამშენებლო მრეწველობაში მოქმედებდა 29 ქარხანა, რომლებიც ამზადებდნენ დაახლოებით 195 სხვადასხვა დასახელების ელექტრომანქანასა და სხვა სახის სამრეწველო პროდუქციას.

ომისშემდგომ პერიოდში საქართველოს სსრ სახალხო მეურნეობის განვითარების ერთ-ერთი თავისებურებაა ის, რომ ჩქარი ტემპებით ვითარდება მანქანათსამშენებლო მრეწველობა, რასაც ამტკიცებს ქვემოთ მოტანილი ცხრილი (ცხრილი № 1).

ცხრილი 1

საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო და ლითონდამამუშავებელი მრეწველობის საერთო პროდუქციის ზრდის ტემპები (პროცენტებით) ([5], 81)

წლები	სულ	მათ შორის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის
1940 წელთან შედარებით		
1940 წ.	100	100
1950 წ.	299	534
1960 წ.	1155	4709
1965 წ.	2350	10844
1950 წელთან შედარებით		
1950 წ.	100	100
1960 წ.	386	887
1965 წ.	796	2043
1960 წელთან შედარებით		
1960 წ.	100	100
1965 წ.	206	269

ცხრილიდან ჩანს, რომ საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო და ლითონდამამუშავებელი მრეწველობა აღმავლობას განიცდიდა და, ამასთან, შედარებით სწრაფად იზრდებოდა მანქანათსამშენებლო მრეწველობა.

ომისშემდგომ პერიოდში სამრეწველო პროდუქციის სწრაფი ტემპებით განვითარებას ხელს უწყობდა ახალი ქარხნების მწყობრში ჩადგომა, არსებული საწარმოო სიმძლავრეების გადიდება და მუშა-მოსამსხურეთა შრომითი აღმავლობა.

საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო და ლითონდამამუშავებელი მრეწ-

ველობის საერთო პროდუქცია 1965 წელს 1950 წელთან შედარებით გაძვირდა 796 პროცენტით, ხოლო 1960 წელთან შედარებით — 206 პროცენტით.

როგორც ამ მონაცემებიდან ჩანს, ჩვენი რესპუბლიკის მანქანათმშენებლო და ლითონდამმუშავებელი მრეწველობის საერთო პროდუქციის წარმოებისათვის ომისშემდგომ ყოველ პერიოდში დამახასიათებელი იყო განუწყვეტელი აღმავლობა.

ომისშემდგომ პერიოდში საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის საწარმოები თავისი ტექნიკურ-ეკონომიური მაჩვენებლების მიხედვით კიდევ უფრო განმტკიცდნენ. საგრძობლად გადიდდა მათი საწარმოო სიმძლავრეები და პროდუქციის ნომენკლატურა. ძველი საწარმოების პარალელურად იქმნება ახალი, თანამედროვე ტექნიკით აღჭურვილი საწარმოები. სამრეწველო პროდუქციის პროფილით ჩვენი რესპუბლიკის ქარხნები მიეკუთვნებიან მანქანათმშენებლო მრეწველობის შემდგომ დარგებს: ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო, კვების მრეწველობის მანქანათმშენებლო, საავტომობილო, სასოფლო-სამეურნეო მანქანათმშენებლო, გემთსამშენებლო, სამშენებლო და საგზაო მანქანათმშენებლო, ლითონდამმუშავებელ და სხვა სახის მრეწველობას, ელექტროტექნიკურ და ხელსაწყოთმშენებლო მრეწველობას.

ცალკეულ საწარმოებზე არსებული მასალის ანალიზი ამტკიცებს, რომ მანქანათმშენებლო მრეწველობის ზოგიერთი ქარხნისაგან განსხვავებით, ჩვენი რესპუბლიკის ელექტროტექნიკური და ხელსაწყოების წარმოების ისტორია მოკლე პერიოდით განისაზღვრება: იგი მოიცავს სულ 8—10 წელს. აქედან გამომდინარე, მრეწველობის ამ დარგის საწარმოები თავისი ტექნიკური შეიარაღებით უკეთესად გამოიყურება, ვიდრე მანქანათმშენებლო მრეწველობის შედარებით ძველი ქარხნები. ელექტროტექნიკური და ხელსაწყოთმშენებლო მრეწველობის ქარხნებში არ გვხვდება, ან უმნიშვნელო რაოდენობისაა ძველი, გაცვეთილი მოწყობილობა. ვინაიდან საწარმოების მუშაობის შემდგომ თავისებურებას წარმოადგენს ის, რომ ამ ქარხნებში სამრეწველო პროდუქციის წარმოება ატარებს მასობრივ ხასიათს, სადაც გაბატონებულია სავნობრივი სპეციალიზაცია. ასეთი სახის წარმოებაში კი შესაძლებელია შედარებით ადვილად და მოსახერხებლად გადაწყდეს ტექნიკური პროგრესის ყველა მიმართულებით განხორციელება, წარმოების კონვეიერულ სისტემაზე გადაყვანა და შრომის სოციალისტური ორგანიზაციის პროგრესული მეთოდების დანერგვა.

საბჭოთა ხელისუფლების არსებობის პერიოდში ცალკეული ქარხნების განვითარებამ გამოიწვია მანქანათმშენებლო მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის გაუმჯობესება, რასაც ამტკიცებს ქვემოთ მოტანილი ცხრილი (ცხრილი № 2).

მოტანილი ცხრილიდან ჩანს, რომ სამრეწველო-საწარმოო დანიშნულების პერსონალის, ძირითადი ფონდებისა და საერთო პროდუქციის მიხედვით საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის შიდადარგობრივ სტრუქტურაში წამყვანი ხვედრითი წონა აქვს ელექტროტექნიკურ, საავტომობილო, სარემონტო, მექანიკურ, ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო მრეწველობას. ჯერ კიდევ სათანადოდ არაა განვითარებული გემების, სასოფლო-სამეურნეო მანქანების, ხელსაწყოებისა და კვების მრეწველობის მანქანების წარმოება.

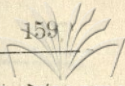
საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის შიდადარგობრივი
სტრუქტურა¹ (პროცენტობით)

№ რიგზე		სამრეწველო-წარმოებითი დანიშნულების პერსონალის ხვედრითი წონა %-ით		ძირითადი ფონდების ხვედრითი წონა %-ით		საერთო პროდუქციის ხვედრითი წონა %-ით	
		შ ლ ე ბ ი					
		1961 წ. 1/1	1966 წ. 1/1	1961 წ. 1/1	1966 წ. 1/1	1961 წ. 1/1	1966 წ. 1/1
1	საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობა	100	100	100	100	100	100
2	ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო	10,0	8,3	12,0	11,6	9,2	5,9
3	კვების მრეწველობის წარმოება	3,0	4,2	1,8	3,3	2,0	3,9
4	საავტომობილო მრეწველობა	17,4	16,7	28,6	23,5	14,0	19,1
5	სასოფლო-სამეურნეო მანქანების (შედის ტრაქტორების წარმოებაც)	3,6	2,5	3,4	2,3	3,2	2,4
6	გემთსამშენებლო მრეწველობა	—	—	—	—	0,3	1,0
7	სამწყო-სამშენებლო და საგზაო-სამშენებლო მანქანა-მოწყობილობის წარმოება	1,5	3,5	1,3	2,7	1,8	4,3
8	მექანიკური იარაღების წარმოება	—	6,3	—	3,1	—	9,2
9	ელექტროტექნიკური მრეწველობა	19,4	19,8	5,1	13,6	8,6	23,2
10	ხელსაწყოების წარმოება	2,2	3,2	1,2	2,6	1,5	2,3
11	საოემონტო მეურნეობა	24,9	21,0	15,4	23,7	13,4	13,2

ცხრილიდან ჩანს, რომ ხუთი წლის განმავლობაში საქართველოს სსრ ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო მრეწველობის ზოგიერთი ეკონომიური მაჩვენებლის ხვედრითი წონა რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლო მრეწველობაში საგრძნობლად შემცირდა. ასეთი მდგომარეობა აიხსნება არა დასაქმებული პერსონალისა და ძირითადი ფონდების აბსოლუტური შემცირებით, არამედ იმით, რომ აღნიშნულ პერიოდში საქართველოს მანქანათსამშენებლო მრეწველობაში შედარებით ჩქარი ტემპებით გადიდა როგორც სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რაოდენობა, ასე ძირითადი ფონდების მოცულობა. მაგალითად, 1965 წელს საქართველოს მანქანათსამშენებლო მრეწველობის სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რაოდენობა 1960 წელთან შედარებით გადიდა 124 პროცენტით, ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო მრეწველობაში კი — 101 პროცენტით; იმავე პერიოდში საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის ძირითადი ფონდების ღირებულება (უცვლელ ფასებში) გადიდა 284,8 პროცენტით, ხოლო ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო მრეწველობისა — 159 პროცენტით.

ჩარხსამშენებლო და საინსტრუმენტო მრეწველობის მძლავრმა განვითარებამ გამოიწვია ის, რომ ლითონსაჭრელი ჩარხების წარმოებით ჩვენმა რესპუბლიკამ 1965 წელს საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში ერთ-ერთი საპატიო

¹ მექანიკური იარაღების წარმოების მონაცემები შედარებულია 1965 წლის 1 თვის მონაცემებს.

ადგილი დაიკავა. თუ, მაგალითად, 1940 წელს საქართველოს სსრ ლითონსაჭრელი ხარხების წარმოების ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში 1,3 პროცენტს უდრიდა, უკვე 1965 წელს მან მიიღწია 2,5 პროცენტს. ამ ხნის განმავლობაში საბჭოთა კავშირში მთლიანად ლითონსაჭრელი ხარხების წარმოება გადიდდა 313 პროცენტით, ხოლო საქართველოში — 529 პროცენტით ([6], 73, 176; [5], 57).

საქართველოს სსრ ლითონსაჭრელი ხარხების ასეთი ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში ერთი შეხედვით თითქოს უმნიშვნელოა, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ჩვენი რესპუბლიკის ტერიტორიის მოცულობასა და მისი მოსახლეობის ხვედრით წონას საბჭოთა კავშირში¹, მაშინ ნათელი გახდება, რომ ასეთი მონაცემები უაღრესად საგულისხმოა და ეს მიუთითებს რესპუბლიკაში ხარხების წარმოების განვითარების მაღალ დონეზე.

ცხრილიდან ჩანს, რომ საქართველოს სსრ საავტომობილო მრეწველობის ძირითადი ფონდების ღირებულება (უცვლელ ფასებში) და სამრეწველო-საწარმოო დანიშნულების პერსონალის რაოდენობა თითქოს შემცირდა. ამ ეკონომიური მაჩვენებლების ხვედრითი წონის შემცირება ამ შემთხვევაშიც აიხსნება არა ასეთი მაჩვენებლების აბსოლუტური შემცირებით საერთოდ, არამედ თვით საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის სწრაფი განვითარებით. მაგალითად, თუ 1965 წელს საავტომობილო მრეწველობაში სამრეწველო-საწარმოო დანიშნულების პერსონალის რაოდენობა, 1960 წელთან შედარებით, გადიდდა 121 პროცენტით, ძირითადი ფონდების ღირებულება 134,5 პროცენტით, მანქანათმშენებლო მრეწველობის სამრეწველო-საწარმოო დანიშნულების პერსონალი აღნიშნულ პერიოდში გაიზარდა 125 პროცენტით, ხოლო ძირითადი ფონდები — 170 პროცენტით. აღნიშნულ პერიოდში საბარგო ავტომობილების წარმოებამ განვითარების ისეთ დონეს მიიღწია, რომ სამრეწველო პროდუქციის ამ სახეობით ჩვენმა რესპუბლიკამ 1965 წელს საბჭოთა კავშირში ერთ-ერთი საპატიო ადგილი დაიკავა. თუ, მაგალითად, საქართველოს სსრ საბარგო ავტომობილების წარმოების ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის მთელ ავტომობილების წარმოებაში (შედის ავტობუსები, საბარგო და მსუბუქი ავტომობილების წარმოება) 1960 წელს უდრიდა 1,2 პროცენტს, 1965 წელს მან 1,6 პროცენტს მიიღწია; თუ საბარგო ავტომობილების წარმოებას შევუფურდებთ საბჭოთა კავშირის სამრეწველო პროდუქციის წარმოების მართკმასნო ასეთი დასახელების პროდუქციას, მაშინ ჩვენი რესპუბლიკის მონაცემები ამ მხრივ უფრო კარგად გამოიყურება. მაგალითად, თუ 1960 წელს საქართველოს სსრ საბარგო ავტომობილების წარმოების ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის საბარგო ავტომობილების წარმოებაში არ აღემატებოდა 1,6 პროცენტს, 1965 წლისათვის მან 2,6 პროცენტს მიიღწია ([6], 5).

ცხრილიდან ჩანს, რომ მოკლე პერიოდში სწრაფი ტემპებით განვითარდა საქართველოს სსრ ელექტროტექნიკური მრეწველობა, რამაც შექმნა მტკიცე პირობა იმისა, რომ მრეწველობის ამ დარგის მიერ გამოშვებული სამრეწველო პროდუქცია ერთ-ერთ საპატიო ადგილს იკავებს როგორც საქართველოს, ისევე

¹ 1965 წლისათვის საქართველოს სსრ მოსახლეობის ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის მოსახლეობაში უდრიდა 2 პროცენტს, ხოლო ტერიტორიის მხრივ კი იგი არ აღემატებოდა 0,3 პროცენტს.

საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში. მაგალითად, 1965 წლისათვის ჩვენს რესპუბლიკის ელექტროტექნიკური მრეწველობა უშვებდა საბჭოთა კავშირში დამზადებული მთელი მსხვილი ელექტრომანქანების 6 პროცენტს, მაგისტრალური-ელმავლების 29 პროცენტს, ელექტრობურღების 17,9 პროცენტს, საოჯახო სარეცხი მანქანების 1,8 პროცენტს, ელექტროშემდუღებელი მოწყობილობის 3 პროცენტს და ა. შ.

ძირითადი ფონდებისა და სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რაოდენობასთან შედარებით, საერთო პროდუქციის წარმოების ხვედრითი წონის გადიდების ტემპები ასევე მიუთითებდა საქართველოს სსრ ელექტროტექნიკური მრეწველობის ქარხნების ნაყოფიერ მუშაობაზე, მათი ეკონომიური მაჩვენებლების განმტკიცებაზე.

კვების მრეწველობის მანქანების წარმოების სწრაფმა განვითარებამ გამოიწვია აგრეთვე მისი საერთო პროდუქციის ხვედრითი წონის შესამჩნევი გადიდება საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში. მაგალითად, თუ 1960 წელს საქართველოს სსრ კვების მრეწველობის მანქანების წარმოების ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის კვების მრეწველობის მანქანების წარმოებაში უდრიდა 2,8 პროცენტს, 1965 წლის ბოლოსათვის მან მიადგინა 4,3 პროცენტს. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ 1965 წელს, 1960 წელთან შედარებით, კვების მრეწველობის მანქანების წარმოების საერთო პროდუქციის ღირებულება (1. VI.1955 წლის ფასებით) საბჭოთა კავშირში გადიდდა 123 პროცენტით, ხოლო საქართველოში — თითქმის 200 პროცენტით [7].

ცხრილიდან ისიც ჩანს, რომ სამრეწველო პროდუქციის ხვედრითი წონის მიხედვით, მექანიკურ წარმოებასა და სარემონტო მეურნეობას ერთ-ერთი თვალსაჩინო ადგილი უკავია საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის დარგობრივ სტრუქტურაში.

საქართველოში ხელსაწყოსამშენებლო მრეწველობა განვითარების ისეთ დონეს აღწევს, რომ მის მიერ გამოშვებული ზოგიერთი ხელსაყო გაბატონებულ ადგილს იკავებს არა მარტო ჩვენს რესპუბლიკაში, არამედ მთელ საბჭოთა კავშირშიც. ამ სახის სამრეწველო პროდუქციის წარმოებაში, მაგალითად, 1965 წლისათვის საქართველოს სსრ ხელსაწყოსამშენებლო მრეწველობა უშვებდა საბჭოთა კავშირში დამზადებული ლოკომოტივის სიჩქარისმზომის 100 პროცენტს.

მოტანილი მონაცემებიდან ჩანს, რომ შვიდწლედის უკანასკნელი ხუთი წლის განმავლობაში საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის აღმავლობის პარალელურად საგრძნობლად გადიდდა საამწეო-სამშენებლო და საგზაო-სამშენებლო მანქანების წარმოება. ძირითადი ფონდებისა და სამრეწველო-საწარმოო პერსონალის რაოდენობასთან შედარებით, საერთო პროდუქციის წარმოების სწრაფი ტემპები ასევე მიუთითებდა საამწეო-სამშენებლო და საგზაო-სამშენებლო მანქანების მწარმოებელი ქარხნების ნაყოფიერ მუშაობაზე, მათი ეკონომიური მაჩვენებლების გაუმჯობესებაზე.

საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის შიდადარგობრივი სტრუქტურის ცხრილიდან ჩანს, რომ, სასოფლო-სამეურნეო მანქანების წარმოების ხვედრითი წონის გადიდების ნაცვლად, 1961—1965 წლებში შეიმჩნევა მისი, როგორც ძირითადი ფონდების, ისევე საერთო პროდუქციის წარმოე-

ბის ხვედრითი წონის შემცირება. უაღრესად არასახარბიელო მაჩვენებლებს ხასიათდება ჩვენი რესპუბლიკის როლი ასეთი სახის სამრეწველო პროდუქციის საკავშირო წარმოების ბალანსში. 1965 წელს საქართველოს სასოფლო-სამეურნეო მანქანების წარმოების ხვედრითი წონა საბჭოთა კავშირის სახალხო მეურნეობაში არ აღემატებოდა 0,3 პროცენტს. ეს გარემოება მოითხოვდა მრეწველობის ამ დარგის შემდგომ განვითარებას, საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის გაუმჯობესებას.

აღსანიშნავია ისიც, რომ ჩვენი რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის ქარხნები მანქანა-ხელსაწყოების წარმოების პარალელურად აწარმოებენ სხვადასხვა დასახელების უაღრესად მნიშვნელოვან სამრეწველო პროდუქციას. ასე, მაგალითად, საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობა სამთო მრეწველობისათვის უშვებს ზოგიერთი დასახელების სამთო-საბურღავ და საშახტო მოწყობილობას. ასეთი სახის სამრეწველო პროდუქციის ღირებულება (1.VI — 1955 წლის საბითუმო ფასებით) 1966 წლის 1 იანვრისათვის 13 886 ათას მანეთს აღწევდა, ხოლო მისი ხვედრითი წონა ჩვენი რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საერთო პროდუქციაში 4,5 პროცენტს უდრიდა.

სამშენებლო მასალების მწარმოებელი მრეწველობისათვის ზოგიერთი დასახელების საარმატურო და საშენი მოწყობილობის ღირებულება (1.VI — 1955 წლის საბითუმო ფასებით) 1966 წლის 1 იანვრისათვის უდრიდა 955 ათას მანეთს, ხოლო მისი ხვედრითი წონა რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საერთო პროდუქციაში შეადგენდა 0,3 პროცენტს.

ჩვენი რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის წარმოების ნომენკლატურას მიეკუთვნება სხვადასხვა სახის სხმულების, ნაჭედისა და ტვიფრის დამზადება. ასეთი სახის სამრეწველო პროდუქციის ღირებულება (1.VI — 1955 წლის საბითუმო ფასებით) 1966 წლის 1 იანვრისათვის 6 112 ათას მანეთს უდრიდა, ხოლო მისი ხვედრითი წონა საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საერთო პროდუქციის ღირებულებაში იმავე პერიოდში 2 პროცენტს უტოლდებოდა.

საქართველოს მანქანათსამშენებლო მრეწველობის ქარხნები ამზადებდნენ აგრეთვე სხვადასხვა დასახელების ლითონების კონსტრუქციებსა და ნაკეთობას. ჩვენი რესპუბლიკის მანქანათსამშენებლო მრეწველობის ქარხნების მიერ დამზადებული ლითონების ნაკეთობათა ღირებულება (1.VI—1955 წლის საბითუმო ფასებით) 1966 წლის 1 იანვრისათვის 28 408 ათას მანეთს აღწევდა, ხოლო მისი ხვედრითი წონა საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საერთო პროდუქციაში 9,2 პროცენტით განისაზღვრებოდა.

ლითონების კონსტრუქციების საერთო ღირებულება (1.VI—1955 წლის საბითუმო ფასებით) 10 126 ათას მანეთს უტოლდებოდა, ხოლო მისი ხვედრითი წონა საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საერთო პროდუქციაში 1966 წლის 1 იანვრისათვის 3,3 პროცენტს აღწევდა.

საქართველოს სსრ მანქანათსამშენებლო მრეწველობის საწარმოებისა და მისი დარგობრივი სტრუქტურის დასახასიათებლად მოტანილი მასალის ანალიზი საშუალებას იძლევა დავასკვნათ:

1. საბჭოთა ხელისუფლების წლებში საქართველოში შეიქმნა სამრეწველო

პროდუქციის წარმოების უაღრესად მნიშვნელოვანი სიმძლავრისა და მრავალფეროვნების ქარხნები, რომელთა მიერ დამზადებული მანქანამოწყობილობა დიდ რაოდენობას არსებობს როგორც ჩვენი რესპუბლიკის, ისევე საბჭოთა კავშირის სახალხო-მეურნეობის განვითარების საქმეში.

2. საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურის უარყოფით მხარეს, ჩვენი აზრით, მიეკუთვნება ის, რომ რესპუბლიკაში ჯერ კიდევ სათანადოდ არაა განვითარებული მთავორიან პირობებში გამოსადეგი სასოფლო-სამეურნეო მანქანების წარმოება.

3. კვების მრეწველობის მანქანების მწარმოებელი ქარხნების მიერ დამზადებული სამრეწველო პროდუქცია ვერ აკმაყოფილებს გაზრდილ მოთხოვნილებებს. განსაკუთრებით ეს შეეხება ისეთ დარგებს, როგორიცაა: მეღვინეობა, მეხილეობა, კონსერვისა და კვების მრეწველობის სხვა დარგები, სადაც ზოგიერთი ქამუშაოს შესრულებაში ხელთ შრომა ჯერ კიდევ განმსაზღვრელი ფაქტორია.

4. შრომითი საქმიანობის მექანიზაციის დონე დაბალია და ასეთი სახის მანქანების წარმოების შემდგომ აღმავლობას მოითხოვს ჩვენი რესპუბლიკის სოფლის მეურნეობის ისეთი შრომატევადი დარგები, როგორიცაა: მევენახეობა (განსაკუთრებით ვაზის გასხვლა, მისი გადარგვა, ყურძნის კრეფა და მისი ზვრებიდან გამოტანა), მეცხოველეობა, ჩილ-ბოსტნეულისა და ციტრუსების წარმოება.

5. შრომითი რესურსების საზოგადოებრივ წარმოებაში დასაქმების მიზნით შემდგომ განვითარებას მოითხოვს მანქანათმშენებლო მრეწველობის ისეთი შრომატევადი დარგები, როგორიცაა ელექტროტექნიკური, საინსტრუმენტო და ხელსაწყოთმშენებლო მრეწველობა.

6. საქართველოს სსრ მანქანათმშენებლო მრეწველობა უაღრესად მრავალდარგოვანი და მრავალმენკლატურია. ტერიტორიისა და მოსახლეობის მხრივ შედარებით პატარა რესპუბლიკაში რა სახის მანქანამოწყობილობის წარმოება გნებავთ, რომ არ არსებობდეს.

7. შეიმჩნევა ლითონტევადი ქარხნების გამრავლება, რაც უარყოფითად მოქმედებს ამა თუ იმ დარგის ეკონომიური მაჩვენებლების გაუმჯობესებაზე და ამასთან იწვევს ტრანსპორტის ზედმეტ გადატვირთვას.

8. სათანადო დონეზე არ დგას სხვადასხვა სახის სხმულების წარმოება; წაყენებულ მოთხოვნას ვერ უპასუხებს სამაგრების, ჭანჭიკების, ქანჩებისა და სხვა ასეთი სახის სამრეწველო პროდუქციის წარმოება; მოისუსტებს გაღვანური მრეწველობა და სხვ.

პოლიტიკური ეკონომიის № 1 კათედრა

(რედაქციის მოუვიდა
1970 წ. 8 აპრილს)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. Статистический сборник 1909—1921 гг., 1923.
2. Грузинская ССР за 20 лет, 1941.
3. Экономический вестник Закавказья, 1927.
4. საქართველოს სსრ ოქტომბრის რევოლუციის სახელობის ცენტრალური სახელმწიფო არქივი.
5. საბჭოთა საქართველო დიდი ოქტომბრის სოციალისტური რევოლუციის 50 წლისთავზე, 1967.

6. Народное хозяйство СССР в 1965 г., 1966.

7. საქართველოს სსრ მინისტრთა საბჭოსთან არსებული სტატისტიკური სამმართველოს მასალები.

В. И. ДАТУКИШВИЛИ

ОТРАСЛЕВАЯ СТРУКТУРА МАШИНОСТРОИТЕЛЬНОЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ СОВЕТСКОЙ ГРУЗИИ

Резюме

Царизм искусственно тормозил промышленное развитие Грузии и стремился превратить ее в поставщика сырья и потребителя готовой продукции российской промышленности. Перед первой мировой войной в Грузии не было более или менее значительных машиностроительных предприятий, производивших, скажем, паровые котлы или какие-либо сложные машины.

В результате осуществления ленинской национальной политики, в Грузии, в период Советской власти была создана мощная машиностроительная промышленность, сыгравшая заметную роль в построении материально-технической базы социализма.

Отрицательной стороной отраслевой структуры машиностроительной промышленности Грузинской ССР нам представляется то, что в республике пока еще недостаточно развито производство пригодных в горных условиях сельскохозяйственных машин.

Машиностроительная промышленность Грузии — многоотраслевая и многономенклатурная. В республике, сравнительно небольшой по своей территории и численности населения, производятся машины и оборудование различного вида и назначения.

Наблюдается рост числа металлоемких заводов, что отрицательно воздействует на экономические показатели той или иной отрасли и вместе с тем обуславливает излишнюю перегрузку транспорта.

В. И. ЛЕНИН И ВОПРОСЫ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ДОРЕФОРМЕННОЙ ГРУЗИИ

А. Я. ПАНЦХАВА

В дореформенной Грузии в результате развития общественного разделения труда и товаро-денежных отношений, начинается процесс разложения сельской общины, дают себя знать все присущие этому процессу противоречия.

В. И. Ленин, критикуя народников по вопросам общины, писал, что община «давала (если давала...) организацию производства только в одной отдельной общине, разъединенной от каждой другой общины. Общественный характер производства обнимал только членов одной общины»; она (община), — писал далее В. И. Ленин, «...как организация производства никогда не существовала без других форм противоречий и антагонизма, свойственных старым способам производства» ([1], 198—199).

Анализ материалов дореформенной Грузии свидетельствует о группировках крестьян внутри деревенской общины.

В. И. Ленин по поводу народника Вихляева замечал, что последний «пускается в самые рискованные и голословные суждения о «дифференциации», не только не приводя никаких точных данных о группах крестьян, но даже и не выяснив той элементарной истины, что разложение происходит внутри общины, что поэтому толковать о «дифференциации» и брать исключительно группировки по общинам или по волостям — просто смешно» ([2], 99).

Далее В. И. Ленин указывал, что для экономиста «совершенно непозволительно заслонять изучением разновидностей переделов, техники их и т. п. вопрос о том, какие типы хозяйств складываются внутри общины, как развиваются эти типы...» ([3], 75).

Эти слова В. И. Ленина имеют прямое отношение и к процессу разложения общины в Грузии.

В дореформенной Грузии процесс расслоения крестьян (внутри общины) принимал все более сложные, зрелые формы; вместе с тем обострялись противоречия крестьянского хозяйства. Как указывал В. И. Ленин, совокупность всех экономических противоречий в крестьянстве и составляла то, что называется разложением крестьянства ([2], 141).

Очевидно, что эти экономические противоречия в крестьянстве в их совокупности составляли процесс разложения крестьянства и в исследуемый период, но лишь в своей зачаточной форме.

Разложению сельской общины, кроме указанных причин, способствовали насильственные узурпации и мошеннические махинации местных феодалов, нагло захватывающих искони принадлежавшие крестьянским общинам угодья и леса. Поэтому остатки сельской общины выступали здесь в виде придатка феодального поместья. Борьба между этими анта-

гонистическими классами принимала все более острый характер. «В борьбе за землю страдал класс производителей. Казна и феодалы захватили земли общественного пользования, главным образом—леса и пастбища. Постепенно сокращалась площадь крестьянских наделов» — ([4]), 40—43).

В этом отношении характерно дело князей Кобулашвили (1837 г.), захвативших принадлежавшие церковным селениям Кондоли и Кисисхеви (Телавский уезд, Кахети) урочища — Дашцуни, Ахоеби, Сахаани, Велеби, Диди Соти и Патара Соти. Дело это началось в 1816 г. и после прохождения целого ряда инстанций еще не было закончено в 1837 г. Пользуясь медлительностью и покровительством местной администрации, князья Кобулашвили заявляли новые притязания на беспорочные церковные земли и требовали «за произведенное на них хлебопашество» гала (хлебный оброк). Князья жаловались грузинскому гражданскому губернатору (1837 г.) на кондольских жителей, которые (200 человек) под руководством Андрея Матузова ворвались к ним во двор с намерением, по их словам, «учинить драку и нанесли им много тяжких оскорблений». Князья просили Розена предать этих крестьян суду и приказать кондольским жителям не уклоняться от взноса за земли гала и сабалахо (оброк на пастьбу скота), в чем «они оказывают упорство» ([5], 4—5, 8—9, 15).

Характерны также, например, методы присоединения крестьянских земель к помещичьим землям, применяемые эстляндскими помещиками в этот же период. Расширение мызной пашни, (мыза—усадьба, хутор в Эстляндии) в значительной степени происходило за счет распашки мызных лугов и пастбищ и освоения целины. Однако помещики не ограничивались этим. Важным, а в некоторых местах основным, источником расширения господской запашки продолжали оставаться в XIX веке крестьянские земли.

Присоединение крестьянских земель к мызным происходило в основном двумя методами: либо насильственным сгоном крестьян с занимаемых ими наделов и переселением на неудобные, лесистые, болотистые или худшие по качеству и невыгодно расположенные земли, либо присоединением к мызной пашне земель разорившихся крестьян или опустевших угодий, на аренду которых не находилось желающих. ([6], 296).

Новым моментом присоединения крестьянских земель к мызным стал закон 1816 г., юридически закреплявший всю землю в полную собственность помещиков и открывший, таким образом, широкие возможности для экспроприации крестьянства на «законном основании».

Присоединение крестьянских земель к мызным в практике эстляндских помещиков превратилось во второй четверти XIX века в обычное, узаконненное положением 1816 года, явление ([6], 296).

Читая историю первобытных общин, написанную буржуазными авторами — замечал К. Маркс, — нужно быть настороже. «Они не останавливаются даже перед подлогами. Например, сэр Генри Мейн, который был ревностным сотрудником английского правительства в деле насильственного разрушения индийских общин, лицемерно уверяет нас, что все благородные усилия правительства поддержать эти общины разбились о стихийную силу экономических законов» ([7], 402).

Поэтому совершенно несостоятельным и лживым является утверждение буржуазных историков о гармоничном «сочетании крестьянской общины и поместья». Например, П. Виноградов развивал теорию вотчинной гармонии ([8], 293).

Процесс дифференциации крестьянства и разложения общины в Грузии происходил не только в земледельческо-виноградарской, преимущественно в предгорной и низменной полосе, с ее элементами сельской общины, но и в нагорной, скотоводческой полосе с ее элементами родовой общины, в известной степени с теократической окраской. Например, хати (молельня) в Хевсуре с ее хучесами, деканозами и шультами, вместе с главами отдельных ущелий хевисбери. Между прочим, наличие посвященных этому родовому патрону, или, как выражались хевсуры, родовому образу (хати), земель (пахотные угодья, сахато) М. Ковалевский считал одной из оригинальнейших сторон обычного права хевсур ([9], 108).

Родовая община в Тианети, писал С. Егиазаров, часто переходила в сельскую общину. Переход этот совершался либо путем принятия в данную родовую общину чужеродцев, либо насильственно, по распоряжению местной администрации, которая при организации сельских обществ старалась объединить расчлененные родовые общины в одно сельское общество, но родовые начала по своей живучести не скоро забывались ([10], 134).

Однако автор упустил из виду, что основной причиной этого перехода являлось развитие самого способа производства. Можно полагать, что в условиях господства феодального (или капиталистического) способа производства переход от родовой общины к сельской общине не являлся обязательным. Новые элементы, например, феодальные, а затем и буржуазные могли возникнуть и развиться и в недрах родовой общины в период её разложения. Поэтому ошибаются те исследователи, которые рассматривают эти общины в рамках, например, феодализма, как некоторый тихий оазис, лишенный внутренних противоречий и конфликтов. С другой стороны, наличие элементов общины обостряло противоречия феодализма.

По мнению М. Ковалевского, из данных кавказского землевладения вытекало, что между общинно-родовым и общинно-сельским землевладением отсутствовала строгая грань отличия, которая обычно проводилась исследователями других народов (Западной Европы и др.). Различия между родом и сельской общиной, по его словам, сводится лишь к тому, что первый является не только экономическим, но и религиозным союзом, и что род обязательно придерживается начал экзогамии, которая для сельской общины не является обязательной ([11], 63, 64).

Конечно, кавказская, в частности грузинская община, имела свои специфические особенности, но автор неубедительно показывает, что эти особенности заключались именно в отсутствии строгой грани отличий, или же что сами эти грани отличия сводились лишь к религиозным и семейным. Было бы более убедительно, если бы автор искал грани отличий или сходства не в надстроечных, а в экономических отношениях. Автор, сводя эти отличия лишь к надстроечным явлениям, тем самым, стирает экономические грани отличий между ними.

К. Маркс считал, что характерной особенностью земледельческой общины является свойственный ей дуализм, содержащий в себе элемент, разлагающий экономическое и социальное равенство, и что она представляла собой переход от общей собственности к частной собственности, от первичной формации к вторичной ([7], 404).

Процесс дифференциации крестьянства и разложения общины в нагорной скотоводческой полосе, с элементами родовой общины, имел

свои специфические формы. Собственник средств производства противостоял здесь непосредственному производителю зачастую не в открытой форме эксплуататора, а в завуалированной, использующего в своих эксплуататорских целях родовые связи и отношения, различные формы традиций и суеверия.

Если в этих двух зонах, с элементами родовой общины (нагорная полоса, преимущественно скотоводческая) и с элементами сельской, земледельческой общины (преимущественно Кахети, в особенности Кизики), происходил процесс их дальнейшего разложения и разрушения, захватов и огораживания оставшихся общинных пахотных земель, а также и других угодий, то в более низменной, плоскостной зоне, преимущественно в Картли, вдоль обоих берегов реки Мтквари, в районах поливного земледелия, в местностях, расположенных близ важнейших торговых путей и торговых центров, происходило завершение этого процесса за исключением, может быть, выгонов, кустарников и других угодий.

Картлийское дворянство раньше других достигло этого «идеального для феодального землевладения состояния» ([12], 248) (превращение общины в господскую собственность), к чему, как известно, грузинское дворянство стремилось на протяжении многих веков.

По материалам камеральных описаний, можно считать, что к этому периоду в центральной части Картли, в местностях и долинах, расположенных вдоль обоих берегов реки Мтквари и важнейших торговых путей, ближе к торговым местам и крупным городам (Тбилиси, Гори), почти все сельские общинные земли, воды и леса были захвачены и разделены светскими и духовными феодалами. Внутри же крестьянских поселений остатки общинных полевых земель, за исключением некоторой части пашни, в особенности сенокосов и выгонов, были, по-видимому, огорожены и присвоены отдельными более состоятельными крестьянскими дымами. Этот процесс к тому времени, видимо, был близок к завершению.

Вместе с этим, среди крестьянских дымов были значительно распространены купля и продажа земельных участков, а также сдача или взятие для обработки (за гала) этих участков. Землепользование крестьян разных владельцев и категорий зачастую переплеталось между собой, например, крестьянин одного помещика обрабатывал землю другого помещика, или же земли владельцев других категорий (церковные, казенные) и наоборот.

Эти обстоятельства, отражающие разложение феодализма и дальнейшее развитие товаро-денежных отношений, не могли не подрывать изнутри остатков сельской общины.

Отражением этого процесса, происходившего на основе общего экономического развития страны, явилось дальнейшее раздробление и градация системы сакомло и замена её более развитой системой литра-чареки. Поэтому, естественно, что если в первых двух зонах преобладала система сакомло, то в третьей зоне (т. е. преимущественно в Картли) преобладала система литра-чареки. Сущность литра-чареки в картлийской деревне раскрывается в следующих словах Ф. Энгельса: каждый крестьянин имел «первоначально надел одинаковой величины, с одинаковыми участками земли каждого для данной местности земли качества, и пользовался соответствующими одинаковыми правами в общине-марке. С тех пор как община-марка стала замкнутой и было прекращено предоставление новых наделов, наступило дробление наделов, благодаря наследованию и соответствующее дробление общинных

прав, но единицей общинного землевладения по-прежнему оставался полный надел, так что были половины, четверти и восьмые доли надела с половинной, четвертной или восьмой долей участия в правах общины-марки» ([13], 475).

В горных местах система сакомло сохранялась дольше, например, еще в период составления уставных грамот (1867 г.), в нагорной полосе Картли в $\frac{1}{3}$ помещичьих имений (по числу уставных грамот) сохранялась система сакомло. В Кахети переход к системе литра-чареки начался позже, чем в Картли, причем, надо полагать, что в Телавском районе (преимущественно винодельческом) он происходил раньше, чем в Кизики.

Таким образом, сакомло, т. е. подымный надел, участок, имеющий различный размер, постепенно выделился из общинной земли в виде наследственного, участкового владения, а затем, в результате экономического развития и роста неравенства в общине, сам стал дробиться и уступать место другой системе распределения земельных участков — литра-чареки, которая более отражала происходившие в общине новые процессы.

Хотя, как видно из материалов описаний кахетских селений, эти изменения и неравенства могли быть и прежде (сакомло), но старая форма, не успевшая еще везде уступить место новой переходной форме (литра-чареки), наполнялась новым содержанием.

«При разверстании земли в Тифлисской губернии,— писал по этому поводу С. Егнизаров,— дымы, смотря по состоянию, делились на четыре разряда и размер получаемого общинного надела обуславливался отнесением его к тому или другому разряду. Эти разряды — литра, самичареки, нехевари-литра и чареки. Низшей единицей является чареки; при отводе надела принималась в расчет главным образом экономическая способность семьи. Такой способ классификации дымов несколько напоминал собой деление крестьянских дворов в древнерусской общине на «лучших», «средних» и «молодых» ([10], 63).

Эта градация напоминала, может быть, также уволоку в Западной России, где уволока считалась основной единицей земельного обеспечения. В ее составе числилась пахотная, сенокосная и усадебная земли ([14], 154).

В связи с этим следует указать также и на гайду в английской деревне, когда одни владели целыми гайдами, другие — половинами гайд, третьи — четвертями гайд или виргатами, четвертые — пелувиргатами (боватами) и, наконец, последнее место занимали те, кто владел лишь клочками земли с хижинами и огородами. Гайдою определялись размеры усадебных и полевых земель и повинностей ([8], 159).

Система литра-чареки имела ряд специфических черт, вытекающих из особенностей исторического развития феодального способа производства в Грузии, но по сравнению с системой сакомло, она, несомненно, выражала более высокую ступень развития, более глубокие процессы разложения сельской общины и развития в ней экономического неравенства.

В дальнейшем происходит усложнение процессов. Идет процесс поляризации групп (рост крайних групп) и размывание средних групп. Система литра-чареки уже не может охватить новое соотношение крестьянских групп, и она уступает место более развитой, а вместе с тем последней форме расслоения крестьян на базе феодальных отношений — четырехгрупповому делению.

Материалы описаний кахетских селений при сопоставлении их с позднейшими сведениями в известной степени свидетельствуют о происходившем процессе деления и огораживания общинных земель. Об этом указывают и самые названия их: огороженная, присвоенная земля-дачемебули, или саблис-мамули, саблис-мица — веревочная земля (сабели — веревка. — А. П.), так как она измерялась веревкой и прирезывалась лишь в определенной пропорции. Сатемо, сазогадо — общинная земля и т. д.

Можно установить непосредственную связь процесса огораживания, присвоения (дачемеба) общинных земель с процессом социально-экономической дифференциации крестьян, разложением натурального хозяйства, развитием товаро-денежных отношений. Огораживание, прежде всего и в более значительных размерах, производили, очевидно, крестьяне более состоятельные, имевшие больше инвентаря. Они сперва распашивали значительное количество общинной земли и затем постепенно присваивали, присоединяя их различными способами к своим уже огороженным землям. Поэтому, состоятельные крестьяне имели сверх подымной пахотной земли большие распашки на общинных землях и лучшие земли, чем менее состоятельные крестьяне; общинные земли в этих местах находились обычно в значительном расстоянии от селений, а маломощные хозяйства не обладали необходимым количеством тягла для обработки земли и для перевозки собранного урожая.

В местах, где процесс социально-экономической дифференциации протекал медленнее, процесс огораживания (дачемеба) общинных земель был не столь интенсивным. Огораживание и присваивание происходило в первую очередь близлежащих к селениям участков, требующих меньше производственных затрат, а затем постепенно огораживались лежащие вдали общинные пахотные угодья.

Виноградные и фруктовые сады в Грузии (земли с многолетними культурами) принадлежали к землям первой категории, и они не только огораживались и присваивались, но часто составляли предмет купли-продажи.

Экономическое развитие страны, рост общественного разделения труда и товаро-денежных отношений, процесс социально-экономической дифференциации подрывали общинные начала среди крестьянства. Грузинская община претерпевала сильное разрушение также от насилий и захватов феодалов.

Следует отметить, что в отличие от центральных районов России с ее передельно-уравнительной общиной, в Грузии более ярко выступает подворно-наследственное владение, развивающееся на основе давно происходившего процесса выделения, вырастания из общинных земель подымных, подворных наделных участков (сакомло).

Это отличие особенно заметно при сравнении «местных положений» центральных губерний России с Тифлиской губернией в период крестьянской реформы.

Почти с самого начала введения в Грузии податной системы кавказской администрацией основу исчисления податей и повинностей составлял крестьянский дым (наличный или камеральный), что и нашло свое отражение в камеральных описаниях, а также в составляемых в период крестьянской реформы уставных грамотах.

Историческую противоположность этих двух начал (общинного и подворного) отмечал еще И. Чавчавадзе, замечая, что в экономическом

укладе Грузии, как и везде, были течения двойного рода: одно общинное (сасопло), а второе подворное (сакомло) ([15], 177).

По мнению М. Ковалевского, в прошлом сельская община в Закавказье представляла собой два резко противоположных типа—армянский и грузинский, из которых первый был основан на началах подворного, а второй—общинного землевладения. Он не был согласен с Егиазаровым, который считал закавказскую общину однородной.

Кроме этой ошибки—отрицания в грузинской общине подворных начал владения землей—М. Ковалевский допускал и другую ошибку, отрицая существование грузинской долевой общины, в отличие от Армении. Тем самым, он совершенно игнорировал существовавшую в значительной части Грузии систему литра-чареки, являющуюся одним из видов долевой общины. Для подтверждения своего положения он приводит примеры захватного землепользования в Кизики ([16], 343—345), упуская из виду, что эта форма землепользования не являлась типичной для Грузии, скорее составляла здесь исключение.

В условиях классового и колониального гнета разрушительные удары наносят общине местные феодалы, узурпировавшие общинные земли.

В общине происходит процесс огораживания и присвоения общинных земель, грузинская община гибнет. Еще с 60-х годов крестьянство,—пишет проф. И. В. Гугушвили—«встречало большие затруднения при получении леса, необходимого ему для домашних и хозяйственных нужд.

Общинные леса к этому времени, как правило, почти полностью были присвоены дворянством...

С другой стороны, «огромные лесные массивы были присвоены самой государственной казной, и этими лесами можно было пользоваться только после уплаты определенной пошлины» ([17], 048).

Процесс захватов, огораживаний и присвоения общинных земель, происходивший все более интенсивно на базе экономического развития страны, в ряде районов (нагорная полоса, Кахети, в особенности Кизики, и др.) не был еще завершен в исследуемый период, кроме Картли.

Этот процесс в различных местностях Восточной Грузии происходил неравномерно, причем, более или менее вырисовываются три вертикальные зоны: нагорная скотоводческая полоса с элементами родовой общины, предгорная земледельческо-виноградарская зона с элементами сельской общины (преимущественно в Кахети) и плоскостная низменная зона, близ важных торговых путей и центров (преимущественно в Картли), со сравнительно незначительными общинными остатками.

В основе этих процессов лежало развитие экономического строя страны, дальнейший рост общественного разделения труда и товарного производства, все более подкапывающие патриархальный, рутинный строй старых общественных порядков, острая классовая борьба между помещиками и крепостными.

В известной степени материалы камеральных описаний за этот период отражали процессы развития товаро-денежных отношений, в частности развитие сельского ремесла и торговли, рост числа безземельных крестьян.

Вместе с тем значительные дополнительные резервы рабочей силы поступали в районы виноделия из других районов и местностей, преимущественно из районов Западной Грузии, в частности, беглые крестьяне, переселенцы, хизани и др. Значительное число батраков и поденщиков усиливало здесь процесс дифференциации. Ей способствовала купля-продажа земельных участков.

Колониальный гнет с его обременительными казенными ^{платежами} натуральными повинностями еще более обостряли противоречия этого процесса. С другой стороны, подряды и поставки для армии во время частых войн на Кавказе обогащали спекулянтов и интендантских чиновников, сельских скупщиков, и других подобных им элементов.

При рассмотрении процессов расслоения по отдельным селениям, более или менее ясно выступали четыре группы крестьян [18]. По количеству имевшейся у них подымной удобной (пахотной) земли они распределялись следующим образом (по дням пахоты):

1 группа —	{ 1— 2 дня пахоты
	{ 3— 4 дня пахоты
2 группа —	5—10 дней пахоты
3 группа —	11—29 дней пахоты
4 группа —	30 дней пахоты и свыше

Эта группировка носит ориентировочный характер. В. И. Ленин указывал, что в основание группировки необходимо положить «размеры и типы хозяйства», причем «признаки для различения этих типов должны быть взяты сообразно с местными условиями и формами земледелия» ([2], 78).

За неимением необходимых полных данных, чтобы заполнить имеющийся пробел, мы произвели группировку в пределах существующих архивных данных.

Однако эти данные камеральных описаний отдельных селений, учитывая существующий тогда уровень сбора и технику подсчетов, не могут претендовать на абсолютную точность цифр, нет также сопоставимых в динамике материалов. Кроме того, нет сведений о тех общинных землях, которые крестьяне, видимо, распахивали сверх указанной в подымных графах пахотной (удобной) земли, в особенности в селениях Кахети, с их сравнительно значительными остатками сельской общины.

Трудно судить поэтому о фактической состоятельности крестьянских дворов. Не было также сведений о составе подымной удобной земли, о размерах приусадебных участков, пашни из них, а также о размерах поливных или неполивных участков, о количестве рабочего скота. Сведения о количестве скота имелись лишь в камеральных описаниях 1818 и 1842 гг., причем рабочий скот не был показан отдельно. Значительные отклонения могли иметь место в размерах земли и других показателей в разных селениях и местностях.

Касаясь пореформенной деревни, В. И. Ленин писал, что «одно дело — основные тенденции крестьянского разложения, другое дело формы его в зависимости от различных местных условий» ([2], 116). Эти слова В. И. Ленина вполне приемлемы и к дореволюционной деревне.

При недостаточном и приблизительном характере имеющихся материалов, совершенно невозможно показать все конкретные формы расслоения крестьянства в зависимости от местных условий.

Поэтому показаны лишь основные тенденции дифференциации крестьянства, исходя из указаний В. И. Ленина о необходимости и важности в этом вопросе изучения типов крестьянского хозяйства.

В. И. Ленин, касаясь рассуждений и взглядов писателей Вихляева и Черненкова на этот вопрос, писал: «Вместо изучения типов крестьянского хозяйства (поденщик, средний крестьянин, предприниматель) они

изучают, как любители, бесконечные столбцы цифр, точно задавшись целью удивить мир своим арифметическим усердием» ([2], 118—119).

Первую группу крестьян (1—4 дня пахоты) составляли бедные, маломощные хозяйства. Среди них встречались и такие, которые вместе с земледелием, по словам составителей камеральных описаний, «снискивали пропитание поднежными работами»; часть из них представляла собой поденщиков с наделом, часть—мелких ремесленников. К этой же группе крестьян (в особенности с 1—2 днями пахоты) примыкали безземельные поденщики, батраки (моджамагире), и сельские нищие (пауперы). Эта группа крестьян росла вместе с процессом дифференциации и составляла значительную часть сельского населения.

Вторая группа крестьян (5—10 дней пахоты) состояла из средних дворов, со средним достатком, с трудом покрывавших свои расходы доходом от земли. Большая часть их примыкала к первой группе, а меньшая—к высшим группам. В количественном отношении она шла непосредственно за первой группой.

Третью группу крестьян (11—29 дней пахоты) составляли зажиточные крестьяне. Они пользовались в своем хозяйстве наемным трудом, продавали часть продуктов на рынке, составляя незначительную часть сельского населения.

Четвертая группа крестьян (30 дней пахоты и свыше) состояла из богатых крестьян. Они располагали значительными излишками продуктов, которые продавали на рынке; вели хозяйство главным образом чужим трудом. Некоторые из них участвовали в торговых, скупочных и ростовщических операциях и были связаны по этим операциям с городскими элементами. В руках этой группы находились сельские должности (нацвали, мамасахлиси и др.). Эта группа составляла по численности самую незначительную часть, верхушку сельского населения.

Следует отметить, что четырехгрупповое деление встречалось тогда и в других губерниях России. Например, в Саратовской губернии среди крестьян Большаковского уезда различались 4 группы в имущественном отношении: бедных, исправных, зажиточных и богатых ([14], 151, 152, 153).

Процесс разложения грузинской общины и внутри нее крестьянского расслоения шел сложным путем.

Разные формы (сакомло, литра-чареки, четырехгрупповое деление) выступали в сочетании друг с другом.

Старая форма (сакомло), не успевшая еще уступить место переходной форме (литра-чареки) переходила в более развитую (четырегрупповое деление).

Процессы разложения принимают более развитый, углубленный характер. Наиболее ясно и последовательно эти основные этапы развития крестьянского расслоения внутри сельской общины наблюдались в низменной, поливной полосе Картли, где сельская община раньше и глубже, чем в других местах, претерпела процессы разрушения.

Беспощадный произвол крепостников угнетал все группы крестьян, ущемляя их имущественные права, лишь способы и формы угнетения нередко менялись в отдельных селениях. Прикованные к своему наделу, к своей мелкой, крохотной «общине»,— писал В. И. Ленин,— крестьяне были «резко отделены даже от крестьян соседней общины раз-

личием тех разрядов к которым они принадлежали (бывшие владельческие, бывшие государственные и т. д.), различиями в величине своего землевладения, — различиями в тех условиях, на которых произошла их эмансипация, (а эти условия определялись иногда просто личными свойствами помещиков и их прихотью)» ([2], 271).

«Свойства» и «прихоть» помещиков в сильной степени проявлялись до «эмансипации» крестьян, до отмены крепостного права. Сама система хозяйства, по словам В. И. Ленина, порождает здесь «внеэкономическое принуждение, крепостничество, зависимость юридическую, неполноправность и т. д.» ([3], 66). Эти обстоятельства составляли нивелирующую тенденцию в крепостном праве, противоборствующую происходившим процессам дифференциации, но они не могли задержать эти процессы, все более развивающиеся на основе исторического развития, на основе разложения феодализма, обострения его противоречий. Колониальный гнет еще более усугублял эти противоречия.

Нивелирующие тенденции могли выступать здесь лишь в качестве отклонений в ту или другую сторону от основной тенденции развития. Этой основной тенденцией являлось разложение феодализма, обострившийся кризис крепостного хозяйства. Эти процессы все более интенсивно стали развиваться после присоединения Грузии к России. Элементарные процессы имущественного неравенства принимают все более сложную форму формирования и возникновения новых классов.

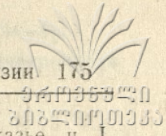
Развитие товарного производства, — писал И. В. Сталин, — «отмена крепостничества, основание дворянского банка, усиление классового антагонизма в городе и деревне, усилившееся движение сельской бедноты и т. п. — все это нанесло смертельный удар грузинскому дворянству» ([19], 33).

Кафедра политической экономии

(Поступило в редакцию 20 апреля 1970 г.)

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. В. И. Ленин, К характеристике экономического романтизма, Соч., т. 2.
2. В. И. Ленин, Развитие капитализма в России, Соч., т. 3.
3. В. И. Ленин, Аграрный вопрос в России к концу XIX века, Соч., т. 15.
4. Н. А. Бердзенишвили, В. Д. Дондуа, М. К. Думбадзе, Г. А. Меликишвили, Ш. А. Месхиа, История Грузии, I, Тбилиси, 1962, 478; см. также: А. Я. Панцхава, Очерки аграрной истории феодальной Картли-Кахети конца XVIII века, Тбилиси, 1965.
5. ЦГИА (Тбилиси), ф. 16, № 4889, 1834 г. лл. 4—5, 8—9, 15.
6. В. М. Фанштейн, К вопросу о присоединении крестьянских земель к мызным в Эстляндии во второй четверти XIX в. См. сборник статей: «Возникновение капитализма в промышленности и сельском хозяйстве стран Европы, Азии и Америки», М., 1968.
7. К. Маркс, наброски ответа на письмо В. И. Засулич (первый набросок). К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., 2 изд., т. 19, М., 1961.
8. П. Виноградов, Средневековое поместье в Англии, СПб, 1911.
9. М. Ковалевский, Закон и обычай на Кавказе, М., т. II, 1890.

10. С. А. Егiazаров, Исследования по истории учреждений в Закавказье, Сельская община, Казань, 1889.
11. М. Ковалевский, Закон и обычай на Кавказе, М., т. I, 1890.
12. Ф. Энгельс, К истории прусского крестьянства, К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., 2 изд., т. 21, М., 1961.
13. Ф. Энгельс, Дополнения к третьему тому «Капитала», К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., 2 изд., т. 25, ч. II, М., 1962.
14. И. И. Игнатович, Помещичьи крестьяне накануне освобождения, М., 1910.
15. И. Чавчавадзе, Соч., т. IV (на грузинском языке), Тб., 1955.
16. М. Ковалевский, Сельская община в Закавказье, см. «Юридический вестник», Изд. Московского юридического общества, М., т. II, кн. 2 и 3 (июнь—июль), 1899.
17. П. В. Гугушвили, Аграрные отношения в Закавказье на рубеже XIX—XX вв., см. «Сельское хозяйство и аграрные отношения, Источники и материалы», т. IV, Тб., 1955.
18. Группировки крестьян произведены мною по материалам камеральных описаний, хранящимся в ЦГИА Груз. ССР; ф. 254, 1804, д.д. № 57, 59; 1818, 1821, д.д. № 403, 404, 408, 510, 512; 1842, д.д. № 19024, 19025, 19026, 19069. Один день пахоты—около 1/2 десятины.
19. И. В. Сталин, Как понимает социал-демократия национальный вопрос? Соч., т. I.

ბ. ფ ა ნ ც ხ ა ვ ა

ვ. ი. ლენინი და რეფორმამდელი საქართველოს ეკონომიური განვითარების საკითხები

რეზიუმე

რეფორმამდელ საქართველოში შრომის საზოგადოებრივ დანაწილებისა და სასაქონლო-ფულად ურთიერთობათა განვითარების შედეგად იწყება სასოფლო-თემის დაშლის პროცესი, ვლინდება ამ პროცესის დამახასიათებელი ყველა წინააღმდეგობა. თემი,— წერდა ვ. ი. ლენინი,— „...როგორც წარმოების ორგანიზაცია, არასოდეს არ არსებობდა წარმოების ძველი წესების დამახასიათებელ წინააღმდეგობათა და ანტაგონიზმის სხვა ფორმების გარეშე“ (თხზ., ტ. 2, გვ. 263). რეფორმამდელი საქართველოს მასალების ანალიზი გვიჩვენებს სოფლის თემის შიგნით გლახობაზე გადასვლას დაყოფას. თემის შიგნით გლახობის დაშლის პროცესი იღებს სულ უფრო რთულ ფორმას. ამასთან ერთად მწვავედება გლახური მეურნეობის წინააღმდეგობანი. როგორც აღნიშნავდა ვ. ი. ლენინი,— „ყველა ეკონომიური წინააღმდეგობის ერთობლიობა გლახობაში წარმოადგენს სწორედ იმას, რასაც ჩვენ გლახობის დაშლას ვუწოდებთ“ (თხზ., ტ. 3, გვ. 186).

ზემო სვანეთის საზოგადოებრივი წყობილებისა და
სამართლის საკითხები ალიშის და მესტიის
ოთხთავების მინაწართა მიხედვით¹

მიხეილ კაკელია

ჯერ კიდევ XX საუკუნის დამდეგს საქართველოს წარსულით დაინტერესებულ მკვლევართა ყურადღება მიიქცია ზემო სვანეთში დაცული ალიშის (გადაწერილია 897 წ.) და მესტიის (გადაწერილია 933 წ.) ოთხთავების ამიებზე XIII—XVI საუკუნეებში გაკეთებულმა მინაწერებმა, რომლებიც შედარებით სრულყოფილად პ. ინგოროყვამ გამოაქვეყნა 1941 წელს „სვანეთის საისტორიო ძეგლებს“ (წიგნი II) სახელწოდებით. სამწუხაროდ, ძეგლებს არ ახლავს გამოკვლევა და არაა მითითებული, თუ რომელი მინაწერი რომელი ოთხთავიდანაა გადმოღებული.

მუშაობისას იძულებული გავხდით ზოგჯერ დედნისათვის მიგვემართა და მცირედი რამ იქიდან ამოგვეკრიბა, მაგრამ უამთა ვითარებისაგან გადასულ მინაწერთა ამოკითხვა და პ. ინგოროყვასებრი გაშიფვრა ვერ შევძელით. ამდენად, ძირითადად „ძეგლებში“ გამოქვეყნებული საბუთებით ვმაცხოვრდებით.

„ძეგლებში“ გამოქვეყნებული საბუთები ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალების უმეტესე ყველაზე ფართოდ განხილულია რ. ხარაძისა და ალ. რობაქიძის მიერ, რის საფუძველზედაც შესაძლებელი გახდა ახსნილიყო ზემო სვანეთთან დაკავშირებული ზოგიერთი პოლიტიკური თუ სოციალური ხასიათის საკითხი [1].

მინაწერები დღემდის არ გამხდარა ქართული სამართლის ისტორიით დაინტერესებულ სპეციალისტთა კვლევის საგანი.

„ძეგლებში“ გამოქვეყნებულ ტექსტებს, როგორც ქართული სამართლის წყაროს, განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს. აქ წარმოდგენილი ცნობები საინტერესოა არა მხოლოდ XIII—XVI საუკუნეების ზემო სვანეთში მოქმედი იურიდიული ინსტიტუტების შესწავლის თვალსაზრისით, არამედ ზოგადქართული თვალსაზრისითაც.

„ძეგლებში“ გამოქვეყნებული საკანონმდებლო, სასამართლო და კერძო ხასიათის საბუთები არგუელირებენ როგორც „სრულიად სვანეთის კვეის“ (მთელი სვანეთის), ისე ცალკეულ ზევთა და თემთა და თვით თემის შიგნით ცალკეულ პირთა შორის ცხოვრების მიერ წამოჭრილ საჭირობორტო საკითხებს. ეს

¹ წაკითხულია არქეოლოგიის, ეთნოგრაფიისა და ფოლკლორის სამეცნიერო საზოგადოების სხდომაზე 1968 წ. 7 ივნისს.

ნორმები შემდგომ საუკუნეებშიც ინარჩუნებდნენ სამოქმედო სავალდებულო ძალას; სავალდებულო იყო იმ ტერიტორიული ერთეულებისათვის, რომელთა წინაპართა მიერაც საკითხის საჯაროდ — საერთო კრებაზე განხილვის წესით იყო მიღებული.

საერთო-სახალხო კრების მუშაობაში მონაწილეობას იღებდა მოსახლეობის ყველა სოციალური ფენა. როგორც თვითონვე წერენ, კანონი („ქვეყნის სამაგრობელი“) მივიღეთო: „ჩვენ ერთობილმან კვემან ვარგმან და გლეხმან, უფროსმან, უმცროსმან, უზედაესმან, უქვედაესმან, ყველამან“ (№ 1!), ანდა „ერთობილითა დიდთა და მცირეთა, ვარგთა და გლეხთა, ყოველთა ერთმანერთისა ნდომითა და მოწმობითა“ (№ 49).

ამდენად, სვანეთის სინამდვილეში არსებული სახალხო კრება არ წარმოადგენს საყოველთაოდ ცნობილ გეაროვნულ-თემური წყობილების დროის სავსებით დემოკრატიულ პრინციპებზე დამყარებულ სოციალურად თანასწორთა შეკრებას. სვანეთში სახალხო კრება უკვე კლასობრივი საზოგადოების საკანონმდებლო ორგანოა, სადაც „ვარგთა და გლეხთა“, „უზედაესთა და უქვედაესთა“ ერთგვარი კომპრომისი ისეთი საკანონმდებლო აქტების მიღებაში ვლინდება, რომლებიც შეიცავს მთელი საზოგადოებისათვის საჭირობოროტო საკითხებს.

საერთო კრების ასეთ ხასიათს განაპირობებდა მხარის ისტორიული, ეკონომიური ანდა გეოგრაფიული თავისებურებანი, აგრეთვე ის გარემოებაც, რომ აქ კლასობრივი წინააღმდეგობანი ჯერ კიდევ არ იყო უკიდურესობამდე გამოწვევებული.

სახალხო კრების შემადგენლობა გვაფიქრებინებს, რომ მის მიერ მიღებული დადგენილებანი საკანონმდებლო მნიშვნელობისაა, ამდენად, მითითებულ დარღვევებს შეიძლება ეწოდოს დანაშაულებრივი ქმედობანი, ხოლო აღმკვეთ ღონისძიებას — სასჯელი.

„ქვეყნის სამაგრობელის“ ანუ საკანონმდებლო ნორმების ნიადაგ სახმარირელიჯიური ხასიათის ძეგლებზე (ოთხთავებზე) მიწერა საუკეთესო საშუალება იყო ამ ნორმების განუხრელად შესრულებისათვის.

„ძეგლებში“ მოცემული მასალები ძვირფას ცნობებს გვწვდინან სასამართლო ორგანიზაციისა და საკანონმდებლო ნორმებთან დაკავშირებულ საკითხებზე. აქ მხოლოდ ისეთი ინსტიტუტების შესწავლით დავკმაყოფილდებით, რომლებიც, ერთი მხრივ, არსებული საზოგადოების კლასობრივ ბუნებაზე მეტყველებენ, ხოლო, მეორე მხრივ, საქართველოს დანარჩენ კუთხეებთან მათ მჭიდრო კავშირზე მიგვანიშნებენ.

ოჯანის ამოწვევა. ამოწვევას, როგორც სასჯელს, ქართული სამართლის არც ერთი ძეგლი არ ითვალისწინებს. ტერმინი „ამოწვევა“, მართალია, გვხვდება როგორც „ძეგლის დადებაში“ (15 მუხლი) და ბაგრატ კურაპალატის სამართალში (150 მუხლი), ისე ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის სხვა ძეგლებშიც, მაგრამ არა სასჯელის სახით, არამედ განადგურების, დაზარალების, უმამულოდ დარჩენის, უმემკვიდრედ გადასვლა-გადაშენების მნიშვნელობით.

სულ სხვა მდგომარეობაა სვანეთში, სადაც „ამოწვევა“ ხევის ინტერესების დაცვისათვის მომარჯველ ერთ-ერთ სასტიკ სასჯელს წარმოადგენს. ასე, მაგა-

ლითად, XIV საუკუნის ბოლოს და XV საუკუნის დასაწყისში სეტის ხევის მიღებული „ქვეყნის სამაგრობელი“ ხევის საწინააღმდეგო მოქმედების განუცხადებლობასთან დაკავშირებით აღდგენს, რომ დამნაშავე პირის მიმართ „ამოწყვედისაგან სხვაი პატიჟი არაი ვვითქვამს“ (№ 31). მეტად თავისებურია სრულიად სვანეთის მიერ მიღებული სხვა საკანონმდებლო ნორმის სანქციაც, რომლის მიხედვითაც, ეკლესიის გატეხა, კაცის მოკვლა, შეპყრობა, სახლის გატეხა, ცხენის ქურდობა ან ხევის ინტერესების საწინააღმდეგო სხვა მოქმედება ისჯება სიკვდილით და ამოწყვეტით: „გარდა კლუისა და ამოწყვედი[სა] მეტი არა ავართვათ“ (№ 1), — ნათქვამია კანონში.

მეტად დაზიანებულ სხვა უფრო აღრინდელ მინაწერშიც ორგან ვკითხულობთ: „ამოუწყუდიოთ ქუმოსა კ[ე]ესა“ და „ამოუწყუდიოთ და ზემოსა“. (№ 4). როგორც დავინახეთ, ამოწყვეტა, როგორც სასჯელი, ქვეყნის ინტერესების დაცვითაა ნაკარნახევი და მას იშვიათ შემთხვევაში მიმართავენ. ასევე იშვიათი უნდა ყოფილიყო დამნაშავეის სიკვდილით დასჯაც.

გაძევება. სვანეთში, სადაც ჯერ კიდევ იყო შენარჩუნებული გვაროვნულ-თემური წყობილებისათვის დამახასიათებელი მთელი რიგი ინსტიტუტები, არსებობდა ამ ფორმაციისათვის დამახასიათებელი იძულებითი ღონისძიების ისეთი მკაცრი ზომა, როგორიცაა ხევიდან გაძევება.

XIV ს. ბოლოს და XV ს. დასაწყისში სეტის ხევის ინტერესების მოღალატე უნდა „მისისა ზღვრისაგან გამოსრულ იყოს იგი კაცი და მის[ი] თემი მისითა ნდომით სიტყვა უთქმელად“ (№ 33). უფრო მეტიც: როგორც ჩანს, ხევი მასში შემავალ თემსაც კი არ აპატიებს ხევის ინტერესების და ძლიერების ხელყოფას და თემის წევრის მოქმედებაზე იმასაც აგებინებს პასუხს, რომელიც, უსიტყვოდ გადის რა ხევის შემადგენლობიდან, ამიერიდან ვერც ისარგებლებს მისი მფარველობით: ასეთი ნორმის არსებობა საქართველოს სინამდვილეში უპრეცედენტოა.

სხვა საბუთის მიხედვით, სეტის ხევის გაუყრელობის პირობის დამრღვევს „ასის თეთრისა პატიჟი გარდავაჯღვენიოთ, უმიზეზოდ, ჩვენგან გავაყენოთ“ (№ 34). აქ სიტყვა „უმიზეზოდ“ მართალს, უბრალოს კი არ ნიშნავს, არამედ — პირიქით; „მიზეზად დავდოთ“, დავადანაშაულოთო. ამ გაგებით მთელ წინადადებას თავის უფლებაში აღადგენს სიტყვა „უმიზეზოდ“-ის შემდეგ მძიმის დასმა. სხვანაირად იგი გაუგებარია და, რაც მთავარია, ულოგიკოც. კანონმდებელი არ ჩაწერდა — მიზეზის, ბრალის გარეშე ჩვენგან „გავაყენოთ“.

სახლის დაწვა. „ძეგლები“ ღირსშესანიშნავია იმიტაც, რომ საქართველოს სინამდვილეში მხოლოდ მან შემოგვინახა ცნობა სახლის დაწვის, როგორც სასჯელის; შესახებ.

„დაწვა“ წარმოადგენდა არა სიცოცხლის წინააღმდეგ მიმართულ სასჯელს, არამედ ქონებრივი ხასიათისას, რაც უპირველესად სახლ-კარისათვის ცეცხლის წაქიდებაში გამოიხატებოდა.

„დაწვა“, როგორც სასჯელი, სანქცირებული უნდა ყოფილიყო ხევის ან თემის მიერ ისეთი ხასიათის დანაშაულისათვის, რომელიც მათ ინტერესებზე ხელყოფას წარმოადგენდა, სულ ერთია, ნაკარნახევი იქნებოდა იგი საგარეო მდგომარეობით თუ შიგნით წესრიგის დამყარებით.

ქართული

„დაწვა“ უფრო წარმოდგენდა საჯარო ხასიათის სასჯელს, რომელიც მოხდებოდა პრევენციის მნიშვნელობა ჰქონდა, ზოგჯერ კი შურისძიების, სამაგიეროს მიზლის პრინციპითაცაა ნაკარნახევი. მხედველობაში გვაქვს ისეთი შემთხვევა, როცა აზნაურს გლეხის დალატისათვის, — რაც სხვა სიავესთან ერთად სახლის დაწვაშიც გამოიხატებოდა, — საპასუხოდ თემმაც სახლი უნდა დაუწვას (№ 122), ანდა: ლაპილის ხევის მიერ მიღებული „ქვეყნისა სამაგრობელით“, თუ გარეშე კაცის დახმარებით ბოროტმოქმედი სხვის სახლს დაწვავს, მასაც სახლი უნდა დაეწვას, — ამ შემთხვევაშიც ამოსავალი მხოლოდ ius talionis-ის პრინციპია.

„დაწვას“, როგორც სასჯელს, „ძეგლები“ შემდეგ შემთხვევაში ითვალისწინებდნენ:

1. ხევში უცხო კაცის მოყვანისა და მისი დახმარებით ცხენის მოპარვის, ვინმეს სახლის დაწვის, ან სხვა რამ დანაშაულში მისი გამოყენებისათვის (№ 54);
2. აზნაურის მიერ გლეხისათვის დალატით, სხვა სიავის გარდა, სახლის დაწვისათვის (№ 122);
3. ხევის წევრთა შორის ჩხუბისათვის (№ 122);
4. ხევის მიერ მიღებული კანონის შეუსრულებლობისათვის (№ 123).

სახლის დაწვა არა მარტო სასჯელი იყო, არამედ დანაშაულადაც ითვლებოდა (№№ 22, 29, 122), რისთვისაც, როგორც აღვნიშნეთ, ზოგჯერ სამაგიეროს მიზლის მიზნით, სახლისავე დაწვაა დაწესებული. ამდენად, მხოლოდ ამ შემთხვევაშიც, დაწვას — როგორც საჯარო ხასიათის სასჯელს — შინაარსი ეცვლება და იგი სამაგიეროს მიზლის საშუალებად წარმოგვიდგება.

ასევე, სახლის დაწვა სანახშირედაც, ე. ი. მესისხლის მიერაც შეიძლება. „თუ სანახშიროთ არ იყოს, სახლი ვინ დაწოს“ (№ 29), — გვაუწყებს საბუთი. აქ სანახშიროდ სახლის დაწვაში, ჩემი აზრით, მესისხლის მიერ სახლის დაწვა უნდა იგულისხმებოდეს, რის შესახებაც უფრო დეტალურად სანახშიროს ინსტიტუტის განხილვისას გვექნება მსჯელობა.

სისხლი. სვანეთში სისხლი იმავე მნიშვნელობითაა ნახმარი, როგორც იხმარებოდა მთელ საქართველოში. იგი დანაშაულის საზღაურს ნიშნავს: „იმისი მოსისხარი სეტისა ქვეი ყუელა იყოს“ (№ 22), „სისხლი გუმართებდეს“ (№ 37) და სხვა (№№ 122, 123).

საბუთებიდან ისიც ირკვევა, რომ „სისხლი“ სხვადასხვა თემში სხვადასხვა რაოდენობით ყოფილა განსაზღვრული, უფრო მეტიც, სოციალური მოტივებიც შეიმჩნევა მისი რაოდენობის განსაზღვრაში. „თუ ესე პირი (შეთანხმება — მ. კ.) გაგიტხოთ, — კვითხულობთ საბუთში, — ოთხისა კარგისა კალელისა სისხლი“ დაგიურვოთ (№ 69). ასევე, ლახამლეთა ხევი მკრეხელთათვის სასჯელად აწესებს: „ერთისა საპატიოისა სვანისა სისხლი გარდაიხადოს“ (№ 74). სვანეთის სინამდვილე იმასაც ადასტურებს, რომ „სისხლი“ დამოუკიდებელი საზღაური იყო: „დაგვიურვე სისხლი სრული მისითა სანახშიროითა და საქელოითა“ (№ 106).

ირკვევა ისიც, რომ XIV—XVI საუკუნეებში „წორი“, როგორც „სისხლის“ შინაარსის შემცველი ტერმინი, ჯერ კიდევ არ არსებობდა. იგი, როგორც მიყენებული ზიანის ტოლი გადასახადი („წორი“), უფრო გვიან ჩნდება.

გერში. საბას მიხედვით, „გერში“ ნაკოდთა მცირე სისხლია.

XIV — XV საუკუნეების სვანეთშიც ძირითადად „გერში“ ესმით, როგორც მიყენებული ჭრილობის საზღაური, ესმით ისე, როგორც გიორგი ბრწყინვალის (1335 წ.), ბექა-აღბულას (1295 წლიდან XIV საუკუნის II ნახევარი) და ბაგრატ კურაპალატის (XI ს.) სამართლის წიგნებს.

ყველა შემთხვევაში „სისხლი“ მკვლელობის საზღაურია, ხოლო „გერში“ ჭრილობისა და, ზოგჯერ, მოკვეთილი ასოსიც კი. „ძეგლებში“ ვკითხულობთ: „ოდეს დავიკოდე თქვენსა ასაბიობასა შიგა, დამიურვე გერში“ (№ 104). ზოგჯერ, როცა ვამბობთ, ეს იმით არის ნაკარნახევი, რომ იშვიათად, მაგრამ მაინც „გერში“ არაა მხოლოდ ჭრილობის საზღაური არც სვანეთში და არც საქართველოს სხვა კუთხეებში. მაგალითად, ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის 144 მუხლით, წვერის „მოვლეჯის“ ან „მოკუეციისათვის“ დამნაშავემ უნდა „ორი გერში ზღოს“, ხოლო, სვანური მასალებით, იგი ჩნდება, როგორც მეკობრეობის დროს ნაძარცვის საზღაური: „რაც ერთსა მეჭევესა კაცსა მართებს სისხლი და გერში სანაძარც[უ]იო“ (№ 50). გერშის როგორც საზღაურის, ფართო მნიშვნელობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს სიტყვებიც: „უსიკუდილოდ და უაუგოთ გერში არა უთხოვოთ ერთმა ერთსა“ (№ 68).

როგორც ჩანს, სვანეთში სიტყვა „გერში“ საზღაურის ზოგადი მნიშვნელობითაც იხმარება.

სპეციფიკურია „გერშის“ ცნებისათვის ისიც, რომ იგი ორნაირად გამოიყენება. უფრო ხშირად — დანაშაულისათვის საზღაურია. სხვა შემთხვევაშიც კი, მართალია, ჭრილობის საზღაურს წარმოადგენს, მაგრამ გადახდება არა დამპყრელს, არამედ იმას, ვისაც დაჭრილი ახლდა, ვისაც იგი ეხმარებოდა, ე. ი. ასაბიობას უწყევდა. ამ შემთხვევაში გერში თანამონაწილისათვის გაწეული მოქმედების კომპენსაციას უფრო წარმოადგენს, იგი დამხმარედ პირის წამყვანს გადახდება დამხმარის სასარგებლოდ ამ უკანასკნელის მიერ ჭრილობის მიღების შემთხვევაში.

„გერშის“ ამგვარი გაგებითაც მსგავსებაა „ძეგლის დადებას“ (მუხლი 41), ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალსა (მუხლი 15) და „სვანეთის საისტორიო ძეგლებს“ (№ 104) შორის.

როგორც ჩანს, „ასაბია“ და „გერში“ სვანეთშიც ძირითადად ისე ესმოდათ, როგორც „ძეგლის დადებასა“ და ბექა მანდატურთუხუცესის სამართალს. თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ სამივე წყარო თითქმის ერთი და იმავე ისტორიული მონაკვეთის ძეგლია, დამაჯერებლობას მოკლებული არ იქნება მოსაზრება, რომ სვანურმა სინამდვილემ ერთიანი ქართულიდან შეითვისა იგი, ანდა ყველა ზემოაღნიშნულ საკანონმდებლო ნორმას ჩვენამდის მოუღწეველი ერთი საერთო ქართული წყარო დაედო საფუძვლად. ეს წყარო ქართული ჩვეულებითი სამართალი იყო.

სანახშირო. ქართულ იურიდიულ ინსტიტუტს — „სანახშიროსაც“ ფართო გამოყენება ჰქონდა სვანეთში. „შეიქმნა საქმობა და სანახშირე გუთხოეს ჯაფარიძეთა“ (№ 27), მომიჩივანთა სიგელში „დიდი სისხლი და სანახშირე ეწერა“ (№ 27). როგორც ჩანს, „სანახშიროს“ რაოდენობა, სხვა გადასახდელთა მსგავსად, წინასწარ ყოფილა დადგენილი. „სანახშირო“ სისხლის საზღაურთან ერთად უნდა ეძლეოდა დაზარალებულს.

გობეჩვიანთა და ჯაფარიძის სახლთა შორის დავის „გარდაუწყვეთლობის“ წიგნში“ (XIV საუკ. ბოლო, XV საუკ. დასაწყისი) გობეჩვიანები წერენ: „დაგვიურვე სისხლი სრული მისითა სანახშიროთა და საცელოთა და საზუთითა“ (№ 106). ჩანს, დამნაშავე მხარეს ერთად უნდა გადაეხადა: „სისხლი“, „სახელო“, და „საზაო“.

„სახელოს“ შესახებ ქვემოთ გვექნება მსჯელობა, ხოლო, რაც შეეხება „საზაოს“, იმდროინდელი საქართველოს მსგავსად, იგი აქაც „საპიროს“ მნიშვნელობითაა ნახმარი და, ამდენად, მხარეთა დაზავებისათვის განკუთვნილ გადასახდელად უნდა მივიჩნიოთ.

როგორც აღვნიშნეთ, დამატებითს კვლევას მოითხოვს ამ საკითხის გარკვევა: „სანახშიროს“ ჩომ არა აქვს რაიმე კავშირი სასჯელის ისეთ სახესთან, როგორცაა სახლ-კარის „გადაწვა“, რაც მეტად გავრცელებული იყო სვანეთში? ეჭვს ის ბადებს, რომ ერთ საკანონმდებლო აქტში, დანაშაულად შერაცხულ სხვა სახის მოქმედებებთან ერთად, იხსენიება: „თუ სანახშიროთ არა იყოს, სახლი ვინ დაწოს“ (№ 29). ანდა საგულისხმოა მომჩივანის სიტყვები: „მესისხლენი მოვიღნენ ჩემისა სახლ დასაწველად“, რომ „ჩემი ცოლი უპატიოდ დაიჭირეს, სანახშირო გარდამაქდევინეს“ (№ 100). იქნებ როგორც პირველი, ისე მეორე საბუთი იმაზეც მიგვანიშნებს, რომ, საქართველოს სხვა კუთხეებისაგან განსხვავებით, „სანახშიროს“ სვანეთში სხვაგვარი გაგებაც ჰქონდა; კერძოდ, დაწვის მაგიერი სასჯელად განსაზღვრული გადასახდელიც იყო; ყოველ შემთხვევაში, შეიძლება მას დაწვასთან ჰქონდეს რაიმე კავშირი.

უაქტი ერთია: საქართველოსათვის დამახასიათებელი ინსტიტუტების — „სანახშიროს“ და „საზაოს“ არსებობას სვანეთში დიდი მნიშვნელობა აქვს იმდროინდელი იურიდიული აზროვნების ერთიანობის თვალსაზრისით მთელი საქართველოს მასშტაბით.

პატიუ. სვანეთის „ძეგლებში“ ძველი ქართული იურიდიული ტერმინი „პატიუ“, როგორც სასჯელი, ორგვარი მნიშვნელობით იხმარება. პირველ შემთხვევაში იგი ზოგადად სასჯელის გამომხატველია („კევისა, სა[პატი]უო იყოს კაცი იგი“, № 50), რომელიც მიმართულია როგორც სიცოცხლის („ამოწყვედისაგან სხვაი პატიუ არაი გვითქვამს“, № 31), ისე ქონების წინააღმდეგ („დაწვისაგან მეტი პატიუ არა გუვინდოდეს“, № 5).

სხვა შემთხვევაში პატიუ სასჯელად განკუთვნილი ჯარიმაა: ვინც „ესე დაწერილი გავგიტეხოს, ასის თეთრისა პატიუ გარდავაქდევინოთ“ (№ 34), „ერთი ვერძი ბეგარა ძალად დაგუ[ა]პატიუა“ (№ 19), „სამი კარი ბეგარა ძალთა დაგპატიუეთ“ (№ 37); აქ პატიუ საჯარო ხასიათის სასჯელის მომძღვარებულ ნიშნებს ამჟღავნებს.

დამნაშავის მიერ „პატიუს“ (გარდაწყვეტილი ჯარიმის) დროზე გადაუხდელობა თავისუფლების შემზღუდველ გარემოებად იქცეოდა. „ვირე ისი (ჯარიმა—მ. კ.) არ გადაიკადოს, ნუცა ეკლესი[ასა], ნუცა ლასკარსა, ნუცა ანჯუპანსა, ნუ[სადა] გამოუშვებთ ძმი ძმასა, ნუცა მამაი შუვილსა“ (№ 61),—გვაუწყებს საბუთი.

სახელო. სვანეთის „ძეგლები“ იცნობს სპეციალურ იურიდიულ ტერმინს, გადასახდელს, მოქმედების შესრულებიდან გამომდინარე, რომელსაც „სახელო“ ეწოდება.

„სახელოს“ გადახდა უშუალოდ იმას ეკისრება, ვისი ხელითაცაა მოქმედება შესრულებული. თუმცა არის ისეთი შემთხვევები, როცა პირმა ასეთი მოქმედება თემის ინტერესების დაცვის მიზნით ჩაიდინა, რა დროსაც „სახელოს“ მას კი არა, თემს უნდა გადახდეს. მაგალითად, ერთ შემთხვევაში ოთხი თემის წარმომადგენლები წინასწარ კისრულობდნენ სოლიდარულ პასუხისმგებლობას თემის ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებისათვის: „რომელმანც კელ იკმაროს და კაც მოკლას და საკელო ყოველმან გარდაიკადოს, მას, არ მივანებოთ“ (№ 32). სხვა საბუთში ერთმანეთის გვერდით თანამდგომნი „ქვეყნისა სამაგრობლად“ წერენ, რომ თემის ინტერესებიდან გამომდინარე მოქმედებისათვის საზღაური ყველამ გადაიხადოს, „საკელოი საერთო იყოს“ (№ 31) და მისთ. (№ 33).

სხვა გადასახდელებთან „სახელოს“ გადასახდელის დამოკიდებულებაზე გობეჩვიანთა და ჯაფარიძეების ერთ საბუთში ვკითხულობთ: „დაგვიტრევე სისხლი სრული, მისითა სანახშიროთა და საკელოთა და საზუთითა“ (№ 106). როგორც ჩანს, „სახელოს“ დამოუკიდებელი გადასახდელია. იგი სისხლის შემადგენლობაში (ჯამში) არ შედის და გადახდება უშუალოდ იმ პირს ან თემს, ვისი „კანონიერი“ ინტერესების შელახვამ გამოიწვია მოქმედება. „სახელოს“ გადახდება არა მარტო საკვლევს (№ 23), არამედ, სულ ერთია, რა სახის დასჯად მოქმედებასაც ექნება ადგილი (№№ 31, 33).

„სახელოს“ შინაარსის გამომხატველი ტერმინი საქართველოს სხვა მხარეებში არ გვხვდება. მას არაფერი აქვს საერთო აღმოსავლეთ საქართველოში თანამდებობის გამომხატველ ტერმინ „სახელოსთან“.

ჰიბარ: სვანეთში „ჰიბარის“ რაობის საკითხი დამაჯერებლადაა შესწავლილი რ. ხარაძის მიერ, გარკვეულია მისი ორმაგი ხასიათი. ერთ შემთხვევაში იგი ნიშნავს ჩადენილი დანაშაულისათვის დაზარალებულის სასარგებლოდ ვანკუთენილ საურავს და მეორე შემთხვევაში — საზოგადოების მიერ დადგენილი წესის შეუსრულებლობისათვის თემის სასარგებლოდ დაწესებულ გადასახდელ ჯარიმას.

რ. ხარაძის მიერ „ჰიბარში“ სავსებით სამართლიანადაა დანახული კომპოზიციის ელემენტი, რომლის ერთი ნაწილი საზოგადოებრივი წესრიგის დარღვევისათვისაა გათვალისწინებული, მეორე კი — დაზარალებულის სასარგებლოდ ([1], 198). „ქეღებში“ „ჰიბარზე“ ბევრგანაა ლაპარაკი (№№ 35, 36, 51, 62). ზოგან, მართალია, პირდაპირ არ იხსენიება, მაგრამ გადასახდელის ხასიათი გვარწმუნებს, რომ აქაც „ჰიბარი“ იგულისხმება. მაგ., „ერთი უღელი ხარი შეჭამოს სეტელმან“ № 122); „საქუნელ შეჭამოს ხერეგანბმნ“ (№ 123). ორივე შემთხვევაში ჯარიმაზეა ლაპარაკი, რაც დადგენილი წესის დარღვევისათვის საზოგადოების სასარგებლოდ უნდა გარდახდეს პირს.

რაც შეეხება „ჰიბარის“ გადახდის დროის განსაზღვრას, რ. ხარაძის მიერ შეკრებილი ეთნოგრაფიული ხასიათის მასალებსა და ოთხთავზე გაკეთებულ მინაწერს შორის აშკარა სხვაობა შეინიშნება. პირველ შემთხვევაში მისი მიტანა და შეწირვა ეკლესიაში ყველას მიერ ერთ გარკვეულ დღეს ხდებოდა, მინაწერი კი პირდაპირ აცხადებს: „თერთმეტი ჩხადი ალუდი გარდავანდევინოთ იბარა, იმავ დღესა გარდავანდევინოთ“ (№ 51).

წყევლა-კრულვა, შეჩვენება და შერისხვა. შუა საუკუნეებში საეკლესიო ხასიათის სანქციის — „წყევლა-კრულვის“, „შეჩვენებისა“ და „შერისხვის“ სა-

კანონმდებლო ნორმად ჩამოყალიბება — დამოუკიდებელი სახით ხასიათის სანქციასთან ერთად — მეტად მნიშვნელოვანი მოვლენაა. ასეთი ხასიათის სანქციას ქართულ სინამდვილეში მხოლოდ კანონიკური სამართალი (161—170 მუხლები) იცნობს. ამდენად, „სვანეთის საისტორიო ძეგლებში“ მოტანილი საკანონმდებლო ნორმა, რომელიც საერო პირთა მიერაა სანქციონირებული, სწორუბოვარია.

ლალვერსზემო ექუდელნი იღებენ ამიერიდან სავალდებულო წესს, არ გატეხონ უქმე, რომლის დაუცველობისთვისაც პირი უნდა „შეჩუენებულ იყოს“ (№ 75). კალის ხევი სასამართლოს გადაწყვეტილების შესრულების სავალდებულობასთან დაკავშირებით ადგენს: „წმინდისა კვირიკეს პირობითა კალა გაურისხდეს, რომელმანცა კაცმან სამართალი დაუჭიროთ, მართალისა ფიცებულისა კაცისა გაჩენილი... ეგრევე კალა მასა გაურისხდეს“ (№ 70).

ზოგან საეკლესიო ხასიათის სანქცია (კრულვა) შერეულია საეროსთან (ჯარიმა). სეტის ხევის ურთიერთდგომის და გაუყრელობის წიგნში ვკითხულობთ: „კრულიმც არს კაცი იგი ღმრთისა დაუსაბამოსა პირითა აქა და მას საუკუნესა, სული და ჯორცი მისი აქა და მას საუკუნესა, ორთავე ცხორებათა შინა“. შემდეგ კი საერო ხასიათის სანქცია ასეა ჩამოყალიბებული: „ვინც უკუ დგეს, ესე დაწერილი გაგვიტეხოს, ასის თეთრისა პატიჟი გარდავატევინოთ“ (№ 34).

ეკლესიისა და მისი შემოგარენის მანძილის მიხედვით საზღაურის რაოდენობის განსაზღვრა. სვანურ „ძეგლებში“ 1442—1452 წლებით დათარიღებული ერთი მეტად საინტერესო საბუთია, რომლის სადარც, გარდა ბიჭვინთის იაღჯარისა (მუხლები 3, 16). ([3], 612) და შალვა ქვენიფნეველი ერისთავის ლარგვისის მონასტრებისდამი შეწირულობის წიგნისა (1470 წ.) ([4], 140), საქართველოში არ მოგვეპოვება.

„ძეგლებში“ გამოქვეყნებული საბუთი (№ 261) შეეხება ეკლესიისათვის საზღაურის გადახდას იმის მიხედვით, თუ რა მანძილის დაცილებით მოხდა ხელყოფა ეკლესიის ქონებაზე, ან, საერთოდ, როგორ შეილახა მისი ინტერესები.

საფასე. XIV—XV საუკუნეების სვანეთში გვხვდება გიორგი ბრწყინვალის (1335 წ.) და ბექა მანდარტურთუხუცესის (1295—1304 წწ.) სამართლის წიგნებში მოხსენებული ტერმინი „საფასე“ („მიფეასოს“), რომლის კვალი უფრო ადრეული პერიოდებიდან, კერძოდ, IX—XIII საუკუნეებიდან, იწყება ([4], 3, 32, 34, 78).

„ძეგლებში“ „საფასეს“ შესახებ ლაპარაკია ასეთ შემთხვევაში: თუ ხევის მცხოვრებს „ნაპარავი გამოაჩნდეს, სამოცი საფასე მოხერისა მთავარანგელოზისა საპატიჟო იყოს, და სამოცი საფასე სოფ[ლი]სა“ (№ 54).

მოტანილი მაგალითიდან აშკარად ჩანს, რომ „საფასე“ გადახდება დამნაშავეს, როგორც საჯარო ხასიათის სასჯელი, რაც განკუთვნილია არა დაზარალებულისათვის, არამედ სოფლისა თუ ეკლესიისათვის. ეგვე არ შეიძლება ითქვას ბექა მანდარტურთუხუცესის (1, 18 მუხლები) და გიორგი ბრწყინვალის (22, 41 მუხლები) სამართლის წიგნების შესახებ, სადაც „საფასე“ სისხლის საზღაურში კი არ შედის, არამედ დაზარალებულის სასარგებლოდ განკუთვნილ დამოუკიდებელი სახის გადასახდელად გვევლინება.

ერთი „საფასე“ მიყენებული ზარალის (მოპარულის ან დამწვარის) ტოლია, რომლის რაოდენობის გაზრდაც ამ პროპორციის დაცვით ხდება.

საურავი. ქართულ სამართლის ძეგლებში იურიდიული ტერმინი „საკმაოდ ვრცელადაა განმარტებული. ამავე მნიშვნელობით გვხვდება იგი სვანეთის „ძეგლებშიც“ (№№ 1, 3, 6, 8, 54, 94, და სხვ).

იხადება კითხვა: თუ სვანეთში ამ დროისათვის (XIV—XV საუკუნეებში) თემურ-გვაროვნული წყობილება იყო, როგორ იქნა შეთვისებული ასე ფართოდ დაურევების ინსტიტუტი, მაშინ როცა „ცნობილია ის გარემოება, რომ დასჯადი მოქმედებისათვის ფეოდალურ კანონმდებლობით უმრავლეს შემთხვევაში დაურევა იყო გათვალისწინებული“ ([5], 220), რაც ქვემოთ მოტანილ სხვა არგუმენტებთან ერთად ამაგრებს მოსაზრებას, რომ ამ დროის სვანეთში კლასობრივ საზოგადოებასთან გვაქვს საქმე.

მპარავთმძებნელი. XIV—XV საუკუნეებში სვანური სინამდვილისათვის უცხო არა ყოფილა გიორგი III-ის მიერ შიო მღვიმისადმი მიცემულ სიგელში (1170 წ.) მოხსენიებული „მპარავთმძებნელთა“ ინსტიტუტი, რაზედაც მეტად ძუნწად მიგვანიშნებს სიტყვები: „მპარავის ძებნისათვის“ (№ 54).

ასაბია. სვანეთი იცნობს თანამონაწილეობის ინსტიტუტს, რომელსაც, ქართული სამართლის სხვა წყაროების მსგავსად, „ასაბია“ ეწოდება.

საბას განმარტებით, „ასაბია“ „მტერზე მიმყოლი შემწეა“. აკად. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით კი, XI—XII საუკუნის ქართული სამართლის ძეგლებში დამოწმებული სიტყვა „ასაბია“ ტერმინ „მეშუელის“ სინონიმა ([6], 280).

„სვანეთის ისტორიულ ძეგლებში“ ვკითხულობთ: „ჩვენ უსაბიეთ“ (№ 19), „თქვენ გვასაბიეთ“ (№ 37), „ჩვენთა ასაბიათა... ასაბიათა ყველათა“ (№ 81), „დავიკოღე თქვენსა ასაბიობასა შიგა“ (№ 104). ამ საბუთების შინაარსი გვაფიქრებინებს, რომ თანამდგომის, მშველელის, დახმარების აღმომჩენის გამომხატველი სიტყვა „ასაბია“ იმავე მნიშვნელობით დამკვიდრდა სვანეთშიც, როგორც იყო აღმოსავლეთ საქართველოში. ამას ადასტურებს „გერშის“ ინსტიტუტის განხილვისას ქართულ ძეგლებთან სვანურის შედარებაც, როცა „გერშის“ სახით საზღაურის მიღების დროს ასაბიები ერთნაირ უფლებებში არიან ჩაყენებულნი.

„ძეგლები“ იცნობს ქართულ სამართლის ინსტიტუტს „ფათერაკსაც“ (№№ 1, 23, 55).

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ, ვარდა იურიდიული ხასიათის ინსტიტუტებისა და ტერმინებისა, ოთხთავებზე გაკეთებული მინაწერების მიხედვით, ზოგადქართულია სვანური დიპლომატიკაც, რაც საბუთთა გაფორმების ერთიან წესში მდგომარეობს. ცალკეული მინაწერი ქანწილით (ქ) იწყება (№№—1, 2, 7, 12, 16, 18 და სხვა [7]; 485, 513, 520. 531).

„ძეგლებში“ გვხვდება იურიდიული შინაარსის სხვა ტერმინებიც. აი რამდენიმე მათგანი: „ქვეყნის სამაგრობელი“—კანონს ნიშნავს (№№ 15, 20, 31, 33, 41, 61); „სამოკვეთილო“ — ჭირსა და ლხინში თანდგომის პირობაა (№ 6, 7); „ნიშანი წარკვეთილი გადაწყვეტილებისა“, იგივე „ბოლოს მოღებულობა“ შეთანხმებას ნიშნავს მკვლელობის ან დაჭრის დროს (№№ 40—42, 82, 93, 95, 100, 106) და სხვა.

„სვანეთის საისტორიო ძეგლებში“ გამოქვეყნებულ მასალათა შუქზე მიზანშეწონილად მიგვაჩნია რამდენადმე მაინც შევეხოთ ამ დროის სვანეთის საზოგადოებრივ წყობილებას.

სამეცნიერო ლიტერატურაში თავის დროზე დამკვიდრდა მოსაზრება, რომ სვანეთში თემურმა წყობილებამ XIX საუკუნემდე შემოინახა თავი.

აღნიშნულ მოსაზრებას საფუძვლად უპირატესად საწარმოო ძალებისა და წარმოებითი ურთიერთობის დონე უდევს, მაგრამ მის შიგნით სოციალური მოტივების გათვალისწინება, რასაც საკუთრების ინსტიტუტის არსებობა განაპირობებს, თავისებურად აყენებს საკითხს, როცა შეუძლებელია აშკარად არ დავინახოთ კლასობრივი საზოგადოების ატრიბუტები, რომლებიც არა მარტო ჩაისახა, არამედ ისე განვითარდა, რომ XIII—XVI საუკუნეებშიც კი ვერ ბოჭავს მას თემური წყობილების არტახები.

„ძეგლების“ მიხედვით, კერძო საკუთრების ინსტიტუტი სვანეთში მეტად განვითარებული ჩანს. მისი შინაარსის გამომხატველი ტერმინებია — „მკვიდრად“ და „სამამულოდ“, რომლებიც იმავე მნიშვნელობით იხმარებოდა, როგორც ქართულ პირველწყაროებში „მამული“ და „სამკვიდრობელი“.

აკად. ივ. ჯავახიშვილს ტერმინი „მამული“ გვაროვნული წყობილების რღვევის პროდუქტად მიაჩნია, როცა მისგან გამოყოფილი წევრი გვარის საერთო საკუთრებიდან კერძო საკუთრებაში ლეებლობს ქონებას „მამულის“ სახელწოდებით. ტერმინი „საკვდრებელი“ კი „მემკვიდრეობით მიღებულ წილს ჰნიშნავდა“ ([6], 391).

რა კონტექსტში გვხვდება „ძეგლებში“ „მამული“ და „სამკვიდრებელი“?

XII—XIV სს. საბუთების მიხედვით გელოვანები „თავს დაათვლიან“ ეკლესიას და ხევს იმით, „რასაც ჩუენი ჰქუიან, მკუიდრად“ (№ 12). სხვა მინაწერით: აბალანი გიორგი, მისი ძმა და შვილი წერენ: „დაგათვალეთ ჩუენი თავი. რასაც ჩუენი ქვია, ყოველი მკვიდრად სამამულოთა“ (№ 16), ან კუჭაიძეს შეუწირავს ეკლესიასთვის მიწები, შეუწირავს, ვითარ „მკვდრად და სამამულოდ“ (№ 30). მიწის ყიდვა-გაყიდვის სხვა საბუთებით, გამყიდველმა უწერს მყიდველს, ნაყიდი მიწა მიიჩნის ისე, როგორც მიღებული „მკუიდრად სამამულოდ“ (№ 80). მსგავსივე შინაარსით იხმარება ეს ტერმინები სხვა საბუთებშიც (№ 90, 91, 112, 113).

ყოველივე ამის შემდეგ თუ გავიხსენებთ იმასაც, რომ ფეოდალიზმის დროს მემკვიდრეობა საკუთრების შეძენის აღიარებული წყაროა, დავინახავთ, რომ ამ დროს ბალსხემოურ სვანეთში ამ ნიშნის მიხედვითაც უკვე არსებობს ფეოდალური ურთიერთობა.

„ძეგლების“ მიხედვით, კერძო საკუთრების შეძენის შემდეგი წყაროა ყიდვა. როგორც ცნობილია, ყიდვა-გაყიდვის ინსტიტუტი ყველაზე უფრო მტკიცე უფლებას ქმნის კერძო საკუთრებაზე. იგი, ვალდებულებითა სამართლის სხვა წამყვან ინსტიტუტებთან ერთად, „საკუთრების წარმოშობა-განვითარების პირობაცაა და შედეგიც“ ([8] 59).

„ძეგლებში“ ცალკეულ პირთა შორის ყიდვა-გაყიდვის ობიექტად მიწასაც კი ვხვდებით. საბუთებში ვკითხულობთ: „ლაკაილას ყანაი მოგყიდე. ავიღე შენგან ფასი სრული“ (№ 80), ყანა „მოგყიდეთ, ავიღეთ თქუენ[გან] ფასი სრული“ (№ 88), „სთიბვე მოგყიდეთ“ (№ 91).

მინაწერები გვაუწყებენ იმასაც, რომ ერთი და იმავე მიწის ნაკვეთს დენჯერზე გამხდარა ყიღვა-გაყიდვის ობიექტი (№ 89)¹.

ყიღვა-გაყიდვის ფართო ხასიათზე მეტყველებს ტერმინ „ვაჭრობის“ განვრცობაც (№№ 88, 90, 91).

სვანეთში მიწის ყიღვა-გაყიდვა, მსგავსად ჩვენს ქვეყანაში დადგენილი წესისა, წერილობითი საბუთის გაფორმებით ხდებოდა, სადაც ღირებულება ასე მოიხსენიებოდა: „ავიღე [თქუნ]გან ფასი სრული“ (№ 90), „ავიღეთ ფასი სრული, რომელსა[ცა] შეგჯერდი“ (№ 112) და სხვა (№№ 80, 88, 91).

„ძეგლებმა“ ცნობა შემოგვინახა საკუთრების შექმნის ისეთ წყაროზედაც, როგორცაა „დედული“ ანუ „მზითვი“. აკად. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით, დედული იმ ქონებას ერქვა, რომელიც შვილებს დედისაგან დარჩებოდათ ხოლმე. ამ ქონებას დედას მამის სახლიდან ატანდნენ და „მზითევი“ ეწოდებოდა ([6], 374). ვხვდებით ისეთ მინაწერებსაც, რომელთა მიხედვით, ჯაფარიძეთა წინაშე საყმო ვალდებულება აწევთ ხერგიანებს (№№ 8, 9,), ასევე სხვებსაც ეკისრებათ ჯაფარიძეთა სასარგებლოდ საყმო გადასახადის გაღება (№№ 10, 11).

XV საუკუნის დასაწყისში შედგენილი ბატონყმობის გამაფორმებელი საბუთით, უზბეგ და არღონ იოსელიანები სეტელ დემეტრეს გლეხად მიღების პირობას ასე აძლევენ: „არაი და[ვა]კლოთ, ვითა ჩუენსა გლეხსა, ეგრე დავადგეთ, თქუენი თავი საუსამართლოდ და სამაჯროდ (დასაჯაბნელად — მ. კ.) არაი ვის მივანებოთ“ (№ 7). როგორც ჩანს, იოსელიანებს სხვა გლეხებიც ჰყოლიათ და მსგავსი მდგომარეობით იღებენ დემეტრესაც, ჩანს ისიც, რომ გლეხს დაცვა ესაჭიროება, რასაც იოსელიანი კისრულობს. „ჩემი გლეხის“ და მისი მფარველობის საჭიროებაზე ლაპარაკი ეწინააღმდეგება თემური საზოგადოებისათვის დამახასიათებლად აღიარებულ თანასწორობა-სამართლიანობის პრინციპებს ([9], 79).

სვანეთში თემური საზოგადოების დაშლას მოწმობს XIV—XV საუკუნით დათარიღებული იმ საბუთის შინაარსიც, რომლის მიხედვითაც, პირნათელი ჯაფარიძე სამოკეთეო პირობას უდებს ივანე სეტიელის სახლს. აქ ვკითხულობთ: „შენისა მტერისა მტერი ვიყო, მოყვრისა მოყვარე. ჩემითა შეძლებითა შენი საქმე არავის [ვათნი]ო. თუ ჩემი კაცი გებრძოდეს, შენზე[ედ] მასცა არა შეეუღდე“ (№ 6). როგორც ჩანს, ჯაფარიძე ეთიშება თავისიანებს (რაც გვაროვნული წყობილების ცხოვრების ქვაკუთხედი) ახლად შექმნილი მოკეთის წინააღმდეგ ბრძოლაშიც კი.

თუ არა კლასობრივი ბუნებით, მაშ, რით უნდა აიხსნას სისხლის საზღაურის რაოდენობის განსაზღვრაც გვარისა და მდგომარეობის მიხედვით, ასე რომ იხსნება საბუთში: „ოთხისა კარგისა კალელისა სისხლი მიზეზ გავლებლად დავიუროთ“ (№ 69), „ერთისა სპატიოსა სვანისა სისხლი გარდაიხადოს“ (№ 74).

„ძეგლებში“ ზემო სვანეთშიც კლასობრივი საზოგადოების არსებობის დამადასტურებელი. — XV საუკუნის II ნახევრის — ერთი ისეთი ცნობაც ვხვდვ-

¹ მკვლევართა მოსაზრებით, კერძო საკუთრება პირველად მოძრავ ქონებაზე უნდა გაჩენილიყო ([8], 40), რაშიც უპირველესად ჯოგი იფულისხმებოდა. უნდა დავასკვნათ, რომ ზემო სვანეთშიც მიწის კერძო საკუთრებას ჯოგის კერძო საკუთრებაში გადასვლა უსწრებდა წინ, ამდენად, ჩვენთვის საინტერესო პერიოდში კერძო საკუთრების სფერო მეტად ვრცელია.

ბა, საიდანაც ვგებულობთ, რომ ვინმე მიქელ კუჭაისძეს მეჭურჭლის (თანამდებობა) სჭერია. იგი პირობას დებს ბალსზემო ხევისადმი, რომ, თუ ნდობას ვერ გაამართლებს, თანახმაა „თქუენი კელი და მეჭურჭლეობა“ (№ 30) წამერთვასო. ცხადია, ზემო სვანეთის „მეჭურჭლე კუჭაისძე“ (ასე აწერს იგი ხელს) საქართველოს მეჭურჭლეთუხუცესის (ფინანსთა მინისტრის) ფუნქციის მატარებელია.

საქართველოს პოლიტიკურად დაქუცმაცებამდე მთელ სვანეთთან ერთად ზემო სვანეთიც მის შემადგენლობაშია და მთელის ნაწილს წარმოადგენს. ამ დროისათვის აქ უკვე მიმდინარეობს გლეხთა დაყმევება. აყმევებენ როგორც პრივილეგიურ მდგომარეობაში მყოფი საერო პირნი, ისე ეკლესიები. ამდენად, მართებულად არ მიგვაჩნია რ. კანდელაკის მოსაზრება იმასთან დაკავშირებით, რომ „ბალსზემო სვანეთში თავისუფალი მეთემის დაყმევების პროცესი XIX საუკუნის პირველ ნახევარში დაიწყო“ ([10], 70).

საქართველოს ცენტრალიზებული სახელმწიფოს სამეფო-სამთავროებად დაშლის შემდეგ გეოგრაფიული პირობებით ნაკარნახევ მიზეზთა გამო ზემო სვანეთი ახლად წარმოშობილ სამეფო-სამთავროებისაგან დამოუკიდებლობას ინარჩუნებს და სწორედ ამდენად ხდება იგი თავდაპირველად „თავისუფალი“. ეს „თავისუფლება“ მართლაც წარმოშობს რეალურ პირობებს სოციალური თანასწორობისათვის საბრძოლველად, რაც ერთგვარ ბიძგს აძლევს თემური წყობილების დამახასიათებელი ზოგიერთი ინსტიტუტის გამოცოცხლებას.

• ამ დროიდან თავისუფლებისადმი მისწრაფება ისე ძლიერდება, რომ, შეიძლება ითქვას. რამდენადმე მაინც კონსერვდება კლასობრივი საზოგადოების (ფეოდალიზმის) დამახასიათებელი ზოგიერთი ინსტიტუტი, ხოლო ვინც ცდილობს მის აღორძინებას, მთელი ხალხის რისხვა ატყდება თავს. ასე მოუვიდათ გარდაფხაძეების, ჯაფარიძეებისა და ჩარკვიანების გვარეულობებს, რომლებმაც ამა თუ იმ გზით მოინდომეს, რომ პრივილეგიურ მდგომარეობაში ჩაეყენებინათ თავი.

ამდენად, ოთხთავებზე გაკეთებულ მინაწერებში დაცული სამართლებრივი ხასიათის ინსტიტუტების შესწავლის საფუძველზე ჩვენთვის ნათელი გახდა ის, რაც ეთნოგრაფიულ მასალებზე დაყრდნობით XV საუკუნის მიმართ აქვთ გამოთქმული ეთნოგრაფებს. ცხადი გახდა, რომ XIII—XVI საუკუნეების ზემო სვანეთი, შედარებით საქართველოს ცენტრალურ ნაწილთან, მაინც ფეოდალიზმის ხანაშია. ყოველივე ამას უნდა დავუმატოთ ისიც, რომ ზემო სვანეთი ჯერ კიდევ XIII—XVI საუკუნეებში ეზიარა ცენტრალიზებული საქართველოს მაღალ იურიდიულ აზროვნებას და შეისისლხორცა იგი. უფრო მეტიც, ზოგიერთი მათგანი მხარის სპეციფიკურობიდან გამომდინარე თავისებურებადაც კი განვითარდა.

ლიტერატურა — ЛИТЕРАТУРА — REFERENCES

1. რ. ხარაძე, სახალხო მმართველობის სისტემა სვანეთში. „მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის“, VI; 1953; რ. ხარაძე, აღ. რობაქიძე, სვანეთის სოფელი ძველად, 1964.
2. პ. ინგოროყვა, სვანეთის საისტორიო ძეგლები, ნაკვეთი მეორე, ტექსტები, 1941.
3. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. I, პროფ. ი. დოლიძის გამოკვლევითა და რედაქციით, 1963.
4. ქართული სამართლის ძეგლები. ტ. II, პროფ. ი. დოლიძის გამოკვლევითა და რედაქციით, 1965.
5. ივ. სურგულაძე, ნარკვევები საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, 1952.
6. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკვეთი II, 1929.
7. საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკად. კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი, მესტიის სახარების ფოტოპირი, Ri № 3, VI.
8. ს. ჯორბენაძე, სახელმწიფო სოციალისტური საკუთრების წარმოშობა სსრ კავშირში, 1963.
9. ფ. ენგელსი, ოჯახის, საკუთრების და სახელმწიფოს შესახებ, 1938.
10. რ. კანდელაკი, კლასობრივი სტრუქტურა და სოციალური ურთიერთობა XIX საუტ. პირველ ნახევარში სვანეთში. უფრ. „სკოლა და ცხოვრება“, № 12, 1961.

М. М. КЕКЕЛИА

ВОПРОСЫ ОБЩЕСТВЕННОГО СТРОЯ И ПРАВА ВЕРХНЕЙ СВАНЕТИ
ПО ПРИПИСКАМ НА АДИШКОМ И МЕСТИЙСКОМ ЧЕТВЕРОГЛАВАХ
(XIII—XVI ВЕКА)

Резюме

Большая часть приписок, сделанных на Адишском и Местийском евангелиях в XIII—XVI веках, носит правовой характер, Они представляют собой отдельные законодательные акты, принятые общим собранием социально неоднородной общины (х е в и, т е м и).

Из упомянутых приписок выясняется, что здесь действуют те же самые правовые институты («сисхли», «геш и», «санахширо», «п а т и ж и», «с а п а с е», «с а у р а в и», «а с а б и а» и другие), что и в остальных уголках Грузии. Однако некоторые сведения о понятиях преступления и наказания встречаем лишь в указанных памятниках, поскольку с общенародной точки зрения они являются неоценимыми.

В противовес высказанным в научной литературе соображениям, по припискам удастся установить, что в Верхней Сванети XIII—XVI веков общество классовое, в котором отчетливо выражена дифференциация его членов на богатых и бедных, знатных (ц а р ч и н е б у л и) и простолюдинов (м д а б и о). Более того, прослеживается категория крепостного крестьянства (к м а г л е х и). Развита частная собственность на землю, которая передается по наследству, а также представляет собой объект купли и продажи. В обращении находится принятая по всей Грузии денежная единица т е т р и.) Наблюдаются также другие черты, характерные для классового общества.

Верхняя Сванетия

До политического дробления Грузии (до конца XV века) Верхняя Сванети входит в ее состав как часть целого. А после распада страны на мелкие царства и княжества, в силу причин, обусловленных географическими особенностями, этот уголок Грузии продолжает существовать независимо от вновь возникших царств и княжеств и именно постольку становится вначале «свободным». Эта «свобода» действительно порождает реальные предпосылки для борьбы против социального неравенства, что служит своего рода толчком для оживления некоторых институтов, присущих еще не полностью разложившемуся общинному строю. С этих пор стремление к свободе настолько усиливается, что кое-какие институты, свойственные классовому обществу (феодализму), в некоторой степени все же консервируются; а на того, кто пытается их возродить, обрушивается гнев народный. Так случилось, например, с феодальными домами Гардапхадзе, Джапаридзе и Чарквиани.

„მართალი სამართლის“ გაგვიხსნათვის¹

ვანტანგ აბაშმაძე

ფეოდალური საქართველოს ისტორიულ წყაროებში ხშირად გვხვდება მითითება „მართალ სამართალზე“, რომელიც, ჩვენი აზრით, წარმოადგენს სამართლის განსაკუთრებული სახის—ღვთაებრივი სამართლის აღმნიშვნელ სპეციფიკურ ქართულ იურიდიულ ტერმინს ([1], 185—205).

ანტიკური ეპოქისა და შუა საუკუნეების მრავალ ქვეყანაში განვითარებული ეკონომიური წყობილების საფუძველზე ჩამოყალიბებულ სამართლებრივ და პოლიტიკურ მოძღვრებებში უკვე შეიმჩნევა სამართლის ცალკეულ დარგებად დაყოფის ცდა ([2], 50—68). საქართველოში უცხოელ დამპყრობთა ბატონობის შესუსტებისა და ლიკვიდაციის პირობებში სამეფო ხელისუფლების გაძლიერებასთან ერთად ქართული სამართლებრივი აზრი განვითარების მაღალ საფეხურს აღწევს. სამართლებრივი პარტიკულარიზმის დაძლევის შედეგად სამეფო ხელისუფლება ცდილობს მის მიერ დადგენილი სამართლებრივი ნორმების საშუალებით მოაწესრიგოს მრავალფეროვანი საზოგადოებრივი ურთიერთობანი. სამართლით მოაწესრიგებელი საზოგადოებრივი ურთიერთობების მიხედვით სამეფო ხელისუფლების პოლიტიკური იდეოლოგიები უკვე ერთმანეთისაგან ასხვავებენ სამართლის სხვადასხვა დარგს: დადებით სამართალს, ღვთაებრივ სამართალს და ა. შ.

ფეოდალურ საქართველოში ჩამოყალიბებული სამართლებრივი მოძღვრებების თანახმად, სამართლის ყველა სხვა სახისაგან განსხვავებით შუა საუკუნეებში რელიგიის განუყოფელი ბატონობის გამო ღვთაებრივ სამართალს იერარქიულად ყველაზე მაღალი მდგომარეობა უკავია და იგი გაგებულია როგორც „მართალი სამართალი“.

„მართალი სამართალი“ იურიდიული შინაარსის სპეციფიკური ტერმინია და იგი მჭიდროდ არის დაკავშირებული სამართლის მეცნიერების ძირითად საკვანძო ცნებებთან, მაგრამ უკანასკნელ ხანებში ამ ტერმინმა, რომელიც სამართლის სპეციფიკურ სახეს აღნიშნავს, ფილოლოგთა შორისაც აღძრა განსაკუთრებული ინტერესი. ვგულისხმობთ ე. ხინთიბიძის სტატიას „მართალი სამართლის“ ცნების გაგებისათვის [3], რომელშიც ავტორი სადავოდ მიიჩნევს „მართალი სამართლის“ ცნების ჩვენებულ გაგებას.

ე. ხინთიბიძე ყურადღებას ამახვილებს საკითხის ორ ძირითად ვარემოებაზე, რომლებსაც, მისი აზრით, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს „მართალი სამართლის“ ცნების ახლებური გააზრებისათვის.

¹ იბეჭდება განხილვის წესით. რედ.

უპირველეს ყოვლისა, ე. ხინთიბიძის მტკიცებით, „ვეფხისტყაოსნის“ შემთავრების ეპიზოდების შინაარსობრივი ანალიზის საფუძველზე „მართალი სამართალი“ არ უნდა იყოს ღვთაებრივი სამართალი. იგი წერს: „ჯერ ერთი, როგორ შეიძლება, რომ ღვთაებრივ სამართალად მივიჩნიოთ იმ პერსონალურად უღანაშაულო სასიძოს მოკვლა, რომელიც ინდოეთში მიდიოდა მეფის მიპატიყებით, რომლის ინდოეთში ჩასიძება არა მარტო მეფისა და დედოფლის სურვილით, არამედ სახელმწიფო ვეზირთა დასტურით ხდებოდა და რომელმაც არაფერი იცოდა და არც შეიძლებოდა სცოდნოდა ნესტანისა და ამირბარის სიყვარულის შესახებ“ ([3], 154).

ე. ხინთიბიძის აზრით, სასიძო „პერსონალურად უღანაშაულო“ იყო შემდეგი მოსაზრებების გამო: 1. იგი მიპატიყებული იყო ინდოეთში ჩასასიძებლად მეფისა და დედოფლის მიერ, 2. ამაზე იყო ინდოეთის სახელმწიფოს ვეზირების დასტური, 3. სასიძომ არაფერი იცოდა და არც შეიძლებოდა სცოდნოდა ტარიელისა და ნესტანის სიყვარულის შესახებ.

ე. ხინთიბიძე აუბრალოებს შექმნილ სიტუაციას და მხედველობის გარეშე ტოვებს გარემოებებს, რომელთაც არსებითი მნიშვნელობა აქვთ „ვეფხისტყაოსნის“ ამ ეპიზოდის სამართლებრივი შეფასებისათვის.

საქმე ის არის, რომ ე. ხინთიბიძის მიერ ყველა ზემოთ აღნიშნული გარემოებების გარდა, ხვარაზმშას შვილის ინდოეთში ჩასიძებას შედეგად უნდა მოჰყოლოდა მის მიერ დასაკუთრება სამეფო ტახტისა, რომელიც მხოლოდ ტარიელს ეკუთვნოდა. სამართლებრივი თვალსაზრისით ამ გარემოებას გადაწყვეტი მნიშვნელობა აქვს და სასიძომ თუ არ იცოდა და არც შეეძლო სცოდნოდა, რომ ტარიელს ეცილებოდა ნესტანის სიყვარულში, ის მინც უნდა სცოდნოდა, რომ თავისი მოქმედებით სამეფო ტახტს ართმევდა კანონიერ მემკვიდრეს. ამასთან დაკავშირებით ისმება საკითხი: ფეოდალიზმის ეპოქაში, როდესაც სამეფო ტახტისათვის ძმა ძმას და შვილი მამას კლავდა, აქტიურ მოქმედებაში გამოხატული მეფობის კანონიერი მემკვიდრისათვის წართმევის ცდა ითვლება თუ არა დანაშაულად? რა თქმა უნდა, ყველა შემთხვევაში, ფეოდალიზმის პოლიტიკური იდეოლოგიის მიხედვით, კანონიერი მემკვიდრისათვის სამეფო ტახტის წართმევა სამართალსაწინააღმდეგო მოქმედებაა და ამ მოქმედების ჩამდენი დამნაშავეა.

„ვეფხისტყაოსნიდან“ ნათლად ჩანს, რომ რუსთაველი ფეოდალიზმის პოლიტიკური იდეოლოგიის თვალსაზრისზე დგას ამ საკითხთან დაკავშირებით და ხვარაზმშას შვილს, რომელიც ინდოეთში მოვიდა არა მარტო ნესტანზე დასაქორწინებლად, არამედ სამეფო ტახტის კანონიერი მემკვიდრისათვის წასართმევად, დამნაშავედ მიიჩნევს. ვფიქრობთ, ე. ხინთიბიძეს ნათლად არა აქვს წარმოდგენილი ხვარაზმშას ძის „ბრალეულობის“ საკითხი.

მოვიტანოთ პოემიდან შესაბამისი ადგილები:

მიბრძანა, თუ „ხამს დიაცი დიაცურად, საქმე-დედლად,
დიდსა სისხლსა ვერ შეგაქნევ, ვერ ვიქმნები შუა კედლად:
რა მოვიდეს სიძე, მოკალ მისთა სპათა აუწყვედლად,
ქმნა მართლისა სამართლისა ხესა შეიქმს ხმელსა ნედლად.

545 (542);

ასრე ქმენ, ჩემო ლომო და მჯობო ყოველთა გმირთაო,
მოპარვით მოკალ სასიძო, ლაშქართა ნუ მოირთაო,

მისთა სპათაცა ნუ დაჰზოც, ზროხათა, ვითა ვირთაო,
დიადი სისხლი უბრალო კაცმანმცა ვთ იჯვირთაო?
546 (543)

როგორც ნაწარმოებიდან ჩანს, რუსთაველი საკმაოდ მრავალრიცხოვან სპას, სასიძოს რომ ახლდა, უდანაშაულოდ, „უბრალოდ“ თვლის და მისი განდგურება უმართებულოდ მიაჩნია. რაც შეეხება სასიძოს, იგი რუსთაველს, ჩვენი აზრით, ბრალეულად მიაჩნია. ე. ხინთიბიძე შენიშნავს, თითქოს ჩემ მიერ სასიძოს დამნაშავედ მიჩნევა გამოწვეულია არასანდო ტექსტის გამოყენებით.

შევიჩრდეთ ამ საკითხზე.

ე. ხინთიბიძის მიერ სანდოდ მიჩნეულ ტექსტს (რომელსაც ჩვენც ვემყარებთ ამჟამად და სინანულით აღვნიშნავთ, რომ იგი თავის დროზე ვერ გამოვიყენეთ იმის გამო, რომ ჩვენი შრომის გამოქვეყნებისას არ არსებობდა) შესწორება არ შეაქვს ჩვენს დასკვნებში. ორივე შემთხვევაში რუსთაველი ლაპარაკობს სპის „უბრალოობაზე“. რუსთაველი ნესტანის პირით ამბობს, რომ ტარიელმა უნდა მოკლას სასიძო, მაგრამ სპა არავითარ შემთხვევაში არ უნდა ამოხოცოს, რადგანაც საკმაოდ მრავალრიცხოვანი სპა უდანაშაულოა. ბუნებრივად ისმება საკითხი: ჰუმანიზმის დიდი წარმომადგენელი შ. რუსთაველი რა გამართლებას აძლევს სასიძოს მკვლელობას? მიაჩნია თუ არა რუსთაველს სასიძო ისევე უდანაშაულოდ, როგორც მისი თანმხლები სპა? რუსთაველს რომ ხვარაზმშას შვილიც უდანაშაულოდ მიაჩნდეს, იტყოდა, სასიძოც და სპაც [უდანაშაულოა, მაგრამ სასიძო მაინც უნდა იქნეს მოკლული. ამგვარი მითითება კი „გვფხისტყაოსანში“ არ გვხვდება. რუსთაველი სასიძოს მიიჩნევს არა მარტო ტარიელის მოცილებ ნესტანის სიყვარულში, არამედ მას ხვარაზმშას შვილი წარმოდგენილი ჰყავს ისეთ პირად, რომელიც თავისი მოქმედებით კანონიერი მემკვიდრისაგან იტაცებს სამეფო ტახტს და ცდილობს, ინდოეთზე სპარსელები გააბატონოს.

სულ სხვა შეხედულებისა ფარსადანი, რომელიც რუსთაველის შეხედულებებს არ გამოხატავს. ფარსადანი ცდილობს დაარწმუნოს ტარიელი, რომ სასიძო „უბრალოა“:

ხვარაზმშას სისხლი უბრალო სახლად რად დამოდებინე?
თუ ჩემი ქალი გინდოდა, რად არა შემაგებინე?

565 (562)

როგორც ტექსტიდან ჩანს, ფარსადანს მხოლოდ იმიტომ მიაჩნია სასიძო უდანაშაულოდ, რომ იგი ტარიელს ნესტანის სიყვარულში ეცილება, მაგრამ ტარიელი, ფარსადანისაგან განსხვავებით, სასიძოს მოქმედებას სულ სხვაგვარ კვალიფიკაციას აძლევს, რის მიხედვითაც სასიძო დამნაშავეა. ტარიელი ამბობს, რომ აქ სიყვარული არაფერ შუაშია, სამეფო ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე მე ვარ და სხვას არა აქვს სამართლით უფლება ტახტს დაეპატრონოს.

მე შევეთვალე; „მეფეო, ვარ უმაგრესი რვალისა,
თვარა რად მიშლის სიკვდილსა ცეცხლი სირცხვილთა აღისა?
მაგრა, თვით იცით, ხელმწიფე ხამს მქმნელი სამართალისა,
მე, თქვენმან მზემან, მაშოროს ნდომა თქვენისა ქალისა 1.

566 (563)

იცით, ინდოთა სამეფო რაზომი სრა-საჯდომია!—
ერთიდა მე ვარ მემკვიდრე,—ყველაი თქვენ მოგხდომია:

ამოწყდა მათი ყველაი, მამული თქვენ დაგროშია;
 ღღესამდის ტახტი უჩემოდ არავის არ მოჰნდომია!

567 (564)

ტარიელის ეს ახსნა-განმარტება იმდენად დამაჯერებელია, რომ ფარსადანი შემდგომ ვეღარ ბედავს გაიმეოროს სასიძოს უდანაშაულობა.

ერთი წუთით დავუშვათ, რომ ე. ხინთიბიძის მოსაზრება სასიძოს უდანაშაულობის შესახებ მართალია, მაშინ ასეთი მდგომარეობა იქმნება: ჰუმანისტი პოეტი უდანაშაულო სასიძოს მოკვლას უწოდებს „მართალი სამართლის“ ქმნას, რაც შეუთავსებელია რუსთაველის მსოფლმხედველობასთან. საქმეს ვერ შევლის ე. ხინთიბიძის მიერ შემუშავებული მოდუსი—საკითხის გადაწყვეტა „კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით“. უდანაშაულო კაცის მიმართ სიკვდილის განაჩენის გამოტანა, რაგინდ „კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით“ უნდა მოხდეს იგი, კაცთმოძულეობასა და ძალადობაზე დამყარებული უსამართლობა და ეს არ შეიძლება იყოს „მართალი სამართალი“.

სასიძოს მოკვლას რუსთაველმა მოუნახა თავისი ეპოქის ყველაზე ძლიერი იურიდიული დასაბუთება: სასიძო, როგორც ტახტის მიმტაცებელი, გამოაცხადა იმ ღვთაებრივი სამართლის დამრღვევად, რომელიც განსაზღვრავს ტახტის მემკვიდრეობას.

როგორც ჩანს, სასიძო სრულიადაც არ ყოფილა „პერსონალურად უდანაშაულო“, როგორც ეს ე. ხინთიბიძეს ჰგონია. ამდენად, მისი არგუმენტი, რომ ღვთაებრივი სამართალი არ შეიძლება შეიცავდეს მითითებას „პერსონალურად უდანაშაულო“ სასიძოს მოკვლაზე, მცდარია, რადგანაც სასიძო, პოემის მიხედვით, იმიტომ არის დამნაშავედ ცნობილი, რომ იგი ცდილობს სამეფო ტახტი წაართვას კანონიერ მემკვიდრეს, ტარიელს, რაც ღვთაებრივი სამართლით დანაშაულია.

ღვთაებრივი სამართალი რომ სამეფო ტახტის მემკვიდრეობას განსაზღვრავს და მისი ნორმებით წესრიგდება. სამეფო ტახტის მემკვიდრეობის საკითხები, ეს მითითება, „ვეფხისტყაოსნის“ გარდა, ჩვენამდე მოღწეული სხვა წყაროებითაც დასტურდება. „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანის“ უცნობი ავტორი საგანგებოდ განიხილავს საკითხს, თუ სამეფო ტახტის თაობაზე ატეხილ ძმათამკვლელ ომში ვინ იყო მართალი, გიორგი III თუ დემნა უფლისწული. ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ ამ საკითხში „ვეფხისტყაოსანთან“ თამარის ისტორიკოსის თხზულების საოცარი დამთხვევა შეინიშნება. ისტორიკოსი წერს, რომ იმ სამართლით, რომლითაც ღმერთი ხელმძღვანელობს,—ქ. ი. ღვთაებრივი სამართლით, სამეფო ტახტი გიორგი III-ეს ეკუთვნოდა. თამარის მემკვიდრეობაზე წერს: „არა მიმშუებელმან ღმერთმან, მოქმედმან სამართალთამან... მისცა გიორგისვე ძლევა, მძლეოთა მძლესა... ამას შინა სძლო მსჯავრისა და სიმართლისა მქონებელმან“ ([4], 18—19).

ამრიგად, ე. ხინთიბიძის მიერ მოტანილი არგუმენტი უსაფუძვლოა.

ე. ხინთიბიძეს იმის დასადასტურებლად, რომ „მართალი სამართალი“ არ არის ღვთაებრივი სამართალი, მოუბოვება სხვა საბუთებიც, რომლებიც თურმე „ჩვენამდე მოღწეული მაგალითების სრულყოფილ შესწავლას“ ემყარება.

სანამ ე. ხინთიბიძის მიერ მოხმობილი მაგალითების შეფასებას შევეუდგებოდეთ, გვინდა შევჩერდეთ მის ერთ შრომაზე, რომელიც გამოკვეყნებულია თეზისების სახით და მიზნად ისახავს „მართალი სამართლის“ ახლებურ გააზრებას“

[5]. აქ ავტორი იმ მოსაზრებას ავითარებს, რომ „მართალი სამართლის“ თულ სინამდვილეში ჩამოყალიბებული ინსტიტუტი არ არის, რომ „ქართულ სასულიერო ლიტერატურაში ეს გამოთქმა იოანეს სახარებიდან დამკვიდრებულა“, იოანეს სახარებაში კი ეს გამოთქმა ანტიკური მწერლობიდან გადმოსულა. ე. ხინთიბიძის აზრით, „მართალი სამართლის“ ცნება თურმე პირველად ბერძენ ავტორებთან ყოფილა მოცემული: „ძველ ბერძენ ავტორებთან ჰქონდათ თავისებური სახის სამართალს აღნიშნავს. ყველაზე ნათლად და მკვეთრად მისი მნიშვნელობა ჩამოყალიბებულია არისტოტელესთან. არისტოტელეს მიხედვით, ეს არის ზუსტი, მართებული სამართალი, რომელიც კონკრეტულ შემთხვევას შეეხება და პრაქტიკულ გარემოებათა გათვალისწინებითაა ჩამოყალიბებული“ [5].

ამრიგად, ე. ხინთიბიძის შეხედულებით, ფეოდალურ საქართველოში გავრცელებული „მართალი სამართალი“ ქართულ სინამდვილეში არ არის წარმოშობილი, იგი ნასესხებია არისტოტელესაგან, რომელიც იყენებს ცნებას ჰქონდათ თავისებური სახის სამართალს აღნიშნავს. „ზუსტ, მართებულ სამართალს“. აქედან მიღებულია დასკვნა: რადგანაც არისტოტელეს მიერ გამოყენებული ცნება ჰქონდათ ანუ „მართალი, ზუსტი სამართალი“ ნიშნავს პრაქტიკულ გარემოებათა გათვალისწინებით ჩამოყალიბებულ კონკრეტულ შემთხვევას და ეს ცნება შუა საუკუნეების საქართველოში უცვლელად გადმოვიდა, რა თქმა უნდა, ქართული სამართლებრივი ტერმინი „მართალი სამართალიც“ იგივე ჰქონდათ ანუ „პრაქტიკულ გარემოებათა გათვალისწინებით ჩამოყალიბებულ კონკრეტულ შემთხვევას გულისხმობს“. თითქოს ყველაფერი რიგზეა და ე. ხინთიბიძის მტკიცებას დამაჯერებლობა არ აკლია, მაგრამ, როგორც თავის დროზე აღვნიშნეთ, ე. ხინთიბიძის ეს მოსაზრება იმით არ არის მართალი, რომ არისტოტელეს ჰქონდათ სრულიად არ ნიშნავს „ზუსტ, მართალ სამართალს“, არამედ ეს სიტყვა, არისტოტელეს მიხედვით, სამართლის სფეროსაგან განსხვავებული ცნების—სიმართლის აღმნიშვნელია [6], 96).

ე. ხინთიბიძე, რომელსაც ჰგონია, რომ „მართალი სამართალი“ არ არის ღვთაებრივი სამართალი, ეძებს ახალ საბუთებს და იძულებულია ისევ არისტოტელეს ჰქონდათ-ს მიმართოს ახალ სტატიაში, რომელშიც კვლავ ეხება ქართულ სამართლებრივ ტერმინს—„მართალ სამართალს“.

ამ შესწორებულ შრომაში ე. ხინთიბიძე უკვე აღიარებს, რომ არისტოტელეს ჰქონდათ თურმე არა „მართალი სამართალი“, არამედ „უტყუარი სიმართლე“ ყოფილა. ავტორი გვარწმუნებს: „ვეფიქრობთ, რომ არისტოტელეს უტყუარი სიმართლე არის სამართლის ის სახეობა, რომელიც ყველაზე მეტ სამსახურს გავიწვევს ქრისტიანული ეპოქის „სამართალი სასჯელის“ ცნების მნიშვნელობის დადგენაში“ [13], 159).

წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ ამჟამად ზედმეტად მივგაჩნია დავამტკიცოთ ე. ხინთიბიძის მიერ არისტოტელეს სამართლებრივი მოძღვრების მცდარი გაგება. არისტოტელეს სახელმწიფოებრივი და სამართლებრივი შეხედულებანი მონოგრაფიულადაა შესწავლილი იურისტ-სპეციალისტთა მიერ [6]. ამჯერად დავკმაყოფილდეთ მხოლოდ ერთი საკითხით: როგორ აქვს ე. ხინთიბიძეს გაგებული ჰქონდათ და როგორ იყენებს იგი ამ ცნებას ქართული სამართლებრივი ტერმინის, „მართალი სამართლის“ შინაარსის დასადგენად.

ავტორი აღნიშნავს, რომ ჰქონდათ (უტყუარი სიმართლე) „კონკრეტულ შემთხვევას შეეხება და პრაქტიკული გარემოებითაა ჩამოყალიბებული. ეს არის

სამართლიანობის ის სახეობა, რომელიც ემიჯნება ფორმალურ სამართლებრივ ცილურად არსებულ კანონმდებლობას, რადგანაც იგი წარმოადგენს პრაქტიკულად, კონკრეტული სიტუაციის მიხედვით გამოტანილ სამართლებრივ განაჩენს“ ([3], 158). მკვლევარი ამტკიცებს, რომ უტყუარი სიმართლის (ἐπιεικεία-ს) ცნება გადმოტანილ იქნა იოანეს სახარებასა და ქრისტიანულ მწერლობაში ჯერ „სამართალი სასჯელის“ სახით, შემდეგ კი „მართალი სამართლის“ ფორმით.

ამრიგად, ე. ხინთიბიძის აზრით, ანტიკური ეპოქიდან არისტოტელეს „უტყუარმა სიმართლემ“ (ἐπιεικεία-მ) შუა საუკუნეების საქართველოში შემოაღწია „მართალი სამართლის“ ფორმით. ამ მოსაზრების დასამტკიცებლად ავტორს მოაქვს შემდეგი არგუმენტი: როგორც არისტოტელეს „უტყუარი სიმართლის“, ისე ქართული სამართლებრივი ტერმინის—„მართალი სამართლის“ ცნებას თურმე განსაზღვრავს ორი ძირითადი მომენტი: 1. არა ფორმალური (უნდა ეთქვა, დადებითი) სამართლის, არამედ კონკრეტული შემთხვევისა და სიტუაციის მიხედვით საქმის გადაწყვეტა, 2. მასში ერთადერთი მართალი, სწორი სიმართლის გამოხატვა ([3], 163).

მართლაც ამ გარემოებებს გულისხმობს არისტოტელეს „უტყუარი სიმართლე“ (ἐπιεικεία) და ქართული ტერმინი „მართალი სამართალი“?

არც არისტოტელეს ἐπιεικείა და არც ქართული „მართალი სამართალი“ სრულიადაც არ გულისხმობს ე. ხინთიბიძის მიერ მითითებულ გარემოებებს და საუკუნეებითა და საზოგადოებრივ-ეკონომიური ფორმაციებით ერთმანეთისაგან დაშორებული ამ ტერმინების შინაარსობრივი დაკავშირება უთუოდ მცდარია.

არისტოტელეს სამართლებრივი და პოლიტიკური შეხედულებების შესწავლის საფუძველზე დიდი ხანია დადგენილია, რომ არისტოტელე სამართლისა და სამართლიანობისაგან განსხვავებით ცალკე განიხილავს სიმართლეს (ἐπιεικεία) ([6], 90—97), რომელიც, მისი აზრით, სამართლის სფეროს არ განეკუთვნება, სამართლის სისტემაში არ შედის; სიმართლე (ἐπιεικείა) უამოიყენება, როგორც სამართალში არსებული ხარვეზის შევსების კერძო შემთხვევა. როდესაც კონკრეტული საზოგადოებრივი ურთიერთობა, რომელიც სამართლებრივი გზით მოსაწესრიგებლად იქნება მიჩნეული, მაგრამ სამართლის სისტემაში არ აღმოჩნდება შესაბამისი ნორმა; მაშინ, არისტოტელეს აზრით, სწორად იქცევა ის, ვინც სიმართლის (ἐπιεικείა-ს) მიხედვით შეაყვებს სამართალში არსებულ ხარვეზს და გადაწყვეტს კერძო შემთხვევას. მაგრამ სიმართლე (ἐπιεικείა), როგორც სამართალში არსებული ხარვეზის შევსების საშუალება, არათუ არ ეწინააღმდეგება მოქმედ სამართალს.—როგორც ე. ხინთიბიძე ფიქრობს,—([3], 158) არამედ მისი გამოყენება ხდება მოქმედი სამართლის სულისკვეთებით, მისი მთავარი მოთხოვნების მიხედვით.

ამრიგად, საფუძველს მოკლებულია ე. ხინთიბიძის მოსაზრება, თითქოს არისტოტელეს სიმართლე (ἐπιεικείა) „არის სიმართლე ამ კონკრეტულ შემთხვევაში, სიტუაციისა და მიხედვით და არა ფორმალური სამართლის მიხედვით“ ([3], 159). ეს რომ ასე იყოს, მაშინ, რა თქმა უნდა, სიმართლე (ἐπιεικείა) დაკარგავდა თავის ძირითად ფუნქციას, კერძოდ, იგი აღარ იქნებოდა პოზიტიურ (ე. ხინთიბიძის სიტყვით—ფორმალურ) სამართალში არსებული ხარვეზის შევსების საშუალება. პოზიტიურ სამართალში რომ გათვალისწინებული იყოს ის კონკრეტული შემთხვევა, რომელიც სამართლებრივი გზით უნდა მოწესრიგდეს, მაშინ

სიმართლე (ἐπιεικεία), როგორც ხარვეზის შევსების საშუალება, ზედმეტი აქტუალობა.

ე. ხინთიბიძის შრომაში დამოწმებული სამართლებრივი ძეგლების ანალოზს იმ დასკვნამდის მივყავართ, რომ ქართულ „მართალ სამართალს“ არისტოტელეს სიმართლის (ἐπιεικεία-ს) ფუნქცია—„პრაქტიკულად, შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანის“ ([3], 158) დანიშნულება არა აქვს. საქმე ის არის, რომ არისტოტელეს სიმართლე (ἐπιεικεία) არ არის სამართლის სახე, იგი სამართლის სფეროში კი არ შედის, არამედ არისტოტელეს აზრით, მხოლოდ სამართალში არსებული ხარვეზის შევსების საშუალებაა. ქართული „მართალი სამართალი“ ფეოდალურ საქართველოში გავრცელებული შეხედულების მიხედვით, სამართლის ერთ-ერთი სახეა, რასაც ე. ხინთიბიძე ვერ უარყოფს. რაკი ქართული „მართალი სამართალი“ სამართლის ერთ-ერთი სახეა, იგი, რა თქმა უნდა, არ შეიძლება იყოს ხარვეზის შევსების საშუალება, თუნდაც იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ ის, როგორც სამართლის ცალკე სახე, აწესრიგებს რა გარკვეული ჯგუფის საზოგადოებრივ ურთიერთობებს, ხარვეზის აღმოჩენის შემთხვევაში თვითონ საჭიროებს შევსებას.

ამრიგად, ე. ხინთიბიძის მტკიცება, თითქოს არისტოტელეს სიმართლის (ἐπιεικείა-ს) და ქართული „მართალი სამართლის“ ცნების ერთ-ერთ ძირითად მხარეს წარმოადგენს საქმის გადაწყვეტა კონკრეტულ შემთხვევაში სიტუაციის მიხედვით და არა დადებითი სამართლის მიხედვით, საფუძველს მოკლებულია.

ე. ხინთიბიძის მიერ დაყენებულ საკითხს სხვა მხარეც აქვს. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ე. ხინთიბიძე „მართალი სამართლის“ ცნების განმსაზღვრელად მასში გამოსახულ ღვთაების ნებას კი არ მიიჩნევს, არამედ „მართალი სამართალი“, სამართლის სხვა სახეებისაგან განსხვავებით, გავებული აქვს, როგორც კონკრეტულად, პრაქტიკულად გადაწყვეტილი სამართალი, ეს კი, ავტორის აზრით, ნიშნავს „შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანას“.

იურიდიული თვალსაზრისით ეს მოსაზრება არ არის სწორი. საქმე ის არის, რომ არა მარტო „მართალი სამართლის“, როგორც სამართლის ერთ-ერთი სახის, არამედ ყველა სახის სამართლის ძირითად მოთხოვნას წარმოადგენს „შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანა.“ ამ მოთხოვნის გათვალისწინების გარეშე შეუძლებელი გახდებოდა სამართლის უმთავრესი მიზნის განხორციელება—საზოგადოებრივი ურთიერთობების მოწესრიგება. უნდა შევნიშნოთ; რომ სწორედ ზემოთ აღნიშნული გარემოების გამო კლასობრივი საზოგადოების ისტორიაში მონათმფლობელობიდან დაწყებული დღემდე, როგორც წესი, არ ყოფილა მართლმსაჯულების განხორციელების სხვანაირი გავება. სამართლის ნორმის (რა სახისაც უნდა იყოს იგი) რეალიზაციის უპირველესი მოთხოვნა მისი შეფარდება კონკრეტული სიტუაციისა და გარემოებების გათვალისწინებით, რადგანაც არ შეიძლება საქმე განხილულ იქნეს, თუ არ დადგინდა, ვინ დაარღვია სამართლის ნორმა, რა კონკრეტული სიტუაციისა და გარემოებების მიხედვით მოხდა მისი დარღვევა და ა. შ.

ამრიგად, „პრაქტიკულად შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანა“ არ ყოფილა მარტო „მართალი სამართლისათვის“ დამახასიათებელი და, ამდენად, იგი არ შეიძლება მიჩნეულ იქნეს „მართალი სამართლის“ შინაარსის სპეციფიკურ განმსაზღვრელ მხარედ. სამართლის ნორმის

შეფარდება, რა სახის სამართალიც უნდა იყოს იგი, წარმოუდგენელია „შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვების“ გარეშე.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ „შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანა“ რომ არ არის მხოლოდ „მართალი სამართლისათვის“ დამახასიათებელი, მაშინვე ცხადი ხდება, როდესაც ე. ხინთიბიძე კონკრეტული ისტორიული წყაროებით ცდილობს დაასაბუთოს თავისი მოსაზრება. ყველა ისტორიული წყარო, რომლებსაც ე. ხინთიბიძე მიმართავს იმის დასასაბუთებლად, რომ მხოლოდ „მართალი სამართალი“ მოითხოვს „პრაქტიკულად, შექმნილ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანას“, ავტორის მოსაზრებას ეწინააღმდეგება. ამისათვის საკმარისია გამოყენებულ იქნეს სამართლის ნორმის უბრალო ახსნა-განმარტების ხერხები. რა თქმა უნდა, ე. ხინთიბიძის მიერ მოყვანილი ყველა მაგალითის კრიტიკული განხილვა შორს წაგვიყვანდა და ეს არც არის საჭირო, დავეკმაყოფილებით მხოლოდ ერთი შემთხვევით, რომელიც ტიპიურია და ყველაზე ნათელ წარმოდგენას გვაძლევს ჩვენთვის საინტერესო საკითხზე.

თავისი მოსაზრების დასასაბუთებლად ე. ხინთიბიძე მიუთითებს ქართლის მეფის სიმონ I-ის მიერ 1592 წელს მაღალაძეებისათვის მიცემულ „სისხლის განჩინების სიგელზე“. სიგელი განსაზღვრავს ჩამოთვლილი თითოეული დანაშაულისათვის სასჯელის ზომას და აქ მითითებულია იმაზეც, თუ რა სახის სამართალი უნდა იქნეს გამოყენებული ცალკეული დარღვევის დროს. ძეგლის შემდგენელი აღნიშნავს, რომ დადებითი სამართალი უნდა იქნეს შეფარდებული შემდეგ შემთხვევებში: „თუ ხუცესსა ცოლი მოუტყუოს, სრულსა სისხლსა ორმოციათასი სხუა ემატოს, თუ ერისგანსა მოუტყუოს, ნახევარი სისხლი უზღოს. თუ ღალატითა მოკლას, სამოციათასი სისხლისა ემატოს, თუ ცოლი წაუღოს, სამოციათასი დაუღერვოს“ და ა. შ. ([17], 206).

რაც შეეხება სამართლის განსაკუთრებულ სახეს, „მართალ სამართალს“, კანონმდებლობის აზრით, მისი ნორმებით უნდა მოწესრიგდეს მხოლოდ ერთი შემთხვევა, კერძოდ: „თუ სასახლესა შეუღდას, სრული სისხლი არის. და რაზომცა სული დაეწყუდიოს, მისგან ყუალა დამწყუარი იქნების და მართლითა სამართლისა გაუჩნდეს“ ([17], 206).

ამ ძეგლში გადმოცემული დადებითი სამართლისა და „მართალი სამართლის“ ურთიერთშედარება ნათლად მოწმობს ე. ხინთიბიძის მოსაზრების უსაფუძვლობას იმის შესახებ, რომ მხოლოდ „მართალი სამართლის“ შეფარდებისას უნდა მოხდეს „პრაქტიკულად, შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანა“. საქმე ის არის, რომ ამ მოთხოვნას კანონმდებელი გულისხმობს ყველა შემთხვევაში, განურჩევლად იმისა, სამართლის რომელი სახე, დადებითი სამართალი თუ „მართალი სამართალი“ იქნება შესაფარდებლად შერჩეული. კანონმდებლის აზრით, „პრაქტიკულად, შექმნილ კონკრეტულ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით“ უნდა იქნეს განხილული არა მარტო „მართალი სამართალით“ (როგორც ამას ე. ხინთიბიძე ფიქრობს) მოსაწესრიგებელი ურთიერთობანი, არამედ დადებითი სამართლის ნორმებით გათვალისწინებული შემთხვევებიც. წინააღმდეგ შემთხვევაში, ზემოთ მოყვანილ ძეგლში ხუცესის ცოლის შემცდენელის ნაცვლად უნდა დაისაჯოს სხვა, უდანაშაულო პირი.

მას შემდეგ, რაც დადგენილ იქნა, რომ „პრაქტიკულად, შექმნილ სიტუაციაზე ღრმად დაკვირვებით განაჩენის გამოტანა“ არ არის მხოლოდ „მართალი სამართლის“ შინაარსის განმსაზღვრელი, არამედ იგი ყველა სახის სამართლის ძირითად მოთხოვნას წარმოადგენს, უნდა გავარკვიოთ საკითხის მეორე მხარეც, რომელზედაც ე. ხინთიბიძე საგანგებოდ ჩერდება.

ავტორის აზრით, „მართალ სამართალს“ აქვს სხვა მნიშვნელობაც, კერძოდ იგი არის „ჭეშმარიტი, სწორი სამართალი“. სამწუხაროდ, მკვლევარი ამ მოკლე მითითებით კმაყოფილდება და არ გვაძლევს იმის დასაბუთებას, თუ რატომ არის „მართალი სამართალი“ ჭეშმარიტი, სწორი სამართალი. ამას გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს „მართალი სამართლის“ შინაარსის დასადგენად, რადგანაც მართლაც ამ უბრალო, არასრული განმარტებისას, რომ „მართალი სამართალი“ არის ჭეშმარიტი, სწორი სამართალი, გამოტოვებულია ის მთავარი მომენტი, რომლითაც „მართალი სამართალი“ უნდა იყოს შუა საუკუნეების პოლიტიკური იდეოლოგიის მიხედვით, ერთადერთი ჭეშმარიტი და სწორი სამართალი, ე. ი. სამართლის უმაღლესი სახე.

ჩვენ თავის დროზე დავსაბუთეთ, რომ „მართალი სამართალი“ იმიტომაც მიჩნეული შუა საუკუნეების საქართველოში ერთადერთ სწორ, ჭეშმარიტ სამართლად, რომ იგი ნიშნავს ღვთაებრივ სამართალს. ეს სასეებით ვასაგებია, რადგანაც შუა საუკუნეებში ყველაზე გაბატონებულ იდეოლოგიას რელიგია წარმოადგენდა და მისი დოგმებით ხდებოდა ყველა მოვლენის შეფასება. „მართალი სამართლის“ პირდაპირი განმარტება, კერძოდ, რომ იგი წარმოადგენს მხოლოდ და მხოლოდ ღვთის ნებას და ამიტომაც ღვთაებრივი სამართალია, ყველაზე ნათლად ვადმოცემულია ქართულ ოთხთავში, რომელშიც ნათქვამია: „არა ჯელ-მეწიფების მე თავის ჩემით არარაჲ, არამედ ვითარცა მესმის, ესჯი, და სასჯელი ჩემი მართალ არს, რამეთუ არა ვეძიებ ნებასა ჩემსა, არამედ ნებასა მომავლინებელისა ჩემისასა“ (იოანე, 5, 31). ამ ძეგლში ერთმანეთისაგან განსხვავებულია ორი სახის სამართალი, კერძოდ, სამართალი, რომლის შინაარსი განსაზღვრულია ადამიანთა ნება-სურვილით, და სამართალი, რომლის ნორმები გამოხატავენ ღმრთის ნებას. ე. ხინთიბიძეს ეჭვი შეაქვს ამ დებულებაში და აღნიშნავს, რომ „ჯერ-ერთი, საჭიროა დამტკიცება, რომ ამ კონტექსტში გამოთქმა „სასჯელი ჩემი მართალ არს“ სპეციფიკური გამოთქმაა და სამართლის თავისებურ სახეობას, მართალ სამართალს ნიშნავს და არა უბრალო გამოთქმა“ ([3], 158). „სასჯელი ჩემი მართალ არს“ უბრალო გამოთქმად არ შეიძლება ჩაითვალოს. საქმე ის არის, რომ სიტყვა „მართალი“ ძველ ქართულში ნიშნავს წმინდას, უცოდველს, ღვთაებრივს. ავტორი თხზულებისა—„ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“—ბასილი ეზოსმოდგვარი წერს: „თამარ დაიძინა ძილი იგი მართალთა“ ([4], 146), რაც თანამედროვე ქართულით ნიშნავს: თამარმა დაიძინა წმინდა (=ღვთაებრივი) ძილით, ე. ი. მიიცვალა. ე. ხინთიბიძის მიერ „მართალი სამართლის“ თაობაზე წამოყენებულ მოსაზრებას თუ ვერწმუნებით, მაშინ მივიღებთ: თამარმა დაიძინა სწორი, ჭეშმარიტი ძილით.

„მართალი სამართალი“ რომ ღვთაებრივი სამართალია, ეს სხვა გარემოებებითაც დასტურდება.

როგორც ცნობილია, შუა საუკუნეების ქართულ იურიდიულ მეცნიერებას სამართლის შეფარდების ცნების აღმნიშვნელად მოეპოვება მრავალი ტერმინი:

„საჯვად“, „განსჯად“, „გასამართლება“, „დასამართლება“, „განბჭობა“ და „მართლმსაჯულება“. ([8], 473—477; 501—502); საყურადღებოა, რომ ყველა სხვა ტერმინისაგან განსხვავებით, ჩვენამდე მოღწეულ ისტორიულ წყაროებში მხოლოდ „მართლმსაჯულება“ არის დაკავშირებული ყოველთვის ქრისტეს, ღმერთის სახელთან ([4], 20; 51), და ამიტომაც იმ სამართლის შეფარდებას, რომელიც ღმერთის, ქრისტეს ნებას გამოხატავს, ეწოდება „მართლმსაჯულება“, რაც, პროფ. ს. ყაუხჩიშვილის აზრით, „მართალი სამართლის“ ქმნას ნიშნავს ([4], 573).

მითითებას იმის შესახებ, რომ ძველ ქართულში სიტყვა „მართალი“ ნიშნავს წმინდას, უცოდველს, ღვთაებრივს, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს. რაკი სამართლებრივ ტერმინში — „მართალი სამართალი“ სიტყვა „მართალი“ წმინდას, უცოდველს, ღვთაებრივს ნიშნავს, ადვილი მისახვედრია, რომ „მართალი სამართალი“ მხოლოდ ღვთაებრივი სამართალია და მეტი არაფერი.

ე. ხინთიბიძემ კარგად იცის, რომ გამოთქმა „სასჯელი ჩემი მართალ არს“ სპეციფიკური სამართლებრივი გამოთქმაა (ამის დასამტკიცებლად ზემოთ მოტანილი არგუმენტებიც არ იყო საჭირო) და ამიტომაც იგი თავს იზღვევს. „რომც ჩავთვალოთ, რომ მოყვანილ ნაწყევტში მართლაც სპეციფიკურ მართალ სამართალთან გვაქვს საქმე, — ამბობს მკვლევარი, — განა ამ კონტექსტიდან მართლა გამომდინარეობს, რომ მართალი სამართალი იგივე ღვთაებრივი სამართალია?“ ([3], 155).

ჩვენ მიერ ქართული ოთხთავიდან მოტანილი ადგილი შეიცავს არა მარტო საგანგებო მითითებას „მართალი სამართლის“ შესახებ, არამედ „მართალი სამართლის“ უმთავრეს განსაზღვრულ ნიშნად მიჩნეულია ღვთის ნება. ე. ხინთიბიძეს არ სჯერა, რომ ღვთის ნებით განსაზღვრული სამართალი შეიძლება მხოლოდ ღვთაებრივი სამართალი იყოს და მეტი არაფერი, მაგრამ საქმე ის არის, რომ სამართალი მხოლოდ და მხოლოდ ნებლობითი მოვლენაა, ე. ი. სამართლის არსი ყოველთვის განსაზღვრულია ნებით, რომელიც ისტორიულად შეიძლება სხვადასხვა ხასიათის იყოს: დადებითი სამართლის არსს საზოგადოებაში გაბატონებული კლასის ნება განსაზღვრავს, ღვთაებრივი სამართლის არსს — ღვთის ნება, ბუნებითი სამართლის არსს — ბუნება და ა. შ. იქნება ე. ხინთიბიძეს საეჭვოდ მოეჩვენოს ჩვენი ეს მტკიცება და საბუთიც მოგვთხოვოს ამ ელემენტარული დებულების დასამტკიცებლად. აი, საბუთიც. მარქსიზმის ფუძემდებლები ბურჟუაზიული სამართლის შესახებ მიუთითებდნენ: „თქვენი სამართალი მხოლოდ კანონად გამოცხადებული ნება-სურვილია თქვენი კლასისა, [ნება-სურვილი, რომლის შინაარსი თქვენი კლასის ცხოვრების მატერიალური პირობებითაა განსაზღვრული“ ([9], 30), აქედან ცხადია, რომ ბურჟუაზიის ნებით განსაზღვრული სამართალი ბურჟუაზიული სამართალია, მონათმფლობელთა ნებით განსაზღვრული სამართალი — მონათმფლობელური სამართალი; ფეოდალთა ნებით განსაზღვრული მხოლოდ ფეოდალური სამართალი და, რაღა თქმა უნდა, ღმერთის ნებით განსაზღვრული სამართალი არის ღვთაებრივი სამართალი.

ამრიგად, „მართალი სამართლის“ შინაარსის განსაზღვრა, რასაც ე. ხინთიბიძე გვთავაზობს, ჩვენი აზრით, არ არის დასაბუთებული.

ლიტერატურა—ЛИТЕРАТУРА—REFERENCES

1. ვ. აბაშმაძე, „მართალი სამართლის“ ცნება ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკურ მოძღვრებაში. თსუ შრომები, 119. მისივე ქმნა მართლისა სამართლისა... „ლიტერატურული საქართველო“, 1965 წ. 9 სექტემბერი.
2. История политических учений, под ред. С. Ф. Кечекьяна и Г. И. Федькина, М., 1965.
3. ე. ხინტიბიძე, „მართალი სამართლის“ ცნების გაგებისათვის, „მაცნე“ № 2, 1969.
4. ქართლის ცხოვრება, ტ. II, თბ., 1959.
5. ე. ხინტიბიძე, „მართალი სამართლის“ გაგებისათვის. შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი, სამეცნიერო სესია, III, თეზისები, 1968.
6. С. Ф. Кечекьян, Учение Аристотеля о государстве и праве, М.—Л., 1947.
7. ქართული სამართლის ძეგლები, ტ. II, თბ., 1965.
8. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, წიგნი II, ნაკ. II, 1929.
9. კ. მარქსი, ფ. ენგელსი, რჩ. ნაწ. ტ. I, თბ., 1950.

В. В. АБАШМАДЗЕ

К ПРАВИЛЬНОМУ ПОНИМАНИЮ „მართალი სამართალი“

Резюме

В исторических памятниках феодальной Грузии часто встречается указание на „martali samartali“, которое, как мы доказали в свое время, является специфическим правовым термином, обозначающим особый вид права—божественное право.

В последнее время правовой термин „martali samartali“ привлек внимание и филологов.

Е. Хинтибидзе в своих тезисах доклада „К понятию „მართალი სამართალი“ попытался доказать, что этот термин возник не в грузинской действительности, а заимствован у Аристотеля, который разработал понятия „ἐπιεικεία“, что в полном переводе, как он утверждает, означает „ზუსტი, მართალი, სამართალი“. Определение Е. Хинтибидзе является ошибочным. Советские и зарубежные ученые, которые монографически исследовали учение Аристотеля о государстве и праве, давно доказали, что „ἐπιεικεία“—термин, обозначающий лишь „правду“, а не „ზუსტი, მართალი, სამართალი“. После того, как стала известна несостоятельность суждения Е. Хинтибидзе, он в другой работе „К пониманию понятия „მართალი სამართალი“ уже предлагает иное определение этого термина. По его мнению, „მართალი სამართალი“ Руставели заимствовал у Аристотеля, у которого встречается указание на „ἐπιεικεία“, сущностью которого, по утверждению Е. Хинтибидзе, является „вынесение приговора по усмотрению создавшейся конкретной ситуации“.

В данной работе утверждается:

1. „ἐπιεικεία“ Аристотеля не означает „вынесение приговора по усмотрению создавшейся конкретной ситуации“.
2. Определяющей сущностью понятия „მართალი სამართალი“ также не является „вынесение приговора по усмотрению создавшейся конкретной ситуации“, поскольку оно характерно не только для „მართალი სამართალი“, но и для всех других видов права.
3. Одновременно в работе доказывается, что „მართალი სამართალი“ — это особый вид права — божественное право.

IV ВСЕСОЮЗНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПРОБЛЕМАМ КЛАССИЧЕСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

(г. Тбилиси)

С 20 по 26 ноября 1969 года в Тбилиском государственном университете состоялась четвертая Всесоюзная конференция по вопросам классической филологии. (Решение о проведении этой конференции было принято в 1966 г. на третьей Киевской конференции филологов-классиков. Первые две конференции проходили в г. Ленинграде в 1957 и 1961 гг.).

Вся организационная работа по подготовке и проведению конференции была проделана кафедрой классической филологии Тбилисского государственного университета. План работы и тезисы докладов в объеме 250 страниц были предварительно напечатаны.

Инициатива Тбилисского государственного университета, организовавшего конференцию филологов-классиков в столице Грузинской ССР, вызвала широкий отклик филологической общественности.

В работах конференции приняли участие около 180 человек из 37 городов Советского Союза. Ученые съехались из Москвы, Ленинграда, Киева, Минска, Риги, Львова, Харькова, Владивостока, Томска и из других научных центров нашей страны.

Конференция была не только всесоюзной по своему размаху, в ее работе приняли участие также и зарубежные гости — филологи-классики из стран народной демократии — профессора И. Ирмшер, Ф. Кюперт и Г. Шмидт из Германской Демократической Республики и профессор Харматта из Венгрии.

Программа конференции была многообразной:

Работали следующие секции: 1. История античной литературы (руководители: проф. А. А. Тахо-Годи, проф. И. М. Тронский); 2. Греческий и латинский языки (руководители: проф. С. Г. Каухчишвили, проф. Ю. В. Откупщиков); 3. Античная культура, античность и современность (руководители: проф. Т. С. Каухчишвили, проф. О. Д. Лордкипанидзе).

Открытие конференции состоялось 20 ноября в 11 ч. в актовом зале Тбилисского университета. Конференцию открыл действительный член АН Грузинской ССР С. Г. Каухчишвили. После открытия конференции на пленарном заседании были прослушаны доклады:

1) акад. С. Г. Каухчишвили. Жизнь и научное творчество Г. Ф. Церетели; 2) проф. А. В. Урушадзе — Классическая филология в Грузинской ССР; 3) проф. А. Ф. Лосева — Античный эфир; 4) доц. В. В. Кондзелка — Ленинское философское наследие — методологическая основа исследования проблем античной философии; 5) проф. И. М. Тронский — Комедия Плавта «Bacchides» и новонайденные отрывки ее оригинала.

В работах секции истории античной литературы ставились важные узловыe вопросы. Внимание привлекли Гомер, Феогнид, Пиндар, Эсхил,

Софокл, Еврипид, Аристофан, Менандр, Плутарх, греческая эпиграмма и греческий роман, а из римских писателей — Плавт, Цицерон, Лукреций, Вергилий, Гораций, Овидий, Валерий Флакк, Сенека и другие. Докладчики показали прогрессивно-гуманистическое содержание античной литературы.

Разнообразной была также программа секции греческого и латинского языков. Все аспекты классических языков (фонетика, морфология, синтаксис, лексика, семасиология и т. д.) были затронуты в докладах как в теоретическом, так и в историческом плане. Предметом интересов конференции были не только греческий и латинский, но и соседние языки — фракийский, этрусский, а также языки Малой Азии и Кавказа.

В работах этой секции большое место занимал актуальный вопрос о взаимоотношениях между индоевропейскими и картвельскими языками. Именно этой проблеме были посвящены доклады грузинских ученых (А. Г. Шанидзе, Г. С. Ахвледиани, С. Г. Каухчишвили, Р. В. Гордезиани, Д. С. Мгеладзе, Е. Ф. Джейранишвили, Т. В. Гиоргобиани, Н. Н. Гаприндашвили).

В докладах секции «Античная культура» и «Античность и современность» были продемонстрированы: значение античной культуры для древнего Причерноморья и, в частности, для Колхиды, было показано ее влияние на культуру самых различных наций нашей страны.

С особым интересом были заслушаны доклады наших зарубежных гостей: И. Ирмшера — *Klassische Altertumswissenschaft in sozialistischen Deutschland*; Ф. Кюнерта — *Der Deklamationsunterricht der frühen römischen Kaiserzeit als Mittel der literar-ästhetischen Erziehung*, Я. Харматта — *Политическое воззрение Гелланика*; Г. Шмидта — *Philosophie und poetische Elemente bei Lucretius*.

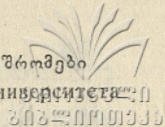
Пристальное внимание участников конференции привлек доклад О. А. Лордкипанидзе на тему — *Эллинистическая культура в Грузии*.

Грузинская школа классической филологии, основателем которой был Г. Ф. Церетели, на конференции показала свои значительные достижения.

На заключительном пленарном заседании были заслушаны отчеты руководителей секций. Конференция приняла ряд резолюций, направленных на улучшение научной и учебной работы по классической филологии.

Закрывая заседание, ректор Тбилисского университета, академик АН СССР И. Н. Векуа от имени организаторов конференции выразил благодарность всем, принявшим участие в ее работе.

Для участников конференции оргкомитетом был организован ряд экскурсий как по городу Тбилиси, так и в разные районы Грузии.

VI ВСЕСОЮЗНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ ПО ПРОБЛЕМАМ ИРАНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

(г. Тбилиси)

С 28 по 30 мая 1970 года в Тбилисском государственном университете была проведена VI Всесоюзная научная конференция по актуальным проблемам иранской филологии.

В работе конференции участвовали ученые из Москвы, Ленинграда, Баку, Еревана, Ташкента, Душанбе, Самарканда, Цхинвали, Орджоникидзе и Тбилиси.

Среди участников конференции были такие известные ученые, как: В. И. Абаев (Москва), Ю. Ю. Авалиани (Самарканд), М. К. Андроникашвили (Тбилиси), А. Г. Барамидзе (Тбилиси), М. Н. Боголюбов (Ленинград), А. Н. Болдырев (Ленинград), Д. И. Кобидзе (Тбилиси), Д. С. Комиссаров (Москва), Г. А. Меликишвили (Тбилиси), Г. М. Налбандян (Ереван), Б. Н. Ниязмухамедов (Душанбе), К. К. Пагава (Тбилиси), Л. С. Пейсиков (Москва), В. С. Расторгуева (Москва), Р. С. Султанов (Баку), А. Т. Тагирджанов (Ленинград), Д. Т. Таджиев (Душанбе), М. А. Тодуа (Тбилиси), К. Г. Церетели (Тбилиси), А. Г. Шанидзе (Тбилиси) и др.

Конференцию вступительным словом открыл член-корр. АН СССР, профессор Г. С. А х в л е д и а н и.

Проф Д. И. К о б и д з е в докладе «Иранская филология в Грузии» познакомил участников конференции с научной работой и достижениями грузинских иранистов. Им было отмечено, что актуальными проблемами грузинской иранистики являются: изучение грузино-персидских литературных и языковых связей, исследование иранских языков и вопросов истории персидской литературы. В результате разработки этих проблем — по словам докладчика — грузинскими иранистами созданы исследования, которые снискали всеобщее признание как советских, так и зарубежных ученых.

В докладе «Древнеперсидская надпись арамейскими буквами из Кападокии» член-корр. АН СССР Н. М. Б о г о л ю б о в (Ленинград) представил дешифровку одной надписи из Аребсуна, которая до сих пор оставалась неп прочитанной.

Проф. В. И. А б а е в (Москва) в докладе «О вариативности сонантов» отметил, что в картвельских языках наблюдаются случаи вариативности сонантов во многом аналогичные индоевропейским фактам.

На пленарных заседаниях были заслушаны также доклады член-корр.-а АН СССР, профессора А. Г. Шанидзе «К вопросу о значении среднеперсидского слова «Остиган» в грузинских памятниках X—XI вв.», акад. АН Груз. ССР Г. А. Меликишвили «К 2500-летию иранского государства» и доц. О. И. Г и г и н е й ш в и л и «Ленин и Восток».

Работало шесть секций: 1) древне- и среднеперсидских языков и языковых контактов; 2) новоиранских языков; 3) лексикологии и иран-

ских языков; 4) классической литературы; 5) современной литературы; 6) письменных памятников.

На секционных заседаниях были заслушаны доклады Г. С. Ахведиани «К вопросу о суперации аксессивов в гатах Авесты», М. К. Андроникашвили «О некоторых словообразующих суффиксах иранского происхождения в грузинском», Д. Г. Бекоева «О происхождении самоназваний осетин: Ир (ирон), Двал и Дигор, Л. Г. Герценберга «Индоевропейский, картвельский и иранский», Г. М. Налбандяна «Армянские личные имена скифо-алано-осетинского происхождения», Г. К. Церетели «Иранизмы в современных арамейских диалектах», В. С. Расторгуевой «Некоторые вопросы эволюции именной флексии в новоиранских языках», Д. Т. Таджиева «Составные подчинительные союзы в таджикском литературном языке», Л. С. Пейсикова «Отношение производности и блочное словообразование», А. Г. Барамидзе «О грузинских версиях Калйлы и Димны», В. Б. Никитиной «Об аспектах отображения автономной личности в литературе на языке фарси в X—XV вв.», А. Т. Гагирджанова «Некоторые соображения о происхождении повести «Лейли и Маджнун», Д. С. Комиссарова «Об эпистолярном наследии Талибова», А. З. Розенфельд «Истоки иранской драматургии», А. Н. Болдырева «О двух рукописных книгах фонда «П. Н. С.» Государственной публичной библиотеки им. Салтыкова-Щедрина в Ленинграде, Л. Н. Тушишвили «Анонимная рукопись грамматики персидского языка», А. А. Гвария «О вновь обнаруженных версиях персидских народных дастанов» и др.

Участники конференции активно выступали в прениях и обсуждениях докладов, они обменялись опытом и наметили ряд проблем, на которых следует сосредоточить внимание специалистов.

Делегаты всех ирановедческих центров Союза высказались за создание всесоюзного научного органа советских иранистов.

Работа конференции была весьма плодотворной, она показала высокий уровень советской науки по востоковедению, в частности, иранской филологии, и значительные достижения советских ученых в области изучения иранских языков и литературы.

Ниже публикуется резолюция конференции, которая была принята единогласно.

РЕЗОЛЮЦИЯ

VI ВСЕСОЮЗНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ ПО АКТУАЛЬНЫМ ПРОБЛЕМАМ ИРАНСКОЙ ФИЛОЛОГИИ

Участники VI Всесоюзной научной конференции по актуальным проблемам иранской филологии, состоявшейся 28—30 мая 1971 г. в Тбилиском государственном университете, отмечают возросший уровень советской науки о языках, литературах и культуре иранских народов. Значительны достижения советских иранистов в области диалектологии, лексикографии, литературоведения, археографии и издания текстов письменных памятников классического периода.

В настоящее время советская иранистика способна решать многие актуальные проблемы, поставленные современным уровнем развития науки и задачами коммунистического строительства наших республик.

Проблемами иранистики плодотворно занимаются ученые Москвы, Ленинграда, Душанбе, Ташкента, Самарканда, Баку, Еревана, Орджикидзе, Цхинвали, Ашхабада, Тбилиси и т. д. Конференция отмечает, что назрела необходимость издания всесоюзного органа иранистов — журнала «Советская иранистика».

Складывается добрая традиция сотрудничества наших иранистов с учеными и научными учреждениями Ирана и Афганистана в деле обмена опытом и издания памятников классической литературы. Участники конференции отмечают исключительно плодотворное влияние подобных контактов на взаимопонимание народов и стран, и считают желательным всемерно способствовать их расширению.

Конференция постановляет:

1. Следующую конференцию считать целесообразной и созвать в 1973 г. в г. Ереване.
2. Обратиться с просьбой в Президиум АН Тадж. ССР о проведении соответствующей организационной работы для основания Всесоюзного органа иранистов — журнала «Советская иранистика» с местом издания в г. Душанбе.
3. Просить ректора Тбилисского университета акад. И. Н. Векуа о содействии в деле опубликования трудов конференции.

შინაარსი

ისტორია. არქეოლოგია

[ივანე ჯავახიშვილი] — ბრძოლა საქართველოში უნივერსიტეტის დაარსებისათვის	5
ნოდარ ლომოური — „კოლხიდის“ და „კოლხების“ გაგებისათვის	19
გივი კვაჭანტირაძე — საქართველოს კომუნისტური პარტიის ბრძოლა პარტიულ-საბჭოთა პრესის შექმნისა და განმტკიცებისათვის სახალხო მეურნეობის აღდგენის პერიოდში (1921—1925 წწ.)	33
აკაკი ურუშაძე — ბიზანტიური კრებულის — <i>IONIA</i> ერთი ცნობის შესახებ	47
ოთარ ლორთქიფანიძე — მასალები ძვ. წ. V ს. კოლხეთის მხატვრული კულტურის ისტორიისათვის (ახალი არქეოლოგიური აღმოჩენების მიხედვით)	51

ენათმეცნიერება. ლიტერატურათმცოდნეობა

[ილია აბულაძე] — ძველი ქართული ენის ლექსიკიდან („მაწვა“)	65
ბაქარ გიგინეიშვილი — საერთოდაღესტნური ენის ფშვინვიერი აფრიატები	69
გიორგი როგავა — ვიწრო წ ხმოვნის ირაციონალურ ჯ ხმოვანში პოზიციური გადასვლისათვის ადილურ ენებში	83
ირაკლი ცერცვაძე — ნათესაობითბრუნვიან შესიტყვებათა მნიშვნელობა რუსულში და მათი ეკვივალენტები ქართულში	95
იზოლდა ბაჩიაშვილი — „მედია“ ევრიბიდედან ანუიმდე (სენეკა, კორნელი, გრილბარცერი, ანუი)	109
გიორგი გიგოლოვი — მ. გორკის ერთი „სუსტი“ მოთხრობის შესახებ	123
ოთარ ბაქანიძე — ივანე კოტლიარევსკი და ქართველი საზოგადოებრიობა	137
გიორგი ახვლედიანი — ავესტის გათებიდან	149

ეკონომიკა. სამართალი

ვალერიან დათუკიშვილი — საბჭოთა საქართველოს მანქანათმშენებლო მრეწველობის დარგობრივი სტრუქტურა	151
არჩილ ფანცხავა — ვ. ი. ლენინი და რეფორმამდელი საქართველოს ეკონომიური განვითარების საკითხები	165
მიხეილ კეკელიძე — ზემო სვანეთის საზოგადოებრივი წყობილებისა და სამართლის საკითხები ადიშის და მესტიის ოთხთავების მინაწერთა მიხედვით	177

კრიტიკა და ბიბლიოგრაფია. ქრონიკა

ვახტანგ აბაშმაძე — „მართალი სამართლის“ გაგებისათვის	191
IV საკავშირო კონფერენცია კლასიკური ფილოლოგიის პრობლემებზე (ქ. თბილისი)	203
VI საკავშირო კონფერენცია ირანული ფილოლოგიის პრობლემებზე (ქ. თბილისი)	205

СОДЕРЖАНИЕ

История. Археология

[И. А. Джавахишвили], Борьба за создание Тбилисского университета	5
Н. Ю. Ломоури, К пониманию терминов «Колхида» и «колхи»	19
Г. А. Квачантирадзе, Борьба Коммунистической партии Грузии за создание и укрепление партийно-советской печати в восстановительный период народного хозяйства (1921—1925 годы)	33
А. В. Урушадзе, Об одном сообщении византийского сборника <i>ΙΩΝΙΑ</i>	47
О. Д. Лордкипанидзе, Материалы к истории художественной культуры Колхиды V в. до н. э. (По новейшим археологическим открытиям)	51

Языкознание. Литературоведение

[И. В. Абуладзе], Из лексики древнегрузинского языка	65
Б. К. Гигинейшвили, Придыхательные аффрикаты общедагестанского языка (Опыт реконструкции)	69
Г. В. Рогавва, К вопросу о позиционном переходе гласного <i>ა</i> в иррациональный гласный <i>ჲ</i> в адыгских языках	83
Н. И. Церцвадзе, О значениях словосочетаний с родительным падежом в русском языке и их эквивалентах в грузинском	95
И. А. Бачиашвили, Медея от Еврипида до Ануия (Сенека, Корнель, Грилпарцер, Ануий)	109
Г. М. Гиголов, Об одной «неудачной» повести М. Горького	123
О. А. Баканидзе, Иван Котляревский и грузинская общественность	137
Г. С. Ахвледиани, Из гат Авесты (Песнь 34 ¹)	149

Экономика. Право

В. И. Датукишвили, Отраслевая структура машиностроительной промышленности Советской Грузии	152
И. Я. Панцхава, В. И. Ленин и вопросы экономического развития дореформенной Грузии	165
М. М. Кекелиа, Вопросы общественного строя и права Верхней Сванетии по припискам на Адишском и Местийском четвероглавах	177

Критика и библиография. Хроника

В. В. Абашмадзе, К правильному пониманию « <i>martali samartali</i> » („მართალი სამართალი“)	187
IV Всесоюзная конференция по проблемам классической филологии в Тбилиси	203
VI Всесоюзная конференция по проблемам иранской филологии в Тбилиси	205

CONTENTS

History. Archaeology

[I. Javakhishvili]. The campaign for founding the University in Georgia	5
N. Lomouri. On the concept of "Colchis" and the "Colchians"	19
G. Kvachantiradze. The fight of the Georgian Communist Party for the establishment and consolidation of the Party and Soviet press during the restoration of the national economy (1921—1925)	23
A. Urushadze. A study of one piece of evidence in the Byzantine composition <i>IONIA</i>	47
O. Lortkipanidze. Material for the history of the art of Colchis in the 5-th century B. C. (according to new archaeological discoveries)	51

Linguistics. History of Literature

[I. Abuladze]. Some notes on the vocabulary of Old Georgian	65
B. Gigineishvili. Affricated aspirates of the common Dagestanian language (an attempt at reconstruction)	69
G. Rogava. Concerning the positional change of the narrow \ddot{a} vowel to the irrational ə vowel in the Adyghe languages	83
Tsertsvadze. The meanings of Genetive collocations in Russian and their equivalents in Georgian	95
I Bachiashvili. Medea from Euripides to Anouilh (Seneca, Corneille, Grillparzer, Anouilh)	109
G. Gigolov. An "unsuccessful" story by M. Gorky	123
O. Bakanidze. Ivan Kotliarevsky and the Georgian public	137
G. Akhvlediani. A study on the Gathas of the Avesta (hymn 34 ¹)	149

Economics. Law

V. Datukishvili. The structure of the machine-building industry in Soviet Georgia	151
I. Pantskhava. V. I. Lenin and the problems of the economic development of pre-reform Georgia	165
M. Kekelia. The social system and law of Upper Svaneti according to the adscripts of the Adish and Mestia Gospels	177

Bibliography—Proceedings

V. Abashmadze. On the interpretation of "true justice" მართალი სამართალი	191
IV All-Union Conference on the Problems of Classical Philology (Tbilisi) . . .	203
VI All-Union Conference on the Problems of Iranian Philology (Tbilisi) . . .	205

გამომცემლობის რედაქტორები: დ. დეღევიძე
ლ. რაზმაძე

ტექნიკური ი. ხუციშვილი
კორექტორი მ. ჯანელიძე

რედაქციის მდივანი მ. ტუსკია

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 8/IV-71
ქაღალდის ფორმატი 70×108/16
ნაბეჭდი თაბახი 18, 55
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 15,8

შეკვეთა 1701 უე 03359 ტირაჟი 600

ფასი 1 მან. 60 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 14

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, пр. И. Чавчавадзе, 1

